

В. А. Папіш

**ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ
ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ:
ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ДИСКУРСИВНА
ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

Вінниця – Ужгород
Поліграфцентр “Ліра” - 2022

УДК 81'23:159.946.3+159.23

П 17

Науковий і відповідальний редактор:

Космеда Т. А., доктор філологічних наук, професор, професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Рецензенти:

Марчук Л. М. — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка;

Навальна М. І. — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Піддубна Н. В. — доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол №1 від 02.12.2022 р.)

Папіш В. А.

П17 Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика: монографія / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеда. Вінниця-Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2022. 456 с.

ISBN 978-617-596-345-6

Монографію присвячено теорії лінгвопсихоакцентуації, що розробляється в межах психолінгвістики. Уперше в українському мовознавстві описано історію становлення та методологічні засади цього вчення. Репрезентовано новітні прийоми текстового (дискурсивного) аналізу у фокусі лінгвопсихоакцентуації на матеріалі текстів українських вишуканих мовних особистостей XIX–XXI ст. — Т. Шевченка, Лесі Українки, П. Куліша, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Винниченка, І. Огієнка, Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунця. Простежено вплив інтра- та екстралінгвальних чинників на посилення акцентуйованості, що доповнює структуру мовної особистості психологічним рівнем.

Для мовознавців, зокрема спеціалістів із психолінгвістики, лінгвоперсонології, лінгвістики текстів, дискурслінгвістики, лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики.

The monograph is dedicated to the linguapsychoaccentuation theory, which is developed within the framework of psycholinguistics. For the first time in Ukrainian linguistics, the history of formation and methodological principles of this study are described. The latest innovative methods of textual (discursive) analysis are represented in the linguapsychoaccentuation focus based on the text material of the XIX–XXI cent. Ukrainian sophisticated linguistic personalities, namely, T. Shevchenko, Lesia Ukrainka, P. Kulish, O. Kobylianska, M. Kotsiubynskyi, V. Vynnychenko, I. Ohienko, F. Potushniak, I. Chendei, P. Skunets. The impact of intra- and extralingual factors on the accentuation strengthening, which complements the language personality structure with a psychological level, is traced.

The paper will be useful for linguists, in particular specialists in psycholinguistics, linguapersonology, text linguistics, discourse linguistics, linguistic stylistics, communicative linguistics.

ISBN 978-617-596-345-6

© Папіш В. А., 2022

© Поліграфцентр “Ліра”, 2022

ЗМІСТ

Передмова. Поступ теорії лінгвопсихоакцентуації в українському мовознавстві в концепції В. Папіш (<i>проф. Т. А. Космеда</i>)	7
Вступ	13
Розділ I. Методологічні засади дослідження: формування і розвиток учення про лінгвопсихоакцентуацію.	27
1.1. Українська психолінгвістика: традиція і сучасні дослідження.	28
1.2. Інтердисциплінарність як підґрунтя теорії акцентуації. Феномен акцентуації: фрагментарні зауваги	43
1.3. Початки й розбудова теорії психоакцентуації в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: від досліджень у медицині (психіатрія) до філологічних напрацювань — літературознавство й лінгвістика	46
1.3.1. Лінгвістичні напрацювання В. Беляніна та Є. Чалкової в галузі психоакцентуації	53
1.3.2. Українська лінгвістика в контексті теорії психоакцентуації.	74
1.3.3. Модерні навчальні посібники із психолінгвістики в Україні та особливості відображення в них учення про психоакцентуацію	79
1.3.4. Теорія лінгвопсихоакцентуації: формування метамови, методи, прийоми, тактики й методики дослідження	87
1.3.5. Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту	107
1.4. Мовна особистість* та вишукана МО як ключові поняття теорії лінгвоперсонології та психолінгвоперсонології. МО — творець та інтерпретатор тексту	123
1.5. Проблема тлумачення термінів <i>ідіолект</i> та <i>ідіостиль</i> : урахування психолінгвістичного підходу.	141
Висновки до розділу I.	153

* *Примітка.* Далі використовуємо скорочення МО.

Розділ II. Модель комплексного аналізу текстового простору (поезія, проза, драма, листування) МО Лесі Українки у фокусі теорії лінгвопсихоакцентуації.	157
2.1. Особливості лінгвопсихоакцентуації МО Лесі Українки в її поетичному тексті та листах	158
2.1.1. Принципи аналізу. Гіпотеза щодо демонстративного (істероїдного) психотипу лінгвопсихоакцентуації письменниці.	158
2.1.2. Епістолярій письменниці як ґрунт для лінгвопсихоакцентуаційного аналізу. Відображення акцентуованої мовної свідомості в листах Лесі Українки до М. Драгоманова. Символіка її псевдоніма	161
2.1.3. Актуалізація музичної лексики й соматизмів як психологічні акценти мовного портретування Лесі Українки	174
2.2. Лексичні засоби вербалізації творчої уяви, фантазії в поезії письменниці: реалізація функцій психологічних конструктів акцентуованості	179
2.3. Онімний маркер підсвідомої структури МО Лесі Українки	190
2.4. Своєрідність вербалізації демонстративної (істероїдної) лінгвопсихоакцентуації в прозовому тексті Лесі Українки	202
2.5. Специфіка відображення лінгвопсихоакцентуації в поетичних драмах Лесі Українки	214
2.5.1. Самопрезентація демонстративної (істероїдної) МО в поетичній драмі «Одержима»	215
2.5.2. Самопрезентація демонстративної (істероїдної) МО в поетичній драмі «Кассандра»	220
Висновки до розділу II	225
Розділ III. Лінгвопсихоакцентуація МО: аспектуально-фрагментарний аналіз (на матеріалі художніх текстів Т. Шевченка, П. Куліша, О. Кобилянської, В. Винниченка, М. Коцюбинського, І. Огієнка)	229
3.1. Афективно-екзальтований та емотивний тип лінгвопсихоакцентуації в поетичних текстах Т. Шевченка	230

3.2. Демонстративна (істероїдна) лінгвопсихоакцентуація в прозових текстах П. Куліша	240
3.3. Синкретизм депресивності та нарцисизму в художніх текстах О. Кобилянської.	245
3.3.1. Прихована авторська депресія в новелі «Битва»	246
3.3.2. Мовна реалізація депресії в повісті «В неділю рано зілля копала»	254
3.3.3. Специфіка омовлення нарцисизму в повісті «Земля»	261
3.3.4. Своєрідність вербалізації нарцисизму в новелі «Valse mélancolique».	266
3.3.5. Мовні ресурси психологічного змісту на позначення депресії в повісті «Земля»	272
3.4. Прозові тексти В. Винниченка як репрезентанти гіпертимного типу лінгвопсихоакцентуації	276
3.4.1. Вербалізація гіпертимності в новелі «Момент» і романі «Сонячна машина».	277
3.4.2. Мовна об'єктивація гіпертимності в оповіданні «Таємна пригода»: вербалізація еротики як ознаки лінгвопсихоакцентуації	288
3.5. Синкретизм лінгвопсихоакцентуації у творах М. Коцюбинського	293
3.5.1. Текстовий простір новели «Сон»	293
3.5.2. Вербалізація природи в новелі «Intermezzo» як виразний параметр застряглої (параноїдної) лінгвопсихоакцентуації	297
3.5.3. Декодування новели «Цвіт яблуні».	304
3.6 Відображення лінгвопсихоакцентуації у філософських містеріях Івана Огієнка	308
3.6.1. «Рідна Мова. Створення людської мови»: вербалізація надцінної ідеї як психологічний конструкт застряглої (параноїдної) лінгвопсихоакцентуації	309
3.6.2. «Каїн та Авель»: психологічні акцентуатори параноїдності	315
Висновки до розділу III	324

Розділ IV. Художній дискурс закарпатських письменників XX століття у фокусі лінгвопсихоакцентуації: регіональна своєрідність	327
4.1. Синкретизм епілептоїдної та інтровертної лінгвопсихоакцентуації в прозових текстах Ф. Потушняка	328
4.1.2. Національно-духовне та індивідуальне в психологізованому письмі Ф. Потушняка	344
4.2. Вербалізація депресивності в прозових текстах І. Чендея	349
4.3. Поетичні тексти П. Скунця: концептуалізація ДУШ.	358
Висновки до розділу IV	367
Висновки	369
Список використаних джерел	377
Список лексикографічних джерел	428
Список художніх джерел	430
Summary	432
Іменний покажчик	435
Предметний покажчик	447

ПОСТУП ТЕОРІЇ ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ В КОНЦЕПЦІЇ В. ПАПІШ

Бережіться [...] учених! [...] В них холодні засушені очі, перед ними кожний птах лежить обскубаний (Фрідріх Ніцше¹)

Завдяки теорії, розробленій О. Потебнею і представниками його наукової школи та їхніми послідовниками, українська лінгвістика вирізняється наявністю потужної теорії, що окреслює психолінгвістичний напрям у національній науці, який у радянський період існування українського мовознавства через відомі ідеологічні чинники сповільнив свій розвиток. Насамперед це було зумовлено тим, що психолінгвістика спроектована на дослідження тих процесів, які репрезентують інтенції мовців у *сигнали прийнятого у відповідній національній лінгвокультурі коду*, і ці сигнали трансформуються в інтерпретації тих, хто моделює мовлення і хто його сприймає, тобто кодує і декодує. Ключовим у цьому процесі є положення про наявність своєрідного національного чинника, хоч, звісно, теорія психолінгвістики виробила й універсальні положення, що стосуються мовленнєвої діяльності загалом. Психолінгвістика розглядає співвідношення структури змодельованого мовлення із психічними характеристиками окремих мовців, мовних особистостей, які моделюють відповідні тексти (дискурс), комунікативні повідомлення (Ч. Осгуд), що, звісно, мотивовано системою чинників соціолінгвістичного, культурологічного й етнологічного характеру. Це наука про засвоєння та використання мовної структури (С. Ервін-Тріпп і Д. Слобін), про зв'язки між нашими експресивними й комунікативними потребами та засобами, які нам надає мова (П. Фресс), про вплив ситуації спілкування

¹ Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Ч. IV, розділ «Про вищу людину»; пер. Ю. Шевельова. С. 9. Цитую за: Шевельов Ю. Василь Сімович, як мовознавець. Доеміграційне (публікації 1929–1944). Харків: Фоліо, 2020. С. 534.

на повідомлення (Т. Слама-Казаку), про зв'язки між системою мови й мовною спроможністю (О. Леонт'єв), про мовленнєву діяльність як цілість, закономірності її комплексного моделювання (О. Леонт'єв). Уточнення визначення предмета психолінгвістики триває.

У фокус психолінгвістики логічно вписується *вчення про акцентуацію* (К. Леонгард, А. Личко), точніше, *лінгвопсихоакцентуацію*, як переконує В. Папіш. Ця теорія привернула її увагу, оскільки попри безперечну актуальність в українському мовознавстві практично відсутні наукові розвідки, що сприяють розробленню цього оригінального вчення. Дослідниця сфокусувала свої зусилля на трансформацію цієї теорії на мовленнєву діяльність українців, *уперше* змодельовавши теорію лінгвопсихоакцентуації на мовлення вишуканих українських лінгвоперсон, залучивши до аналізу не лише художні прозові тексти (дискурс), але й — частково — поезію, драму й его-текстовий простір — листи, що відповідно збагатили зазначену теорію, розширивши її. Оскільки до аналізу залучено й художні, й епістолярні тексти Лесі Українки, то характеристика лінгвопсихоакцентуації її мовної особистості та кваліфікація типів текстових зразків подано в окремому розділі (другому), а також художні тексти вишуканих українських лінгвоперсон, класиків української літератури, зокрема Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Михайла Коцюбинського та, що особливо цікаво, Івана Огієнка як людини, мовна свідомість якої поєднує кілька іпостасей, зокрема вченого-мовознавця, священнослужителя й письменника (третій розділ). Крім того, дослідниця також аспектуально й фрагментарно залучила до аналізу художній простір деяких закарпатських письменників — своїх земляків — з метою врахування регіонального колориту (Федір Потушняк, Петро Скунець, Іван Чендей /четвертий розділ/). Джерелом аналізу обрано художні тексти (дискурс), очевидно, інтуїтивно, що продиктовано інтенціями авторки дослідження, яка виявила виразну вербалізацію відповідних мовних ресурсів, що репрезентують різні типи лінгвопсихоакцентуації (вияв їх синкретизму, гібридності) та, відповідно, різні типи текстів. Звісно, репрезентовано лише зразки аналізу як перші кроки дослідження лінгвопсихоакцентуації українських елітарних мовних особистостей. Проте простежується вели-

кий потенціал репрезентованого аналізу, який потрібно спроектувати на лінгвокреативну діяльність інших українських вишуканих лінгвоперсон, що дасть змогу побачити домінанти лінгвопсихоакцентуації, перевагу в моделюванні відповідних типів текстів у фокусі вчення про лінгвопсихоакцентуацію, що збагатить національне мовознавство.

Перший розділ за традицією репрезентує методологічні засади дослідження, історію становлення вчення про лінгвопсихоакцентуацію (запропоновано відповідну періодизацію), схарактеризовано метамову наукової розвідки з уведенням уточнювальних термінів, під кутом зору психолінгвістичних засад репрезентовано теорію тексту (дискурсу), поняття мовна особистість, ідіолект, ідіостиль та ін. У цьому розділі докладно обґрунтовано *новий напрям українського мовознавства* — учення про лінгвопсихоакцентуацію вишуканих мовних особистостей української лінгвокультури.

З урахуванням актуального для сучасної методології принципу міждисциплінарності репрезентовано зв'язок учення про лінгвопсихоакцентуацію з медициною (психіатрією), звідки ця теорія й увійшла в науковий обіг, психологією, педагогікою, а також соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, лінгвокультурологією, креативною лінгвістикою, лінгвостилістикою, ономастикою та ін.

Схарактеризована структура монографії, що, крім чотирьох розділів, містить, зрозуміло, вступ і висновки, списки наукової літератури, дослідницьких джерел і покажчики термінів та імен, відповідає вітчизняній дослідницькій традиції.

Основні положення цієї наукової праці добре висвітлені в авторських публікаціях у вітчизняних часописах² та закордонних

² Див.: Папіш В. А. Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 38. С. 271–274; Папіш В. Фраземи та паремії у мовній свідомості акцентуєваних осіб. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія: Філологія. 2020. Вип. 4 (44). С. 255–261; Папіш В. Леонід Булаховський про Олександра Потебню. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород, 2019. Вип. 24. С. 55–57; Папіш В. А. Модерні поєібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харків. нац. педаг. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2022. Вип. 56. С. 371–387; Папіш В. А. Мовна особистість та вишукана мовна особистість як ключові поняття теорії лінгвоперсоналогії. *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»*: Серія «Філологія». 2022. Вип. № 13 (81). С. 306–310 та ін.

виданнях (Болгарія, Італія, Іспанія, Польща, Сербія, Угорщина, Чеська Республіка)³, зокрема й індексованих у базі даних Scopus (5 позицій)⁴. Широкою є й апробація — близько 30-ти виступів на конференціях різного рівня і в Україні⁵, і за кордоном⁶.

Особливо вражає зацікавленість авторки монографічної праці обраною темою дослідження, над якою В. Папіш працювала 11 років (з 2011-го року), виступаючи на конференціях з апробацією положень власної теорії, активізувавши свою творчу наукову роботу під час навчання в докторантурі Донецького національного університету імені Василя Стуса (2021–2022 рр.). Позитивні відгуки й поради метрів філології стали стимулом для продовження дослід-

---

³ Див.: Папіш В. Витоки і розбудова теорії психоакцентуації в східнослов'янському мовознавстві: фрагментарний огляд (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Acta Polono-Ruthenica*. Ольштин, 2021. № 3. XXVI. С. 101–118; Папіш В. А. Онім як засіб актуалізації підсвідомих структур особистості в поетичному лексиконі Лесі Українки. *KELM* (Knowledge, Education, Law, Management). Люблін, 2021. №1 (37). С. 118–125; Папіш В. Тарас Шевченко як психомовна особистість. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Uniwersytet Warszawski. Warszawa, 2022. Nr. 10. С. 89–99 та ін.

⁴ Див.: Папіш В. Багатоаспектне дослідження мовної особистості: актуалізація психолінгвістичних параметрів. *Slavia orientalis*. Bydgoszcz. 2022. T. LXXI. Nr. 4. S. 835–849; Папіш В. Вербалізація істероїдної лінгвопсихоакцентуації в художньому тексті (на матеріалі прози Лесі Українки). *Heteroglossia: studia kulturoznawczofilologiczne*. Bydgoszcz. Nr. 13. 2022. С. 243–257; Папіш В. Проблема інтерпретації термінів ідіостилю та ідіолект у сучасному мовознавстві: психолінгвістичний аспект. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Hungary: Akadémiai Kiadó, 2021. T. 66. Nr. 2. С. 403–412; Папіш В. Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту українських вишуканих мовних особистостей. *Theoria et historia scientiarum*. Toruń, 2021. Vol. XVIII. С. 7–25; Папіш В. Емоціонально-смысловая доминанта в осмыслении Валерия Белянина и его научной школы. *Przegląd Rusycystyczny*. Katowice, 2022. Nr 2 (178). S. 23–42.

⁵ Міжнар. наук.-теор. конф. «Грамаічні читання – ХІ» (13–14 травня 2021 р., м. Вінниця); І Міжнар. наук. конф. «Глобалізація й інтернаціоналізація філологічної науки» (18 лютого 2022 р., м. Кривий Ріг); Всеукр. наук. конф. «Петро Скунець — поет, перекладач, журналіст, громадський діяч, до 80-річчя від дня народження митця» (24–25 лютого 2022 р., Ужгород) та ін.

⁶ IV Міжнар. наук. конф. «Україністика: вчора, сьогодні, завтра...» (26–27.10.2018 р., Польща, м. Познань); Міжнар. наук. конф. «Творчість Лесі Українки: національно-культурні коди та європейська традиція» (24–25.02.2021 р., Польща, м. Варшава); XXIII Międzynarodowa Konferencja Slawistyczna (24–25.06.2021 р., Польща, м. Ольштин); XV Міжнар. наук. конф. «Драгоманівські студії» на тему «Україністика в Болгарії та світі» (21–22.10.2021 р., Болгарія, м. Софія); Міжнар. наук. конф. з нагоди 20-річчя кафедри україністики «Ukrainistyka Wrocławska: lingua, litterae, sermo» (18–19.11.2021 р., Польща, м. Вроцлав) та ін.

ницьких пошуків й осмислення перспектив. Поступово В. Папіш поглиблювала історію питання, спираючись на методологічні засади класиків вітчизняного мовознавства, які започаткували психолінгвістичний напрям в українській лінгвістиці; удосконалювала теорію психологічної акцентуації, уточнювала дефініції, запропонувала новий термін *лінгвопсихоакцентуація* замість *акцентуація*.

Наукові зацікавлення вченої відобразилися й на її педагогічній діяльності, оскільки здобувачка розробила й багато років читає такі спецкурси, як «Основи психолінгвістики», «Психолінгвістика» в Ужгородському національному університеті, де працює з 2005 року.

Віталія Папіш — вдумливий і скрупульозний науковець, здатний самостійно й по-новаторськи вирішувати наукові завдання у фокусі націєнтризму, доброзичлива людина, гарний викладач і наставник молоді.

Без сумніву, перед нами ґрунтовне дослідження з теорії психолінгвістики, що збагатило українську національну науку, має велике практичне значення для розуміння та інтерпретації мовленнєвої діяльності українців, що може проєктуватися не лише на художнє й епістолярне мовлення, але й на всі інші види комунікації, лінвокреативної діяльності мовних особистостей в аспекті його кодування й декодування. Актуалізована проблема має не лише велике теоретичне значення, але й чималу перспективу, яку розуміє та окреслює авторка цієї монографії.

*Науковий консультант, редактор монографії,
доктор філологічних наук (Україна),
професор (Україна),
професор титулярний (Польща)*
Тетяна Космеда

*Авторка монографії висловлює глибоку подяку науковому консультантові й редактору видання, доктору філологічних наук, професору, професору титулярному (Польща) **Тетяні Анатоліївні Космеді,***

рецензентам:

*докторові філологічних наук, професору, завідувачу кафедри української мови Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка **Людмилі Миколаївні Марчук,***

*докторові філологічних наук, професору, професору кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України **Марині Іванівні Навальній,***

*докторові філологічних наук, доценту, професору кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди **Наталії Віталіївні Піддубній***

за слушні зауваження та побажання, що сприяли вдосконаленню тексту дослідження та виходу монографії у світ.

Сучасний етап розвитку лінгвістики пов'язаний із прагненням учених сформувати нову парадигму знань, побудовану на інтеграції наук, створити нові дослідницькі методики. Запровадження здобутків комплексу природничих і гуманітарних наук у мовознавство дає змогу глибше осягнути феномен мови як складне полівимірне явище й осмислити багатоликий профіль мовної особистості як носія та творця мови (В. фон Гумбольдт). Основоположник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві О. Потебня на основі ідей західноєвропейської лінгвістики виробив кардинально новий погляд на мову, зокрема і щодо психологічного її складника, об'єктивувавши в мовознавстві чуттєві параметри душевного життя людини. Якби психологічний та суб'єктивний чинники мовлення, яким О. Потебня надавав величезне значення, надалі були більш розвинуті його послідовниками, насамперед Л. Булаховським, то батьківщиною психолінгвістики сьогодні називали б не Америку, а Україну. Становлення психолінгвістичного напрямку в українському мовознавстві пов'язують з іменами Д. Овсянико-Куликовського (психологічне трактування мови текстів окремих письменників), І. Франка (психологічні засади штудіювання поетичного мовлення, обґрунтування ролі підсвідомості в процесі створення поезії), В. Підмогильного (спроба психоаналітичного опису творчості І. Нечуя-Левицького), С. Балея (психологія творчості Т. Шевченка), Я. Яреми (психологічний аналіз творчості Т. Шевченка), І. Огієнка (психічне «Я» національної МО), Ю. Шевельова (принципи індивідуалізації мовлення персонажів художнього тексту, що безпосередньо пов'язане з мовомисленням письменника), І. Білодіда (класифікація мови за типами психічних механізмів усного й писемного спілкування) та ін. Однак через відомі ідеологічні чинники праці названих учених надовго були забуті й не спроектовані на теорію української психолінгвістики, що

не мала в радянські часи належного розвитку. На початку ХХІ ст. спостерігаємо повернення до психологічних джерел. Розвиток *літературознавчого* психоаналізу в Україні пов'язують з іменами О. Бідюк, Г. Грабовича, О. Забужко, Н. Зборовської, С. Михиди, М. Моклиці, Л. Плюща, які зосереджують увагу на індивідуально-авторських стильових рисах письменника, характеристиках образів та мікрообразів, темах, сюжетах, простежуючи їхній зв'язок із психічними рисами автора, нерідко зводячи аналіз до фрейдівських чи юнгівських концепцій. *Мовознавчий* психоаналіз спрямовано на вивчення лінгвокреативності МО з урахуванням фактів психобіографії. Лінгвістичні виміри психоаналізу сьогодні не мають ще такого міцного підґрунтя, як літературознавчі, однак завдяки новаторським дослідженням набувають глибших обрисів, що засвідчено працями сучасних українських мовознавців (Н. Бардіна, І. Богданова, А. Загнітко, Л. Лисиченко, Т. Ковалевська, Т. Ковальова, Т. Космеда, О. Москаленко, Т. Осіпова, Т. Скорбач, О. Халіман та ін.).

Нормативне мовлення елітарних МО є еталоном для лінгво-спільноти. Водночас у зміненому стані свідомості, притаманному напруженому творчому процесу, у психіці продуцента тексту можуть спостерігатися певні системні чи спорадичні відмінності від стандарту, що можуть виявлятися в надмірному використанні певних лексем чи словосполук, паремій, специфічних морфемних засобів, в оригінальній граматичній будові тексту, своєрідній пунктуації, орфографії, актуалізації незвичних тем, моделюванні своєрідних образів, вербалізації невербаліки, проектуванні авторської орнаменталіки. До таких мовностилістичних особливостей належить і *явище психологічної акцентуації*, потрактовуване як посилення (загострення) певних рис характеру, що вербалізується в мовленні. Спочатку акцентуацію вивчали в межах медицини і психології (Г. Айзенк, Р. Ассаджіолі, Б. Братусь, Л. Виготський, П. Ганнушкін, К. Леонгард, А. Личко, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Русал та ін.), а згодом ця теорія почала досліджу-

ватись і лінгвістами (В. Белянін, Я. Бондаренко, Є. Чалкова та ін.). Розробляючи проблему акцентуації особистості, українські вчені найчастіше звертаються до іноземних художніх джерел: Я. Бондаренко досліджує паранояльні, депресивні та демонстративні МО на базі художніх текстів американської літератури (2002), Т. Куліш аналізує паранояльну риторику американського політичного дискурсу (2017).

Психоакцентуація МО найбільш виразно виявляється в структурі дискурсу, що й зумовлює необхідність не лише розроблення відповідної теорії лінгвопсихоакцентуації, а й залучення до психоакцентуаційного аналізу текстів класиків української художньої літератури, оскільки до цього часу в заданому ракурсі їх ще не досліджували. Лінгвопсихоакцентуація дає можливість (1) *реконструювати* окремі риси психобіографії МО, (2) *пояснити* причини мовних уподобань продуцента тексту, (3) *декодувати* змодельовану автором індивідуальну картину світу в психологічній площині, (4) *показати* вплив акцентуйованості на формування ідіолекту й ідіостилію, (5) *виявити* первинну та вторинну емоційно-сміслову домінанту тексту, (6) *маніфестувати* акцентуації логосвідомості українців через лінгвоментальні конструкти, (7) *ураховувати* акцентуйованість продуцента і реципієнта в лінгводидактиці з метою подолання труднощів у сприйнятті творів учнями тощо. Отже, щоб мати змогу вирішувати зазначені вище завдання, і виникає потреба глибшого розроблення вчення про лінгвопсихоакцентуацію, виокремлення його в самостійний науковий напрям українського мовознавства. Усе зазначене зумовлює **актуальність** дисертаційної праці.

У цьому дослідженні вчення про акцентуацію спроектовано на теоретичні постулати дискурслінгвістики, лінгвоперсонології, лінгвостилістики, креативної лінгвістики, лінгвоконцептології, лінгвістики тексту. Тому теоретичним підґрунтям авторської концепції стали і напрацювання у сфері психолінгвістики (В. Белянін, Я. Бондаренко, А. Кінцель, Т. Ковалевська, Т. Космеда, Т. Ку-

ліш, А. Романченко), психіатрії (П. Ганнушкін, Б. Карвасарський, Є. Кречмер, А. Єгідес, К. Леонгард, А. Личко); і праці, що стосуються лінгвоперсонології (А. Загнітко, Т. Космеда, А. Романченко), літературознавчого психоаналізу (Т. Галкіна, Т. Гундорова, Н. Зборовська, М. Левченко, С. Михида), мовознавчого психоаналізу (Т. Космеда, Л. Лисиченко, Т. Скорбач), лінгвістики тексту (С. Бирик, Т. Єщенко, О. Селіванова, Г. Сюта). У науковий обіг уведено термін *лінгвопсихоакцентуація*, що безпосередньо спроектований на текстовий аналіз.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація, презентована у вигляді монографії, виконана в контексті комплексної міжкафедральної наукової теми факультету філології, психології та іноземних мов ДонНУ імені Василя Стуса «Синхронні та діахронні дослідження мовних одиниць різних рівнів», державний реєстраційний номер 0119U102510. Тему дисертації затверджено Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 4 від 29.10.2021).

Мета дослідження — довести, що *лінгвопсихоакцентуація* становить самостійний напрям сучасної української психолінгвістики; презентувати історію його становлення, виокремивши теоретичні засади та базові терміни і схарактеризувавши своєрідність вияву лінгвопсихоакцентуації в текстовій і дискурсивній практиці українських елітарних лінгвоперсон, з'ясувавши їхні психотипи та особливості вербалізації ключових параметрів лінгвопсихоакцентуації.

З метою співвідносяться такі **завдання**:

1) *презентувати* історію формування теорії лінгвопсихоакцентуації загалом, сфокусувавши увагу на досягненнях психологічного напрямку в українському мовознавстві, враховуючи зарубіжний досвід;

2) *схарактеризувати* метамову лінгвопсихоакцентуації — базові й периферійні терміни;

3) *аргументувати* багатовекторний статус лінгвопсихоакцентуації в розвитку, зокрема, як (а) дослідницького методу, (б) на-

укового вчення, що трансформується в (в) самостійний напрям психолінгвістики; 4) *описати* вироблену на сьогодні методику реалізації лінгвопсихоакцентуації, зокрема й використану в дослідженні;

5) *продемонструвати* фактичний вплив акцентуєваних рис особистості на формування і становлення ідіолекту та ідіостилю креативної лінгвоперсони;

6) *показати* значення системи екстра- та інтралінгвальних чинників для формування психотипу МО;

7) **комплексно проаналізувати** специфіку типу лінгвопсихоакцентуації МО Лесі Українки з урахуванням (а) своєрідності її генетичного коду, (б) психобіографії, (в) різножанрової художньої творчості та (г) епістолярної спадщини в сукупності;

8) **фрагментарно продемонструвати** вияв різних типів лінгвопсихоакцентуації в художньому дискурсі Т. Шевченка, П. Куліша, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Винниченка, І. Огієнка;

9) маніфестувати явище накладання лінгвоментальних конструкцій на концептосферу акцентуєваних МО Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунця, які об'єднані «малою батьківщиною» (Закарпаття) і презентують унікальне полікультурне середовище, що виникло через багатовікову відірваність краю від материкової України.

Об'єкт дослідження — феномен лінгвопсихоакцентуації як самостійний напрям української психолінгвістики: його методологійні засади, метамова, історія становлення та вияв у текстовому просторі української лінгвокультури.

Предмет цієї праці — мовна свідомість акцентуєваної творчої елітарної української лінгвоперсони, зреалізована в просторі її художніх текстів та еґо-текстів.

Джерельна база дослідження: (1) загальномовні та спеціальні тлумачні словники української мови, зокрема «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (ред. В. Т. Бусел /2005/),

«Словник української мови» в 11 томах (1970–1980), «Словник української мови» в 20 томах (електронний ресурс); «Психологічний словник» за ред. Н. Побірченко (2007); (2) художні тексти, у яких домінує той чи той тип лінгвопсихоакцентуації. Ілюстративний матеріал вибирався з таких джерел: Т. Шевченко. Зібрання творів: у 6 т., т. 1, 2 (Київ, 2003); Українка Леся. Зібрання творів: у 12-ти т., т. 1 (поезія), т. 2 (поєми, переклади), т. 7 (проза, 22 оповідання — «Така її доля», «Святий вечір!», «Метелик», «Весняні співи», «Біда навчить», «Чашка», «Лелія», «Жаль», «Пізно», «Одинок», «Волинські образки», «Щастя», «Місто смутку», «Голосні струни», «Ein Brief ins Weite», «Над морем», «Мгновение», «Сліпець», «Примара», «Приязнь», «Розмова», «Враги»), т. 10–12 (листи) (1975–1979); Українка Леся. Драматичні поєми «Одержима», «Кассандра» (Леся Українка. Твори: у 10 томах. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1964, т. 3, 4); П. Куліш. Твори у 2-ох томах, т. 2 (оповідання «Циган», «Орися», «Півпівника», «Гордовита пара», «Дівоче серце», «Січові гості», «Мартин Гак», «Товкач») (1989); О. Кобилянська. Повісті «Земля», «В неділю рано зілля копала», новели «Битва», «Valse mélancolique» (електронний ресурс); В. Винниченко. Роман «Сонячна машина», новели «Момент», «Тасмна пригода» (електронний ресурс); М. Коцюбинський. «Сон», «Цвіт яблуні», «Intermezzo» (електронний ресурс); Митрополит Іларіон (І. Огієнко). «Твори: Філософські містерії» — містерії «Каїн і Авель», «Рідна Мова. Створення людської мови» (1957); І. Чендей. Збірка «Калина під снігом» (оповідання «Пайочка», «Останній дзвоник у вересні», «Преображенна Маріка», «Пілюлі з-за кордону», «Калина під снігом», «Березневий сніг», «Опикунські турботи» (1988); П. Скунець. «Один». Вірші, поєми, переклади, мініатюри (2000); Ф. Потушняк. 34 оповідання зі збірки «Повінь» (1985), збірка «Честь роду» (1973), Пасѣчникъ Ф. [Потушняк]. Оповѣданя (1942). Вибір текстів зумовлений масштабністю особистості авторів відповідного часопростору України, значущістю їхньої творчості в національній чи регіональній культурі. Т. Шевченко, П. Ку-

ліш, Леся Українка, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Винниченко, а також І. Чендей, Ф. Потушняк, П. Скунць кристалізували ядро української літературної мови загалом, своєрідно вербалізуючи мовну свідомість українців чи, зокрема, вписуючи регіональну літературу в загальноєвропейський контекст. Залучено також художні тексти І. Огієнка як представника діаспорної гілки українства. Дібрано емоційно насажені тексти, у яких наявні виразні ознаки лінгвопсихоакцентуації. База текстів сформована за такими критеріями: (1) широкий часовий діапазон (XIX–XXI ст.); (2) територіально-регіональний принцип, відповідно до якого аналізом охоплено тексти митців різної територіальної належності України та письменника, який тривалий час проживав в еміграції (І. Огієнко); (3) гендерний принцип; (4) урахування різножанровості художніх текстів (проза, поезія, драматургія), а також фрагменти еґо-текстового простору — листи, щоденники, автобіографії. Зазначена система критеріїв актуалізована для демонстрації своєрідності відображення мовно-психологічної картини світу українців різних епох та різних регіонів. Авторську картотеку складають текстові фрагменти з психологічним змістом: її обсяг — понад 7000 одиниць. Увесь масив обробленого фактичного матеріалу становить понад 35 000 сторінок дискурсивно-текстового масиву.

Методи дослідження. Методологія психолінгвістики ще не усталилася остаточно, тому орієнтуємося на методологічну різновекторність. Застосовуємо комплекс класичних і новітніх загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних та психологічних методів. Серед **загальнонаукових** — *описовий*: його залучено для реконструкції авторських інтенцій щодо опису дослідницького матеріалу; *моделювання* — для викладу авторської гіпотези, презентації авторської концепції на тлі існуючих теорій; *індукції* — з метою одержання загальних висновків на підставі аналізу окремих виявів лінгвопсихоакцентуації, *дедукції* — для перевірки висунутих гіпотез на конкретних мовних фактах; *аналізу й синтезу*

— для здійснення теоретичних узагальнень і систематизації фактичного матеріалу; обґрунтування актуалізації метамовного інструментарію; прийом *кількісних підрахунків* — для аналізу активності, продуктивності використання дискурсивних релевантних мовних одиниць. Серед системи **спеціальних лінгвістичних** методів виокремімо метод *реконструкції елітарної МО* для виявлення акцентуйованості на рівні ідіюстилю та ідіолекту. Метод *ретроспекції* використано для вивчення лінгвоперсони в її соціальному оточенні, повсякденній діяльності. Метод *виявлення емоційно-сислової домінанти тексту* найбільш затребуваний у процесі з'ясування специфіки акцентуйованої мовної свідомості, що дає змогу виявити стрижневий параметр стильової манери автора. *Контекстуально-інтерпретаційний* метод спрямований на виокремлення авторських особистісних смислів та способів їхньої вербальної маніфестації, встановлення аспектних зв'язків. Методи *опису словникових дефініцій* у поєднанні з методами *компонентного* та *інтерпретаційно-контекстуального аналізу* застосовано для уточнення поняттєвих формулювань із метою їх упорядкування, встановлення смислового навантаження мовних одиниць; *порівняльно-зіставний* — для з'ясування визначень окремих термінів суміжних наук, а також для виокремлення своєрідності лінгвопсихоакцентуації в різних жанрах художньої літератури, еготекстовому просторі тієї ж самої лінгвоперсони. Методи *концептуального* та *дискурсивного* аналізу сприяли, зокрема, виявленню психологічних концептів, вербальних та невербальних параметрів лінгвопсихоакцентуації, впливу екстралінгвальних чинників, психобіографій митців на моделювання розглядуваного дискурсу, ідіолекту та ідіюстилю МО тощо. Метод *вибірки* актуальних для роботи *контекстів* залучено для добору ілюстративного матеріалу. Метод *асоціативного експерименту* застосовано для виокремлення мовних уподобань акцентуйованих осіб. Метод *аперцепційного декодування* тексту сприяє виявленню підтекстових смислів. Застосовано, власне, і авторський метод *лінгвопсихоакцентуації*, що

має певний алгоритм, низку спеціалізованих прийомів. Із системи **психологічних** методів залучено *психобіографічний*, що дає змогу з'ясувати, чи наявні в продуцента вроджені акцентуйовані риси; *психоаналітично-герменевтичний* — спроектовано на виявлення прихованих несвідомих смислів; *кольоросемантичний аналіз* використано для презентації неусвідомлюваних колірних компонентів тексту. У методологічний апарат теорії лінгвопсихоакцентуації залучено й елементи *етнопсихологічного* та *лінгвокультурологічного* видів аналізу для характеристики лінгвоментальних конструктів, що нерідко накладаються на концептосфери МО.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* в українському мовознавстві (1) виокремлено лінгвопсихоакцентуацію як окремий напрям сучасної української психолінгвістики, (2) узагальнено підходи щодо інтерпретацій суті психологічної акцентуації на перетині медицини, психології, психолінгвістики й літературознавства; (3) окреслено етапи становлення і розвитку вказаного нового синкретичного напрямку, що розробляється на українському мовному матеріалі; (4) системно розроблено науковий інструментарій та авторську методіку лінгвопсихоакцентуації; (5) визначено презентанти кожного виду лінгвопсихоакцентуації; (6) створено алгоритм дослідження текстів для виявлення лінгвопсихоакцентуації із залученням низки методичних прийомів; (7) здійснено портретування українських вишуканих МО у фокусі лінгвопсихоакцентуації, а також (8) доповнено вчення про мовно-психологічну картину світу.

Теоретичне значення роботи вбачаємо в тому, що її положення розширюють теорію (1) *української психолінгвістики* в плані характеристики нормативного і специфічного мовлення та започатковують розроблення *історії лінгвопсихоакцентуації в Україні*, (2) *лінгвоперсонології*: закладено основи теорії *психолінгвоперсонології*, що мотивовано потенційними можливостями визначення психотипів акцентуйованої МО, (3) *лінгвістики тексту* / *психолінгвістики тексту* (психолінгвістичний підхід до інтерпрета-

ції змодельованого художнього простору); (4) *дискурслінгвістики*, що виявляється в розширенні визначення системи параметрів щодо позамовних психологічних дискурсотвірних чинників; (5) *лінгвостилістики*: йдеться про актуалізацію параметрів психолінгвістичного аналізу ідіостилю та ідіолекту; (6) *лінгвістики его-тексту*: простеження акцентуйованості на матеріалі листів, щоденників, нотаток тощо; (7) *термінології*: уведення нового терміна *лінгвопсихоакцентуація*, уточнення дефініцій таких понять, як *текст*, *ідіолект*, *ідіостиль* у психолінгвістичному аспекті, а також виокремлення ядра і периферії дослідницької метамови; (8) *ономастики*: виявлення підсвідомого психологічного змісту онімів; (9) *лінгвістики креативу*: простеження зв'язку між креативністю та акцентуйованістю; (10) *психології творчості*: збагачення підходів до вивчення художньої мовотворчості; (11) *комунікативної лінгвістики*: відстеження впливу акцентуйованості на комунікативну діяльність МО; (12) *жанрології*: виявлення акцентуйованості в проєкції на різні мовленнєві жанри.

Практичну цінність роботи мотивуємо тим, що її результати можна використати в процесі читання лекційних курсів та на практичних заняттях у закладах вищої освіти, зокрема із сучасної української літературної мови, психолінгвістики, лінгвістики тексту, дискурслінгвістики, теорії лінгвоперсонології, зокрема й психолінгвоперсонології, термінології, комунікативної лінгвістики та інших дисциплін, дотичних до актуалізованої проблематики галузей мовознавства, а також у вибіркових і авторських курсах із теорії лінгвопсихоакцентуації, теорії і практики наукових досліджень, під час систематизування рекомендацій щодо вдосконалення принципів і параметрів дослідження МО тощо. Матеріал цієї праці може бути залучений для підготовки монографій, підручників і посібників із психолінгвістики та теорії лінгвопсихоакцентуації зокрема.

Достовірність результатів праці забезпечується відповідною теоретико-методологією базою, значним обсягом емпірично-

го матеріалу, комплексною методикою його аналізу із залученням кількісних показників.

Апробація результатів. Основні результати виконаного дослідження репрезентовано на 27 міжнародних наукових, науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції «Науковий і мистецький світ Федора Потошняка» (Ужгород, 2010); Міжнародній науковій конференції «Українська література в загальноєвропейському контексті» (Ужгород, 2011); Міжнародній науковій конференції «Пантелеймон Куліш — піонер на постать української літератури, культури, науки», присвяченій 150-літтю виходу першої збірки «Досвідки. Думи і поеми» (Київ, 2013); Міжнародній науковій конференції «Тарас Шевченко — володар у царстві духа» (Ужгород, 2014); Міжнародній науковій конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 2014); Міжнародній науковій конференції «Сучасна філологія: парадигми, напрямки, проблеми» (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Міжкультурна комунікація: мова — культура — особистість» (Острог, 2015); Міжнародній науковій конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2015); Міжнародній науковій конференції «Сучасна філологічна наука в міждисциплінарному контексті» (Київ, 2015); Міжнародній науковій конференції «Ареалогія й ономастика» (Ужгород, 2016); Міжнародній науковій конференції «Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці» (Київ, 2017); Міжнародній науковій конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2017); Міжнародній науковій конференції «Українська література в загальноєвропейському контексті», присвяченій 80-річчю від дня народження Л. Голомб (Ужгород, 2018); Міжнародній науковій конференції «Україністика: вчора, сьогодні, завтра...» (Познань, Польща, 2018); Міжнародній науковій конференції «Творчість Лесі Українки: національно-культурні коди та європейська традиція» (Варшава, Польща, 2021); Міжна-

родній науково-практичній конференції «Міжкультурні комунікації в галузі освіти» (Хмельницький, 2021); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання — XI» (Вінниця, 2021); XXIII Міжнародній славістичній конференції (Ольштин, Польща, 2021); Міжнародній науковій конференції «Стан і перспективи сучасної української діалектології» (до 100-річчя з дня народження професора Й. О. Дзендзелівського) (Ужгород, 2021); XV Міжнародній конференції «Драгоманівські студії: «Україністика в Болгарії та світі» (Софія, Болгарія, 2021); Міжнародній науковій конференції з нагоди 20-річчя кафедри україністики «Ukrainistyka Wrocławska: lingua, litterae, sermo» (Вроцлав, Польща, 2021); Міжнародній науковій конференції «Мова, культура і суспільство» (Варшава, Польща, 2021); I Міжнародній науковій конференції «Глобалізація й інтернаціоналізація філологічної науки» (Кривий Ріг, 2022); XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Multidisciplinary academic research, innovation and results» (Прага, Чеська Республіка, 2022); Міжнародній науково-практичній конференції «Multidisciplinary academic notes. Science research and practice Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference» (Madrid, Spain, 2022); Сьомих міжнародних наукових читаннях пам'яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка (Одеса, 2022); XI Оломоуцькому симпозиумі україністів–2022 (Оломоуц, Чеська Республіка, 2022); 8 *всеукраїнських* наукових і науково-практичних конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Творчість І. Чендея та П. Скунця в українському літературному контексті» (Ужгород, 2012); Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Письменник в умовах заблокованої культури» (Кременець, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Канон Івана Огієнка у сучасній науковій парадигмі» (з нагоди 135-річчя від дня народження Івана Огієнка) (Кам'янець-Подільський, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 150-річчю Лариси Косач «Леся Українка на перехресті культур і часів» (Хар-

ків, 2021); XIX Всеукраїнській ономастичній конференції (з міжнародною участю), присвяченій 100-річчю з дня народження Кирила Галаса (Ужгород, 2021); Всеукраїнській науковій конференції «Петро Скунець — поет, перекладач, журналіст, громадський діяч; до 80-річчя від дня народження митця» (Ужгород, 2022); Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Лексико-граматична система української мови в комунікативному вимірі» (Острогор, 2022); Всеукраїнській науковій конференції «Творчі горизонти Івана Чендея» (до 100-річчя від дня народження письменника) (Ужгород, 2022).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в **39** одноосібних публікаціях: **1** монографії «Лінгвопсихоакцентуація елітарної мовної особистості: теорія, історія, дискурсивна практика (Вінниця – Ужгород, 2022 – 23 др. арк); **32** наукових статтях (**20** із них — у наукових фахових виданнях України, зокрема **2** — у виданнях категорії «Б» /2022/); **12** — у закордонних виданнях (5 із них — у виданнях, що індексуються в наукометричній базі Scopus); **2** — розділи в колективних монографіях, **2** — тези закордонних Міжнародних наукових конференцій, **2** — тези Міжнародних наукових конференцій в Україні.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що всі теоретичні положення та практичні результати розроблено й отримано одноосібно. Наукових праць, написаних у співавторстві, немає. Результати дослідження впроваджені в наукову практику та навчальний процес Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», зокрема з 2012 року використовуються в процесі викладання таких вибіркових та авторських курсів, як «Психолінгвістика» для студентів II курсу, «Основи психолінгвістики» для студентів III–VI курсів філологічного факультету спеціальностей «Філологія» та «Середня освіта» (українська мова та література).

Структура та обсяг дослідження. Дисертація, подана у вигляді монографії, містить вступ, чотири розділи, висновки, спи-

сок використаної літератури (586 найменувань, із них 189 іноземними мовами), список лексикографічних джерел (26 позицій), список художніх джерел (28 найменувань), список епістолярних джерел (2 позиції), покажчик імен, предметний покажчик. Загальний обсяг монографії становить 456 сторінок. Окремі положення роботи презентовані в таблицях, на схемах та в діаграмах.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК УЧЕННЯ ПРО ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЮ⁷

Жодна лінгвістична теорія сьогодні не може уникнути питання про психологічну реальність своїх об'єктів. Крім того, кожна з них містить історію питання, опис термінологійного апарату, виклад ґрунтовних методологічних засад дослідження. Методологія психоаналізу в мовознавстві практично не розроблена й має на сьогодні інтегровану форму: передусім спирається на здобутки мовознавства, психології, психолінгвістики, літературознавства. Для теорії лінгвопсихоакцентуації концептуальними є поняття *текст*, *акцентуйована МО*, *ідіолект*, *ідіостиль*, що розглядаються в психолінгвістичному аспекті. Психолінгвістичний підхід змінює фокус аналізу тексту порівняно з традиційною лінгвістикою. Суто *лінгвістичний підхід*, панівний у ХХ ст., фокусував увагу на вивченні тексту як об'єднання і послідов-

⁷ *Примітка.* Матеріали цього розділу висвітлені в таких наукових працях авторки: Папіш В. Витоки і розбудова теорії психоакцентуації в східнослов'янському мовознавстві: фрагментарний огляд (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). *Acta Polono-Ruthenica*. Ольштин, 2021. № 3. XXVI. С. 101–118; Папіш В. Мовна особистість та вшукана мовна особистість як ключові поняття теорії лінгвоперсонології. *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»*: серія «Філологія», 2022. Вип. 13 (81). С. 306–310; Папіш В. Леонід Булаховський про Олександра Потебню. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2019. Вип. 24. С. 55–57; Папіш В. Емоціонально-смысловая доминанта в осмыслении Валерия Белянина и его научной школы. *Przegląd Rusycystyczny*. Katowice, 2022, № 2 (178). С. 23–42; Папіш В. Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту українських вишуканих мовних особистостей. *Theoria et historia scientiarum*. Vol. XVIII. Toruń, 2021. С. 7–25; Папіш В. А. Проблема інтерпретації термінів *ідіостиль* та *ідіолект* у сучасному мовознавстві: психолінгвістичний аспект. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Hungary: Akadémiai Kiadó, 2021. Т. 66. № 2. С. 403–412; Папіш В. Багатоаспектне дослідження мовної особистості: актуалізація психолінгвістичних параметрів. *Slavia orientalis*. Polish Academy of Sciences. Tom LXXI. № 4. 2022. S. 835–849; Папіш В. Модерні посібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харків. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. Халіман. Харків, 2022. Вип. 56. С. 371–387; у низці авторських наукових тез.

ність мовних одиниць, що презентують відповідні ознаки, зокрема зв'язності, цілісності, емотивності. Продюцента усвідомлювали периферійно, зводячи його роль до простого конструювання тексту. Актуальний нині *лінгвопсихологічний підхід* не тільки об'єднує інформативність та структуру тексту, але й насамперед ураховує роль продуцента в процесі текстотворення. Матеріальною формою акцентуваної особистості, зрозуміло, є мова як чинник об'єктивації особистісного мислення й емоцій. Психолінгвістичний вектор дослідження, без сумніву, спрямований і на реципієнта з його світоглядними аксіологічними орієнтирами. Водночас і продуцент, і реципієнт спираються на сукупність ціннісних еталонів соціуму, національну культуру, національну психологію. Проблема зв'язку мови й психіки має сьогодні в українському та зарубіжному мовознавстві активний поступ.

1.1. Українська психолінгвістика: традиція і сучасні дослідження

Питання психологічних механізмів творчості, природи таланту, художньої обдарованості, особливостей сприйняття були порушені в працях українських письменників, але спочатку їх трактували як допоміжні й не виокремлювали в самостійну сферу. І. Нечуй-Левицький, зокрема, у статті «Сьогочасне літературне прямування або непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» (1878) окреслив природу художнього спостереження: поєднання об'єктивного й суб'єктивного чинників і наголошував на ролі інтуїції, фантазії в художньому моделюванні життя, яке кожен письменник «надихає своїм духом, нагріває своїм серцем, наливає своєю гарячою кров'ю або наливає злістю, жовчею та ненавистю [...]»⁸. Думку про психологізм художніх текстів та необхідність «заглянути в глибину життя» зі справжнім «українським духом», розвивав й І. Білик у праці «Перегляд літературних новин» (1873–1874)⁹.

---

⁸ Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування або непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини. Павлоград: [б.в.], 2010. С. 14.

⁹ Білик І. Перегляд літературних новин. Матеріали до вивчення історії української літератури: посібник для філол. факультетів університетів і педагогічних інститутів / упоряд. М. П. Комишанченко: у 5 т. Київ: Радянська школа, 1960. Т. 3. Література другої пол. XIX ст. С. 238.

Психологія творчості як дослідницький напрям в Україні сформувалася в другій половині XIX – на початку XX ст. і базувалася на тому, що пов'язувала літературний твір із психологічним станом митця. Основи цієї теорії закладені в працях І. Франка, зокрема в статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (1878); дослідник наголошував на необхідності об'єднання зусиль філософів, психологів, педагогів, літературознавців в осмисленні специфіки художнього процесу. Його трактат «Із секретів поетичної творчості»¹⁰ базується на міждисциплінарному синтезі літературознавства, філософії, психології, естетики й тривалий час був у забутті, а в радянський час — небажаним для вивчення через актуалізацію уваги на психологічній основі творчості, що не схвалювалося ідеологами. У першому розділі зазначеної праці («Вступні уваги про критику») І. Франко визначає межі літературної критики та її завдання, наголошуючи, що вона має бути естетичною та повинна послуговуватися тими методами наукового дослідження, що й психологія. У другому розділі цієї праці («Психологічні основи») проаналізовано суть поетичної творчості, яку названо *психологічною діяльністю*. Письменник радить розрізняти свідоме й несвідоме, і саме несвідоме, на думку І. Франка, буває більш важливе в текстотворенні. Український учений оперує поняттями «верхня» й «нижня» свідомість. Поет, на думку дослідника, є *окремим психічним типом* з «еруптивністю його нижньої свідомості», зі здатністю до асоціацій та «символізування», що є також «одною з головних характерних прикмет поетичної фантазії»¹¹. Осмислюючи процес поетичної творчості, І. Франко зупиняється на таких питаннях, як (1) роль свідомості в процесі поетичної творчості; (2) закони асоціації ідей; (3) прикмети поетичної фантазії; (4) зв'язок поетичної вдачі з душевними хворобами («поетичне божевілля»). По суті, І. Франко встановив причинну зумовленість творчості, що виявляється в психофізіологічних особливостях автора, і довів, що асоціації створюють творчий акт сприйняття, наслідком якого є «розширення змісту внутрішнього “я”, виокремлення пріоритетів

---

¹⁰ Франко І. Із секретів поетичної творчості. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/1017-ivan-franko-iz-sekretiv-poetichnoji-tvorchosti> (дата звернення: 20.07.22).

¹¹ Там само.

спостережень»¹². Він також звернув увагу на роль поетичної фантазії, зокрема зауваживши, що «порівняння поетичної фантазії з сонними привидами, а в дальшій лінії — з галюцинаціями, тобто з привидами на яві, не є пуста забавка. Се явище одної категорії; творячи свої постаті, поет в значній мірі чинить те саме, що природа, викликаючи в людській нервовій системі сонні візії та галюцинації. Значить, кождий чоловік у сні або в гарячці є до певної міри поет [...]»¹³. Нагадаймо, що Франків трактат вийшов у світ 1898 року, випереджаючи на два роки «Тлумачення сновидінь» (1900) засновника класичного психоаналізу З. Фрейда.

У третьому розділі розглядуваної праці («Естетичні основи») І. Франка йдеться про роль відчуттів — смакових, нюхових, дотику, слуху, зору, що впливає на багатство поетичного мовлення. За спостереженнями письменника, в українській поезії нюхові відчуття майже не трапляються, частіше — смакові й дотикові. Поети, на його думку, «свідомо чи несвідомо, б'ють на наші відчуття, творять для своїх ідей наскрізь почуттєві образи. З усього запасу мови поети вибирають саме такі слова, які найшвидше й найлегше викликають у читачів конкретне почуттєве враження. З іншого боку, художній твір — це наслідок **душевної роботи автора** (жирн. шрифт автор. — В. П.), адже людина має пам'ять, свідомість, фантазію та волю, що вміщаються в збірне поняття «душа», або психіка. Поезія є продуктом душевних функцій, тому відчуттєвий матеріал є основою поезії»¹⁴. Поетична мудрість письменників, на думку І. Франка, полягає в умінні вибирати з усього багатства слів ті, що якнайшвидше викликають конкретний образ в уяві читача. У трактаті також йдеться про зорові й слухові образи, зв'язок музики й поезії, малярства й поезії. Отже, І. Франко, випередивши час, звертався до проблем, які розробляє сучасна психолінгвістика, однак його праця залишилася недооціненою і не набула статусу методологічної в галузі психолінгвістики.

---

¹² Адельгейм Є. Естетичний трактат Івана Франка і проблеми психології творчості. Передмова до видання: Франко І. *Із секретів поетичної творчості*. Київ: Радянський письменник, 1969. С. 36.

¹³ Франко І. *Із секретів поетичної творчості*...

¹⁴ Там само.

За життя не мав тієї уваги, «на яку заслуговував своїм талантом та продуктивністю своєї наукової роботи»¹⁵ й О. Потебня, який створив власну лінгвопсихологічну концепцію. Сьогодні маємо змогу по-новому вивчати «патріарха світового мовознавства»¹⁶, чий спадок залишається «невичерпним джерелом ідей, що розробляються в сучасності»¹⁷. Аналіз праць¹⁸ ученого дає підстави стверджувати, що О. Потебня заклав підґрунтя щодо усвідомлення художнього текстотворення як авторської інтелектуально-вербальної діяльності, осмислив психологічну основу тексту, припускав «пізнавання несвідомого через свідоме», виявляв розуміння мистецтва як діяльності продуцента й реципієнта, наполягав на «зближенні мовознавства із психологією, за якого стала можливою думка шукати рішення питань про мову в психології і, навпаки, очікувати від досліджень мови нових досягнень в галузі психології»^{19, 20} запропонував науку під назвою «лінгвістична психологія»²¹. Учений був переконаний у тому, що кожна наука базується на спостереженнях і що «самоспостереження дає [...] масу психологічних фактів, які узагальнюються людьми»²². Наголошуючи на зв'язку мовознавства із психологією, науковець констатував, що психологія змушена користуватися мовою, водночас мова від самого початку позначає

---

¹⁵ Булаховський Л. А. Проф. О. О. Потебня (промова на засіданні Відділу суспільних наук АН УРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження О. О. Потебні). *Мовознавство*. 1961. Т. 16. С. 100.

¹⁶ Космеда Т. Мовні пріоритети українця: прогноз О. Потебні і реальність XXI століття. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Сер. Філологія / відп. ред. проф. Ю. М. Безхутрий. 2016. Вип. 74. С. 22.

¹⁷ Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: моногр. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. С. 63.

¹⁸ Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.; Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / отв. ред. акад. И. И. Мещанинов; ред.: А. В. Ветухов, Н. Д. Мальцев, Ф. П. Филин. Москва-Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1941. Т. 4. *Глагол, местоимение, числительное, предлог*. 320 с.; Потебня А. А. Психология поэтического и прозаического мышления. Потебня А. А. *Слово и миф*. Москва: Правда, 1989. С. 201–235.

¹⁹ Потебня А. А. Мысль и язык... С. 39.

²⁰ Примітка. Тут і далі по тексту переклад українською мовою автор. — В. П.

²¹ Див. про це: Лешкова Н. В. Сучасна психолінгвістика: напрями, аспекти і концепції. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2012. Вип. 6. С. 97–105.

²² Потебня А. А. Мысль и язык... С. 40.

почуття словами²³. Явище психологізму сприймалися дослідником у єдності мови й творчого мислення, порівняймо: «Мова є засіб не виражати вже готову думку, а створювати її так, що вона не відображає світогляд, а становить його діяльність»²⁴. О. Потебня оперує такими поняттями, як *психологічне значення слова, суб'єктивний зміст, суб'єктивний настрій, асоціації, об'єктивація думки, чуттєве сприйняття*. Це категорії, якими мислять і сучасні психолінгвісти. Значну увагу вчений приділяв питанням аперцепції слова й тексту, порівняймо: «Чим більше я підготовлений до читання відомої книги, до слухання відомої мови, чим сильніші [...] аперциптуючі ряди, тим легше станеться розуміння і засвоєння, тим швидше відбудеться аперцепція»²⁵. Нині на психологічній схожості автора й читача акцентують практично завжди. Розмірковуючи про особистісний чинник у мовленні, науковець наголошував на спроможності кожної творчої особистості мати «особливий погляд на світ»²⁶, володіти «миттєво-індивідуальним»²⁷ мовленням, бути «обдарованою свідомістю і свободою»²⁸. Він увів у наукову практику такі поняття, як *духовна особистість*²⁹, *теорія духовних здібностей*³⁰, прогнозував, що «закони розвитку мови в недалекому майбутньому буде віднесено до індивідуальної психології»³¹. Нині все це можна спроектувати на поняття теорії МО, що враховує ці психолінгвістичні засади.

Учень О. Потебні Л. Булаховський у статтях про свого вчителя (а їх 11) схарактеризував його як недооціненого генія, велику й принципову людину з високим науковим талантом, різностороннього мислителя, сумлінного дослідника *природи художнього слова*. Однак водночас Л. Булаховський указав і на «застарілі сторони

---

²³ Там само. С. 54.

²⁴ Потебня О. О. Естетика і поетика слова: збірник / пер. з рос. упоряд., вступ, ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. Київ: Мистецтво, 1985. С. 43.

²⁵ Потебня А. А. Собрание трудов. Москва: ЛАБИРИНТ, 1999. 269 с.

²⁶ Потебня А. А. Мысль и язык... С. 29.

²⁷ Там само. С. 35.

²⁸ Там само. С. 37.

²⁹ Там само. С. 37.

³⁰ Там само. С. 41.

³¹ Там само. С. 39.

великого вченого», до яких зараховував «суб'єктивно-ідеалістичне ставлення до слова, як нібито індивідуально-неповторного акту», «залежність психологічного змісту мови від характеру словесних значень»³². До «серйозних методологічних хиб»³³ О. Потебні Л. Булаховський відніс також підтримування ідей про *індивідуальне й суб'єктивне в мовленні*, а нині саме ці постулати є основними в лінгвістиці.

О. Потебню не завжди розуміли його сучасники, наприклад, ідеться про таку тезу із праці «Мысль и язык» (укр. «Думка і мова»): «Всяке розуміння водночас є нерозумінням»³⁴. Л. Булаховський пояснив, що «нерозуміння», на думку О. Потебні, це не стільки «відхилення від висловленої кимось думки», скільки «розуміння її *по-своєму*»³⁵. Продемонструвати зазначене можна, зокрема, тим, як О. Потебня трактував запозичену у В. фон Гумбольдта ідею про *дух мови*, пояснюючи її як «свідому інтелектуальну діяльність», порівняймо: «Дух неможливий поза мовою, оскільки сам твориться нею, і мова для нього є першопочатковою подією»³⁶.

Деякі вчені критикували О. Потебню за надмірне захоплення ідеями В. фон Гумбольдта. Полемізуючи з ними, Л. Булаховський зауважував: «Збудження зовні — привід для розгортання *свого*, і питати треба не стільки про те, що і від кого запозичено, скільки про те, що створено, що додано в результаті діяльності, збудженої відповідним поштовхом чи поштовхами від інших... Запозичати — значить брати для того, щоб, можливо, внести до скарбниці людської культури більше чи навіть значно більше, ніж одержано в певний момент історії»³⁷. На основі ідей західноєвропейської

---

³² Булаховський Л. А. Проф. О. О. Потебня (промова на засіданні Відділу суспільних наук АН УРСР. *Мовознавство*. 1961. Т. 16. С. 103.

³³ Булаховський Л. А. О. О. Потебня — видатний лінгвіст (1835–1891). *Мовознавство*. 1953. Т. 2. С. 8.

³⁴ Потебня А. А. Мысль и язык... С.30.

³⁵ Булаховський Л. А. Лингвистическое наследство А. А. Потебни. *Русский язык в школе*. 1952. № 2. С. 75.

³⁶ Потебня А. А. Мысль и язык ... С. 69.

³⁷ Булаховський Л. А. Александр Афанасьевич Потебня (к 60-летию со дня смерти). Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1952. С. 7–8.

лінгвістики О. Потебня й виробив власний погляд на мову, зокрема й про психологічний складник лінгвістики, об'єктивування в мові чуттєвих даних душевного життя людини. Хоча Л. Булаховський спорадично також наголошував на дії сили власної енергії, чинників внутрішнього порядку, великої ролі індивідуальності в мовленні, однак психологічну основу лінгвістичних суджень О. Потебні він критикував, тактовно закидаючи вчителю прихильність «до суб'єктивно-ідеалістичних концепцій»³⁸. Л. Булаховський, як видається, не побачив ідей О. Потебні в перспективі, але врахуймо й непросту суспільно-наукову радянську ідеологічну атмосферу, у якій працював учений і яка не дала йому змоги об'єктивно оцінити психолінгвістичну теорію свого наставника.

У коло української психолінгвістики вписується і спадщина іншого учня О. Потебні — Д. Овсяннико-Куликовського, ще одного представника Харківської психолінгвістичної школи, який зосередив свої наукові інтереси на проблемах мовознавства³⁹, психології мови⁴⁰, мислення й творчості⁴¹, методів творчості (спостереження та експеримент)⁴², механізмів взаємодії безсвідомого, підсвідомого та свідомого в психіці людини⁴³. Характеризуючи актуальні методи наукових досліджень, Д. Овсяннико-Куликовський уважав, що основою *експерименту* в мистецтві є мислення й страждання, а основою творчого *спостереження* — тільки мислення, кінцевою метою якого є «пізнання людини, аналіз душі людської, розкриття психології взаємин між людиною і суспільством, постановка моральних за-

³⁸ Булаховський Л. А. О. О. Потебня, великий мовознавець нашої Батьківщини (до 60-річчя з дня смерті). *Українська мова в школі*. 1951. № 5. С. 14.

³⁹ Овсяннико-Куликовский Д. Н. О значении научного языкознания. *Вопросы философии и психологии*. 1907. Т. 1. Вып. 1. С. 1–20.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. Овсяннико-Куликовский Д. Н. *Собрание сочинений*: в 9 т. СПб.: Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. Т. 6. 235 с.

⁴² Овсяннико-Куликовский Д. Н. Наблюдательный и экспериментальный методы в искусстве. *Вопросы философии и психологии*. 1907. Т. 1. Вып. 1. С. 84–117.

⁴³ Овсяннико-Куликовский Д. Н. Введение в ненаписанную книгу по психологии умственного творчества (научно-философского и художественного). Овсяннико-Куликовский Д. Н. *Собрание сочинений*: в 9 т. СПб.: Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. Т. 6. С. 5–41.

дач, а також проблема щастя»⁴⁴. Відповідно учений виокремлював *письменників-спостерігачів* і *письменників-експериментаторів*, обґрунтувавши, що «вибір автором однієї з двох форм художнього пізнання зумовлюються складом його розуму, природним даром і специфікою будови душевного організму»⁴⁵. Д. Овсянико-Куликовський звертався також до проблеми *психологічного таланту*, специфіки образного пізнання, механізмів сприйняття естетичної цінності. Започаткував і нову галузь досліджень — *інтерпретацію літературних текстів у психологічному ракурсі з акцентуацією на психологічних типах митців*, зокрема із середини 90-х рр. XIX ст. виходять його книги про творчість Пушкіна, Гейне, Гете, Чехова⁴⁶, Гоголя⁴⁷; вивчав також духовне життя представників дворянської інтелігенції⁴⁸.

За свідченням дослідників, своєрідною *idee fix* усієї наукової творчості Д. Овсяника-Куликовського були питання **психологічної норми і патології**, і він переніс ці питання в площину психології, психопатології та психіатрії⁴⁹, опрацювавши додатково велику кількість психологічної й медичної літератури. Водночас спирався на висновки психологів про те, що між психологічною

---

⁴⁴ Овсянико-Куликовский Д. Н. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма... С. 125.

⁴⁵ Див. про це детально: Матвеева Т. С. Спостереження та експеримент у концепції психології художньої творчості (дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського в контексті українського літературознавства). *Вісник Харківського університету*. № 411. Харків: Око, 1998. С. 70.

⁴⁶ Овсянико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества: Пушкин. Гейне. Гете. Чехов. К психологии мысли и творчества. 2-е изд. Москва: ЛКИ, 2008. 302 с.

⁴⁷ Овсянико-Куликовский Д. Н. Гоголь в его произведениях. Санкт-Петербург: Изд. И. Л. Овсянико-Куликовской (Типография М. Стасюлевича), 1911. 125 с.

⁴⁸ Овсянико-Куликовский Д. Н. История русской интеллигенции. Ч. 2: От 50-х до 80-х гг. Овсянико-Куликовский Д. Н. *Собрание сочинений*: в 9 т. Петроград: Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. Т. 8. 256 с.; История русской интеллигенции. Ч. 3: от 80х до 90-х гг. Т. 9. 174 с.

⁴⁹ Див. про це: Крутоус В. П. Д. Н. Овсянико-Куликовский о связи психической нормы и патологии. *Вестник Москов. университета*. Сер. 7. Философия. 2005. № 3. С. 29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/d-n-ovsyaniko-kulikovskiy-o-svyazipshicheskoy-normy-i-patologii> (дата звернення: 18.09.2022).

нормою і психологічною патологією чіткої межі немає, а існує певна перехідна площина. Психолог С. Суханов зауважував: «Те, що ми спостерігаємо в картині патологічних характерів, має, очевидно, існувати в рудиментному чи латентному стані там, де маємо справу з нормальними характерами; і за класифікації останніх треба зважати на той матеріал, який дає патологічна психологія»⁵⁰. Д. Овсяннико-Куликовський був знайомий з працями цього психолога й використовував спеціальні знання для характеристики відомих осіб⁵¹. Так, в особистості Жан-Жака Руссо він виявив ознаки інфантильності⁵². Духовні явища розглядав як дещо середнє між нормою та патологією, порівняймо: «У теоретичних уявленнях Овсяннико-Куликовського вибудовується така градація: норма — психопатія (ухилення від норми) — паталогія (психоз). Поняття норми має бути розширене, як уважає Овсяннико-Куликовський, за рахунок “хитань самої норми”, до яких він відносить нерадикальний психопатичний стан»⁵³.

Ученого цікавила й індивідуальна психологія, і психологічний аспект культурно-історичних процесів. Йому належить ідея виокремлення нового психолінгвістичного напрямку, номінованого *етнопсихологія*. Д. Овсяннико-Куликовський звернувся до дослідження особливостей складу національної психіки, питань про взаємозв'язок понять *національність* та *підсвідомі процеси психіки*, намагався визначити принципи національної політики та статус національних мов⁵⁴. Характеризуючи вплив психологічного чинника на розвиток культури й мови, дослідник акцентував увагу на провідній ролі екстазу, порівняймо: «Історія танців, історії співу, музики й поезії, різні сторони релігійного життя людства [...] усе це разом узятє зводиться у своїй психологіч-

---

⁵⁰ Суханов С. А. Патологические характеры (очерки патологической психологии). Санкт-Петербург: Типогр. 1-й Спб. Трудовой артели, 1912. С. 372–373.

⁵¹ Див. про це: Крутоус В. П. Д. Н. Овсяннико-Куликовский о связи психической нормы и патологии... С. 30.

⁵² Там само.

⁵³ Там само. С. 31.

⁵⁴ Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология национальности. Петербург: Время, 1922. 38 с.

ній основі до історії культурно-психічного чинника, що називається екстазом»⁵⁵.

Окремі міркування Д. Овсянико-Куликовського підтримували його сучасники, які також сьогодні дещо призабуті. Зокрема, Б. Лезін акцентував на здатності митця гармонізувати позасвідому та свідому сфери думки в процесі спостереження дійсності⁵⁶; Т. Райнов під творчістю розумів «вид субстанціональної зміни свідомості», пов'язаної із синтезуванням одиничного й загального в типове. Про вірність Т. Райнова настановам його вчителя свідчить такий факт: в архівному фонді Т. Райнова збереглися конспекти праць та лекцій Д. Овсянико-Куликовського. Аналізу наукової спадщини вчителя та опису фактів його біографії Т. Райнов присвятив кілька досліджень, зокрема статтю «Вступ до феноменології творчості» (в оригіналі — «Введение в феноменологию творчества») (1914 р.)⁵⁷.

Учення Д. Овсянико-Куликовського за життя не отримало належної оцінки, а судження в галузі психолінгвістики залишаються до сьогодні найменш дослідженою частиною його наукової спадщини, хоча звернення до елітарних МО, питань норми й патології, що виявляється в художніх текстах, до психолінгвістичної інтерпретації текстів актуалізуються сучасними вченими.

На теоретичних наукових ідеях О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського виховувався й Л. Булаховський, який досліджував зв'язок мовознавства із психологією. На його думку, «мовознавство без психології не обходиться [...]»⁵⁸, але певні психологічні факти

---

⁵⁵ Овсянико-Куликовский Д. Н. Опыт изучения вакхических культов индоевропейской древности в связи с ролью экстаза на ранних ступенях развития общественности. Одесса: Типогр. И. А. Зелёного, 1883. Ч. 1: *Культь божества «soma» в Древней Индии в эпоху Вед*. С. 4.

⁵⁶ Лезин Б. Художественное творчество как особый вид экономии мысли. *Вопросы теории и психологии творчества* / ред. изд. Б. Лезин. Харьков: Типография «Мирный труд», 1911. С. 202 – 244. URL: <http://ecriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/8342> (дата звернення: 18.09.2022).

⁵⁷ Див. про це: Илизаров С. С., Куприянов В. А. Тимофей Иванович Райнов — историк русской философии. *Соловьёвские исследования*. 2020. № 2 (66). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/timofey-ivanovich-raynov-istorik-russkoy-filosofii> (дата обращения: 26.09.2022).

⁵⁸ Булаховський Л. А. Мовознавство й психологія. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: *Загальне мовознавство*. С. 138.

лінгвіста «цікавлять не самі по собі, а лише настільки, наскільки вони впливають на факти мови»⁵⁹. Роздумуючи про теорію художнього мовлення, Л. Булаховський звертав увагу на своєрідність вияву емоцій у мовленні лінгвоперсони, на відображенні в ньому її Его. Серед виражальних засобів художнього мовлення вчений називає «добір синонімних слів та форм, і спеціальні особливості морфології, і особливості порядку слів, і психологічні особливості окремих звуків, [...] і вся ритмомелодична сторона мови»⁶⁰. Спираючись на погляди В. Вундта, дослідник переконував, що без урахування психологічного чинника не можна вивчати ані семантики, ані морфології, ані синтаксису, ані колективної психології. Л. Булаховський звертався й до спостережень над мовою жінок та дітей. Зокрема, у жіночому мовленні помітив менше лайки, але більше діалектизмів⁶¹. Вивчаючи мовлення дітей у соціальному аспекті, учений підкреслював залежність цього мовлення від специфічного мовлення вихователюк⁶².

Міркування Л. Булаховського продовжив розвивати його учень Ю. Шевельов (Шерех). У статті «Мова “Диктатури” Ів. Микитенка»⁶³ можна виокремити ідеї, що проєктуються й на вчення про лінгвопсихоакцентуацію. Це демонструє аналіз мовлення І. Микитенка, здійснений Ю. Шевельовим. Ідеться про роздуми щодо ефективності й раціональності актуалізації методу соцреалізму, який у ті часи проголошували «якісно новим». Ю. Шевельов розмірковує «про мовну характеристику персонажів у радянській драмі загалом, в п'єсах Микитенка зокрема»⁶⁴, полемізуючи з М. Левідовим. Пор.: «Левідов висуває вимогу, щоб персонажі говорили мовою автора.

---

⁵⁹ Булаховський Л. А. Там само. С. 139.

⁶⁰ Булаховський Л. А. Лінгвостилістика. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1: *Загальне мовознавство*. С. 85.

⁶¹ Див. про це: Булаховський Л. А. Уваги до мовлення жінок. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 томах. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1: *Загальне мовознавство*. С. 295.

⁶² Булаховський Л. А. Соціальний момент у дитячій мові. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1: *Загальне мовознавство*. С. 296.

⁶³ Шевельов Ю. Мова «Диктатури» Ів. Микитенка. Шевельов Ю. *Доємітраційне (Публікації 1929–1944 рр.) / упоряд.*, передм. і примітки: С. В. Вакуленко, К. Д. Каруник. Харків: Фоліо, 2020. С. 87–117.

⁶⁴ Там само. С. 88.

Мовляв “один розумний автор краще, ніж десять дурних персонажів”. Ця теорія Левідова є своєрідний рецидив символістської “проблемної”, абстрагованої від реального життя драми; спотворює дійсність у сучасному відображенні, знищує роллю драматургії як виховного чинника і тому, безперечно, є шкідлива»⁶⁵. Або: «Даючи цілком хибні висновки, [...] тирада Левідова все ж таки правильно акцентує на потребі боротьби з натуралістично-фотографічним копіюванням на сцені різних побутових жаргонів. Питання стоїть так, що наш театр повинен політично виховувати глядача не лише через безпосередні політичні настанови, не через логіку дій, а й через мову. Помилка Левідова в тому, що він змішав натуралістичні збочення в мові нашої драми з **індивідуалізацією мови кожного персонажа, як типізованого згустка, спрямованого на його (персонажа) характеристику**»⁶⁶ (жирн. шифт автор. — В. П.); «Кількість лексичних здобутків свідчить про нове в мові. Але, крім цього, “Диктатура” відзначає ще й чимало суто якісних зрушень. [...] **Нову якість цієї мови** [...] відзначає й сам Микитенко **устами своїх персонажів...**»⁶⁷ (жирн. шифт автор. — В. П.); «Ідея диктатури, проходячи крізь усі образи й ситуації п’єси, надає висловам дійових осіб значення великої глибини, синтетичности. Саме через це ми маємо право мову героїв п’єси інтерпретувати як мову, де сконцентровано головні риси мови тих клас і соціальних груп, які вони репрезентують»⁶⁸.

Отже, Ю. Шевельов обстоює своєрідність МО українського народу загалом і лінгвоперсони І. Микитенка зокрема; розмірковує про *ідіолект*, *ідіостиль*, *мовомислення* (цей термін дослідник використовує у своїх працях досить послідовно), *індивідуалізацію* мовлення персонажів пов’язує із самим автором і його психотипом та світоглядом, — а це ключові постулати сучасної психолінгвістики, які в часи Ю. Шевельова не були поширеними. Відкидалися і такі важливі поняття сучасної психолінгвістики, як *духовна сутність*

---

⁶⁵ Там само. С. 88.

⁶⁶ Там само. С. 89.

⁶⁷ Там само. С. 106.

⁶⁸ Там само. С. 117.

мови, роль підсвідомості в моделюванні мовлення, тексту (дискурсу), особистісний аспект мовлення.

Сьогодні українська психолінгвістика розвивається в кількох напрямках, зокрема це *психолінгвістика соціальних комунікацій* (Г. Почепцов⁶⁹, О. Холод⁷⁰), *психолінгвістика художнього дискурсу* (О. Кирилюк⁷¹, Л. Лисиченко⁷² та її наукова школа /Т. Ковальова⁷³, Т. Скорбач⁷⁴), *нейролінгвістика* (Т. Ковалевська⁷⁵), *асоціативна лексикографія* (Н. Бутенко⁷⁶, С. Мартінек⁷⁷), *теорія мовної особистості, лінгвоперсонології* (А. Загнітко⁷⁸, Т. Космеда⁷⁹, А. Романченко⁸⁰), *лінгвістика его-тексту, або Я-Лінгвістика* (Т. Космеда⁸¹), *гендерна лінгвістика* (А. Архангельська⁸², М. Брус, Т. Космеда та

⁶⁹ Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. 656 с.

⁷⁰ Холод О. М. Теорія інмутації суспільства: моногр. ОМ-К.: КиМУ, 2011. 352 с.

⁷¹ Кирилюк О. Л. Головні аспекти психолінгвістичного дослідження мови творів В. Винниченка. *Вісник Черкаського ун-ту*. Серія Філологічні науки. 2013. № 7. С. 109–113.

⁷² Лисиченко Л. А. Мова і психологічний тип поета. *Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнар. конгресу українців*. Харків: Око, 1996. С. 234–239; Лисиченко Л. А. Художній простір у мовній картині світу поетичного твору. *Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник*. Харків: ХДПУ, 1997. С. 3–6.

⁷³ Ковальова Т. В. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст.: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 19 с.

⁷⁴ Скорбач Т. В. Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 17 с.

⁷⁵ Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.

⁷⁶ Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / наук. ред. А. Є. Супрун. Львів: Вища школа, 1989. 328 с.

⁷⁷ Мартінек С. Український асоціативний словник: у 2 т.: Т. 1: *Від стимулу до реакції*. 344 с. Т. 2: *Від реакції до стимулу*. 468 с. Львів: Вид-ий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007.

⁷⁸ Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: моногр. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. 136 с.

⁷⁹ Космеда Т. Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: моногр. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.

⁸⁰ Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: моногр. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 541 с.

⁸¹ Космеда Т. Его і Alter Ego Тараса Шевченка...

⁸² Архангельська А. М. Чоловік у слов'янських мовах: моногр. Рівне: РІС КСУ, 2007. 448 с.

її наукова школа /Н. Карпенко, Т. Осіпова, Л. Саліонович, О. Халіман⁸³, І. Морозова, О. Тараненко); *психолінгвістика дитячого розвитку* (Т. Калмикова і Г. Новікова⁸⁴; Н. Харченко та І. Мисан⁸⁵), *лінгвоемоціологія* (В. Сліпещька⁸⁶); *невербальна комунікація та її вербалізація* (Т. Осіпова⁸⁷); *психолінгвістика реклами* (Т. Ковалевська⁸⁸, Н. Кутуза⁸⁹); *акцентуйовані мовні особистості* (Я. Бондаренко⁹⁰, Т. Куліш⁹¹, В. Папіш), психологія творчості в художньому перекладі (Н. Дячук⁹²). Українська психолінгвістика, як бачимо, — це сьогодні розгалужена наука із системою самостійних керунків. Наголосімо, що «за часів виникнення психолінгвістику визначали як маргінальну галузь мовознавства та обмежували її предмет мовленнєвою

---

⁸³ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: колект. моногр. / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.

⁸⁴ Калмикова Л., Новікова Г. Психолінгвістичні феномени «знання мови» і «знання про мову»: проблеми співвідношення й функціонування в мовленні дітей. *Psycholinguistics*. 2018. № 23 (1). С. 99–118. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1211606> (дата звернення: 20.01.2022).

⁸⁵ Калмикова Л., Харченко Н., Мисан І. Особливості розуміння дітьми дошкільного віку переносного значення прислів'їв та ідіом. *Psycholinguistics*. 2018. № 24 (1). С. 149–182. URL: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-1-149-182> (дата звернення: 20.01.2022).

⁸⁶ Сліпещька В. Д. Лінгвістика емоцій: формування і розвиток (історико-теоретичний опис; бібліогр. покажчик): моногр. / наук. ред. докт. філол. наук, проф. Т. А. Космеда. Дрогобич: Посвіт, 2017. 354 с.

⁸⁷ Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки*: моногр. / наук. ред. проф. Т. Космеда. Харків: вид-во Іванченка І. С., 2019. 398 с.

⁸⁸ Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування...

⁸⁹ Кутуза Н. В. Комунікативна сутестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: моногр. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.

⁹⁰ Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуйованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2002. 19 с.

⁹¹ Куліш Т. В. Паранояльна риторика в американському політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.

⁹² Дячук Н. До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (1). С. 241–245.

діяльністю; нині її “умовно” розглядають не як науку зі своїм предметом, а як особливий ракурс, у якому вивчається *Homo loquens* з усіх боків: його ім’я, психологічні, соціальні зміни, його мовлення в синхронії й діахронії (онтогенезі), комунікація, когнітивні процеси тощо»⁹³.

На сьогодні в Україні функціують *психолінгвістичні наукові осередки*: Вінниця (Донецька наукова школа) (А. Загнітко, М. Михальченко), Кам’янець-Подільський (Л. Марчук, О. Рарицький), Київ (І. Білодід, Я. Бондаренко, Т. Куліш, С. Куранова), Львів (Ф. Бацевич, Н. Бутенко, Т. Космеда, С. Мартінек), Луцьк (Л. Засекіна, С. Засекін), Одеса (О. Карпенко, Т. Ковалевська, І. Колегаєва, Н. Кутуза, А. Романченко), Переяслав (Л. Калмикова, М. Навальна, Н. Харченко), Ужгород (В. Папіш), Харків (Т. Ковальова, Л. Лисиченко, Т. Осіпова, Н. Піддубна, Л. Саліонович, Т. Скорбач, О. Халіман). Найпотужніший осередок психолінгвістики сформувався на сьогодні в Переяславі, де створена Всеукраїнська асоціація психолінгвістів (ВАПЛ) (голова правління — Л. Калмикова), при якій у 2006 р. засновано психолінгвістичну наукову школу «Динаміка становлення проблематики психолінгвістики і лінгводидактики в контексті розвитку вітчизняної і світової науки». Серед іншої науково-організаційної роботи наукова школа «готує та перевидає колективні й одноосібні монографії, підручники і навчальні посібники під грифом МОН України»⁹⁴, ініціювала відкриття в Україні нової наукової спеціальності 19.00.12 — «Психолінгвістика»⁹⁵. Щорічно тут проводяться наукові конференції із психолінгвістики, видається збірник наукових праць «Психолінгвістика», який висвітлює теоретичні та прикладні аспекти психолінгвістичної науки, виходить він українською, англійською та російською мовами з 2008 року, має високий параметричний статус категорії А, тобто належить до параметричної бази Scopus. Відомий також луцький осередок, де з 2014 р. видається журнал «Східноєвропейський журнал

⁹³ Бардіна Н. В. Англійські антропоніми в психолінгвістичному епістемологічному просторі. *Одеський лінгвістичний вісник*. № 7. 2016. С. 14. С. 13–18.

⁹⁴ Калмикова Л. Психолінгвістика на службі у лінгводидактики: наукова школа нового інтегративного типу. *Рідна школа*. 2015. № 11–12 (листопад-грудень). С. 23.

⁹⁵ Там само. С. 24.

психолінгвістики» (гол. ред. С. Засекін) (категорії А, параметрична база Scopus), до тематичної спрямованості якого належать: психологія двомовності, клінічна психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, когнітивна психологія, дискурс-аналіз, криміналістична лінгвістика, оволодіння першою та другою іноземною мовою, нейролінгвістика, психологія мови та мовлення, перекладознавство.

Сучасна українська психолінгвістика — це добре розвинута комплексна наука, що впевнено просувається від міждисциплінарної до самостійної, має напрацьовану методологію і термінологійний інструментарій та спроектована на вивчення психологічної зумовленості мовних явищ, співвідношення мовлення і мислення, філогенезу та онтогенезу мовлення, проблем білінгвізму, норм і патологій у мовленні, феномена МО; проблем психолінгвістики тексту; комунікативної поведінки МО, мовленнєвий вплив на свідомість мовців тощо. У руслі цих питань розглядають і *теорію психологічної акцентуації*.

1.2. Інтердисциплінарність як підґрунтя теорії акцентуації. Феномен акцентуації: фрагментарні зауваги

Комплексне вивчення акцентуваної особистості повинно спиратися на ґрунтовну базу мовних і позамовних знань. У наукових студіях минулого століття наявність у людини психологічної акцентуації здебільшого розцінювалася як **недолік** і розглядалася в контексті дисгармонійного розвитку особистості або гіпертрофованих окремих рис. У сучасній науці багатовимірний і багатофункційний підхід у вивченні окресленої проблеми пов'язаний з розглядом акцентуації як **суб'єктивно-особистісного чинника**, що може мати і позитивний, і негативний вплив на розвиток індивіда.

У *медицині* розглядають негативний кореляційний зв'язок між акцентуаціями та протіканням певних хвороб. До прикладу, Т. Кривоніс виявила, що при лікуванні депресії в акцентуованих осіб медикаментозні методи не ефективні⁹⁶.

---

⁹⁶ Див. детально: Кривоніс Т. Г. Оптимізація комплексного лікування хворих на депресивні розлади: автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.01.16 / Укр. наук.-дослід. ін-т соц. і суд. психіатрії та наркології. Київ, 2003. 20 с.

У педагогіці та психології активно опрацьовується проблематика про вплив акцентуацій на учнівську на студентську молодь. Статеві-вікові особливості акцентуєваних осіб розглянуті І. Альшиною, В. Волович, С. Єпіфанцевою. Акцентуації можуть впливати на розвиток агресивності (О. Запухляк⁹⁷) та девіантної поведінки (Н. Панасенко⁹⁸). Зокрема, високий рівень агресивних реакцій пов'язують з епілептоїдною, шизоїдною, істероїдною акцентуацією. У підлітків з гіпертимною, психастенічною, епілептоїдною, шизоїдною, циклоїдною, лабільною і нестійкою акцентуаціями характеру виразно переважає реактивна тривожність⁹⁹. Н. Панасенко констатує, що агресивна поведінка найбільш характерна для астеничного та епілептоїдного типів акцентуацій¹⁰⁰.

Питання акцентуєваності як соціальну проблему побіжно розв'язує Н. Чудіна¹⁰¹, ставлячи в пряму залежність від акцентуації екстремальні прояви в соціумі, при яких «можливий збій механізму соціалізації в результаті зміни шкали ціннісних орієнтирів, [...] акцентуації особистості і стану захисних механізмів психіки»¹⁰².

Акцентуації можуть мати й позитивний вплив на розвиток індивідів, сприяючи підвищенню рівня професіоналізму. На акцентуєвані риси темпераменту як чинник розвитку артистичної обдарованості звертає увагу Т. Сирятська, зазначаючи, що в музиці акцентуації сприяють розвою «артистичної енергії», увиразнюють якість та впливають на типологічні ознаки виконавської інтерпретації. «Так, віртуозний тип інтерпретатора базується на екзальтова-

---

⁹⁷ Запухляк О. З. Вплив акцентуацій характеру особистості на агресивність у підлітковому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницьк, 2006. 20 с.

⁹⁸ Панасенко Н. М. Особливості образу «Я» акцентуєваних підлітків з девіантною поведінкою: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2007. 20 с.

⁹⁹ Запухляк О. З. Вплив акцентуацій характеру особистості на агресивність у підлітковому віці... С. 10.

¹⁰⁰ Панасенко Н. М. Особливості образу «Я» акцентуєваних підлітків з девіантною поведінкою... 20 с.

¹⁰¹ Чудіна Н. В. Екстремальність і форми її прояву у сучасному суспільстві: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2008. 21 с.

¹⁰² Там само. С. 9.

ній афективності, у якій радісні почуття переважають над стражданням та поєднані з амбівалентною спрямованістю темпераменту (Ф. Лист, Ф. Бузоні, С. Рахманінов, В. Горовіц, Е. Гілельс, М. Аргеріх та ін.)»¹⁰³. Зазначена вчена переконана, що «усі творчі особистості мали той чи той тип акцентуації (за типологією К. Леонгарда), який не лише пояснює особливості його психотипу, але й спрямовує та увиразнює семантику виконавської інтерпретації (через взаємодію рис темпераменту та характеру)»¹⁰⁴. Водночас дослідниця наголошує, що «кількість обов'язкових для виникнення виконавської обдарованості акцентуєваних рис не така вже й велика: **«лабільність сильного афекту, притаманна гіпертичному, афективно-екзальтованому та емотивному темпераментам, збудженість емоцій та честолюбні наміри, які характеризують демонстративні персони, альтруїзм істероїдів, нарешті, інтроверсія, екстраверсія та амбівалентність»**¹⁰⁵ (жирн. шрифт Т. Сирятської).

Винятково важливе значення акцентуації для регуляції життя студентів бачить І. Тюряпіна. У своїй кандидатській дисертації вчена резюмує: «Серед студентів без акцентуації немає тих, хто склав би сесію на «відмінно» з усіх іспитів (максимальний середній бал у цій групі — 4,8), у той час як серед студентів з шизоїдною, параноїдною та астенічною акцентуацією є ті, хто вчиться тільки на «відмінно»»¹⁰⁶. Крім того, «менше і рідше хворіли студенти з астенічними й гіпертичним типом акцентуєваності»¹⁰⁷.

Розвиток допитливості в акцентуєваних осіб дослідила О. Жихарева¹⁰⁸. Експериментальним шляхом вона довела, що «специфіка

---

¹⁰³ Сирятська Т. О. Виконавська інтерпретація в аспекті психології особистості музиканта-артиста: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. 17.00.03 / Харків. держ. ун-т мистец. ім. І. П. Котляревського. Харків, 2008. С.10.

¹⁰⁴ Там само. С. 19.

¹⁰⁵ Там само. С. 11.

¹⁰⁶ Тюряпина И. В. Акцентуации личности как фактор психической адаптации студентов вуза: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / Санкт-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2016. С. 16.

¹⁰⁷ Там само. С. 17.

¹⁰⁸ Жихарева Е. В. Влияние типа акцентуации характера на проявление любознательности личности: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / ГОУ ВПО «Бийский пед. гос. ун-т им. В. М. Шукшина». Барнаул, 2006. 19 с.

допитливої поведінки визначається в гіпертимних акцентуантів домінуванням альтруїстичної мотивації, [...] в епілептоїдних — позитивними емоційними станами та прагненням використовувати отриману інформацію з метою самовдосконалення, у сенситивних — альтруїстичними та егоцентричними спонуканнями, позитивними емоціями та широким спектром реалізації отриманої інформації, в істероїдних — егоцентричними спонуканнями та можливістю використання знань на вирішення суб'єктивних проблем»¹⁰⁹.

Психологічні акцентуації суттєво впливають на реалізацію особистості в соціумі. На підтвердження цієї концепції скероване дисертаційне дослідження В. Колісниченко¹¹⁰, у якому обґрунтовується правомірність пошуку взаємозв'язку між самореалізацією, акцентуаціями та креативністю. Дослідниця доходить висновку, що «існує прямий взаємозв'язок між самореалізацією та гіпертимністю і зворотний взаємозв'язок між самореалізацією та педантичною, дистимною, тривожно-боязливою, афективно-екзальтованою акцентуаціями характеру»¹¹¹. Важко, однак, погодитися з ученою в тому, що «більш висока креативність поєднується з більш низькою самореалізацією»¹¹². Численні приклади реалізації креативних творчих особистостей доводять протилежне.

Психологічна акцентуація в контексті мовного психоаналізу має свою історію, яку далі розгляньмо глибше.

1.3. Початки й розбудова теорії психоакцентуації в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.: від досліджень у медицині (психіатрія) до філологічних напрацювань — літературознавство й лінгвістика

Незвичайні типи характеру та питання норми й патології розроблялися ще в античну добу. Зокрема, Арістотель звернув увагу на те, що навіть перебільшення певних норм уже переходить

---

¹⁰⁹ Там само. С. 12.

¹¹⁰ Колесниченко В. О. Роль акцентуацій характеру в самореалізації личности: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Институт психологии Российской академии наук. Москва, 2013. 22 с.

¹¹¹ Там само. С. 4.

¹¹² Там само.

у ненормативність. Він наводить такий приклад: надто безстрашна людина вже не є мужньою, а стає бездумною; «урівноваженість — середина між гнівливістю й інертністю», «щедрість — середина між марнотратством і скупістю», «скромність — середина між сором'язливістю й безсоромністю»¹¹³. Це його правило «золотої середини».

Термін *акцентуація* активно ввійшов у метамову наукових досліджень наприкінці 60-х років ХХ століття, що пов'язане з виходом у світ праці К. Леонгарда «Akzentuierte Persönlichkeiten»¹¹⁴ (1968), виданої і в російському перекладі — «Акцентуированные личности» (укр. «Акцентуїзовані особистості») (1989, 2000)¹¹⁵. Названа монографія К. Леонгарда складається із двох частин. У першій запропоновано психологічний і клінічний аналіз акцентуїзованих особистостей, тобто людей зі своєрідним загостренням властивостей психіки й здатністю реалізувати цю своєрідність у поведінці, що не перевищує меж медичної норми. У другій частині зазначеної праці дослідник запропонував аналіз персонажів зі світової класичної художньої літератури¹¹⁶, тобто він переніс свої знання у сферу філології. К. Леонгард запропонував точні клінічні описи акцентуїзованих особистостей, репрезентувавши водночас аналіз складних випадків комбінованих видів акцентуації (вияв синкретизму, гібридності). Також дослідник зазначив, що «чітких ліній» розмежування між (за його термінологією) (а) «нормальними (абсолютно здоровими)», (б) «середніми (із частковими змінами психіки)» осо-

---

¹¹³ Аристотель. Поэтика. Аристотель. *Сочинения*: в 4 т. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 319–323.

¹¹⁴ *Примітка*. Карл Леонгард (1904–1988) — німецький психіатр. На основі довголітніх спостережень він зробив відкриття щодо вияву специфіки характеру своїх пацієнтів, які не мали психічних відхилень (були психічно здоровими), але в певних стресових ситуаціях виявляли схильність до актуалізації своєрідної поведінки, зокрема й мовленнєвої. Такі риси поведінки своїх пацієнтів учений назвав *акцентуаціями*, а їх носіїв, відповідно, *акцентуїзованими особистостями*.

¹¹⁵ Леонгард К. Акцентуированные личности / пер. с нем. В. М. Лещинская; под ред. д-ра мед. наук В. М. Блейхера. 2-е изд. стереотип. Киев: Вища школа, 1989. 321 с.; Леонгард К. Акцентуированные личности. Ростов-на Дону: Феникс, 2000. 544 с.

¹¹⁶ *Примітка*. К. Леонгард залучив для дослідження тексти понад 30-х письменників-класиків, серед яких і О. де Бальзак, М. Гоголь, Й. Вольфган фон Гете, Ф. Достоевський, М. Сервантес, Ф. Стендаль, Л. Толстой, В. Шекспір та ін.

бистостями та (в) особистостями акцентуйованими немає¹¹⁷. Він наголосив, що лише на основі однієї притаманної людині риси робити висновки про наявність патології не доцільно. Це лише специфіка вияву психічних особливостей, актуалізованих у відповідних життєвих ситуаціях, що належать до типових. Психіатр зауважив, що населення Берліна, наприклад, складають на 50 % «нормальні люди», а на 50 % — акцентуйовані особистості. З огляду на свою теорію він виділив 12 типів акцентуацій особистостей, серед яких: (1) педантичний, (2) демонстративний, (3) застряглий, (4) збудливий, (5) гіпертимний, (6) дистимний, (7) тривожний, (8) циклоїдний, (9) афективно-екзальтований, (10) емотивний, (11) екстравертний, (12) інтровертний.

Оскільки постулати К. Леонгарда важливі для розвитку сучасної психолінгвістичної теорії акцентуації, вважаємо за доцільне стисло схарактеризувати класифікацію, запропоновану цим лікарем. Виокремлення кожного типу акцентуйованих особистостей здійснено на основі врахування низки основних ознак людського характеру. Кожний тип дослідник ілюструє із проекцією на персонажів художнього тексту (дискурсу). Зокрема, для *демонстративних* психотипів характерні такі риси, як: (а) виразні акторські здібності, (б) схильність до хитрощів, фантазування, (в) жвава міміка (як бачимо, ураховано невербальні засоби мовлення особистості), (г) авантюризм¹¹⁸.

Педантичні психотипи (ананкасти) характеризуються такими рисами: (а) особливою тривожністю, (б) виявляють надмірну старанність та скрупульозність, (в) мають страх перед можливими помилками в роботі, а тому й намагаються докладно перевіряти свої дії, (г) здатні до самоприниження¹¹⁹.

---

¹¹⁷ Леонгард К. Акцентуированные личности, 2000... С. 20.

¹¹⁸ *Примітка.* Це Федір Карамазов, а також Смердяков з роману «Братя Карамазови» Ф. Достоевського; Еліза з роману О. Готхельфа «Ули-батрак»; Фелікс Круль — персонаж Т. Манна з роману «Авантюрист»; Дорант з комедії «Лжец» (мовою оригіналу — «Le menteur»); Нерон з роману Г. Сенкевича «Quo vadis?» (дослівно з лат. «Куди ідеш»)

¹¹⁹ *Примітка.* Це Рогожин з роману «Идиот» Ф. Достоевського, Електра з роману «Преступление и наказание» Ф. Достоевського.

Застрагаючі (параноїдні) типи виявляють таке: (а) певний егоїзм, (б) прагнення помститися кривдникамів, боротися за справедливість, (в) вони непоступливі, (г) демонструють фанатизм¹²⁰.

Збудливі (епілептоїдні) особистості — це люди (а) імпульсивні, (б) схильні до насилля, (в) відчайдушні, але водночас (г) дратівливі, (г) вирізняються фізичною силою і жорстокістю, (е) у стані ж спокою вони добродушні¹²¹.

Тривожні — це психотип людей, для яких характерні: (а) хвороблива боязкість, (б) невпевненість у собі, (в) занижена самооцінка¹²².

Емотивні психотипи вирізняються серед інших своєю надмірною (а) чутливістю, (б) вразливістю, (а) сердечною м'якістю¹²³.

Дистимні психотипи схильні до (а) пригніченості, (б) уповільненості дій, (в) нерішучості, (г) депресивності¹²⁴.

Гіпертимні (гіпоманіакальні) особистості — це (а) оптимісти, (б) балакуни, (в) енергійні й жваві особистості, (г) люди веселої вдачі, але (г) дещо поверхневі в мисленні¹²⁵.

Афективно-лабільні (циклотимні) особистості вирізняються: (а) безпричинною мінливістю настрою, (б) повільністю дій, (в) небалакучістю¹²⁶.

Екзальтовані особистості характеризуються як: (а) імпульсивні, (б) з надпотужною емоційною збудливістю, (в) вони пристрасні, (г) виявляють внутрішнє напруження в складних ситуаціях¹²⁷.

---

¹²⁰ *Примітка.* Це Кольхаас з повісті Г. фон Клейста «Michael Kohlhaas» (у перекладі — «Михаель Кольхаас»).

¹²¹ *Примітка.* Це Рогожин з роману «Идиот» Ф. Достоевського, Кольхаас з повісті Г. фон Клейста «Михаель Кольхаас», Електра з роману «Преступление и наказание» Ф. Достоевського.

¹²² *Примітка.* Це Паран з новели Г. де Мопассана, майстер Щука з однойменної новели Х. Геббеля.

¹²³ *Примітка.* Репрезентантом цього психотипу є Соня Мармеладова з роману «Преступление и наказание» Ф. Достоевського.

¹²⁴ *Примітка.* Такі риси лікар убачав у характерах Ніклауса з роману «Воскресный день дедушки» С. Готхельфа.

¹²⁵ *Примітка.* До них належить Катерина Йосипівна Хохлакова з роману «Братья Карамазовы» Ф. Достоевського; шекспірівський Фальстаф з «The Merry Wives of Windsor» (у перекладі — «Веселі дружини Віндзора»).

¹²⁶ *Примітка.* Це Брайтунг у романі О. Людвіга «Марія».

¹²⁷ *Примітка.* Це Ромео з трагедії В. Шекспіра «Romeo and Juliet» («Ромео і Джульєтта»), Катерина Іванівна з роману Ф. Достоевського «Братья Карамазовы».

Інтровертні типи виявляють надмірну: (а) чутливість, (б) вразливість, (в) легко збуджуються, (г) однак вони водночас стримані, (г) ведуть замкнутий спосіб життя¹²⁸.

Екстравертні особистості натомість репрезентують: (а) високий ступінь зовнішнього вияву почуттів, (б) відкритість, (в) сміливість, (г) схильність діяти без попередніх роздумів, (г) мають багато спільного з дитячим складом психіки, часто такі особистості виявляються дещо незрілими в абстрактному когнітивному мисленні¹²⁹.

К. Леонгард не знайшов у художніх текстах, які він аналізував, типових представників *ананкастичної*, або *педантичної*, акцентуації. Пояснення причини того, що письменники не описують ананкастів, на думку лікаря-експериментатора, очевидно, слід шукати в психіці самих письменників. Імовірно, вони не знаходять подібних особливостей у собі, а тому й не можуть переконливо їх вербалізувати¹³⁰. Підхід до характеристики персонажів К. Леонгард здійснює з опорою на свої професійні знання про психіку людини, однак його новаторство проектується на літературознавчі теорії, насамперед психологію творчості, та мовознавство, зокрема теорію психолінгвістики, у межах якої і сформувалося вчення про лінгвопсихоакцентуацію, що базується на постулатах лінгвоперсонології, лінгвістики тексту, лінгводискурсології, Я-лінгвістики, лінгвістики креативу, лінгвостилістики, учення про мовно-психологічну картину світу.

Теорію психоакцентуації ґрунтовно розробляв у медицині й російський психіатр *А. Личко*¹³¹, який досліджував психологію під-

---

¹²⁸ *Примітка.* Гамлет з однойменної трагедії В. Шекспіра.

¹²⁹ *Примітка.* Санчо Панса з роману «Don Quijote» («Дон Кіхот») М. де Сервантеса; Стрепсіад з комедії «Нерéла» («Хмари») Арістофана, Вільгельм Тель в однойменній драмі Ф. Шиллера, Альоша з «Унижених і оскорблених» Ф. Достоевського.

¹³⁰ См. об этом: Леонгард К. Акцентуированные личности, 2000... С. 216.

¹³¹ *Примітка.* Андрій Личко (1926–1994) — російський психіатр, професор, доктор медичних наук. Заслугою вченого було експериментальне доведення того, що акцентуованість найбільш помітна в підлітковому віці. З віком, очевидно, під впливом життєвих подій, відповідних ситуацій, тобто умов становлення характеру, а також способу виховання, на його думку, вияв акцентуації поступово «згладжується» й визначити його складніше.

літків. У монографії «Психопатії й акцентуації характеру в підлітків» (в оригіналі — «Психопатии и акцентуации характера у подростков»¹³²) (1977) він запропонував класифікацію акцентуаційних типів з урахуванням конкретної вікової категорії — підлітків 14–18 років. Укладена класифікація несуттєво відрізняється від розробленої К. Леонгардом: вона різниться лише застосованою метамовою. А. Личко виділив 11 типів акцентуації, порівняймо: (1) астено-невротичний, (2) гіпертимний, (3) істероїдний, (4) конформний, (5) нестійкий, (6) сенситивний, (7) циклоїдний, (8) шизоїдний, (9) епілептоїдний, (10) лабільний, (11) психастенічний.

Розбіжності в назвах типів призводять до плутанини в ідентифікації типів акцентуації, що відбито навіть у сучасних словниках¹³³.

Відома в науці й нарцисична акцентуація, яку не виділяли ані К. Леонгард, ані А. Личко. Поняття «нарцисизм» було введено в наукову літературу англійським ученим Х. Еллісом, який описав одну з форм поведінки, ототожнивши її з відомим міфом про Нарциса¹³⁴. Феномен нарцисизму досліджували також Х. Кохут¹³⁵, О. Кернберг¹³⁶, З. Фрейд¹³⁷, Н. Мак-Вільямс¹³⁸ та ін. Перерахуймо негативні риси нарцисичної особистості, виокремлені дослідниками: (1) егоцентризм, (2) самозахоплення, (3) завищена самооцінка, (4) гіпертрофована здатність до витіснення зі свідомості своїх негативних якостей, (5) байдужість до інших, (6) нетерпимість до успішних людей, (7) заздрість, (8) прагнення принизити гідність інших, (9) нещирість у стосунках.

---

¹³² Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Санкт-Петербург: Речь, 2010. 256 с.

¹³³ Примітка. Детальніше про це див. у підрозділі 1.3.4.

¹³⁴ Див. про це: Гладка Н. В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2010. № 11 (198). Ч. II. С. 25.

¹³⁵ Кохут Х. Восстановление самости. Москва: Когито-Центр, 2002. 316 с.

¹³⁶ Кернберг О. Ф. Тяжелые личностные расстройства. / пер. с англ. М. И. Завалова. Москва: Независимая фирма «Класс», 2000. 464 с.

¹³⁷ Фрейд З. О нарцисизме. Очерки по психологии сексуальности. Минск: Поппури, 2003. 480 с.

¹³⁸ Мак-Вільямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / пер. с англ. под. ред. М. Глущенко, М. Ромашкевича. Москва: Независимая фирма «Класс», 2001. 480 с.

Зближення медичного вчення (психіатричні постулати) про акцентуйовані типи особистості, *напрацювання у сфері психології* в поєднанні з *філологічною наукою* стали можливими в часи розвитку психологічного напрямку у філології, активного поступу психолінгвістики, що, як відомо, вивчає мову як феномен психіки.

Якщо за межами СРСР психолінгвістика почала розвиватися досить активно, то в Радянському Союзі вона, як неодноразово зауважувалося, не набула широкого розвою через ідеологічні заборони й була звужена тільки до поняття *мовна діяльність*. При цьому відкидалися такі її важливі аспекти, як духовна сутність мови, роль підсвідомості під час моделювання мовлення, тексту (дискурсу). Лише завдяки подвижницькій діяльності окремих науковців психолінгвістика в радянському мовознавстві почала активніший поступ з реалізацією нових її дослідницьких аспектів. Серед таких учених-новаторів і білоруська науковиця В. Маслова, яка більш відома в слов'янській лінгвістиці як лінгвокультуролог чи лінгвокогнітолог, однак їй належить з десятка праць із теорії психолінгвістики¹³⁹. У 1992 році В. Маслова захистила дисертацію на звання доктора філологічних наук на тему «Онтологічний і психолінгвістичний аспекти експресивності тексту» (мовою оригіналу — «Онтологический и психолингвистический аспекты экспрессивности текста»). У цьому та інших дослідженнях з теорії психолінгвістики зазначена авторка реанімувала ідеї, ґрунтовно викладені О. Потєбнею і В. фон Гумбольдтом, зокрема це фундаментальні методологічні положення про зв'язок мови (тексту) з людською психікою. Зосе-

---

¹³⁹ *Примітка.* До таких праць належать: Маслова В. А. Психолінгвістический анализ антонимов и прием противопоставления при обучении русской лексики. *Русский язык в киргизской школе.* 1978. № 6. С. 22–26; Маслова В. А. Ассоциативный эксперимент как один из методов исследования. *Психолінгвістические исследования в области лексики и фонетики:* межвуз. темат. сб. Калинин, 1981. С. 60–68; Маслова В. А. Психолінгвістический анализ коннотативного аспекта семантики языкового знака. *Семантические категории языка и методы их изучения:* тез. докл. всесоюз. науч. конф. (28–30 мая 1985 г.). Уфа, 1985. Ч. 2. С. 57–58; Маслова В. А. Опыт применения психолінгвістических методик для исследования явления коннотации. *Вестник БДУ. Сер. 4: Філологія. Журналістика. Педагогіка.* 1987. № 2. С. 40–43; Маслова В. А. Психолінгвістические аспекты восприятия подтекста. *Текст в речевой деятельности.* Москва, 1988. С. 78–83; Маслова В. А. Разговор о психолінгвістике: для сред. и старш. шк. возраста. Минск: Народная асвета, 1992. 79 с.

реджено увагу саме на індивідуальному мовленні, особистісному началі мовлення, на вияві духовності в мові (*дух мови*), що й особливо вирізняє погляди В. Маслової з-поміж ідей інших дослідників того часу.

1.3.1. Лінгвістичні напрацювання В. Беяніна та Є. Чалкової в галузі психоакцентуації¹⁴⁰

Науковий психолінгвістичний осередок В. Беяніна. Після розпаду СРСР питання моделювання (вербалізації) акцентуїваних особистостей у художньому тексті (дискурсі), декодування відповідних психотипів, започатковане К. Леонгардом, знайшло своє продовження. Цьому сприяли напрацювання російського лінгвіста й психолога В. Беяніна¹⁴¹, який запропонував *концепцію психолінгвістичного аналізу текстів художньої літератури із застосуванням новаторської методики емоційно-сислової домінанти*. Розглядаючи текст як омовлену форму рефлексії особистості продуцента, В. Беянін виходить з того, що кожен текстовий елемент зумовлений психологічними чинниками: структура кожного художнього тексту співвіднесена з тим чи тим типом акцентуації людської свідомості¹⁴². Але йдеться, як видається, про мовну свідомість і радше про дискурс, а не текст. В. Беянін уперше запропонував і терміни *психіатричне літературознавство* й *психостилістика*, зауваживши, що психолінгвістика орієнтована переважно на дослідження того, як мовний матеріал сприймають «пересічні» мовці. Результати його досліджень засвідчують, що автор і читач по-різному декодують текст, що відомо, але це залежить, зокрема, і від *психологічних параметрів мовомислення* одного й іншого. Учений простежує вияви акцентуації на всіх рівнях тексту (дискурсу): теми, ідеї, образів, мотивів, заголовків, вербалізації характеристик героїв, системи мовних засобів, орнаменталіки, відповідного ідіостилю, ідіо-

---

¹⁴⁰ У підрозділі використано матеріали з публікації Папиш В. Емоціонально-смысловая доминанта в осмыслении Валерия Беянина и его научной школы...

¹⁴¹ *Примітка.* Останні 20 років В. Беянін проживає в Канаді.

¹⁴² Див.: Беянін В. П. Психолінгвістика: учебник / гл. ред. Д. И. Фельдштейн. Москва: Флинта, 2003. С. 45.

лекту. Як і К. Леонгард, він «знаходить» типи акцентуєваних особистостей серед персонажів художніх текстів (дискурсу), але більш послідовно залучає до цього процесу лінгвістичні знання і лінгвістичну методичку.

Згадуючи початок свого наукового шляху під керівництвом Ю. Сорокіна, В. Беянін розповів цікаву історію: «Якось на 16-й сторінці “Літературної газети” [ідеться про рос. «Литературную газету» — В. П.] була опублікована гумористична замітка про те, як різні письменники переказували б один і той самий сюжет “Червоної шапочки” — Тургенєв, Пушкін, екзистенціалісти. Мені здався цей простий екзерсис дуже важливим для розуміння суті тексту — я вже тоді здогадувався про те, що текст не лише відображає реальність, але й бачення реальності письменником»¹⁴³. Відповіддю на запитання про те, як автор як особистість проявляється у творі, стала докторська дисертація В. Беяніна «Психолінгвістична типологія художніх текстів з емоційно-сисловою домінантою» (в оригіналі — «Психолінгвістическая типология художественных текстов с эмоционально-смысловой доминантой») (1992), у якій наголошувалося на важливості не тільки лінгвістичного, але й психологічного й навіть психіатричного підходу до аналізу художнього тексту. На цих постулатах фактично й побудовано теорію В. Беяніна. Вивчаючи особистість автора тексту, ґрунтуючись на (1) типології психопатичних особистостей, запропонованій П. Ганнушкіним¹⁴⁴ (1933), та (2) класифікаціях акцентуєваних особистостей, описаних К. Леонгардом (1989), В. Беянін уводить у науковий обіг поняття *емоційно-сислової домінанти тексту*, інтерпретуючи цей термін так: «система раціональних та емоційних еталонів автора, що є основою моделі породження тексту»¹⁴⁵. Ідеї про домінанти тексту висловлювали й раніше,

---

¹⁴³ Беянін В. Воспоминания о Юрии Александровиче Сорокине. *Вопросы психолингвистики*. Москва, 2021. № 2 (48). С. 20.

¹⁴⁴ Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика. Ганнушкин П. Б. *Избранные труды*. Москва: Медицина, 1964. С. 116–252.

¹⁴⁵ Беянін В. П. Психолінгвістическая типология художественных текстов по эмоционально-смысловой доминанте: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1992. С. 1.

зокрема О. Потебня¹⁴⁶ і Р. Якобсон¹⁴⁷, а також Я. Славинський¹⁴⁸, А. Новиков¹⁴⁹, О. Ухтомський¹⁵⁰, але в їхніх працях положення про текстові домінанти не розвивалися: проблема була лише поставлена. Погляди зазначених учених базувалися на антропоцентризмі як основному принципі лінгвофілософії. Зрозуміло, що «актуальними проблемами лінгвістики й сьогодні є вивчення людини, яка *говорить*, людини-мовця, вияв мовної особистості в багатоаспектному мовному просторі»¹⁵¹, тому сьогодні ідея про текстові домінанти, зокрема і її емоційно-смысловий різновид, і вийшла на новий дослідницький рівень: виріс інтерес до емоційної сфери людини й навіть оформився самостійний напрям мовознавства, номінований *лінгвоемоціологією*, що розроблений у російському мовознавстві В. Шаховським¹⁵² та його науковою школою, а в українській лінгвістиці його напрацьовує В. Сліпецька¹⁵³.

Досліджуючи (а) обрані твори (тексти) художньої літератури (російської та зарубіжної) на підставі розробленої методики інтерпретації тексту, а також урахуваючи (б) висловлювання-оцінки піддослідних про їхні індивідуальні вподобання щодо окремих параметрів прочитаних ними художніх текстів (експериментальна методика), *В. Белянін створив авторську типологію художніх текстів на основі актуалізації системи дібраних ним психолінгвістичних*

---

¹⁴⁶ Потебня А. А. Мысль и язык...

¹⁴⁷ Якобсон Р. О. Доминанта. Хрестоматия по теоретическому литературоведению: в 5 т. / ред. З. Г. Минц. Тарту: Тартус. гос. ун-т, 1976. Т. 1. 56–63.

¹⁴⁸ Славинский Я. К теории поэтического языка. *Структурализм: «за» и «против»*. Москва: Прогресс, 1975. С. 256–276.

¹⁴⁹ Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. Москва: Наука, 1983. 215 с.

¹⁵⁰ Ухтомский А. А. Доминанта. Статьи разных лет Санкт-Петербург: Питер, 2002. 448 с.

¹⁵¹ Космеда Т. Мовна гра в системі лінгвістичних термінів. *Культура слова*. Київ, 2011. № 74. С. 137.

¹⁵² Див., наприклад, такі праці цього вченого: Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 3-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 208 с.; Шаховский В. И. Голос эмоций в языковом круге homo sentience. Москва: Книжный дом «Либроком», 2019. 144 с.

¹⁵³ Сліпецька В. Д. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. *Studia Ukrainica Poznaniensia. Zeszyt IV*. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, 2016. S. 149–154.

параметрів. Ця типологія вирізняється образними номінаціями, тобто, на його думку, тексти поділяються на: (1) “світлі”, (2) “активні”, (3) “веселі”, (4) “красиві”, (5) “прості”, (6) “сумні”, (7) “темні”. Проте водночас надано примітку, що *список типів залишається відкритий*. Емоційно-сміслову домінанту кожного виду тексту автор цієї типології співвідносить з лексичним та смисловим (змістовим) складниками, ураховуючи й чинник структурної системності тексту. Як зазначав цей учений, «текст для представників гуманітарних галузей знання є одночасно і конгломератом мовних структур та риторичних правил, і маніфестацією мовної особистості, і засобом мовного впливу»¹⁵⁴. На підтвердження своїх теоретичних постулатів, як було зазначено, дослідник здійснив експериментальну перевірку, що засвідчує факт існування виділених ним типів текстів. Активізувавши категорію *мовна свідомість читача (інтерпретатора тексту)* й розробивши відповідний опитувальник, В. Белянін дійшов висновку, що «читач надає перевагу текстам, емоційно-сміслова домінанта яких відповідає чи близька його власній домінанті поведінкового характеру»¹⁵⁵. Викладені в дисертації положення були опубліковані в монографії «Психолінгвістичні аспекти художнього тексту» (в оригіналі — «Психолінгвістические аспекты художественного текста») (1988).

У 1996 році В. Белянін видає монографію «Вступ у психіатричне літературознавство» (в оригіналі — «Введение в психиатрическое литературоведение»). Психіатричний підхід до художнього тексту «передбачає застосування психіатричних знань щодо семантики мовного матеріалу»¹⁵⁶. Уважаючи монографію німецького психіатра К. Леонгарда про акцентуйовані особистості (1968; 1989) «найповнішою роботою щодо постановки психіатричних діагнозів літературним персонажам»¹⁵⁷, В. Белянін актуалізує положення цього дослідження, виділяючи таку систему акцентуйованих особистостей,

---

¹⁵⁴ Белянин В. Психолінгвістическая типология художественных текстов... С. 3.

¹⁵⁵ Там само. С. 2.

¹⁵⁶ Белянин В. Введение в психиатрическое литературоведение. Verlag Otto Sagner. / *Specimina Philologiae Slavicae*. Band 107. Munchen, 1996. С. 27–28.

¹⁵⁷ Там само.

порівняймо: (1) демонстративні, (2) педантичні, (3) застрягли, або паранояльні, (4) збудливі, або епілептоїдні, (5) гіпертимні, (6) дистимні, (7) афективно-лабільні, (8) афективно-екзальтовані, (9) тривожні, (10) емотивні, (11) екстравертні, (12) інтровертні.

Як кожна типологія, вона, звісно, дещо умовна, зокрема виділено екстравертні й інтровертні акцентуйовані особистості, однак серед них немає типу амбівертності.

Звернувши увагу на зв'язок феномена обдарованої людини з деякими симптомами психопатії, він визнав близькими до патологічних й акцентуаційні типи, порівняймо: «Акцентуйована особистість, як і патологічна, має надмірну вираженість окремих рис характеру та характеризується особливостями їх поєднань, репрезентуючи крайній варіант норми. Акцентуйована особистість зазвичай не адаптована до довкілля чи перебуває в конфлікті з нею. Істотною рисою акцентуйованої особистості є також неадекватність її відображальної спроможності. Реальність відрізняється від того, як акцентуйована особистість відображає її у своїй свідомості»¹⁵⁸. Ключовим положенням, як видається, є теза про *крайній варіант норми, що засвідчує: акцентуація не є відхиленням від норми*.

Зі структурою особистості авторів тексту, серед яких багато акцентуйованих, учений пов'язує і різні типи текстів, наголошуючи на наявності в кожному типі (1) певної стереотипності у відображенні довкілля, (2) важливим є і певний системотворчий чинник, (3) повторювальні сюжети, (4) закономірності у використанні власних назв чи (5) загальних ідей. У межах кожного типу тексту «можна виділити семантично досить обмежений список предикатів, якими характеризуються вибрані об'єкти матеріального, соціального, ментального та емоційного світу людини. Насамперед цим предикатам відповідає сукупність лексичних елементів, що найчастіше трапляються в текстах одного типу»¹⁵⁹. Відмінними «виявляються не лише синтаксичні й стилістичні особливості будови різних типів текстів, але і їх ритміка»¹⁶⁰.

---

¹⁵⁸ Белянин В. Введение в психиатрическое литературоведение... С. 48.

¹⁵⁹ Там само. С. 48.

¹⁶⁰ Там само.

Використовуючи поняття емоційно-сислової домінанти тексту, сформоване на основі актуалізації відомого в психології поняття домінанти (О. Ухтомський¹⁶¹), наукових ідей П. Ганнушкіна¹⁶², К. Леонгарда¹⁶³, Ю. Сорокіна¹⁶⁴ та досягнень сучасної психології, а також актуалізувавши думку Л. Щерби¹⁶⁵ про те, що типологія текстів повинна бути близька до читацького, певною мірою інтуїтивного поділу текстів на відповідні типи, В. Белянін пропонує авторську *класифікацію текстів за ступенем та способами актуалізації емоційно-сислової домінанти, що відображають ту чи ту акцентуацію особистості*. Так, “світлі” (“активні”) тексти, за концепцією В. Беляніна, базуються на параноальності. Простежується вербалізація таких ключових смислів: ‘чистий’, ‘борг’, ‘гідність’, ‘боротьба’, ‘ворог’, ‘очі’, ‘серце’, ‘тепло’, ‘батько’, ‘ідея’ та ін. “Світлі” та “активні” тексти характерні для детективного художнього дискурсу, а також політизованої публіцистики. “Темні” тексти базуються на епілептоїдності. У цьому разі зазвичай актуалізуються такі ключові слова: ‘темрява’, ‘двійник’, ‘лють’, ‘сміх’, ‘розмір’, ‘падіння’, ‘вода’, ‘неприємний запах’, ‘тіло’, ‘смерть’. “Темних” текстів багато в жанрі наукової фантастики та поезії.

“Сумні” ж тексти зумовлені депресивністю особистості. У них переважає така гама смислів: ‘тихий’, ‘приємний запах’, ‘втрата грошей’, ‘смерть’, ‘камінь’, ‘холод’, ‘жалість’, ‘самотність’. Це повісті про кохання, поетичні тексти, реалістична російська проза (Л. Андреев, І. Бунін, І. Тургенев та ін.). Сюди ж дослідник відносить російськомовні тексти М. Гоголя як представника української течії в російській літературі.

---

¹⁶¹ Ухтомский А. А. Доминанта. Статьи разных лет...

¹⁶² Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика ... С. 116–252.

¹⁶³ Леонгард К. Акцентуированные личности, 1989... 321 с.

¹⁶⁴ Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста. Москва: Наука, 1985. 168 с.

¹⁶⁵ Щерба Л. В. Опыт лингвистического толкования стихотворений. II. «Сосна» Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом. Щерба Л. В. *Избранные работы по русскому языку* / Акад. наук СССР. Отд-ние лит-ры и языка. Москва: Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещения РСФСР, 1957. С. 97–109.

“Веселі” тексти, на думку вченого, відбивають відчуття маніакальної особистості. Ключові смисли: ‘разом’, ‘удача’, ‘ерудиція’, ‘політ’, ‘багатство’, ‘сила’, ‘апетит’. Зазвичай це тексти авантюрних романів та сценарії для кінокомедій.

“Красиві” тексти засновані на демонстративності (істероїдності). Їх ключові смисли: ‘колір’, ‘почуття’, ‘емоції’, ‘приниження’, ‘страждання’, ‘родина’, ‘порівняння з твариною’, ‘походження’. У цьому психологічному жанрі написано багато жіночих романів.

Відповідність типів текстів та акцентуації подаємо в Таблиці 1.1.

Назва типу тексту	Тип акцентуації
“світлі”	паранояльність
“активні”	паранояльність
“темні”	епілептоїдність
“веселі”	маніакальність
“сумні”	депресивність
“красиві”	істероїдність

Таблиця 1.1. *Типи текстів за параметрами акцентуації*¹⁶⁶

В. Белянін описав кожен тип акцентуації та навів систему характеристик психолінгвістичних особливостей виділених текстових типів, указавши на комплексну методику процесу акцентуації. Наведімо лише один приклад такої характеристики емоційно-сислової домінанти “веселих” текстів: «[...] Це тексти, що описують поведінку успішної людини, яка натрапляє на перешкоди або небезпеку, але успішно долає їх і досягає вищого ступеня успіху. Тематично “веселі” тексти присвячені людям т. зв. відважних професій. Це романи про парашутистів, які закохані у свою професію й здійснюють подвиги. Це повісті про відважних хлопців-шоферів, які пробиваються з важливим вантажем крізь снігові замети тощо. Головний герой щасливий, дотепний, оптимістичний, винахідливий та ерудований. У такому тексті простежується розмаїття подій та його учасників, відбувається часта зміна місця дії. Нерідко належність тексту до того чи того типу виявляється на самому його початку. Почина-

¹⁶⁶ Белянин В. Введение в психиатрическое литературоведение... С. 80.

ється “веселий” текст зазвичай з того, що головний герой випадково опиняється в такій ситуації, коли йому треба діяти сміливо та енергійно, а за це він має шанс отримати велику винагороду. Далі з героєм відбуваються зовсім неймовірні пригоди, унаслідок яких він стає казково багатою людиною. У фіналі герой перемагає всіх супротивників і прямує до нових пригод. Своєрідним гаслом “веселих” текстів є висловлювання “Все життя — гра”. Атрибуція твору як авантюрного чи шахрайського роману переважно також свідчить про те, що текст створений відповідно до цієї емоційно-сміислової домінанти. Чимало кінокомедій про щасливих гангстерів та мисливців за ними створено також на основі цієї самої емоційно-сміислової домінанти. Стиль “веселих” текстів легкий та вільний»¹⁶⁷. В описі, як бачимо, переважає літературознавчий аналіз, що базується на дескрипції сюжетно-фабульної структури.

Спостереження В. Беляніна продемонстрували, що кожному типу акцентуації відповідає та чи та емоційно-змістова домінанта, змодельована творцем. *Кожна домінанта базується на комплексі когнітивних та емотивних еталонів, що слугують психологічною основою вербалізації картини світу в тексті (дискурсі). Текстотворець завжди описує дійсність крізь призму власних уявлень та за допомогою тих засобів мови, що мають для нього особистісний зміст, тобто через власне світосприйняття, світорозуміння та світобачення.* На цьому ґрунті вчений виділяє систему текстів і пропонує їх психолінгвістичну класифікацію: це, як було зауважено, “світлі”, “темні”, “веселі”, “сумні”, “красиві”, “складні” тексти. У метамові вченого з’явилися метафоризовані терміни для окреслення виокремлених ним текстових типів.

Аналізуючи мовні явища, що виявляються в різних типах текстів, В. Белянін дійшов висновку про можливість формування різних моделей світу, що визначаються способом психічної організації особистостей окремих письменників.

Незважаючи на теоретичну можливість створення таких моделей світу, насправді в художньому тексті їх існує обмежена кількість. Подамо їх у Таблиці 1.2.

---

¹⁶⁷ Белянин В. Введение в психиатрическое литературоведение... С. 168.

Модель світу	Умовна назва	Можлива акцентуація
«життя унікальне, життя — це боротьба»	“світлі”	паранояльна
«життя важке, а ти в ньому — маленька людина проти людини великої та злої»	“темні”	епілептоїдна
«життя — це рух до смерті, а все, що в ньому, — безглуздо»	“сумні”	депресивна
«життя — це пригода»	“веселі”	маніакальна
«життя — це гра»	“красиві”	істероїдна

Таблиця 1.2. *Моделі світу та їх кореляти в концепції акцентуації В. Беяніна*¹⁶⁸

У 2008 році В. Беянін актуалізує свою теорію, але вже в дисертації на здобуття кандидата психологічних наук на тему «Психолінгвістичні предиктори акцентуєваних рис особистості» (мовою оригіналу — «Психолінгвистические предикторы акцентуированных черт личности»¹⁶⁹), де «обґрунтовано психолінгвістичний підхід до діагностики рис особистості, що акцентуються, і на цій основі розроблено психолінгвістичну класифікацію¹⁷⁰. Дослідник вдається до психолінгвістичного аналізу (1) теми твору, (2) синтаксису тексту, (3) своєрідності авторського ідіостилу, що стосуються *емоційно-відзначених текстів* (термін В. Беяніна), крізь призму яких можна виявити акцентуєвані риси творця тексту. Проаналізовано емоційно відзначені тексти різних родів літератури, її жанрів та різної те-

¹⁶⁸ Джерело: Панькіна Ю., Беянін В. Индивидуальное в поэтическом переводе как индикатор эмоционально-смысловой доминанты художественного текста. *Вопросы психолінгвистики*. 2019. № 2 (40). С.111.

¹⁶⁹ Примітка. Предиктор — показник, параметр. Під психолінгвістичними предикторами В. Беянін розуміє параметри акцентуєваних рис особистості, що виявляються в мовних (лексичних, семантичних, синтаксичних, пунктуаційних, стилістичних) особливостях текстів.

¹⁷⁰ Беянін В. Психолінгвистические предикторы акцентуированных черт личности: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Калуж. гос. пед. ун-т им. К. Э. Циолковского. Ростов-на-Дону, 2008. С. 8.

матичної сфери, проблематики — оповідання, новели, повісті, романи, п'єси, детективи, мелодрами, наукова фантастика, релігійні тексти, матеріали творів абітурієнтів та їхні біографічні анкети. Однак не проаналізовані поетичні тексти й система его-текстів, тому цю прогалину намагатимемося ліквідувати в нашому дослідженні.

Обґрунтовуючи свою теорію, В. Белянін спирається на відповідну наукову літературу із психології та медицини, чим надає праці більшої переконливості. *Психолінгвістику він називає теорією мовної діяльності*, дещо звужуючи її проблематику, і вважає цю науку частиною психології¹⁷¹. Водночас учений не стверджує, що автор тексту обов'язково є акцентуваною особистістю, хоча й констатує, що «розглянуто психолінгвістичні аспекти зв'язку особливостей особистості автора й створеного ним художнього тексту»¹⁷². У наведених твердженнях простежуємо певну суперечність. Можна припустити, що акцентувані риси, «приховані» в тексті, свідчать про акцентуації письменника як творця тексту.

Різна акцентуація, як стверджувалося, репрезентована в різних типах текстів. Під *типом текстів* В. Белянін розуміє «набір тематичних, змістовних та психолінгвістичних ознак, характерних для низки текстів»¹⁷³. Зауважмо, що не йдеться виключно про мову художніх творів. По суті, виділяються параметри літературознавчого аналізу: особливості сюжету, образів, стилю (піднесеного, зниженого та ін.), змісту, значень та смислів, проте далі вчений звертає увагу й на лінгвістичні ознаки тексту: *його лінгвістичний аналіз проєктується на добір відповідної лексики, облік параметрів синтаксису тексту* (будови речень, їх типи та ін.), *специфіку стилістичних параметрів* — актуалізацію орнаменталіки: наявність тропів і механізми їх моделювання та ін. Зроблено висновок про те, що «можливості ідентифікації психологічних особливостей особистості автора» визначаються «за створеним ним текстом»¹⁷⁴, тобто текст і є продовженням автора.

---

¹⁷¹ Там само. С. 4.

¹⁷² Там само. С. 11.

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Там само. С. 13.

Урахував В. Белянін і прикладні можливості підходу до діагностики акцентуйованих рис особистості, що базуються на емпіричному експериментальному матеріалі, зібраному в процесі анкетування 900 студентів різних вишів. Думка про психологічну totoжність читачів і письменників підкріплюється таким висновком: читачі певного типу надають перевагу специфічним типам текстів. Причому йдеться не завжди саме про вибір для читання, а швидше про адекватність інтерпретації тих чи тих текстів.

Для виявлення вербальних предикторів емоційно-сислової домінанти вчений пропонує використання комп'ютерної психолінгвістичної системи ВААЛ¹⁷⁵, що вибудовує частотні характеристики тексту на рівні семантики та дає змогу створювати частотний словник тексту, що досліджується.

Отже, *емоційно-сислова домінанта* за допомогою актуалізації *прийому статистичного аналізу* дає змогу робити певні прогнози. Але ця система не є універсальною й актуальна виключно для російськомовних текстів. Для ретельнішої розробки теорії акцентуації професор В. Белянін створив свій науковий осередок, досягнення представників якого й розгляньмо далі.

В. Красильникова — авторка дослідження «Психолінгвістичний аналіз семантичних трансформацій під час перекладу та літературного переказування художнього тексту» (1998) (в оригіналі — «Психолінгвистический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста»). Вона розглянула художній текст із психолінгвістичних позицій і спробувала визначити кореляції між семантичними трансформаціями, що виникають під час перекладу прозового художнього тексту. Водночас учена звернула увагу на суб'єктивні психологічні чинники, що впливають на якість перекладу художнього тексту, які сьогодні маловивчені. На численних прикладах дослідниця показує специфіку особистісної зумовленості семантичних трансформацій, що виникають у процесі перекладу та літературного перека-

---

¹⁷⁵ *Примітка.* Головним розробником системи ВААЛ є В. Шалак. Система ВААЛ призначена оцінювати вплив слів та російськомовних текстів на підсвідомість (см.: Белянін В. Основы психолінгвистической диагностики (Модели мира в литературе). Москва: Тривола, 2000. С. 241.

зування художнього тексту. Наприклад, заміна нейтральної лексики оригіналу розмовними словами призводить, природно, до зниження тональності стилю: це свідчить про актуалізацію епілептоїдності (ознака “темних” текстів). Заміна описових елементів розповідними чи статичних — динамічними пояснюється екстравертивною налаштованістю перекладача. Трансформація динамічних елементів у статичні відповідає інтровертності. Подібні приклади свідчать про виникнення «вторинної» домінанти, що відрізняється від емоційно-сислової домінанти оригіналу, що може неадекватно вплинути на читацькі вподобання. Подібність особистісних домінант забезпечує більш глибоке проникнення в оригінальний художній текст. Застосування комп’ютерної системи ВААЛ дало можливість В. Красильниковій «не лише оцінити емоційно-сислову домінанту кожного перекладу, а й на основі порівняння результатів їх обробки зробити висновок і про емоційно-сислову домінанту оригіналу»¹⁷⁶. Зазначена дослідниця доходить висновку, що методика визначення емоційно-сислової домінанти художнього тексту, розроблена В. Беляніним, виявилася досить продуктивною і для перекладних текстів¹⁷⁷.

Е. Саракаєва — авторка дисертаційної роботи «Психолінгвістичний аналіз місіонерських текстів» (2000) (в оригіналі — «Психолінгвістический анализ миссионерских текстов») — застосувала класифікацію емоційно-сислової домінанти для аналізу текстів місіонерського спрямування, серед яких вона виділяє 4 типи: “сумні”, “красиві”, “світлі”, “темні”. Кожному з них «властиві свої базові сюжетні моделі та набір семантичних компонентів»¹⁷⁸. Для “світлих” текстів релігійної тематики характерні мотиви тріумфування, набуття віри та сенсу життя, унікальності особистості, описи індивідуального релігійного досвіду. Відмінна риса цих текстів — емоційно піднесений стиль. На граматичному рівні він виражається ви-

---

¹⁷⁶ Красильникова В. Психолінгвістический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. лингв. ун-т. Москва, 1998. С. 142.

¹⁷⁷ Там само.

¹⁷⁸ Саракаєва Э. Психолінгвістический анализ миссионерских текстов: автореф. дисс. канд. ... филол. наук: 10.02.19. / Москов. гос. лингв. ун-т. Краснодар, 2000. С. 17.

користанням архаїчних мовних форм. На лексичному — частотним використанням лексичних одиниць, що реалізують “світлі” семантичні компоненти, такі як, власне, ‘світло’, ‘тепло’, ‘чистота’, ‘душа’, ‘єдиний’, ‘верх’, ‘життя’ та ін. Створенню експресивності світлих текстів сприяє актуалізація поетичної та архаїчної лексики. Стилістичною особливістю “світлих” текстів є також частотне вживання великих букв¹⁷⁹.

У концепції Е. Саракаєвої різновидом “світлих” текстів є тексти “активні”, що відрізняються мобільною життєвою позицією авторів, порівняймо: «Ідея боротьби, руху вперед, активності часто реалізується в активних текстах у низці закликів чи гасел, що кличуть однодумців об’єднатися й стати на захист святинь»¹⁸⁰. До особливостей “красивих” текстів, на думку Е. Саракаєвої, належать емоційність, опис незвичайних ситуацій, нерідко наявність еротичних елементів (у релігійних текстах!), порівняймо: «Стиль цих текстів емоційно піднесений, вишуканий, з великою кількістю епітетів, метафор і порівнянь, причому люди часто уподібнюються до тварин. Лексика “красивих” текстів реалізує такі семантичні компоненти, як зовнішність, частини тіла, одяг, колір, коштовності, родина»¹⁸¹.

“Темні” тексти релігійної тематики характеризуються вербалізацією ідей про небезпеку ворога (диявола) та необхідність боротися з ним. У таких текстах простежується наявність лексики із семантичними компонентами ‘темрява’, ‘страх’, ‘бруд’, ‘вогонь’, ‘вода’, ‘низ’, ‘падіння’, ‘кров’. У них надмір пунктуаційних знаків, зокрема й індивідуально-авторських, велика кількість абзаців, що надають текстам ознаки “уривчастості й різкості”, часом навіть характер розірваності»¹⁸². “Сумні” релігійні тексти базуються на вербалізації концептів самотності, втрати зв’язку з Богом і людьми, переживання провини, невідворотності смерті та покарання за провини. «Ці мотиви отримують реалізацію в таких семах, як ‘самотність’, ‘вина’, ‘смерть’, ‘біль’, ‘холод’, ‘сум’, ‘мовчання’, ‘покарання’ та ін.

---

¹⁷⁹ Там само. С. 8.

¹⁸⁰ Там само.

¹⁸¹ Там само. С. 9.

¹⁸² Там само. С. 10.

В основі емоційно-сміслової домінанти “сумних” текстів лежить депресивне світосприйняття¹⁸³.

Порівнявши деякі види російськомовних текстів з текстами-перекладами їх англійською та іспанською мовами, названа дослідниця доходить висновку, що вияв емоційно-сміслової домінанти в місіонерських текстах не прив’язаний до певної конкретної мови, а має універсальний характер, оскільки зумовлений особливостями психічної організації, що фіксується в тезаурусі. Наголошується і на тому, що акцентуація впливає на процеси перекладу та читачьку проєкцію тексту, оскільки й перекладачі, і ті акцентуйовані особистості, які переказують текст, іноді вносять деякі елементи своїх індивідуальних ідіостильових рис, що мотивовано саме психологічними особливостями цих особистостей. Тому під час порівняння оригіналів з перекладами та переказами текстів можна знайти наявність в останніх *вторинної емоційно-сміслової домінанти*.

Ідея про можливість ідентифікації особистісних особливостей з аналізу їх промов (ідіолекту, ідіостилу) лягли в основу наукової роботи О. Гіль «Мовленнєві вияви особистості в усному оповіданні нарративного типу» (2000) (в оригіналі — «Речевые проявления личности в устном рассказе нарративного типа»), у якій досліджуються ідіостили екстравертів та інтровертів з метою визначення індивідуально-мовних та емоційно-сміслової домінант його мовної продукції (за класифікацією В. Беяніна). Матеріалом дослідження слугували усні розповіді піддослідних, отримані в процесі експерименту, який полягав в описі картини Павла Федотова «Сватання майора» (в оригіналі — «Сватовство майора») та дитячого коміксу «Рожева пантера» (в оригіналі — «Розовая пантера»). Висновок такий: *для стилю екстравертного оповідача характерні*: (1) вербалізація оптимізму; (2) детальна інтерпретація репрезентованої ситуації; (3) частотність моделювання питань; (4) активне вживання вставних конструкцій, звертань, призначених співрозмовнику; (5) наявність посилянь на соціальні норми.

Для інтровертів, на думку О. Гіль, характерні такі ознаки: (1) песимістична тональність інтерпретації, (2) депресивне сприй-

---

¹⁸³ Там само.

няття дійсності, (3) вербалізація стану невпевненості, (4) наявність великої кількості описових конструкцій; (5) моделювання більш коротких висловлювань порівняно з ідіостильовими особливостями екстравертів.

О. Гіль розглядає результати аналізу текстів піддослідних, актуалізуючи *метод емоційно-сміслової домінанти*. На основі лексико-семантичного аналізу текстів, що належать відповідним акценту-йованим особистостям, дослідниця констатує наявність елементів “красивих” текстів у демонстративному стилі та елементів “сумних” текстів у депресивному стилі¹⁸⁴.

Теорія емоційно-сміслової домінанти актуалізована й у науковій розвідці *К. Рєпіної* «Психолінгвістичні параметри впливу політичного тексту (на матеріалі програмних агітаційних текстів різних політичних партій кінця 90-х рр. ХХ ст.») (2001) (в оригіналі — «Психолінгвистические параметры воздействия политического текста /на материале программных и агитационных текстов различных политических партий конца 90-х гг. ХХ в./»¹⁸⁵). Дисертація присвячена опису особливостей емоційного впливу політичних текстів на реципієнта. Дослідження побудоване на аналізі таких видів текстів, як листівки, газетні статті, політичні програми, декларації, заяви політичного характеру, звернення суспільно-політичних рухів та партій у засобах масової інформації, брошури, буклети, а також інтерв'ю, статті та книги з різних політичних питань (різновиди публіцистичного дискурсу), — загальна кількість текстів становить 200 одиниць. Особливість цієї праці полягає в тому, що в ній використано комп'ютерну психолінгвістичну експертну систему *ВААЛ*¹⁸⁶, про яку вже йшлося, що дає змогу здійснювати ефективний аналіз мовного матеріалу на різних системних рівнях. За ознакою *характер емоційного впливу* на читача виділено *три типи по-*

---

¹⁸⁴ Гиль О. Речевые проявления личности в устном рассказе нарративного типа: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. лингв. ун-т. Москва, 2000. 271 с.

¹⁸⁵ Рєпина Е. Психолінгвистические параметры политического текста: на материале программных и агитационных текстов различных политических партий конца 90-х гг. ХХ в.: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. / Москов. гос. лингв. ун-т. Москва, 2001. 187 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/psikholingvisticheskie-parametry-politicheskogo>, www.onet.pl. (дата звернення: 25.02.2021).

¹⁸⁶ Див. про це: Белянин В. Основы психолінгвистической диагностики...

*літичних текстів: “агресивний”, “епатажний”, “енергійний”. Їм дано лексико-семантичну, синтаксичну та стилістичну характеристику. Звертаючи увагу на емоційне напруження багатьох текстів, дослідниця вважає, що «зовнішньою формою вираження емоційної напруги, а також прагнення в боротьбі за громадську думку заволодіти якомога більшою аудиторією, залучити якнайбільше прихильників, стає експресивний вокабуляр, експресивний синтаксис, певні стилістичні прийоми. Серед них значне місце посідають метафори, епітети, порівняння, риторичні питання, іронія та сарказм. Нерідкісні звернення до авторитетів, цитати, алюзії, апеляція до ідей християнства та до фольклорного дискурсу»¹⁸⁷. Але водночас також зазначається, що «крім різних засобів впливу, що застосовуються творцем тексту свідомо, існує таке явище, як емоційно-сміслова домінанта, що не залежить від волі автора тексту та в сукупності з іншими стилістичними прийомами визначає емоційне забарвлення тексту, створює певний конотативний ореол»¹⁸⁸. *Тексти, створені різними авторами, які належать до однієї політичної партії, можуть мати однакову емоційно-сміслову домінанту. Це унікальне явище пояснюється тотожними когнітивними структурами, «мисленням у парадигмі загальних установок»¹⁸⁹.**

Цінним доповненням теорії В. Беляніна про типи текстів, виділені внаслідок реалізації теорії акцентуації, є вдосконалена класифікація однієї з його послідовниць: основні типи розподілені на підтипи. Наприклад, серед “світлих” текстів К. Рєпіна виділяє “активні” та “енергійні”¹⁹⁰; “темні” поділяє на “власне темні”, “прості”, “в’язкі”, “щемливі”, “жорстокі”, “чудернацькі”, “розірвані”, а також “агресивні”¹⁹¹; серед “красивих” текстів виділяє “епатажні”¹⁹². Ця класифікація, як бачимо, також ґрунтується на образній термінології

---

¹⁸⁷ Рєпіна Е. Психолінгвістические параметры политического текста...

¹⁸⁸ Там само.

¹⁸⁹ Там само.

¹⁹⁰ Рєпіна Е. Политический текст: психолінгвістический анализ воздействия на электорат. Москва: ИНФРА-М, 2012. С. 72–75.

¹⁹¹ Там само. С. 54–63.

¹⁹² Там само. С. 62–72.

Ю. Панькіна використовує методикою визначення емоційно-сислової домінанти для аналізу текстових перекладів. Як відомо, «[...] в основі перекладацької діяльності лежить індивідуальне сприйняття тексту оригіналу та його суб'єктивна здатність вибрати те, що видається йому еквівалентним»¹⁹³. У дослідженні Ю. Панькіної «Індивідуальне в поетичному перекладі як індикатор емоційно-сислової домінанти художнього тексту» (в оригіналі — «Индивидуальное в поэтическом переводе как индикатор эмоционально-смысловой доминанты художественного текста») показано, що *індивідуальність перекладача може суттєво впливати на зміну емоційно-сислової домінанти тексту-оригіналу, а також на моделювання вторинної домінанти*¹⁹⁴. На підставі аналізу російськомовних перекладних текстів шекспірівського сонета 73, запропонованих С. Маршаком і Б. Пастернаком, продемонстровано, як “світло-темно-сумний” тип тексту-оригіналу стає “світлішим”. Переконаливою в цьому разі є методика виявлення домінанти, що важливо для дослідників-початківців, хоча механізм ступеня прояву окремих ознак, їх шкалювання — проблема, що ще не вирішена. Порівняймо: «Виявлення домінанти відбувається в такий спосіб. У тексті виділяються маркери домінанти, що є ключовими словами задуму тексту й предикатами поданих у тексті об'єктів ментального та реального світу (за В. Проппом — функції). Наприклад, *м'яч веселий, м'яч помчав, курчата розбіглися* (С. Я. Маршак). Далі йде пошук правил, згідно з якими “живуть” персонажі у вигаданому світі автора [...]. Паралельно із процесом виявлення маркерів відбувається реконструкція моделі світу, що послужила основою породження тексту й реалізована в тексті на різних рівнях (пунктуація, синтаксис, структура тексту)»¹⁹⁵. Ураховуючи доповнення, запропоновані послідовниками В. Беяніна, новий варіант системи відповідності типів та акцентуації репрезентуємо в Таблиці 1.3.

---

¹⁹³ Гарбовский Н., Костикова О. «Крутые галсы» российского переводоведения. *Przegląd Ruscystyczny*. Katowice: изд-во Polskie Towarzystwo Ruscystyczne. Katowice, Poland, 2021. № 2 (174). С. 9–25.

¹⁹⁴ Панькіна Ю., Беянін В. Индивидуальное в поэтическом переводе как индикатор эмоционально-смысловой доминанты художественного текста...

¹⁹⁵ Там само. С. 109.

Назва типу тексту	Назва підтипу тексту	Тип акцентуації
“світлі”	“активні”	паранояльність
	“енергійні”	
“активні”		паранояльність
“темні”	“власне темні”	епілепоїдність
	“прості”	
	“в’язкі”	
	“щемливі”	
	“жорсткі”	
	“чудернацькі”	
	“разірвані”	
“агресивні”		
“веселі”		маніакальність
“сумні”		депресивність
“красиві”	“епатажні”	істероїдність

Таблиця 1.3. *Типи та підтипи текстів за параметрами акцентуації*

Дослідження названих учених важливі для розвитку теорії психолінгвістики в аспекті вчення про теорію акцентуації, що, як видається, ще не вичерпала себе. Як бачимо, акцентуація — це й учення, і відповідний дослідницький метод, на основі якого вибудовується система дослідницьких прийомів.

Науковий осередок Є. Чалкової. Є. Чалкова *вперше в історії зарубіжної лінгвістики дослідила закономірність характеристики особистісно орієнтованої комунікації за допомогою фразеологізмів у зв’язку з особистісно орієнтованою психологією*¹⁹⁶. Згодом у російській науці виокремився науковий осередок Є. Чалкової, під керівництвом якої було виконано низку кандидатських й одну доктор-

¹⁹⁶ Чалкова Е. Г. Фразеосемантические поля англоязычного личностно-ориентированного общения. Москва: Изд-во «Импринт-Гольфстрим», 1998. 362 с.

ську дисертацію, у яких досліджено *фразеосемантичні чи семантичні поля різних видів психологічної акцентуації*.

У кандидатській дисертації «Фразеосемантичне поле епілептоїдної акцентуації особистості» (2005) (в оригіналі — «Фразеосемантическое поле эпилептоидной акцентуации личности»), виконаної на матеріалі аналізу англійських та американських художніх текстів, Т. Інкіна теоретично та експериментально обґрунтувала поняття *фразеосемантичного поля епілептоїдної акцентуації*, а також виокремила *закономірності й засоби формування іншомовного особистісно орієнтованого спілкування під час впровадження в навчальний процес результатів дослідженого поля*¹⁹⁷. Представниками епілептоїдної акцентуації вчена вважає Отелло — героя п'єси В. Шекспіра, Соумза Форсайта — героя «Саги про Форсайтів» Дж. Голсуорсі, а також світових політичних лідерів, видатних ідеологів та талановитих риторів, серед яких Цезар, Наполеон, Ленін, Сталін. Реферована дисертація спрямована на дослідження епілептоїдної акцентуації особистості в єдності (а) лінгвістичного, (б) психологічного і (в) психолого-педагогічного аспектів, оскільки акцентуації характеру особистості ускладнюють і ділове, і побутове (сімейне) спілкування, що виявляється в складні вікові періоди. Удалим уважаємо запропонований названою вченою термін *епілептоїдна характерологічна акцентуація*, зокрема Т. Інкіна *моделює мікрополя фразем на позначення позитивних і негативних рис акцентуантів*: позитивні риси епілептоїдів, на її думку, репрезентовані фраземами на позначення цілеспрямованості, рішучості, твердості характеру, успішності, слави, а негативні втілені у фраземах на позначення ворожості, мстивості, жорстокості.

У кандидатській дисертації «Фразеосемантичне поле шизоїдної акцентуації особистості» (2005) (в оригіналі — «Фразеосемантическое поле шизоидной акцентуации личности»¹⁹⁸) В. Ляліна про-

---

¹⁹⁷ Інкіна Т. С. Фразеосемантическое поле эпилептоидной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. област. ун-т. Москва, 2005. С. 4.

¹⁹⁸ Ляліна В. А. Фразеосемантическое поле шизоидной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. област. ун-т. Москва, 2005. 29 с.

понує вербальну характеристику шизоїдів-акцентуантів, які, на її думку, вирізняються оригінальністю мислення, високим творчим потенціалом та духовною самотністю; серед шизоїдів трапляються вчені, мислителі, які на кілька століть випереджають час. Дослідниця описує *систему фразем на позначення нормативної та ненормативної поведінки шизоїдів*. Так, їхня нормативна поведінка вербально втілюється у фраземах, що характеризують насамперед такі риси характеру, як відкритість і незалежність, а ненормативну передають фраземи на позначення егоцентризму, брехливості, неадекватності, агресії. В. Ляліна звертає увагу й на особливості граматичної структури фразем, що моделюють відповідні фразеосемантичні поля, фокусуючи увагу на явищі *мовної дифузності*.

У кандидатській дисертації «Фразеосемантичне поле гіпертимної акцентуації особистості» (2006) (в оригіналі — «Фразеосемантическое поле гипертимной акцентуации личности»¹⁹⁹) О. Гур'яничевой подано *вербальну характеристику гіпертимної акцентуації особистості, а також описано закономірності формування лінгвістично автентичного й психологічно адекватного особистісно орієнтованого англомовного спілкування гіпертимів та схарактеризовано відповідні актуальні мовні засоби*. Дослідження проведено також із одночасним урахуванням *психолінгвістичного, лінгвістичного та педагогічного аспектів*. У цій праці названо психологічні риси гіпертимної акцентуації, до яких належать такі: (1) надзвичайна контактність, (2) балакучість, (3) оптимізм, (4) конфліктність, (5) жага діяльності, (6) ініціативність, (7) оптимізм.

Фраземи, наведені дослідницею, повністю підтверджують специфіку вербалізації цих характеристичних рис особистості.

У дисертаційному дослідженні на звання доктора філологічних наук «Психолінгвістичні основи вербальної характеристики особистості й мовної картини світу героїв художньої літератури» (2008) (в оригіналі — «Психолінгвистические основы вербальной

---

¹⁹⁹ Гурьянычева О. Ю. Фразеосемантическое поле гипертимной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. област. ун-т. Москва, 2006. 27 с.

характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы»²⁰⁰) *І. Мазирки* констатовано наявність самостійного наукового напрямку — *особистісно орієнтованої психоакцентуації*. Ця вчена вперше залучила до дослідження теорію лінгвоконцептології, зосередилася на вивченні письменницьких індивідуально-авторських концептів, що послідовно виявляються в їхніх художніх текстах (дискурсі), зокрема й під час моделювання мови героїв художніх текстів, та виявила психотипи окремих письменників. На матеріалі англійських, американських і російських художніх текстів вона досліджує своєрідність концептуалізації та вербалізації різних видів акцентуації, передусім *шизоїдної* та *епілептоїдної*. Серед персонажів художніх текстів детально характеризує образ Гамлета (*шизоїдна* акцентуація в поєднанні з *истероїдною*), образ Уїма — героя роману «Напівнічні спогади» (рос. «Полночные воспоминания») американського письменника С. Шелдона (*шизоїдна* акцентуація в поєднанні з *епілептоїдною*), образи Ромео й Джульєти В. Шекспіра (*циклоїдна* акцентуація в поєднанні з *истероїдною*) та ін. Вона пропонує опис психічних захворювань, характерних для героїв художніх текстів.

У кандидатській дисертації *Т. Прокоф'євої* «Семантичне поле істероїдної акцентуації особистості» (2009) (в оригіналі — «Семантическое поле истероидной акцентуации личности») досліджено *зміст та структуру семантичного поля істероїдної акцентуації особистості, а також особливості формування лінгвістично автентичного й психологічно адекватного особистісно-орієнтованого англomовного спілкування істероїдних акцентуантів, тобто актуалізовано й педагогічний (методичний) аспект*²⁰¹. На думку цієї дослідниці, істероїдні акцентуанти — це люди мистецтва, які люблять грати на публіку, не залишаються непоміченими в суспільстві, можуть працювати з великим ентузіазмом. *Семантичне поле*

---

²⁰⁰ Мазирка І. О. Психолінгвістические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Военный ун-т МО РФ. Москва, 2008. 38 с.

²⁰¹ Прокофьева Т. В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. област. ун-т. Москва, 2009. 69 с.

цього виду акцентуації складають фраземи на позначення зухвалості, незрозумдливості, наснаги до роботи та ін.

Лінгвістичні механізми конформної акцентуації представлено в кандидатській дисертації М. Великоредчаніної «Семантичне поле конформної акцентуації особистості» (в оригіналі — «Семантическое поле конформной акцентуации личности») ²⁰². Авторка, зокрема, акцентує увагу на особу не наділяє суто нагативними характеристиками, а вважає конформну акцентуацію найбільш адекватною для особистісного спілкування.

Дослідження Т. Інкіної, О. Гур'яничевої, В. Ляліної, І. Мазирки, Т. Прокоф'євої, М. Великоредчаніної *концептуально єднає те, що в усіх них повністю актуалізовано теорію психологічної акцентуації. Наукові розвідки цих учених близькі за методологічними засадами: у всіх описано моделі фразеосемантичних полів, а також лексикограматичні особливості фразем на позначення позитивних чи негативних рис акцентуєваних особистостей, явище мовної дифузності, що відбувається в межах виокремлених полів; теорія підкріплюється результатами експериментів, спрямованих на роботу з учнями загальноосвітніх шкіл.*

Наявність подібних наукових розробок свідчить про популярність окресленого дослідницького напрямку. Помітним є те, що дослідження *текстової психоакцентуації переважно здійснені на матеріалі текстів (дискурсу) російських чи англійських письменників.*

1.3.2. Українська лінгвістика у фокусі теорії психоакцентуації

Розбудовують теорію психологічної акцентуації й українські вчені. Звернення до проблем акцентуації пов'язують із прагненням глибшого вивчення комунікативного простору реальних мовців у реальних текстових чи комунікативних умовах. Н. Бардіна в монографії «Мовна гармонізація свідомості» (1997) (в оригіналі — «Языковая гармонизация сознания») розробила нову модель мови як багатоаспектної системи впорядкування дифузної свідомості й

---

²⁰² Великоредчаніна М. О. Семантическое поле конформной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. област. ун-т. Москва, 2009. 24 с.

досягнення гармонії особистості зі світом. Уперше мова послідовно репрезентована як *сила, що пов'язує людину з реальністю*. Дотримуючись методологічної позиції антропоцентризму й спонтанності, *авторка будує свою модель не тільки на оригінальних гіпотезах, але й на нестандартній інтерпретації магнітофонних записів живого мовлення, результатах експериментів, що скеровані на вияв універсальних закономірностей лінгвоментальності, а також вікових, гендерних національно-культурних, соціальних й особистісних акцентуацій логосвідомості*. Порівняймо: «Якщо **філософська установка** визначає загальний світогляд автора, його погляд на співвідношення матеріального й ідеального, усезагального, особливого й одиничного; місце мови у світі реальності, то врахування **психологічних** особливостей поведінки людини дає можливість обсервувати мовну діяльність суб'єктів в певному ракурсі, ніби “зсередини” презентувати приховані плани гармонізації свідомості»²⁰³. *Н. Бардіна* розглядає *особистісні акцентуації логосвідомості українців*, виокремлюючи дві акцентуації їхньої лінгвоментальності: перша характеризується *соціалізацією егоцентризму* (ідеться про українців, які мешкають серед гір і лісів на західних територіях України, що тривалий час входили до складу Речі Посполитої чи Австро-Угорщини): інформанти цієї групи виявляють свій егоцентризм у звиклих, психологічно комфортних умовах мовлення (виявляють інтровертивний підтип) у розмовах з добре знайомими людьми; у нестандартній ситуації вони бояться мати смішний вигляд перед співрозмовником, тому виразно не виявляють свого его; другий тип акцентуації характеризується *виявом активного індивідуалізму*: *він сприяє акцентуації егоцентризму більшою мірою* (простежуємо в українців, що мешкають у степах сходу й півдня: вони відстоювали свою волю в протистоянні з Російською імперією).

Акцентуаційна методика, зрозуміло, пронизує всю структуру МО: вона спроектована на її декодування, інтерпретацію конкретних мовних і психологічних чинників, з урахуванням залучення

---

²⁰³ Бардіна Н. В. Языковая гармонизация сознания. Одесса: Астропринт, 1997. С. 22.

відповідних мовних (дискурсивних) фактів, що фокусують увагу на вербалізованій поведінці, змодельованій авторами текстів (дискурсу), чинників, що могли мотивувати омовлення того чи того акцентуаційного типу.

Вербально зображена характеристика поведінки є найбільш доступним для спостереження чинником, що сприяє виявленню відповідного психотипу. Це довела українська вчена *Я. Бондаренко*²⁰⁴ на матеріалі аналізу американських художніх текстів (дискурсу). На відміну від своїх попередників, вона пропонує дослідження, у якому докладно розробляє принципи власне лінгвістичного аналізу, зокрема це стосується дискурсу, творцями якого є *паранояльні, депресивні та демонстративні (истеричні) МО*. *Комунікативно-когнітивний підхід* дав змогу цій дослідниці змодельовати вербальну поведінку МО письменника, показавши особливості його концептуальної картини світу, що, відповідно, співвідноситься з його мовною картиною світу, ідіостилем, та виявити девіації у свідомості досліджуваних мовних особистостей, а також простежити наявну кореляцію між ними. Зокрема, учена доводить, що *паранояльні мовні особистості* мають *гіпертрофовано-позитивну Я-концепцію, реалізуючи ціннісну домінанту ВЛАДА, водночас переважає модальність самоствердження, — і все це корелює зі стратегією вербалізації жорсткості, майстерного омовлення комунікативних ролей переслідувача й мовного втілення конфронтаційної комунікативної стратегії у вербалізованих конфліктах, зображено мовні факти нехтування принципами ввічливості й кооперації. Це зреалізовується за допомогою спонукальних мовленнєвих актів*²⁰⁵. Як бачимо, залучено й теорію жанрології. У *депресивних МО* складна негативно-позитивна Я-концепція, ціннісна домінанта якої — *порядність*. *Лінгвістично пояснено вербалізацію самоприниження в дискурсі цих особистостей і, відповідно, «стратегічну м'якість, роль жертви та використання захисної й конвенціональної комунікативних стратегій у вербальних конфліктах,*

---

²⁰⁴ Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі)...

²⁰⁵ Там само. С. 5.

скрупульозне дотримання принципу ввічливості»²⁰⁶. Головними засобами реалізації такого самоствердження, на думку зазначеної авторки, є *негативно забарвлені автоепітети*²⁰⁷. Розмиту ж невизначено-позитивну Я-концепцію *демонстративних* МО учена пояснює через концептуальну й ціннісну доміную, окреслену як *свобода*, що корелює «з перевагою самовираження в їхньому дискурсі, а звідси, зі стратегічною гнучкістю, схильністю до стратегії оптимальної самопрезентації, переходом від ролі жертви до ролі переслідувача у вербальних конфліктах»²⁰⁸. На мовному рівні це виражається в *зловживанні егоцентричним займенником англійської мови I*, інтенсифікацією орнаменталіки, *надмірним використанням гіпербол*²⁰⁹.

Психологічну акцентуацію в політичній комунікації досліджує українська вчена Т. Куліш²¹⁰, яка запропонувала інтегративний підхід до тлумачення *акцентуації як явища психологічного, соціального та лінгвістичного*. Описуючи паранояльну риторичку як феномен американського політичного дискурсу та спираючись на концепції П. Ганнушкіна та К. Леонгарда, вона визначає *паранояльність* як структуру особистості, характерними ознаками якої є гіпертрофована самооцінка, некритичне ставлення до себе, безкомпромісність, ворожість, виняткова цілеспрямованість, стійка мотивація та надважливість владних устремлінь на *шкалі ціннісних домінант особистості*²¹¹. Дослідниця зосереджується на негативних виявах паранояльності, утіленої в (1) конфліктній тональності, (2) вербальній агресії, (3) інвективних тактиках, (4) ненормативній лексиці, (5) авторитарному політичному дискурсі, (6) експліцитній вербальній агресії, (7) агональному риторичному модусі, (8) гіперболізованому описі діяльності та переконань «ворога», (9) домінуванні лексики з негативною конотацією, серед якої переважають концепти БОРОТЬБА, ВОРОГ, ЗРАДА, ЗЛО, ЗМОВА, а також (10) гіперболізації та інтенсифікації дискурсу,

---

²⁰⁶ Там само. С. 13.

²⁰⁷ Там само. С. 7.

²⁰⁸ Там само. С. 13.

²⁰⁹ Там само. С. 7.

²¹⁰ Куліш Т. В. Паранояльна риторика в американському політичному дискурсі...

²¹¹ Там само. С. 3.

що реалізується за допомогою емоційно забарвлених інтенсифікаторів, епітетів, гіпербол та метафор тощо. А звідси й радикальні, як видається, міркування про те, що «у критичних ситуаціях такі політики здатні керуватись **викривленою картиною світу** завдяки **деформованому** уявними підозрами та небезпеками **сприйняттю** політичної ситуації»²¹² (жирн. шрифт автор. — В. П.). Авторка цієї праці не схильна так однобоко оцінювати параноїдних акцентуантів, оскільки якщо в критичних ситуаціях картина світу в параноїдів справді «викривлена», то апіорі можна припустити й *некритичні* ситуації, де б проявилися позитивні риси параноїда-акцентуанта.

У сьогоднішніх умовах спостерігаємо нові підходи до текстового аналізу, що дають змогу якісно розбудувати теорію психологічної акцентуації. Нагадаймо: основною рисою психолінгвістики, що виокремлює її від власне лінгвістики, є, по-перше, урахування контексту, дискурсивних параметрів, чому сприяло й формування дискурслінгвістики як окремого напрямку мовознавства, — це конкретна ситуація (фрагмент дійсності з урахуванням відповідних соціальних і психологічних умов спілкування), реальність, у якій відбувається сприйняття мовленнєвого витвору; по-друге, психолінгвістика актуалізує чинник мовленнєвої особистості (лінгвоперсони і як конкретної особистості, і як певного народу загалом) — рефлексію продуцента / реципієнта під час породження і сприйняття мовлення, що спричинилося до зародження теорії лінгвоперсонології. Новітній фокус текстового (дискурсивного) аналізу передбачає осмислення тексту (дискурсу) на рівні теорії лінгвоперсонології, вияву індивідуально-авторської креативності, особливої ролі дискурсивних слів. У цьому плані активно працює Т. Космеда²¹³ (2006; 2012).

Текстовий зміст не зводять лише до суми його складників, що характерно для досліджень кінця ХХ століття. О. Уланович наголошує, що текст розглядають як синкретичне соціальне, психічне й психологічне явище: акт рефлексії особистості продуцента / реципієнта (МО, а не просто «ідеального» носія мови), що перелом-

---

²¹² Там само. С. 7.

²¹³ Космеда Т. Комунікативна компетенція І. Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: моногр. Львів: ПАІС, 2006, 328 с.; Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі...

люється крізь певний соціокультурний мовленнєвий контекст. Це свого роду спосіб відображення довкілля в мовній свідомості особистості за допомогою елементів системи мови у відповідному комунікативному потоці²¹⁴. На часі оновлення теорії психоакцентуації з її проєкцією не лише на художній текст (дискурс), але й на его-текстовий простір (мемуари, щоденники, листи та інші вторинні тексти).

1.3.3. Модерні навчальні посібники із психолінгвістики в Україні та особливості відображення в них учення про психоакцентуацію²¹⁵

Особлива увага до психолінгвістики в Україні виявилася і в тому, що вона стала навчальним предметом в українських вишах, оскільки її включили у відповідні вишівські програми²¹⁶. Однак межі психолінгвістики як навчальної дисципліни на сьогодні все ще не встановлені, хоча в Україні, як зауважувалося, й існує добра традиція психолінгвістичних досліджень. Комплексно не окреслені всі її аспекти: одні вчені надають перевагу психологічному складнику, інші — лінгвістичному. Немає однастайності й у виборі тем для чинних навчальних програм: деякі з них включені в усі посібники, інші — вибірково. У цьому питанні не вироблено відповідного принципу. Однак, безперечно, теоретичні знання із психолінгвістики в систематизованому вигляді покликана забезпечити відповідна

---

²¹⁴ Див.: Уланович О. И. Психолінгвістика: учеб. пособие. Минск: Изд-во Грєцова, 2010. С. 131.

²¹⁵ У підрозділі використано матеріал з публікації Папіш В. Модерні посібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харків. нац. педагог. ун-ту ім. Г. С. Сковороди / гол. ред. О. Халіман. Харків, 2022. Вип. 56. С. 371–387.

²¹⁶ *Примітка*. Донедавна психолінгвістику в українських вишах вивчали лише на спеціальності «Психологія». Сьогодні вона входить у перелік дисциплін за вибором для спеціальностей «Філологія» та «Середня освіта» на II та III курсах бакалаврату та в магістратурі. Українські вчені переконані, що «особливе значення має курс психолінгвістики для філологів, соціологів, політологів, психологів та інших фахівців, що працюють зі словом, аспектами його впливу на особистість та формуванням в особистості умінь та навичок реалізувати себе у слові й через слово, оскільки слово — це самовияв особистості...» (Загнітко А., Михальченко М. Основи психолінгвістики: наук.-навч. вид-ня. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 6.).

науково-навчальна література, у якій на першому місці — підручники й посібники. Їх сьогодні бракує, відсутні й навчальні термінологічні словники із психолінгвістики.

У межах професійного дискурсу посібник для ВНЗ кваліфікують як *спеціальний текст*, у якому актуалізовано *спеціальну / професійну мову (мовлення)*²¹⁷. Стан розроблення навчальної дисципліни суттєво впливає на структуру, зміст посібників, характер викладу матеріалу та відповідні узагальнення, тому важливо з'ясувати, наскільки актуальні теорії психолінгвістики відображені в науково-навчальній літературі: ідеться і про лінгвопсихоакцентуацію як актуальне вчення.

Потреба укладання науково-навчальної літератури із психолінгвістики для студентів-філологів постала в Україні з кінця 90-х ро-

---

²¹⁷ *Примітка.* У минулому столітті спеціальний текст активно вивчали німецькі мовознавці, які об'єднали свої багатоаспектні дослідження у двотомній праці «Fachsprachen» (укр. «Спеціальна мова») (1998). Сьогодні цей вид тексту активно досліджують й українські лінгвісти, зокрема І. Біжко, С. Кітаєва, Т. Петрова та ін. Поряд з терміном *спеціальний текст* у науці функціують й інші номінації цього поняття, зокрема: *професійна мова, професійно маркований дискурс* (Т. Потьоміна), *науковий текст* (Л. Алексеева), *мова спеціальності* (Е. Кузьміна), *підвид наукового тексту* (І. Біжко). Т. Петрова актуалізує термін «спеціальний дискурс» на позначення сукупності *спеціальних текстів*, що *безпосередньо* створені для певної групи користувачів, характеризуються чіткою, логічною побудовою, типізованим оформленням, написані *спеціальною мовою*. До *спеціального тексту* дослідники відносять монографії, статті з різних галузей знань, навчальні видання (підручники, посібники), технічні документи, креслення, плани, ліцензії та ін. (О. Матвеева); науковий текст (Л. Алексеева); наукові есе, статті, рецензії, підручники, реферати, монографії (Т. Потьоміна); об'єкти експертизування (наприклад, нормативно-правові, законодавчі тексти) і рецензування (термінологічні словники). Основними лінгвістичними параметрами *спеціального тексту* вважають: 1) тему — основний зміст тексту; 2) фокус — терміни, термінологічні словосполучення, речення, стилістичні прийоми, властиві функційному стилю мови; 3) спеціальну аудиторію — професійні групи (А. Кльостер); 4) логічний синтаксис (Ю. Агеева); 5) інформаційну насиченість (О. Матвеева); 6) специфічну лексику (Ю. Агеева); 7) надфразне членування (Т. Некрасова); 8) компактність викладу матеріалу (Ю. Агеева); 9) політематичність (Л. Ричкова); 10) структурованість у межах певного видання (Л. Ричкова); 11) об'єктивне й доказове подання інформації переважно в письмовій формі (Т. Астафурова). У *спеціальному тексті*, що репрезентує навчально-гуманітарну літературу, крім ознак, названих вище, як відзначається, має значення й наявність лаконічних визначень, чіткість побудови й викладу, доступність подання складної наукової інформації, наявність термінологічного словничка. У цьому фрагменті монографії стисло проаналізовано кілька посібників, які можна вважати певним досягненням у царині української психолінгвістики у фокусі дидактики. Вони можуть слугувати систематизованими зразками спеціальної інформації.

ків ХХ ст. Проте саме із цього часу до сьогодні видано небагато праць цього типу. Не претендуючи на докладний аналіз усіх наявних науково-методичних джерел з окресленої проблеми, зупинимося детальніше на найбільш актуальних²¹⁸.

Одним з перших посібників із психолінгвістики в незалежній Україні вважають працю В. Волкова «Вступ у психолінгвістику (мовою оригіналу — «Введение в психолінгвістику») (Ужгород, 1994)²¹⁹, що укладений, на жаль, російською мовою, оскільки він призначався для філологів-русистів. В умовах дефіциту навчальної літератури із психолінгвістики для філологів цей посібник сприяв зростанню наукового інтересу до дисципліни, оскільки в ньому розглянуто й загальні теоретичні питання (предметність, методи), і вузькі проблеми психолінгвістики (види афазій, патології мовлення)²²⁰. Хоч після виходу посібника минуло майже 30 років, він не втратив свого пізнавального значення. Загальні відомості, що стосуються предмета, завдань курсу, методів, теоретичні питання, що торкаються психолінгвістики тексту, патології мовлення, зв'язку психолінгвістики з іншими науками, актуальні й нині та репрезентовані методологічно доречно. Залишається актуальною і термінологія, яку використав укладач, зокрема: *індивідуальний лексикон, стилістика декодування, трансцендентність смислу, несвідомі структури лексикону* та ін. В. Волков залучив доступні для

---

²¹⁸ Примітка. Для аналізу обрано такі посібники: Волков В. В. «Введение в психолінгвістику» (російською мовою) (Ужгород, 1994). Засєкіна Л. В., Засєкін С. В. «Вступ до психолінгвістики» (Острог, 2002); Куранова С. І. «Основи психолінгвістики» (Київ, 2012), Загнітко А., Михальченко М. «Основи психолінгвістики» (Донецьк, 2008).

²¹⁹ Волков В. В. Введение в психолінгвістику: посібник по спецкурсу. Ужгород, 1994. 204 с.

²²⁰ Примітка. Посібник складається зі Вступу й 11 розділів: 1. Психолінгвістика як наука. 2. Матеріал та методи психолінгвістичного дослідження. 3. Вільний асоціативний експеримент та асоціативне поле. 4. Ураження мозку та патології мовлення. 5. Онтогенез мовлення. 6. Проблеми реконструкції картин світу та структури мовного знання в лінгвістиці та психолінгвістиці. 7. Внутрішній лексикон. 8. Граматичний простір. 9. Породження мовлення. 10. Текст як психолінгвістична реальність і як відображення «мовної особистості». 11. Психолінгвістика та суміжні галузі гуманітарного знання). Література містить 256 слушно дібраних джерел. Наголосимо, що цей Список літератури давав змогу студентам ознайомлюватися з досягненнями зарубіжної психолінгвістики, що й сьогодні має сильні позиції. На жаль, праці українських мовознавців репрезентовані в ньому бідніше (В. Волков, О. Снитко).

студентів інтерпретаційні підходи, зокрема й для окреслення *теорії психолінгвістики тексту*. У підрозділі «Текст як психолінгвістична реальність і як відображення “мовної особистості”» актуалізовано й модерну на той час концепцію В. Беляніна про класифікацію текстів на основі емоційно-сислової домінанти (“світлі”, “активні”, “прості”, “веселі”, “красиві”, “утомлені”, “сумні”, “складні”)²²¹, однак репрезентовано її не повною мірою, оскільки В. Белянін ці типи пов’язував з феноменом психоакцентуації. Не йдеться в посібнику й про недоліки цієї класифікації, адже, як зауважувалося, в її основу покладено ознаки, що вербалізують різні психолінгвістичні тональності з урахуванням складності, світлової насиченості, антропоцентричних ознак тощо, а запропоновані терміни метафоричні та образні, що недоцільно для творення наукової термінології, адже «термін повинен бути стислий, деривативний, системний, вмотивований»²²². Інформативно В. Волков знайомить і з класифікацією К. Долініна²²³, що виникла на основі типології емоційної метафори, яку використовують у психолінгвістиці для характеристики індивідуального стилю, зокрема: *хороший, поганий, стриманий, сухий, кольористий, протокольний, емоційний, урочистий, поетичний, старомодний, сучасний, претензійний, високий, низький, реалістичний, романтичний, натуралістичний, класичний, ораторський, епістолярний, адміністративний, описовий, розповідний*²²⁴. Хоч принципи цієї класифікації репрезентовано недостатньо послідовно: знову-таки запропоновано *образні терміни*, що не ввійшли в метамову психолінгвістики, а термін зазвичай повинен бути стилістично нейтральний²²⁵. Аналізований посібник перевантажений теоретичною інформацією медично-психологічного плану про види

---

²²¹ Волков В. В. Введение в психолінгвістику: посібник по спецкурсу... С. 155.

²²² Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). С. 204.

²²³ Долинин К. А. Стилистика французького языка. Ленинград: Просвещение, 1976. 344 с.

²²⁴ Волков В. В. Введение в психолінгвістику: посібник по спецкурсу... С. 156.

²²⁵ Див. про це: Туровська Л. Ще раз про емоційність терміна. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2010. № 676. С. 82.

афазій, порушень мовлення, що спостерігаються у процесі ураження різних частин мозку та ін.²²⁶

Посібник «Вступ до психолінгвістики» (Острог, 2002) Л. Засекої та С. Засека змодельований у дусі «гармонійного поєднання психології і лінгвістики»²²⁷. У ньому чітко визначені предмет, завдання, кваліфіковано викладена історія формування психолінгвістики, запропонована періодизація розвитку цієї науки; окреслені основні напрями психолінгвістичних досліджень, висвітлюються актуальні проблеми сучасної вітчизняної та зарубіжної психолінгвістики; приділено увагу когнітивним механізмам та процесам мовлення; характеризуються фази когнітивної обробки тексту / дискурсу; аналізуються особливості процесу перекладу та процесу оволодіння іноземною мовою²²⁸. Виводячи початок науки з американської психолінгвістики 1950-х років, зазначені укладачі зауважують, що «психологічний підхід до мови сформувався вже в дослідженнях лінгвістів другої половини ХІХ століття, у так званому психологічному мовознавстві (Г. Штейнталь, Г. Пауль та ін.). Традиції в орієнтації на “фактор людини, яка говорить” (мовця), у вітчизняній науці про мову, які охоплюють період діяльності І. Бо-

---

²²⁶ *Примітка.* Слід було б, як видається, чіткіше врахувати адресатів посібника: диференціювати теоретичний матеріал, що доречний у посібниках із психолінгвістики, який призначений для психологів, і той, що корисний для філологів, зокрема мовознавців. Забагато уваги приділив укладач й опису асоціацій, методиці формування асоціативного словника. Щодо методу семантичного диференціалу, то тут детально й доступно розписана дослідницька процедура, однак бракує синтезованої інформації про його практичне значення і сферу застосування в роботі шкільного філолога. Ця частина матеріалу схарактеризована досить складно для належного усвідомлення інформації філологами початкових курсів (порушено принцип доступності). Не названі у виданні й інші психолінгвістичні дослідницькі методи — інтент-аналіз, контент-аналіз, психографологічний аналіз. Наголосімо, що в 90-х роках ХХ ст. навчання було в основному репродуктивно-відтворювальним, тому для свого часу посібник був прогресивним, новаторським, інформативно насиченим. Однак на сьогодні він дещо застарів. Зауважмо також, що він не забезпечує закріплення вивченого матеріалу, систематичного повторення, а також не відповідає принципу націєцентричності. На жаль, посібник не відзначається високою видавничою культурою, шриффт нечіткий, користуватися ним досить складно.

²²⁷ Засека Л. В., Засекін С. В. Вступ до психолінгвістики: навч. посібник. Острог: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2002. С. 6.

²²⁸ *Примітка.* Посібник складається зі *Вступу* та чотирьох розділів (1. *Специфіка психолінгвістичних досліджень*. 2. *Знання*. 3. *Когнітивна обробка дискурсу*. 4. *Проблеми двомовності та перекладу*), двох додатків, списку літератури, предметного покажчика і тлумачника використаних у роботі термінів.

дуена де Куртене²²⁹ і Л. Щерби²³⁰, «власне кажучи, ніколи не переривалися [...]»²³¹. У виокремленому контексті необхідно було б згадати й О. Потебню, який запропонував термін *лінгвістична психологія*. У цьому виданні належну увагу приділено питанням лінгвопсихологічного декодування текстів. Ключовим стрижнем посібника є думка про те, що знання, які використовують для декодування повідомлення, не обмежуються лише знаннями про мову. До них належать також енциклопедичні знання про світ, соціальний контекст, уміння когнітивно обробляти дискурс та відображену в ньому інформацію^{232, 233}.

²²⁹ Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Москва: Изд-во Академии Наук СССР, 1963. Т. 2. 391 с.

²³⁰ Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. Щерба Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград: Акад. наук СССР, 1974. С. 24–39.

²³¹ Засекина Л. В., Засекин С. В. Вступ до психолінгвістики. .... С. 14.

²³² Там само. С. 10.

²³³ *Примітка*. Саме з метою фокусування уваги на чиннику системності знань, як видається, уведено в структуру посібника другий розділ («Знання») з епіграфом «*Ignoti nulla curatio*». Цей розділ містить широку інформацію про види знань (*фонове, енциклопедичне, мовне, декларативне, процедурне, екстеріоризоване, інтеріоризоване, вивідне*) та види пам'яті (*генетична, прижиттєва, зорова, образна, іконічна, ехоїчна, лінгвістична, короткочасна / оперативна, довготривала*). Розділ «Знання» перенасичений відомостями, які до психолінгвістики мають лише дотичний характер і більше стосуються психології (порушено принцип доречності, доцільності наведення інформації). Крім того, матеріал, поданий у цьому розділі, є складним для сприйняття в студентському середовищі й занадто перевантажений цитатами. У третьому розділі «Когнітивна обробка дискурсу» запропоновано загальні відомості про види людського сприйняття дійсності, рівні процесу сприйняття, моделі інтерпретації тексту / дискурсу, вплив досвіду на лінгвістичні інтерпретації. У четвертому розділі «Проблеми двомовності та перекладу» окреслено психолінгвістичні аспекти дослідження перекладацького процесу, типи перекладів у психолінгвістичному аспекті, наведені численні приклади когнітивних моделей, схарактеризовано когнітивний стиль перекладача та особливості перекладацького аналізу. Після кожного розділу є *питання для самоконтролю*, що сприяє кращому закріпленню й осмисленню інформації. У двох додатках містяться зразки використання (1) методу вільних асоціацій та (2) методу семантичного диференціалу, (3) можна ознайомитися з особливостями психографологічної характеристики писемного мовлення. Важливим компонентом посібника є (4) «Предметний покажчик і тлумачник» (короткий термінологічний словничок, що складає 44 терміни, серед яких такі: *асоціація, етнопсихолінгвістика, когнітивна граматики, когнітивний стиль, концепт, психолінгвістика, семантичні примітиви, схема, стратегія, сприйняття, схемата, сценарій, скрипт, фігура-трактор*). Зазначений посібник рекомендований студентам факультетів іноземної філології, зокрема перекладачам. У ньому порушено низку навчально-дидактичних принципів, а його стиль більше нагадує академічний стиль наукової монографії, а не науково-навчального посібника. А, як слушно зауважує В. Лізвінський, монографія, що видана як навчальний посібник, зазвичай безпосередньо не пов'язана з навчальною програмою, а її текст не проходить дидактичної обробки.

Навчальний посібник С. Куранової «Основи психолінгвістики» (Київ, 2012)²³⁴ — це видання нового покоління під грифом МОН України. З урахуванням того, що основи психолінгвістики починають вивчати на молодших курсах, украй важливо подати складні наукові відомості в доступній формі. І матеріал аналізованого посібника викладено так, що він не викликає труднощів у студентів²³⁵. З огляду на те, що *спеціальний текст* «[...] є не тільки генератором нових смислів, а й конденсатором старих смислів на основі поняття акумуляції знання та колективного характеру розвитку науки»²³⁶, вважаємо вдалим групування матеріалу першого розділу аналізованого посібника²³⁷. Другий розділ знайомить з теоріями

---

²³⁴ Куранова С. І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ. ВЦ «Академія», 2012. 208 с.

²³⁵ *Примітка.* Структурно праця складається із 4-х розділів (1. *Загальні основи психолінгвістики.* 2. *Психолінгвістичний аналіз мовлення.* 3. *Основи етнопсихолінгвістики.* 4. *Мовна особистість у психолінгвістиці*), *тестових завдань, термінологічного словника і списку літератури.* Посібник відзначається методологічною повнотою й об'єднує відомості про історичні факти формування психолінгвістики як науки, методи та види психолінгвістики, психолінгвістичний аналіз мовлення та про сутність феномену МО.

²³⁶ Алексеева Л. М. Методика обучения письменному переводу специального текста. *Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология.* 2010. № 2. С. 80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-obucheniya-pismennomu-perevodu-spetsialnogo-teksta> (дата звернення: 25.12.2021).

²³⁷ *Примітка.* У підрозділі 1.2. «Історія становлення психолінгвістики», — лаконічний і системний виклад історичного розвитку науки, у якому виділено: (1) період наукових контактів психології та лінгвістики (початок XIX — середина XX ст.); (2) формування психолінгвістики як науки (50–70-ті роки XX ст.); (3) період змін у проблематиці психолінгвістики (80-ті роки XX ст. — донині). У межах другого періоду виокремлено основні напрями психолінгвістики: *американський* (Ч. Осгуд, Дж. Міллер, Н. Хомський), *європейський* (Т. Слам-Казак /Румунія/, С. Московічі /Франція/, Дж. Грін /Велика Британія/, Р. Ромметвейн /Норвегія/); *радянський* (О. М. та О. О. Леонтьєви, О. Шахнорович, Ю. Сорокін). У підрозділі 1.3. «Методи психолінгвістичних досліджень» прописано підгрунтя розмежування понять *метод, методика*, різновиди методів (*загальнонаукові, фізіологічні, лінгвістичні, психологічні*), схарактеризовано експериментальні методи, стисло описано методики семантичного шкалювання (*послідовних інтервалів, семантичного диференціалу, семантичного інтегралу, градуального шкалювання*), а також методики семантичної взаємодії, доповнення, завершення речень, асоціативні методики, методи непрямого дослідження, компонентного аналізу, класифікацій, лінгвістичного експерименту тощо. Увагу укладачів зосереджено й на актуальному та модерному дискурс-аналізі. Цей підрозділ дає змогу орієнтуватися у великому обсязі літератури із психолінгвістики, що нині репрезентована в мережі інтернет.

породження мовлення (Ч. Осгуд, Л. Виготський, М. Жинкін, О. Леонтьєв) та проблемами сприйняття й аналізу тексту (структура тексту, види текстів, інтерпретація текстів). Третій розділ у лаконічній формі розкриває сутність *етнопсихолінгвістики* як самостійної галузі психолінгвістики²³⁸.

Укладачі посібника «Основи психолінгвістики» (Донецьк, 2008)²³⁹ А. Загнітко й М. Михальченко дають таку слушну настанову: «Аналіз проблем повинен ґрунтуватися на врахуванні вже відомих напрацювань і окресленні тих аспектів, що сьогодні є досить важливими та значущими для цього курсу»²⁴⁰. Посібник складається з двох частин²⁴¹. Автор рецензії на цей посібник А. Зеленько²⁴²

---

²³⁸ *Примітка*. Визначено її об'єкт, предмет, аспекти, названо основні теорії міжкультурної комунікації (теорія широко- і вузькоконтекстних культур Е. Холла, культурних вимірів Г. Хофштеде, культурної грамотності Е. Хірша). Однак у сучасній українській лінгводидактиці існують окремі підручники з етнолінгвістики, оскільки ця галузь знань стала самостійною та виокремлена як вибіркова в програмі підготовки філологів, то, очевидно, його недоцільно включати в посібники із психолінгвістики.

²³⁹ Загнітко А., Михальченко М. Основи психолінгвістики...

²⁴⁰ Там само. С. 7.

²⁴¹ *Примітка*. Основу теоретичної частини згруповано в межах дев'ятого розділів (1. *Психолінгвістика як наука про мовленнєву діяльність*. 2. *Історія психолінгвістики*. 3. *Експеримент у психолінгвістиці*. 4. *Онтогенез мовлення*. 5. *Продуктування мовлення*. 6. *Сприйняття мовлення*. 7. *Текст як об'єкт психолінгвістики*. 8. *Етнопсихолінгвістика*. 9. *Патопсихолінгвістика*). У першому розділі визначено предмет психолінгвістики, у другому — коротко висвітлюється її історія, третій розділ визначає її операціонально-дослідницький апарат, у четвертому йдеться про мову тварин, дітей-мауглі, запропоновано інформацію про специфіку опанування мови дитиною загалом; у п'ятому — продемонстровано типові мовленнєві помилки, девіації, згадано про теорії походження мови, йдеться про основи трансформаційно-генеративної лінгвістики Н. Хомського, психолінгвістичні методи аналізу тексту; у восьмому — описано прагматичний аспект аналізу мови в процесі характеристики її співвідношення з культурою, міжкультурні контакти; останній розділ присвячено питанням нейропсихолінгвістики та психологічного мовленнєвого супроводу під час емоційного напруження з **використанням методик акцентуацій** і психопатій, описано типи порушення мовлення під час ушкодження кори головного мозку, дефекти мовлення, а також мовлення глухонімих та сліпоглухонімих. Кожен з розділів супроводжується питаннями для самоконтролю та літературою для самостійного опрацювання. Друга частина посібника репрезентована практикумом (завдання і тести, тексти для самостійних творчих завдань, питання для контролю до кожного розділу, тематика рефератів та курсових, бакалаврських і магістерських робіт).

²⁴² Зеленько А. С. Нові аспекти дослідження психолінгвістики. Рецензія на посібник Загнітко А., Михальченко М. Основи психолінгвістики: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 233 с. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / наук. ред. А. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2008. Вип. 18. С. 301–302.

дорікає укладачам за (1) відсутність єдиної парадигми під час компонування праці, (2) недостатню критичність нечітко визначених понять концептуальної та мовної моделей світу, (3) відсутність відомостей про етноконцепти в ряді розрізнявальних універсальних та національно-специфічних концептів. Проте погодьмося з автором актуалізованої рецензії, що розглядуваний посібник — «цінний кваліфікований порадник» для викладачів, а його теоретична частина «засвідчує глибоку обізнаність з теорією й історією вітчизняного та європейського мовознавства»²⁴³ укладачів посібника.

Як видається, назріла потреба видати й окремі посібники з історії психолінгвістики й історії української психолінгвістики зокрема, з урахуванням формування й розвитку психолінгвістичних напрямів, вітчизняних наукових шкіл та осередків. Потужна робота українських вчених не повинна залишатися поза науково-навчальним процесом.

Крім того, на жаль, теорія лінгвopsихоакцентуації практично не відображена в названих посібниках, за винятком видання, підготованого В. Волковим. Уважаємо, що відомості про цю важливу теорію слід подати в посібниках із психолінгвістики, зокрема розкрити питання про вплив акцентуованості на можливі успіхи в навчанні та професійній реалізації особи.

1.3.4. Теорія лінгвopsихоакцентуації: формування метамови, методи, прийоми, тактики й методики дослідження

У сучасних наукових парадигмах уживання терміна *акцентуація* пов'язане з прагненням глибшого вивчення комунікативного простору реальних мовців у реальних текстових чи комунікативних ситуаціях, умовах. Галузеву належність цього терміна пов'язують, як відзначалося, із психіатрією, однак його активно використовують у різних наукових сферах (медицині, психології, філології — літературознавстві /психіатричне літературознавство, психологія творчості/ і лінгвістиці /психолінгвістика та її підгалузі/), кожна з яких має свій дослідницький предмет. Міждисциплінарний характер зумовлює і системні зв'язки чинної термінології, зокрема омо-

---

²⁴³ Там само. С. 301.

німію чи синонімію базових понять, що потребує опису й додаткових пояснень (див. Схему 1.1).

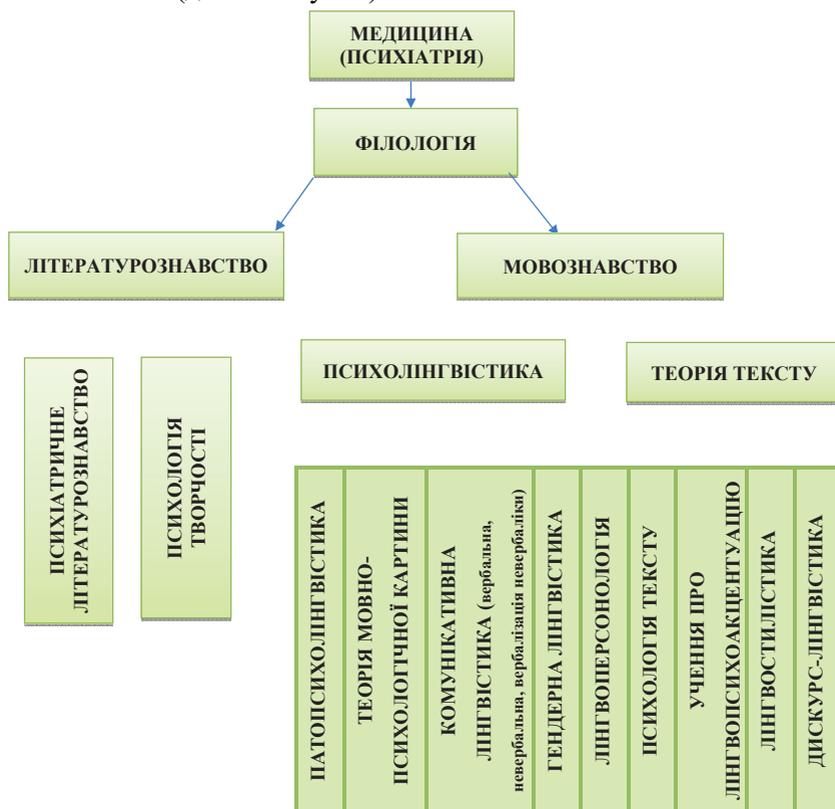

Схема 1.1. Репрезентація міждисциплінарного характеру учення про лінгвопсихоакцентуацію

Метамову кожної науки, зрозуміло, утворюють галузеві наукові терміни та професійно-наукова лексика, якою послуговуються в загальних розлогіх описах та словникових дефініціях відповідної галузі знань²⁴⁴. Поняттєво-термінологічний апарат теорії лінгво-

²⁴⁴ Примітка. Порівняймо: метамова, и, ж. 1. філос. Знакова система, що позначає іншу, первинну знакову систему. 2. лінгв. Мова, засобами якої здійснюється опис якої-небудь іншої мови; 3. інформ. Додаткові дані (метадані), що служать для опису наявних (Словник української мови: у 20 т. / Укр. мовно-інформ. фонд НАН України (за ред. В. М. Русанівського). Київ: Наук. думка, 2010. Т. 1. С. 1610. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=155201&page=1609> (дата звернення: 12.07.2022).

психоакцентуації на сьогодні остаточно не сформовано, не закріпилася в науці й, власне, нова терміноодинаця *лінгвопсихоакцентуація*. Утворення нового (уточнювального) терміна не завжди проходить безболісно для мовної системи, адже «новостворені чи запозичені терміни повинні органічно пов'язуватися з наявними, не порушуючи оригінальності та стрункості кожної конкретно взятої терміносистеми»²⁴⁵. Важливо, крім того, «щоб новий термін відповідав і своєму призначенню, і чинним мовним правилам»²⁴⁶. Термін *лінгвопсихоакцентуація* створений за наявними в мові моделями, на основі яких виникли й інші відомі термінологічні номінації (порівняймо: *лінгвопсихологія*, *лінгвоментальність*, *лінгвоперсонологія*). Базою запропонованої уточнювальної одиниці, як зауважувалося в підрозділі 1.3.1 цього розділу, є термін *акцентуація*.

Наданий опис *лінгвопсихоакцентуації* неможливий без інтерпретації її складників. Уважаємо за необхідне докладно сфокусувати увагу на питанні всебічного осмислення базового терміна *акцентуація*, про що частково йшлося в підрозділі 1.3.1.

Із 80-х років XIX століття його фіксують здебільшого *словники термінів психології*. Однак, оскільки базові терміни теорії психологічної акцентуації стосуються і мовознавства, і психології (психолінгвістики), то цілком прогнозовано може виявлятися термінологічна полісемія чи омонімія. Пригадаймо, що в метамові лінгвістики також функціонує термін *акцентуація*, але з іншим значенням, що, відповідно, фіксується з ремаркою *лінгв.*, порівняймо: «*Акцентуація, -і, жін., лінгв.* 1. Виділення наголосу в слові; акцентування. 2. Система наголосів у будь-якій мові або в групі споріднених мов»²⁴⁷.

Поняття психологічної акцентуації не подаються в авторитетних лінгвістичних словниках та енциклопедіях, серед яких: «Слов-

---

²⁴⁵ Вікул М. П. Зауваження до Вернерової термінології комплексних сполук. *Зб. математично-природописно-лікарської секції НТШ*. 1930. Т. XXVIII–XXIX. С. 147.

²⁴⁶ Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен *вербалізації невербаліки...* С. 106.

²⁴⁷ Словник української мови: в 11 т. / редкол.: акад. І. К. Білодід та ін.; АН УРСР. Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970–1980. С. 32.

ник лінгвістичних термінів» Д. Ганича та І. Олійника²⁴⁸, «Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів», укладачами якого є С. Єрмоленко та ін.²⁴⁹; «Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія», укладена О. Селівановою²⁵⁰; енциклопедія «Українська мова»²⁵¹, «Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів», укладений М. І. Голянич, Н. Я. Іванишин, Р. Л. Ріжко, Р. І. Стефурак за редакцією М. І. Голянич²⁵² (хоч акцентуація односторонньо стосується лінгвістики тексту). Немає цього терміна і в авторитетних словниках лінгвістичних термінів російського мовознавства, наприклад, у словнику лінгвістичних термінів О. Ахманової²⁵³, «Лингвистическом энциклопедическом словаре лингвистических терминов»²⁵⁴ та ін., а також у найбільш авторитетному білоруському словнику лінгвістичних термінів «Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии» (у 5 томах, укладач М. Булахов)²⁵⁵.

Однак цей термін набуває поширеності й у психологічному значенні, про що свідчить такий факт: якщо в академічному «Словнику української мови» в 11 томах *акцентуація* як термін психолінгвістики не подається, то в новішому тлумачному виданні — «Словнику української мови» в 20-ти томах відображена очікувана полісемія, зокрема одне із чотирьох значень має ремарку *псих*. Порівняймо: «АКЦЕНТУАЦІЯ, -ї, *ж.*, *псих*. Особливий вияв,

---

²⁴⁸ Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.

²⁴⁹ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

²⁵⁰ Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-Д, 2006. 716 с.

²⁵¹ Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ: Вид-во «Майстерклас», 2011. 400 с.

²⁵² Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / за ред. М. І. Голянич. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.

²⁵³ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. 4-е Москва: Советская энциклопедия, 2007. 607 с.

²⁵⁴ Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Яреца. Москва. 1990. 688 с.

²⁵⁵ Булахов М. Г. Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии: в 5 т. Минск: БГПУ, 2002–2005.

загострення окремих рис характеру людини. *Акцентуація являє собою варіант психічного здоров'я (норми), який характеризується особливою вираженістю, загостреністю, непропорційністю деяких рис характеру всьому складу особистості, що приводить її до певної дисгармонії (з наук. літ.). За ступенем вияву виділяють два види акцентуацій: явна акцентуація, коли риси характеру достатньо виражені протягом усього життя, і прихована акцентуація, коли певні риси виявляються в основному при психотравмах (з навч. літ.). Автор концепції акцентуації — німецький психіатр Карл Леонгард; він увів термін “акцентуйована особистість”» (з навч. літ.)²⁵⁶. До словникової статті, як бачимо, включено для ілюстрації слововживання фрагмент метамовлення з наукової літератури, що розширює уявлення про аналізоване поняття. У «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» (у 4 томах, укладеному А. Загнітком), теж засвідчено полісемію аналізованої мовної одиниці, порівняймо: «Акцентуація (від лат. *accentus* — наголос) — 1) позначення наголосу в писемному тексті; 2) те саме, що й акцентологія (2); у психолінгвістиці — посилення певних психічних властивостей або рис вдачі людини»²⁵⁷. Однак виникає питання, чи термін *акцентуація*, що наведений вище, репрезентує саме полісемію (три самостійні лексико-семантичні варіанти значення) і чи не наштовхуємося в цьому разі на факт, коли два перші ЛСВ значення — це полісемія, а третій ЛСВ репрезентує все-таки омонімне значення, адже спільності сем, що виокремлюються в структурі значень першого й другого ЛСВ, у третьому ЛСВ немає. Як видається, цей третій ЛСВ значення повинен бути виокремлений у нову словникову статтю як омонім. Крім того, відзначмо як позитивний чинник те, що автор згаданого словника вводить у лінгвістичну термінологію й відомості про окремі види акцентуації, що іншими лінгвістичними словниками не засвідчено, порівняймо: «*Акцентуація* (лат. *accentus* — наголос) *епілентбійна**

---

²⁵⁶ Словник української мови: у 20 т. / за ред. В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1. С. 34.

²⁵⁷ Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 1. С. 34.

(грецьк. *epilambano* — схоплюю, нападаю, *eides* — подібний, схожий і лат. *accentus* — наголос) — у психолінгвістиці — посилення збуджуваності, авторитарності індивіда, що виявляється у виникненні сумного настрою, роздратованості, дріб'язкової акуратності. / Пор.: *Акцентуація істероїдна*. / *Акцентуація* (лат. *accentus* — наголос) *істероїдна* (грецьк. *hystera* — матка, *eides* — подібний, схожий) — у психолінгвістиці — посилення егоцентризму і бажання бути в центрі уваги. / Пор.: *Акцентуація епілептоїдна*²⁵⁸. Цим, звичайно ж, не вичерпується метамова теорії психологічної акцентуації, що змушує звернутися й до лексикографічних праць іншого професійного спрямування.

У словниках термінів психології спостерігаємо не тільки фіксацію полісемії щодо цієї терміноодиниці, але й термінну варіантність навіть у межах ядра аналізованої теорії. Зокрема, у «Сучасному тлумачному психологічному словнику», укладеному В. Шапарем, вокабула *акцентуація* не подається загалом, натомість є словникова стаття з реєстровим словосполученням, що актуалізує форму множини, порівняймо: АКЦЕНТУАЦІЇ ХАРАКТЕРУ, що інтерпретується як «уведене К. Леонгардом поняття, яке означає надмірну виразність окремих рис характеру та їхніх сполучень і становить **крайні варіанти норми** (жирн. шрифт автор. — В. П.), що межують із психопатіями»²⁵⁹. Види ж акцентуації потрактовані в окремих, послідовно розміщених словникових статтях з лексикографічними гаслами: АКЦЕНТУАЦІЯ АСТЕНІЧНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ГІПЕРТИМНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ДИСТИМНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ЕПЛЕПТОЇДНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ІСТЕРОЇДНА (ДЕМОНСТРАТИВНА); АКЦЕНТУАЦІЯ КОНФОРМНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ЛАБІЛЬНА; АКЦЕНТУАЦІЯ НЕСТІЙКА; АКЦЕНТУАЦІЯ ПАРАНОЇДАЛЬНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ПСИХАСТЕНІЧНА; АКЦЕНТУАЦІЯ СЕНСИТИВНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ЦИКЛОЇДНА; АКЦЕНТУАЦІЯ ШИЗОЇДНА²⁶⁰.

---

²⁵⁸ Там само.

²⁵⁹ Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. С. 13.

²⁶⁰ Там само. С. 13–15.

У «Психологічному словнику» за ред. Н. Побірченко (2007)²⁶¹ уміщено дві словникові статті, зокрема АКЦЕНТУАЦІЯ, що трактується як «поняття, введене К. Леонгардом, яке означає **надмірну вираженість окремих рис характеру людини** та їх поєднань, що накладає певний відбиток на її поведінку і діяльність. А[акцентуація] передбачає посилення певної риси особистості, що стає акцентуаційною», та АКЦЕНТУАЦІЯ ХАРАКТЕРУ, що інтерпретується як «**надмірна вираженість окремих рис характеру особистості**, що накладає свій відбиток на її поведінку і діяльність»²⁶². Виділений жирним шрифтом текст указує на наявність спільного смислового змісту в обох дефініціях, у зв'язку із чим маємо сумніви в доцільності подання двох словникових статей, можна було б обмежитися першою.

Щодо видів акцентуації, то в згаданому психологічному словникові вони подаються і в окремих словникових статтях, розміщених на різних сторінках (порівняймо: АКЦЕНТУАЦІЯ ГІПЕРТИМНА /с. 17/, ГІПЕРТИМНА АКЦЕНТУАЦІЯ /с. 60/, ЕПІЛЕПТОЇД /с. 101/, ІСТЕРОЇДНА АКЦЕНТУАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ; ІСТЕРОЇДНІСТЬ /с. 134/; ПАРАНОЙЯЛЬНА АКЦЕНТУАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ /с. 199/; ШИЗОЇД, ШИЗОЇДНА АКЦЕНТУАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ /с. 329/), і в одній словниковій статті ТИПИ АКЦЕНТУАЦІЇ з узагальненою інформацією про (а) гіпертимний, (б) циклоїдний; (в) лабільний; (г) астенічний; (д) сенситивний; (е) шизоїдний; (є) психастенічний; (ж) епілептоїдний; (з) демонстративний; (и) дистимний; (і) нестійкий; (ї) конформний типи²⁶³. Щоправда, інформація в останній словниковій статті частково дублюється з відомостями в інших словникових статтях. Очевидно, невдалим є тожне подання понять *істероїдна акцентуація особистості* та *істероїдність*; *шизоїд* й *шизоїдна акцентуація особистості*. В окремих словникових статтях репрезентовано всього п'ять типів акцентуації, а в узагальненій дефініції з вокабулою ТИПИ АКЦЕНТУА-

---

²⁶¹ Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; за ред. Н. А. Побірченко. Київ, 2007. 336 с.

²⁶² Там само. С. 17.

²⁶³ Там само. С. 308.

Ціі — дванадцять. Такої невідповідності можна було б уникнути, якби автори обрали гніздовий метод подання термінів. Не схвалюємо й наявності двох термінів *демонстративний* та *істероїдний* в окремих словникових статтях для позначення одного й того самого виду акцентуації. Термін *демонстративний* запропонував К. Леонгард, а *істероїдний* — А. Личко. Оскільки поняття одне, то й відобразити це потрібно в одній словниковій статті з реєстровим синонімічним терміном *істероїдна (демонстративна) акцентуація*²⁶⁴. Про це частково йшлося раніше.

Узагальнюючи теоретичні напрацювання щодо зазначеної проблеми та з метою уникнення термінологічної полісемії, пріоритетним вважаємо запровадження нового уточнювального терміна *лінгвопсихоакцентуація*, що, на відміну від базового — *акцентуація*, — доцільно використовувати **тільки в процесі дослідження тексту (дискурсу)**. Щоб схарактеризувати *акцентуацію* живих респондентів, послуговуються переважно психологічними методами, серед яких: усне опитування, тестування, анкетування, асоціативний експеримент, а опрацювання текстів здійснюється за допомогою іншої системи методів. Якщо ж досліджують лінгвопсихоакцентуацію текстотворців, насамперед класиків літератури, то панівними стають лінгвістичні методи, а психологічні виявляються або неприйнятними (опитування, анкетування, тестування), або периферійними (інтент-аналіз, контент-аналіз, психографологічний аналіз). Новий уточнювальний термін *лінгвопсихоакцентуація*, утворений методом складання, матиме вузькопрофільний характер, унаслідок чого лінгвістичні дослідницькі параметри дистанціюються від медичних та суто психологічних. Нова уточнювальна терміна назва потребує й нової дефініції, у якій було б ураховано мовно-психологічні (а не тільки психологічні) чинники.

Пропонуємо ввести в лексикографічні праці нову вокабулу з відповідним дефініюванням: ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ, -ї, ж, *психолінгв.* — це відтворений у мові, мовній свідомості, мовній

---

²⁶⁴ Папіш В. Метамова теорії психологічної акцентуації: актуальні терміни. *Мультидисциплінарні наукові дослідження, інновації та результати*: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Прага, 05–08 квітня 2022 р.). Прага, 2022. С. 536.

поведінці, тексти, дискурсі, комунікації особливий вияв загострення окремих рис характеру індивіда.

Неоднозначно репрезентовані в словниках і деякі метамовні конструкції, як-от: психологічна акцентуація є *нормою* чи *патологією*? А. Личко, як було зазначено, розглядав акцентуацію як наслідок *межових* варіантів *норми*, за яких окремі риси характеру надмірно посилені (актуалізовані), унаслідок чого й виявляється вибіркова вразливість щодо певного типу психогенних дій при добрій і навіть підвищеній стійкості до інших²⁶⁵. С. Куранова вважає предметом *патопсихолінгвістики* мовлення при акцентуаціях, тобто вона інтерпретує їх як відхилення від норми, порівняймо: «До сфери інтересів *патопсихолінгвістики* належать мовлення в стані емоційного напруження, у зміненому стані свідомості, при *акцентуаціях*, психопатіях та інших психічних розладах, при окремих захворюваннях [...]»²⁶⁶ (курсив автор. — В. П.). Отже, як бачимо, розроблення теорії психоакцентуації пов'язують із самостійним розділом психолінгвістики — *патопсихолінгвістикою*. Наголосімо також, що К. Леонгард і В. Белянін розглядають акцентуації в межах норми, тобто як різновиди норми.

Нерозробленість теоретичних питань психологічної акцентуації, зрозуміло, відбилася і в лексикографічній практиці. Навіть у межах одного лексикографічного джерела простежуємо певну смислову суперечність. Так, у згаданому психологічному словнику в статті АКЦЕНТУАЦІЯ зазначено: «А[акцентуація] не є захворюванням, вона належить **до варіантів норми**» (жирн. шрифт автор. — В. П.), однак уже в наступній словниковій статті АКЦЕНТУАЦІЙНА ОСОБИСТІТЬ носій акцентуації інтерпретується як «особистість, яка має характерологічні **відхилення від норми**, що проявляються в надмірному посиленні окремих рис характеру»²⁶⁷. Така неузгодженість моти-

---

²⁶⁵ Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Патохарактерологический диагностический опросник для подростков (ПДО). Санкт-Петербург: Речь, 2009. С. 96.

²⁶⁶ Куранова С. І. Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія, 2017. № 16. С. 92.

²⁶⁷ Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєнкова; за ред. Н. А. Побірченко ... С. 17.

вує дилему: чи розглядати акцентуацію в межах теорії психолінгвістики, чи патопсихолінгвістики.

Неоднозначно сприймається і термін на позначення носія акцентуації — *акцентуаційна особистість*²⁶⁸. У теоретичних джерелах із психолінгвістики функціують й інші термінономінації, зокрема *акцентуїована*²⁶⁹ чи *психомовна*²⁷⁰ особистість, що видаються більш удалими, більш коректними термінними номінаціями.

Зрозуміло, що саме дискутуючи й полемізуючи, метамову певної теорії вчені розробляють послідовно, адже «аксіомою стало положення про те, що довкілля впливає на мову, зокрема це відбувається завдяки діяльності мовної особистості та її мовної свідомості»²⁷¹. Отже, ядром поняттєво-термінологічного поля досліджуваної теорії вважаємо запропонований термін *лінгвопсихоакцентуація*, створений на базі словосполучення *лінгвістична психологічна акцентуація*. До ядерної зони цієї теорії належать також складені термінонайменування *акцентуїована мовна особистість* та *мовна свідомість акцентуїованої мовної особистості*, про що йтиметься далі.

У сучасній науці спостерігаємо повернення до суб'єктивно-особистісних чинників мови (у психолінгвістиці це питання розробляють Н. Болотнова, Л. Бутакова, В. Пищальникова, у лінгвістиці — А. Загнітко, Л. Лисиченко, Т. Космеда та ін.). Ці чинники дають змогу в центр кожного тексту (дискурсу) поставити МО як творця мовної матерії, що важливо для процесу лінгвопсихоакцентуації.

Психолінгвістичний підхід проектуємо й на дослідження тексту, і на МО, ідіолект, ідіостиль. Для дослідження лінгвопсихоакцентуації необхідно поєднати різні методологічні підходи, зокрема *психолінгвістичний* та *лінгвокогнітивний*. У фокусі цих підходів розгляньмо поняття *текст, МО, ідіолект* й *ідіостиль*.

---

²⁶⁸ Там само. С. 17.

²⁶⁹ Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуїованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект... С. 1.

²⁷⁰ Загнітко А. П. Мовні психотипи особистості: типологія текстових лінгвоперсонологійних вимірів. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 18 листопада 2020 р.) / ред. О. В. Бацילהва. Київ, 2020. С. 54.

²⁷¹ Космеда Т. А. Мовна гра в системі лінгвістичних термінів... С. 137.

Як зауважує Н. Кондратенко, «психолінгвістичний аналіз семантики тексту пов'язаний з процесами його породження, сприйняття та розуміння»²⁷², а когнітивний передбачає вміння «з'ясувати специфіку глибинного розуміння — інтерпретації тексту»²⁷³. Крім того, психолінгвістика демонструє домінування *антропоцентричної методології*, орієнтуючись на адресата й адресанта [...]. З огляду на це *змістом тексту в аспекті психолінгвістики є інтенція мовця*, яку має розуміти реципієнт, причому оволодіння змістом — розуміння — можливе лише за умови адекватного сприйняття інтенції²⁷⁴.

Щоб пізнати МО на основі аналізу тексту (дискурсу), нею створеного, у тексті (дискурсі) необхідно відстежити не лише наслідок, результат вербалізації авторських інтенцій, але потрібно враховувати й низку інших чинників, що важливі для теорії психолінгвістики, зокрема такі, як:

- 1) передумови написання тексту (дискурсу);
- 2) особливості акту його продукування;
- 3) перспективи читацької рецепції тексту (дискурсу).

На цьому, власне, *загрунтована методологія лінгвопсихоакцентуаційних досліджень*. Тому, очевидно, першочерговим під час вивчення акцентуєваної МО вважаємо залучення **біографічного** методу. Зазвичай ним послуговуються сучасні літературознавці, наприклад, Н. Зборовська²⁷⁵, Г. Левченко²⁷⁶, М. Моклиця²⁷⁷, С. Михида²⁷⁸ та ін. У мовознавчу методологічну парадигму цей метод увів *О. Потєбня, який трактував феномен творчості як*

---

²⁷² Кондратенко Н. Організація семантичного поля тексту: текстовий та інтерпретаційний зміст. *Докса: зб. наук. праць з філософії та філології*. 2004. Вип. 6. С. 43

²⁷³ Там само. С. 44.

²⁷⁴ Там само. С. 43.

²⁷⁵ Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: моногр. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.

²⁷⁶ Левченко Г. Д. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки. Київ: Академвидав, 2013. 332 с.

²⁷⁷ Моклиця М. Психоаналітичний нарратив у любовних історіях Лесі Українки (“Блакитна троянда”, “Лісова пісня”). *KELM. Nauka, oświata, pravo, zarządzenie*. Łódź: Fundacja «Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO». 2018. № 4 (24). С. 112–118.

²⁷⁸ Михида С. П. Психоестетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград: Поліграф–Терція, 2012. 362 с.

інтелектуальну діяльність. Розроблення зазначеного методологічного питання продовжив, як наголошувалося, учень О. Потєбні Д. Овсяніко-Куликовський²⁷⁹, який, про що вже частково йшлося, досліджував *проблеми психології мови, зв'язок думки з мовою, психологію творчості, психологічну сутність особистості*. Зазначені вчені вважали цей метод також ефективним та продуктивним у дослідженнях МО, що згодом знайшло відбиття і в публікаціях Ф. Бацевича, А. Загнітка, Т. Космеди, О. Сахарової, А. Романченко та ін. Безперечно, його доцільно актуалізувати й під час вивчення *акцентуїрованої мовної особистості*. Існує думка, що акцентуївані риси можуть бути вродженими; найбільш виразно вони виявляються в підлітковому віці, про що, як було зауважено, писав А. Личко²⁸⁰. Емоційний досвід індивіда, утілений у тексті зрілого митця, також починає формуватися в дитинстві. Учені наголошують, що «в художньому творі можуть і навіть повинні відображатися сліди історичної своєрідності життя автора, своєрідності його біографії, стиль його поведінки, його світобачення»²⁸¹. Указують дослідники й на обов'язкову *присутність автора в тексті*, що є одним з методологічних постулатів сучасних досліджень з теорії тексту, дискурслінгвістики, лінгвоперсонології. У теорії сучасної комунікативної лінгвістики автора, як відомо, розглядають крізь систему таких параметрів, як особистісний, соціальний, культурологічний, етнічний тощо. Автор почергово виконує певні статусні, позиційні й ситуаційні ролі, «керується певними мотивами, інтенціями, установками, програмує власну комунікативну діяльність на підставі стратегій, реалізує їх у тактиках проведення, корекції спілкування та контролю над ним»²⁸². Простежуємо моделювання теорії «відродження Автора», що суголосна з концеп-

---

²⁷⁹ Овсяніко-Куликовський Д. Н. Литературно-критические работы: в 2 т. Т. 2: *Из «Истории русской интеллигенции»*. Воспоминания. Москва: «Художественная литература», 1989. 526 с.

²⁸⁰ Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Патохарактерологический диагностический опросник для подростков... 126 с.

²⁸¹ Виноградов В. В. Проблемы авторства и теория стилей. Москва: Гос. из-во худ. лит., 1961. С. 35.

²⁸² Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. С. 15.

цією «смерті Автора», яку, нагадаймо, актуалізували М. Бахтін²⁸³ та Р. Барт²⁸⁴.

Лінгвopsихоакцентуацію, очевидно, доцільно досліджувати, аналізуючи тексти (дискурс) елітарних МО, оскільки ці лінгвоперсони часто репрезентують виразну акцентуваність. Сам по-тяг до творчості може бути компенсаторним механізмом внутрішньої незбалансованості, надмірної емоційності, прихованої агресії. Ефективним у дослідженні цих аспектів стає **метод реконструкції елітарної мовної особистості**. Опорними поняттями є терміни *ідіолект* й *ідіостиль*. Вивчення ідіолекту та ідіостиллю дає змогу розкрити механізми креативності митця. Перегукується із цим методом і **метод ретроспекції**, що дає змогу виявити автора в повсякденні, у вимірах «проживання» свого життя, формування свідомості, зокрема й мовної. Ідеться про «повсякденність у мовній особистості»²⁸⁵. Мовну особистість вивчають не лише на матеріалі створених нею художніх текстів (дискурсу), але й на матеріалі еготекстів — листування, записні книжки, щоденники, мемуари, афоризми, епіграми й т. ін. «Дуже важливою і необхідною передумовою є наявність спогадів, що дають можливість побачити МО усебічно, крізь призму різних за соціальним статусом, професією, статтю, ступенем знайомства, родинних зв'язків, характером інтерперсональних, інтеркультурних стосунків інтерпретаторів цієї мовленевої діяльності»²⁸⁶. Якщо, приміром, на фото з дитячих чи юнацьких років — особа з великою кількістю прикрас, а з біографії дізнаємося, що в дитинстві ця людина любила публічно виступати, вигадувати ігри, — то це є ознаки вродженої істероїдності. У текстах

---

²⁸³ Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности. Бахтин М. М. *Собр. соч.*: в 7 т. Москва: Русские словари; Языки славянской культуры, 2003. Т. 1: *Философская эстетика 1920-х годов*. С. 69–263.

²⁸⁴ Барт Р. Смерть автора. Барт Р. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, 1994. С. 384–391.

²⁸⁵ Чулкина Н. Л. Творческая языковая личность ученого-гуманитария Георгия Гачева. *Вопросы психолингвистики*. Москва. 2020. № 3 (45). URL: cyberleninka.ru/article/n/tvorcheskaya-yazykovaya-lichnost-uchenogo-gumanitariya-georgiya-gacheva (дата звернення: 18.06.2022).

²⁸⁶ Космеда Т. А. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 29.

(дискурсі) письменників можна виявити характерні для лінгвопсихоакцентуації лексеми, що репрезентують відповідні тематичні чи лексико-семантичні групи, як-от: (1) музика; (2) родина (істероїди дуже прив'язані до сім'ї), (3) фантазія / ірреальність, (4) частини тіла людини (за свідченням психологів, у текстах істероїдів згадуються абсолютно всі соматизми) та ін.

Якщо в спогадах знаходимо факти про те, що лінгвоперсона на виконання навчальних завдань витратила більше часу, аніж її ровесники, але водночас мала добрі успіхи в навчанні, проте довго пам'ятала образи, то це може свідчити про вроджену параноїдність. У зрілому віці така МО, стаючи письменником, зазвичай демонструє глибокі описи природи з неповторною орнаменталікою, виразною тропеїстикою, докладною вербалізацією системи внутрішніх вражень, переживань, а не зовнішніх подій. Зазначене характерно для письменників-імпресіоністів.

Якщо в спогадах міститься інформація, що митець у дитячі роки порушував дисципліну, часто тікав з дому, не любив монотонної праці, то це ознаки маніакальної акцентуованості. У письменницькому стилі зрілого митця названі схильності, риси характеру будуть утілені в персонажах, які нічого не бояться, зовсім не виявляють страху, легко порушують закони, безтурботно сприймають життя.

Мовна свідомість акцентуованої лінгвоперсона формується впродовж усього життя: її когнітивна структура містить особистісні й металеві репрезентанти. Серед основних методів, за допомогою яких вивчають утілення в тексті (дискурсі) мовної свідомості акцентуованої МО, виокремлюємо метод **виявлення домінантних ознак тексту (дискурсу)**. Ідеї про домінанту були висловлені дослідниками, першість серед яких приписують данському вченому Б. Христиансену, який актуалізував метод, орієнтований на пізнання неповторних, унікальних явищ у мистецтві²⁸⁷. Розроблені ним поняття «домінанта» й «диференційні відчуття» перейняли інші вчені, серед яких О. Потебня, Р. Якобсон, М. Бахтін та їхні послідовники. Домінантні особистісні смисли в сучасній

---

²⁸⁷ Христиансен Б. Философия искусства / пер. Г. П. Федотова; под ред. Е. В. Аничкова. СПб.: Шиповник, 1911. С. 204.

психолінгвістиці та літературознавстві розробляли В. Белянін²⁸⁸, А. Кінцель²⁸⁹, В. Пищальникова²⁹⁰, Р. Ріжко²⁹¹ та ін. У межах кожного домінантного смислу, як було зазначено, виділяють *емоційно-сміслову домінанту*, що є ознакою «процесів мотивації», репрезентованою «різноманітними мовними засобами безпосередньо в тексті»²⁹². Як експериментально показала А. Кінцель, емоційно-смістова домінанта міститься в кожному тексті (дискурсі), а не лише в художньому чи публіцистичному, як це визнає традиційна лінгвістика. Емоційно-смістова домінанта тексту (дискурсу) базується на інтенціях особистості продуцента, його вроджених психологічних рисах, емоційному досвіді, своєрідності світобачення, світосприйняття і світорозуміння. За допомогою певних методик ці складники можна вичленувати з тексту (дискурсу). Психологічну інформацію про текстотворця можна виявити через його тяжіння до вибору тем, через аналіз манери побудови конкретної фрази й тексту загалом, улюблені сюжети й жанри, типові вербальні засоби, зокрема й улюблені. Як зазначив Ван Дейк, мова й дискурс «співвіднесені з особливостями розуміння світу [...]. Носії мови виражають свою інтерпретацію світу, свої моделі, і ми маємо право припустити, що способи їх вираження не довільні. Іншими словами, синтаксичні та семантичні категорії повідомляють нам дещо про будову наших моделей насправді»²⁹³.

Психологічні особливості автора можна простежити через урахування своєрідності відображення: (1) *теми*, оскільки кожна тема дає письменникові змогу використати можливість осмислення тих

---

²⁸⁸ Белянін В. П. Психолінгвістические аспекты художественного текста...

²⁸⁹ Кінцель А. В. Экспериментальное исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстобразующего фактора: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Алтайск. гос.ун-т. Барнаул. 1998. 20 с.

²⁹⁰ Пищальникова В. А. Проблема идиостиля. Психолінгвістический аспект: учебн. пособ. Барнаул: Изд-во Алтай. гос. ун-та, 1992. 74 с.

²⁹¹ Ріжко Р. Л. Семантико-стилістичні домінанти в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2011. 20 с.

²⁹² Кінцель А. В. Экспериментальное исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстобразующего фактора ... С. 8.

²⁹³ Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва. Прогресс, 1989. С. 83.

явищ, що його хвилюють²⁹⁴; (2) *проблеми*, оскільки її формулювання створює специфіку художнього тексту²⁹⁵; (3) *ідеї*, оскільки саме ідейний план постає як особлива психологічно наснажена площина художнього твору²⁹⁶; (4) *характерів персонажів*: «зображення характерів у тексті зазвичай збігається з поглядами самого автора — його розумінням позитивного й негативного, справедливості та ін.»²⁹⁷; (5) *структури, композиції, сюжету*: «психологічний ефект від послідовного чи хаотичного розгортання сюжету може бути абсолютно різним. Напруга, яку передає заплутаний сюжет або інтроверсійний текст, дуже часто стає одним з основних засобів, що утримують увагу читача і в результаті можуть здивувати»²⁹⁸; (6) *системи мовних засобів*: «через мовне вираження художній текст набуває своєї неповторності. Використання в художньому тексті певних засобів, наприклад, застарілої лексики, має не лише семантичне значення, але й слугує ідейно-тематичному задуму тесту»²⁹⁹.

Емоційно-сміслова домінанта може бути виділена й у межах одного тексту, і в межах усього набутку митця — його художнього простору.

Виділення домінанти тексту (дискурсу) зазвичай відбувається різними способами. Ю. Панькіна та В. Белянін переконані, як зауважувалося, що це можна зробити інтуїтивно, коли «дослідник просто об'єктивує своє враження про текст»³⁰⁰, а потім «у тексті виділяються маркери домінанти, що є ключовими словами задуму тексту, предикатами до представлених у тексті об'єктів ментального та реального світу. [...] Потім іде пошук правил, згідно з якими «живуть» персонажі у вигаданому світі автора. [...] Паралельно процесу виявлення маркерів проходить *реконструкція моделі світу*, що послужила основою породження тексту (своєрідна орфогра-

---

²⁹⁴ Белянін В. П. Психолінгвістические аспекты художественного текста... С. 20.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ Там само. С. 20–21.

²⁹⁸ Там само. С. 22.

²⁹⁹ Там само.

³⁰⁰ Панькіна Ю., Белянін В. П. Индивидуальное в поэтическом переводе как индикатор эмоционально-смысловой доминанты художественного текста... С. 110.

фія, пунктуація, синтаксис, текстова структура загалом)³⁰¹. В. Белянін уважає, про що вже йшлося, що кількість таких моделей світу обмежена³⁰². Т. Галкіна розробила методіку вербальної репрезентації *авторської свідомості* в художньому тексті, звернувши увагу на різні способи домінувальної репрезентативної системи, серед яких вона виокремила **«повторюваність у тексті та високу частотність уживання лексичних та граматичних засобів вербалізації візуальної репрезентативної системи та їх значну роль у формуванні смислового простору тексту, а також нестандартне вживання мовних одиниць, розширення чи звуження значення слів, набуття словами значення візуального сприйняття [...]»**³⁰³ (жирн. шрифт у цитаті автор. — В. П.).

Оскільки лінгвопсихоакцентуацію розглядають на перетині кількох наук, то й методологічне підґрунтя її визначення базується на системі загальнонаукових, специфічних лінгвістичних та психологічних методів. Констатовано, що в текстах будь-якого жанру завжди опосередковується особистість продуцента. За допомогою певних методів і комплексу дій можна виявити ознаки акцентуованості особистості.

Методика вияву ознак-репрезентантів відповідних типів лінгвопсихоакцентуації передбачає такі етапи:

1. Ознайомлення з біографією митця, що формує уявлення про чинники становлення митця як мовної особистості. Відомо, що акцентуації характеру, письменницький хист нерідко мають генну природу. Умови виховання, найближче оточення можуть і розвинути вроджений талант, і нівелювати його. Мають значення спогади про письменника, свідчення самого митця, його листи, щоденники та інші персональні тексти.

2. Ознайомлення з літературознавчими працями, що дає змогу окреслити місце творчої спадщини письменника в контексті літе-

---

³⁰¹ Там само. С. 111.

³⁰² Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики...

³⁰³ Галкина Т. Г. Психолингвистическое обоснование методологии исследования образов авторского сознания в художественном тексте (на материале прозы В. В. Набокова): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Омский гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского. Барнаул, 2008. С. 9.

ратурного процесу загалом. Водночас варто звертати увагу й на належність митця до літературного угруповання та літературного напрямку, оскільки прихильність до них теж може мати психологічне підґрунтя.

3. Психолінгвістичний аналіз тексту, що зосереджується на тексто-дискурсивному підході, який охоплює, по-перше, аналіз контексту та підтекстової інформації, авторського бачення світу, звернення до улюблених тем, повторюваних сюжетів, індивідуальної природи сприйняття світу. Суто ж лінгвістичний підхід, що його доповнює, передбачає аналіз (а) мовної своєрідності моделювання теми, (б) механізмів творення заголовків, (в) сукупності лексико-фразеологічних, морфологічних і синтаксичних, зокрема й синтаксично-інтонаційних засобів, а також (г) актуалізації відповідної орнаментальної системи, що використовуються письменником. Для визначення емоційно-сислової домінанти, пов'язаної з акцентуованістю МО, має значення надмір вживання певних лексем, розширення їх смислового навантаження, поглиблення семантики, специфічна кольористика, манера побудови фраз, асоціативна символіка та ін.

Найчастіше лінгвопсихоакцентуацію визначають через вияв особливостей лексико-семантичних засобів і своєрідність вербалізації відповідних концептів. Важливо визначити високу частотність окремих лексем (слів-фаворитів), репрезентантів відповідних тематичних або лексико-семантичних груп загалом, характерних тропів чи фігур, про що вже йшлося. Наприклад, для істероїдів як продуцентів “красивих” текстів, характерними є незвичні метафори, висока частотність лексем, що омовлюють нереальність, — *казка, фантазія, мрія*. У них, як доводять дослідники, частіше, ніж у представників інших типів, уживається музична, мистецька, соматична лексика, слова на позначення родинних зв'язків (ідеться про актуалізацію відповідних тематичних груп), а також слова іншомовного походження тощо. Депресивні акцентуанти у своїх “сумних” текстах активніше вживають займенники, що вербалізують самотність (*сама, один* у значенні ‘сам’ і под.), концептуалізують поняття ПЛАЧ, вербалізуючи відповідні невербальні дії, у їхніх текстах переважають колірні лексеми темного й холодного спектрів;

провідним є мотив смерті, холоду й самотності; персонажі зазвичай мовчазні, хоча переживають бурхливі емоції, що виражається через вербалізацію відповідних комунікативних стратегій і тактик. Параноїдність у “світлих” та “активних” текстах визначають на основі виділення надцінної ідеї, яка на мовному рівні репрезентується високою частотністю певної лексеми та активністю номінацій на позначення світла й блиску, одоративів на окреслення приємного запаху. У зв’язку з тим, що параноїди часто звертаються до урочистих, помпезних тем, вони схильні до актуалізації релігійної лексики. Простежуємо своєрідну вербалізацію концептів *ВЛАДА* та *СИЛА*.

Окремо зупинимося на таких графічних параметрах тексту: ідеться про оформлення графічних (акцентуатори³⁰⁴) та пунктуаційних знаків. Параноїдні акцентанти, наприклад, у модельованих текстах часто капіталізують апелятиви, тобто пишуть з великої літери, а також активно членують текст на абзаци. Одним із критеріїв епілептоїдної лінгвопсихоакцентуації є надмірне вживання трьох крапок (особливо на початку абзаців), афективно-екзальтованої — часте вживання знака оклику.

В. Валиуліна³⁰⁵ аналізує вплив акцентуацій на тексти студентів. За її спостереженнями, мова студентів-демонстративів відрізняється об’ємністю, довгими фразами та великою кількістю помилок, а тексти студентів із застрягаючою акцентуацією характеризуються великим обсягом, низькою лексичною варіативністю, без помилок; у збудливих — чимало девіацій, особливо в побудові фраз і т. д.³⁰⁶.

Лінгвопсихоакцентуація стосується використання фразеологічної системи. На основі проведеного *авторського експерименту*, ме-

---

³⁰⁴ *Примітка.* АКЦЕНТУАТОРИ — різнорівневі мовні, особливо текстові, а також графічно оформлені засоби смислового виділення важливих, на думку автора, моментів змісту тексту, привернення до них читацької уваги. Термін «А.» у цьому значенні ввів у лінгвістику І. І. Сушинський [Іванова. — СЕСрм. С. 15]. Напр.: Але з усмішки, / з потиску рук, / з брехні, убитої наповал, / історія — найскладніша з наук — / обчислює ЗОРЯНИЙ ІНТЕГРАЛ... (Л. Костенко) (Див.: Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів... С. 19).

³⁰⁵ Валиуліна В. Р. Особенности речевой деятельности студентов с разными акцентуациями характера. *Полилингвильность и транскультурные практики*. 2009. № 2. С. 110–114.

³⁰⁶ Там само. С. 111.

тою якого було встановлення мовних уподобань щодо фразеолого-паремійного фонду акцентуйованими особами (студентами 2–4 курсів УжНУ), було доведено, що між акцентуйованістю осіб та обраними ними фразами та пареміями існує певний кореляційний зв'язок, виявлено, що одиниці паремійного фонду теж можуть бути детермінантами прихованої психіки³⁰⁷. До прикладу, в уяві рухливого, говіркого, елегантного, схильного до фантазування істероїда були виявлені такі улюблені фраземи: *гострий на язик, гаряча кров, вилизаний як на Великдень, бреше й не кається*. Упертий, сильний, цілеспрямований, конфліктний параноїд знаком «+» позначив фраземи *капля камінь точить, сильні люди, думка засіла, тверда рука, міцний горішок, залізні нерви, стояти на своєму*. Законслухняний, розумний і безкомпромісний епілептоїд позитивно сприйняв фраземи: *ходяча енциклопедія, мати голову на плечах, зарубати на носі, сказав як відрізає*. Веселі, зазвичай позитивні носії гіпертимної акцентуації вподобали фраземи *жарти жартами, блазня корчить, залитися сміхом*. Головне кредо конформного типу акцентуації — «бути як усі», тому їм подобаються висловлювання на зразок: *хилити голову, бити чолом, ходити на поклон, упадати в ноги, жити чужим розумом*.

Виявити лінгвоакцентуацію дає змогу й аналіз ролі онімної лексикої в мовній свідомості митця, зокрема йдеться про моделювання заголовків, псевдонімів чи загалом текстового сегмента. *Ономастична психолінгвістика* поки що залишається нерозробленою ланкою психолінгвістики.

У сучасному мовознавстві засоби текстового втілення лінгвопсихоакцентуації систематично розширюються. Сьогодні можемо вже визначати лінгвопсихоакцентуацію і через вербалізацію психологічного концепту, сукупності вербальних і невербальних засобів, своєрідності структури тексту (дискурсу), його заголовків, своєрідності моделювання ремарок, залучення фонетичних, лексико-семантичних, фразеологічних, морфемних, морфологічних, синтаксичних особливостей, стилістичних засобів, вербалізації комунікативних стратегій і тактик.

---

³⁰⁷ Див. про це детально: Папіш В. А. Фраземи та паремії у мовній свідомості акцентуйованих осіб...

1.3.5. Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту

Мовознавці другої половини ХХ ст. сфокусували увагу на текстоцентричній парадигмі лінгвістичних знань, що прийшла на зміну словоцентричній, а з кінця ХХ – початку ХХІ ст. текстоцентрична парадигма починає конкурувати з дискурсоцентричною. Ефективне поєднання обох нових парадигм спостерігається в сучасній психолінгвістиці. Концепція розуміння тексту в лінгвістиці та психолінгвістиці різна, хоча й існують точки перетину. У традиційній лінгвістиці вивчають *зовнішні* атрибути тексту (зокрема естетичність / неестетичність повідомлення), а лінгвоперсоні відводять периферійну роль у *конструюванні* мовної тканини. У психолінгвістиці досліджують і *зовнішні*, і *внутрішні* особливості тексту, а МО, що виражається в певних психологічних станах, вважають, що цілком логічно, центральною фігурою *породження* тексту.

В Україні дослідження тексту в психолінгвістичному ракурсі довгий час залишалися на периферії наукових інтересів. Сьогодні цю проблему порушують багатоаспектно: у плані розрізнення лінгвістичного та психолінгвістичного підходів (Н. Акімова³⁰⁸; С. Куранова³⁰⁹; Т. Миронова³¹⁰; Л. Овсієнко³¹¹ та ін.); у питаннях методичного опрацювання (Н. Дячук³¹²; А. Загнітко й М. Михальченко³¹³, Т. Єщенко³¹⁴ та ін.); у вивченні художньої мови тексту

---

³⁰⁸ Акімова Н. Проблема розуміння тексту в сучасній психолінгвістиці. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2012. Вип. 30. С. 104–106.

³⁰⁹ Куранова С. І. Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці...

³¹⁰ Миронова Т. Незвичайні мовні явища в тексті особи, яка проголосила «смерть автора» (із досвіду комунікативно-когнітивного аналізу авторських якостей оригінального твору М. Фуко «Vivre avec la Philosophie»). *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. № 39. С. 182–186.

³¹¹ Овсієнко Л. Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики. *Теоретична і дидактична філологія*. 2013. Вип. 15. С. 58–69.

³¹² Дячук Н. До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці...

³¹³ Загнітко А., Михальченко М. Основи психолінгвістики...

³¹⁴ Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти: моногр. / наук. ред. М. І. Степаненко. Львів: Львів. нац. мед. ун-т ім. Данила Галицького, 2021. 470 с.

на межі мовознавства й літературознавства з актуалізацією психоаналітичної теорії (О. Бідюк³¹⁵); у вивченні лінгвопсихоакцентуації на матеріалі текстів вишуканих МО (В. Папіш³¹⁶). Теоретичні основи щодо психолінгвістики тексту в українському мовознавстві ще не узагальнено, а тому тривають наукові пошуки, на часі нові дослідження.

Аналіз тексту в психолінгвістичному ракурсі передбачає поглиблення психологічного складника у визначенні: (1) поняття *тексту*, (2) особливостей *продукування* тексту; (3) специфіки *відтворення* в тексті *особистісних рис* продуцента, зокрема й рис акцентуїтованих; (4) *впливу* тексту на *реципієнта*.

Крім того, сучасний етап розвитку науки нерозривно пов'язаний з прагненням лінгвістів сформувати нову парадигму, побудовану, як неодноразово зазначалося, на інтеграції наук, насамперед на здобутках мовознавства, психології, психолінгвістики, літературознавства. Тому й *психолінгвістику тексту розглядають* сьогодні в *міждисциплінарному модусі*.

Мовознавчий психоаналіз поступово «вливається» в психолінгвістику. Значний внесок у розвій психолінгвістичного аналізу текстів в українському мовознавстві зробили лінгвісти кафедри української мови Харківського державного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, де шанують і по-новому осмислюють психолінгвістичні концепції родоначальника харківської психолінгвістичної школи О. Потебні та його учня Д. Овсянико-Куликовського, а також письменника й лінгвофілософа І. Франка. Л. Лисиченко, зокрема, зауважувала, що «тривалий час на периферії лінгвістики перебували психологічні аспекти, отже, зі сфери дослідження мови вилучалася людина як її творець і носій. Без актуалізації цього ас-

---

³¹⁵ Бідюк О. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу. *Питання літературознавства*: наук. збірник / редкол.: О. В. Червінська та ін. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 74. С. 309–316.

³¹⁶ Папіш В. А. Мовні ресурси психологічного змісту в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 53. С. 183–185; Папіш В. А. Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 38. С. 271–274.

пекту всяке дослідження мови є неповним і необ'єктивним»³¹⁷. У статті «Психологічний фактор у поетичному мовленні» названа дослідниця констатує: «Проблема зв'язку художньої, зокрема літературної, творчості з психікою автора не нова в літературознавстві; однак питання своєрідності мовного вираження і його зумовленості цим фактором поки що мало привертає увагу» (курсив автор. — В. П.)³¹⁸. Ідеї Л. Лисиченко продовжують розробляти інші харківські вчені. Так, Т. Ковальова дослідила психологію сприйняття кольору та своєрідність моделювання семантики й прагматики кольороназв у поезії неокласиків³¹⁹; аналіз зображення простору в художньому дискурсі М. Семенка й В. Поліщука в психолінгвістичному ключі здійснила І. Богданова³²⁰.

Однак не кожен текст доцільно вивчати крізь призму психологічних чинників. У концептуальній науковій праці «Із секретів поетичної творчості» І. Франко (1898), як згадувалося, зосередив увагу на двох типах текстів, зокрема тих, що (1) створені на рівні підсвідомості, і (2) скомпонованих «холодним розумом». Дослідник радив обирати для аналізу зразки перших з названих вище типів текстів, порівняймо: «Відсуваючи набік твори дилетантів, котрі, зрештою, не раз можуть бути і гарні, і цінні чи то для психолога, чи для соціолога, чи для політика, критик тільки на творах правдивих, вроджених поетів буде студіювати секрети їх творчості [...]»³²¹.

Згодом подібні думки висловлює і К.-Г. Юнг (1934), пропонуючи виокремлювати не лише два види художніх текстів, але й два типи творчих процесів — (1) «психологічний» та (2) «візіонерський», що розрізняються характером співвідношення свідомого й несвідомого в процесі моделювання текстів, а також за тим, як їх

---

³¹⁷ Лисиченко Л. Психологічний фактор у поетичному мовленні. *Українське мовознавство*. 2002. Т. 24. С. 94–105.

³¹⁸ Там само.

³¹⁹ Ковальова Т. В. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. ...

³²⁰ Богданова І. Є. Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20-40 років ХІХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 18 с.

³²¹ Франко І. Із секретів поетичної творчості. ...

сприймає аудиторія, і за способами актуалізації несвідомих структур особистості. На думку К.Г. Юнга, перший вид текстів у процесі їх творення виникає з наміру автора досягти того чи того впливу на читача, а вихідний матеріал повністю йому підпорядковується, стає «покірним» його художній волі. *Це положення сьогодні також прийнято як методологічне.* Кожний митець, зрозуміло, свідомо обробляє свій словесний матеріал, передбачаючи можливий ефект, дотримується законів жанру тощо. «У подібній діяльності автор повністю ідентичний творчому процесу»³²². Другий вид текстів, за концепцією К.-Г. Юнга, «[...] буквально нав'язує себе автору. Свідомість поглинає потік думок й образів, що виникли зовсім не з його наміру [...]. Він не тотожний процесу образотворення; він усвідомлює, що стоїть нижче свого твору або, щонайбільше, поруч з ним — немов підпорядкована особистість, що потрапила в поле “тяжіння чужої волі”»³²³. Це відбувається тоді, коли через художника «проривається» його самість, що має владу над ним, і якій він може тільки коритися. Саме такі тексти цінні для психолінгвістичних досліджень, оскільки вони найбільш придатні для реконструкції МО. Водночас «закодована в символічні знаки художня мова тексту, досліджена з погляду психоаналітичної теорії, може пояснити внутрішні джерела та спонуки письменника щодо її творення, відтак дає вихід безпосередньо на авторську особистість»³²⁴.

Для більш глибокого розуміння тексту потрібно вийти за рамки суто лінгвістичних досліджень й перейти у сферу психічних процесів особистості, за допомогою яких мовний матеріал організовується в людській свідомості. *Психолінгвістика розглядає текст як індивідуальну картину світу*, створену конкретною МО. Лінгвістичний матеріал за умови його глибокого осмислення, зіставлення та узагальнення може збагатити інформативну палітру психологічно-

---

³²² Юнг К.-Г. Архетип и символ. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4229/4232> (дата звернення: 04.08.2021).

³²³ Там само.

³²⁴ Бідюк О. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу... С. 310.

го портрета, адже, як зауважував Е. Фром, «мова [...] — це застиглий вираз певного способу переживання життя»³²⁵.

Сьогодні в мовознавстві нараховують до трьохсот визначень *тексту*, зокрема є вузьке й широке його розуміння. Представники «вузького» підходу до інтерпретації тексту (В. Белянін, І. Гальперін, З. Тураєва) розуміють його як послідовність мовних / мовленнєвих засобів (знаків), що містять такі ознаки, як зв'язність, цілісність та емотивність. Одне з найбільш цитованих визначень тексту належать І. Гальперіну (1974): «Текст — це твір мовленнєвотвірного процесу, що характеризується завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документа, твір, що складається з назв (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, має певну спрямованість і прагматичну настанову»³²⁶. «Вузьке» тлумачення тексту зафіксоване й у словниках лінгвістичних термінів, порівняймо: «Текст (лат. *textum* — зв'язок, тканина, побудова) — зв'язна мова, письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата [...]»³²⁷.

Подібні визначення є прийнятними й у психолінгвістиці, оскільки об'єктом її вивчення, як й інших лінгвістичних наук, є мова і мовлення. З одного боку, мова — система знаків, необхідних для людського спілкування, а з другого, — своєрідна система розумових психологічних категорій, за допомогою яких пізнають світ. А тому психологізм у розумінні поняття *текст*, тут, як видається, має бути поглиблений. Частково це враховано представниками «широкого» розуміння тексту (М. Бахтін, А. Загнітко, В. Маслова та ін.), порівняймо: «Текст як знакова структура є процесом взаємодії цієї структури із читачем (реципієнтом)»³²⁸. У такому визначенні вже врахована орієнтованість на учасників комунікації, що важливо для психолінгвістики.

---

³²⁵ Фром Э. Дзэн-буддизм и психоанализ. *Что такое дзэн?* Львов: Инициатива; Киев: Airland. 1994. С. 34.

³²⁶ Гальперин И. О понятии «текст». *Вопросы языкознания*. 1974. № 6. С. 69.

³²⁷ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів ...* С. 182.

³²⁸ Сорокин Ю. Психолінгвістическіе аспекты изучения текста ... С. 136.

Сучасні психолінгвісти намагаються брати до уваги саме психологічні параметри, що стосуються породження й сприйняття тексту, порівняймо: «Текст як складне семантичне утворення наділений комплексом *психолінгвістичних характеристик* (курсив автор. — В. П.), відсутніх у слові, словосполученні або фразі. До них належать цілісність, зв'язність, емоційність, креолізованість, прецедентність, «шпаруватість». Крім того, у тексті зберігаються сліди невербальної поведінки учасників комунікації, і він має великий ступінь інтерпретативності (реципієнти можуть виділити з нього багато значень)»³²⁹. Однак при такому визначенні текст уже співвідноситься з дискурсом.

Актуалізуємо думку, що «дискурс — це текст плюс ситуація, а текст — це дискурс мінус ситуація»³³⁰. Модельований світ автора і світ читача, зрозуміло, ефективно поєднується в дискурсі. Саме тому психолінгвісти сьогодні більше схиляються до дослідження *дискурсу*, аніж *тексту*. Хоча в сучасних дефініціях текст прирівнюється до дискурсу як суміжні поняття.

Візьмімо до уваги, наприклад, розлогу енциклопедичну інтерпретацію *тексту* в одному з найновіших українських словників лінгвістичних термінів А. Загнітка: «**Текст** (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання) — 1) цілісна семіотична форма психомовленнево-мисленневої людської діяльності, концептуально та структурно організована, діалогічно вмонтована в інтеріоризоване буття, семіотичний універсум етносу або цивілізації, що є прагматично спрямованим посередником комунікації; результат спілкування (комунікації), його структурно-мовний складник та одночасно реалізація; структура, у яку втілено дискурс після свого завершення; усний чи письмовий твір мовотворчого процесу, логічно закінчений, складений з низки особливих мовних висловлень, об'єднаних різними типами лексичних, граматичних, логічних, стилістичних зв'язків, що має відповідну спрямованість і прагматичну настанову. Т[екст] — це єдність змісту й мовлення, що формує й виражає цей зміст; максимальна одиниця мови найвищого рівня

---

³²⁹ Загнітка А., Михальченко М. Основи психолінгвістики... С. 107.

³³⁰ Макаров М. Основы теории дискурса. Москва: Гнозис, 2003. С. 87.

мовної системи; продукт мислення й інтелектуальної діяльності. До загальних особливостей системно-структурної організації Т[ексту] належать: архітектоніка тексту, його структурованість і системність, цілісність (когерентність — зв'язність, взаємопов'язаність), просторово-часова дискретність, об'єктивованість у тому чи іншому вигляді — писемному або усному; мовленнєвий масив, що складає лінійну послідовність висловлень, об'єднаних смисловим і формально-граматичним зв'язком, а в композиційному плані — спільністю тем і сюжетною заданістю. Т[екст] — витвір мовленнєвого процесу, відзначуваний завершеністю, об'єктивований у вигляді писемного документа, літературно опрацьований відповідно до типу документа; складається із заголовку і низки особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість та прагматичну визначеність. Т[екст] виступає посередником між адресантом та адресатом [...]»³³¹.

Для порівняння: у російському лінгвістичному енциклопедичному словнику *дискурс* потрактовано як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвальними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у дієвому аспекті»³³².

Дискурс — це, по суті, текст, ускладнений додатковими характеристиками, що задекларував насамперед нідерландський мовознавець Тен ван Дейк³³³. Якщо (1) цілісність, (2) зв'язність, (3) граничну структурованість вважають суто *лінгвістичними* параметрами тексту, то (1) емотивність, (2) творчу енергетичну сутність продуцента, (3) духовну реальність, (4) спрямованість на реципієнта — параметрами, що є предметом *психолінгвістики*. Це дає змогу не лише глибше зрозуміти автора, але й, можливо, потрапити під вплив «чужого слова».

Яскравим підтвердженням останнього є *патогенні тексти*, порівняймо: «Текст (лат. *textus* — тканина, сплетіння, з'єднання)

---

³³¹ Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики... Т. 4. С. 16–17.

³³² Лингвистический энциклопедический словарь... С. 136–137.

³³³ Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация...; Дейк ван Т. А. К определению дискурса. Ленинград: Сэйдж паблікэйшнс, 1998. 384 с.

оформлення думки, (3) моделювання особистісних смислів. Водночас важливим є і (а) життєвий, і (б) естетичний досвід мовця, (в) його виховання, (г) спосіб мислення, а також (і) вроджені психологічні риси.

Текст повинен бути достатньо повний в аспекті відображення діяльності, що передує його появи, але він може бути й відчужений від цієї діяльності, якщо, наприклад, створений давно. Хоч, зрозуміло, текст може й не відображати реальних подій, оскільки в художньому мисленні відображається ірреальний світ, що репрезентує авторські уявлення про довкілля і навіть поєднання в реальності не поєднуваного — фантазії, вимисел, марення.

Художній текст регулюється авторською свідомістю, зокрема й мовною, — відбувається, як відомо, когнітивна й емоційна структуризація авторського світу. Водночас у тексті закодовані й підсвідомі імпульси, про які митець може й не здогадуватися. Р. Барт дуже точно назвав людину одночасно й рабом, і господарем мови — цей вислів став крилатим.

На основі осмислення розглянутих концепцій репрезентуємо *усталену модель продукування тексту*, що містить три основні фази:

1) *перша фаза*: (а) комунікативний намір — задум тексту (мотиви продукування тексту: його зміст і структура); (б) осмислення наміру на основі ставлення автора до задуманого: аргументування подій, коментування, вербалізація різних типів оцінок — емоційних, інтелектуальних, моральних; (в) моделювання повноти опису матеріалу та оптимальної семантичної і прагматичної його наповненості;

2) *друга фаза* — це фаза реалізації тексту, що полягає в матеріалізації задуму через залучення системи мовних засобів, актуалізації авторських мовних уподобань, моделювання тропів і фігур тощо. Відбувається оформлення авторської думки в текст з урахуванням особливостей його ідіолекту та ідіостилю;

3) *третья фаза* — фаза контролю: вербалізація задуму та корекція вербального задуму, адже текст повинен бути цілісним: асоціативність мислення може впливати на моделювання тексту через ін-

дивідуальний вибір зв'язних між собою висловлень, що мають своєрідну художню авторську логіку.

Своєрідність відображення в тексті дійсності, як відомо, передбачає наявність (1) *затексту* — фрагмента дійсності, що змодельований у тексті, хоча не вираженого явно, (2) *підтексту* — прихована інформація, асоціативність, яку можна почерпнути із самого тексту, що потребує дешифрування (своєрідна орнаменталіка). Буває в тексті й *багатошаровий смисловий підтекст*. Підтекстова інформація, як відомо, базується на так званих *фонових* знаннях і *пресупозиціях*. Фонові знання поділяються на: (1) *загальнолюдські* (цикловий час — *зима, літо, ніч, день* та ін., географічні знання, психологічна інформація про людину тощо), (2) *регіональні* — знання, що стосуються конкретного довкілля. Наприклад, не всюди люди можуть спостерігати *сніг, білі ночі, північне сяйво* й т. ін.; не на кожній території України знають про міфологічні істоти *вітряника* чи *босорканю*; (3) *країнознавчі*, що пов'язані з онтологією певних етносів, наприклад, для східних слов'ян — *берегиня* як уособлення материнського заступництва від усякого зла; дух охоронниці осель та родини; (4) *соціальні, професійні* (знання дітей, юнаків, старшого покоління або лікарів, учителів і т. ін.).

Існують і (а) *мікрофонові* знання (наприклад, кожен українець знає, хто такий *Іван Франко* чи *Леся Українка*; що таке *вишиванка, рушник, калина* як символи України) та (б) *макрофонові* (відомі кожному носію мови з обмеженим тезаурусом, тобто їх можуть знати й іноземці, які починають вивчати мову, — це сфера країнознавства, наприклад, національна символіка українців, відомі у світі особистості з українськими коренями, українські звичаї й традиції і т. д.).

Серед імпліцитних складників тексту, як зауважувалося, велику вагу мають *лінгвістичні пресупозиції*: вони формують думку, що реалізована в головній частині тексту й розгорнута в його другорядній частині. Водночас важливим є «презумпція зрозумілості повідомлення, що регулюється мовцем відносно адресата»³³⁷. Чому, скажімо, слово Т. Шевченка не залишить байдужим жодного україн-

---

³³⁷ Селіванова О. Сучасна лінгвістика... С. 492.

ця? Очевидно, тому, що в ньому актуалізується концепт *ПЛАЧ*, що є основою кардіоцентризму українського етносу загалом. Саме тому Т. Шевченка називають «емоцією нації» (Є. Маланюк). «Багато важить і те, що в українця емоційність є механізмом адаптації до того середовища, у якому він живе. Тут учинок людини не зможе виправдати жодна логіка, якщо вона не подібна до логіки емоцій»³³⁸.

Тексти ж Лесі Українки та Івана Франка не завжди зрозумілі широкому загалу, оскільки вони спрямовані на високоерудованого інтелектуала, який розбирається у світовій історії та світовій літературі, володіє іноземними мовами. Недарма цих письменників Є. Маланюк назвав «інтелектом нації».

Не кожному припаде до душі й довершена проза О. Кобилянської, де імпліцитно зашифрована самотність, що суперечить традиційним уявленням українців, які почуваються щасливими тільки в родинному колі.

Свого вибіркового читача має й В. Винниченко, авантюризм персонажів якого зазвичай чужий законослухняним представникам українського етносу.

Психолінгвістичні дослідження максимально ефективні, оскільки дають змогу трактувати мову як явище індивідуальне, розцінювати художній текст як репрезентацію продуцентом *самого себе*, як вигадану реальність, що виникла під впливом внутрішньої потреби творення, за афористичним висловом Р. Якобсона, *повідомлення заради самого повідомлення*.

Підсвідомість є частиною людської сутності, але вона не може бути контрольованою самою особою, зате може бути закодована в текстах. З. Фрейд уважав автора літературного твору гідним своєї уваги саме завдяки тому, що останній зумів знайти цікаву й незвичну форму для приховування своїх витіснених несвідомих бажань³³⁹. «Але насправді, заховуючи їх у тексті у вигляді образів та мотивів, письменник, навпаки, виносить їх на поверхню»³⁴⁰.

---

³³⁸ Bigun O. Taras Shevchenko's Christian cordocentrism: [Християнський кордоцентризм Тараса Шевченка]. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2020. № 11 (1). С. 242.

³³⁹ Цит. за: Бідюк О. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу... С. 310.

³⁴⁰ Там само.

Істинна творчість завжди спонтанна й народжується в часи пікових переживань, мук творчості, формування трансцендентних цінностей. Тому в тексті МО не так *зображує* щось, як *виражає* себе у вигаданій художній реальності, закріплюючи все в лексичних одиницях та граматичних формах. Реалізуючи право на самовираження, текстотворець підсвідомо оточує себе інформацією, що має значення для нього *самого*, він вибирає *свої* улюблені одиниці із загальнонародного мовного фонду, будує фрази — відповідно до *свого* відчуття ритму, наділяє позитивних героїв такими рисами, зміст яких зрозумілий насамперед йому *самому*. Як уже наголошувалося, найчастіше письменник виразно описує людину того самого типу, до якого належить він сам, оскільки внутрішній світ такого персонажа йому близький.

Донести до читача власну інтенцію можна різними способами: через тему, сюжет, образи, та найбільш дієвим для досягнення своєї мети є вербальне вираження думки. *Специфіка відбору мовних засобів у кожного своя, однак вона диктується психологічними чинниками*. Психолінгвістика дає змогу через особливості текстового мовотворення зрозуміти «Я» митця. І високочастотні лексеми в таких випадках стануть уже не просто ознакою *розвитку* чи *осмислення думки*, але й елементом поглиблення *почуття*. Короткі фрази оприявлять не просто бажання письменника лаконічно висловлюватися, а і його приховану «вибухову» *емоційність*. Так художнє мовлення стає носієм не лише лінгвокреативності, але й певного психологічного повідомлення, яке можна виявити в текстових структурах.

Д. Овсянико-Куликовський зауважив, що «у психології мови, тобто мисленні фактичному, реальному (а не формально-логічному), увесь сенс не в тому, що сказано, що подумано, а в тому, як сказано, як подумано, у який спосіб подано відомий зміст»³⁴¹. Декодування в мовних одиницях елементів психологічного плану значно розширює узвичаєні уявлення про художній текст, оскільки мовні факти пояснюються через психологічні риси текстотворця. У зв'язку із цим посилюється роль і тих джерел, на які раніше менше звертали увагу мовознавці (це автобіографії, родинне листування, фотогра-

---

³⁴¹ Овсянико-Куликовський Д. Язык и искусство... С. 28.

фії, записні книжки, щоденники та ін. — так звані его-тексти), що дає змогу оцінювати мовотворення в ретроспекції.

Сутність тексту, як відомо, пізнається на межі мовної свідомості двох індивідів — (1) продуцента та (2) реципієнта, через якого входять на проблему *аперцепції*, тобто емоційного сприйняття читачем чужого тексту, що в підсумку впливає і на інтерпретацію. Цільність тексту важлива тоді, коли вона стає цільністю особистості. Сприйняття та інтерпретація формують лінгвістичну концепцію *розуміння* тексту³⁴², що залежить і від інтелектуального рівня читача, і від індивідуальної психології сприйняття.

З огляду на сказане, В. Белянін виділяє три групи індивідів-читачів. *До першої групи він відносить читачів, які прагнуть зрозуміти смисл кожного подальшого компонента тексту не лише на основі встановлення значень попереднього, а й шляхом зіставлення значень усього тексту. Їхнє розуміння найадекватніше авторському. Друга група читачів переважно орієнтується на посинтагментне сприйняття концепту, що розгортається. Їхні асоціації здебільшого виражені клішованими синтагматичними реакціями на окремі попередні слова, словосполучення або частини речень. Текст для таких читачів буде менш зрозумілим і нецікавим, тому вони інтерпретують його менш адекватно. Нарешті, розуміння, характерне для третьої групи читачів, ґрунтується переважно на залученні власних, як правило, глибоко особистісних уявлень про описуване текстом.* Таке розуміння «по-своєму», природно, призводить до незгоди з авторським «Я» та небажанням зрозуміти текст так, як його замислив автор³⁴³.

Безперечно, існує і певна *варіантність* у розумінні тексту, яку простежуємо в середовищі інтелектуально підготовленого читача, тобто серед індивідів першої групи. Л. Кім³⁴⁴ виокремлює поняття

---

³⁴² Див. про це: Акімова Н. Проблема розуміння тексту в сучасній психолінгвістиці... С. 104–106.

³⁴³ Див. про це: Белянін В. П. Психолінгвістические аспекты художественного текста... 123 с.

³⁴⁴ Кім Л. Вариативно-интерпретационное функционирование текста: теоретико-экспериментальное исследование: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / ГОУ ВПО «Кемеров. гос. ун-т». Кемерово, 2010. 50 с.

інтерпретаційної варіативності тексту: об'єктом вчення про інтерпретаційну варіативність тексту є, власне, текст, а предметом — мовна діяльність не продуцента, а реципієнта (актуалізується концепція про триаду *автор – читач – інтерпретатор /дослідник тексту/*: водночас функція автора й читача креативна, а дослідника — *операційно-констатувальна*³⁴⁵). Саме психолінгвістика може дати відповідь на питання, чому одні й ті самі тексти різні читачі сприймають по-різному або й не сприймають загалом. Водночас читач і дослідник можуть «відкрити» в тексті зовсім новий зміст, про який творець не міг і передбачити (див. Схему 1.2).

Схема 1.2. *Класифікація читачів щодо специфіки їх розуміння тексту*

О. Потебня наголошував на взаємодії людини із зовнішнім світом, що передує зверненню «всередину себе», до мисленнєвої проєкції й обробки³⁴⁶.

³⁴⁵ Див. про це, наприклад: Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття: дис... докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. С. 23.

³⁴⁶ Потебня А. А. Эстетика и поэтика... С. 89.

Сприйняття тексту значною мірою залежать і від стилю письменника. Спираючись на ідеї Е. Золя, Л. Булаховський зауважував, що *стиль у письменників не повинен бути ідеальним.* Цей учений виходив з концепції *індивідуальності* митця, його несхожості з іншими, порівняймо: «Індивідуальний мовний стиль не є обов'язково бездоганний. Можна писати погано, неправильно, як попадає, і в той самий час володіти справжньою оригінальністю»³⁴⁷. Отже, цей дослідник вважає, що надмірна правильність стилю («чистенький стиль») — це не позитив, «це написано погано, бо воно не живе окремим життям, позбавлене оригінального смаку, потрібного хоча б із шкодою правильності та добропристойності мови»³⁴⁸.

Якщо осмислити тексти геніїв у контексті доби та їхніх індивідуальних психобіографій, то доходимо висновку, що такі автори завжди випереджали свій час і не грішили наслідуванням. За будь-яких обставин вони залишалися собою.

На рівні тексту можна виявити й акцентуйованість продуцента тексту, про що вже йшлося. Для аналізу текстового простору актуалізуємо феномен *лінгвопсихоакцентуації*: це, як наголошувалося, психологічна акцентуйованість, вербалізована в мовній тканині характерною системою засобів. У мовленні осіб з різною акцентуацією неоднаково актуалізується довкілля. Наприклад, для художнього мислення *авторів-істероїдів* характерна емоційність, піднесений і вишуканий стиль, зменшено-пестливі слова, етикетні формули, часте повторення лексем *гарний, красивий, золотий*. Усі персонажі одягнуті в найкраще вбрання, нерідко мають коштовні прикраси. У художній прозі письменників з *депресивною акцентуйованістю* будуть переважати мотиви самотності, старості, смерті. При *нарцисичній акцентуйованості* — гординя, самозахоплення, завищена самооцінка, байдуже ставлення до інших, заздрість. Звернення до релігійної тематики, написання апелятивів з великої літери, урочистий, піднесений стиль, лексеми на позначення світла, кра-

---

³⁴⁷ Булаховський Л. А. Проблема розвитку в естетичному напрямі: словесні «повстання» письменників. Булаховський Л. А. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Наукова думка, 1975. Т.1: *Загальне мовознавство*. С. 463.

³⁴⁸ Там само.

си видають в авторові *параноїдного акцентуанта*. Зовнішнім вираженням внутрішніх психологічних чинників є актуалізована семантика та висока частотність (надмірність) окремих лексем, незвична графіка, авторська пунктуація тощо.

Психолінгвістичний підхід до аналізу тексту значно розширює смисловий потенціал розуміння процесу породження та сприйняття тексту. Осердям текстотворення в психолінгвістиці є МО (продуцент) як носій індивідуальних інтенцій. *Внутрішні психологічні чинники продуцента детермінують мовну заданість, формують специфічні риси, впливають на структурування та наповнення тексту.*

Психолінгвістичний вектор у дослідженні текстового простору спрямований також і на реципієнта з його ціннісними орієнтирами. Ефективність сприйняття та розуміння тексту зумовлюється схожою психологічною природою продуцента й реципієнта (що більша схожість, то більше розуміння). Значна відмінність психології обох призводить до виникнення варіантності розуміння чи й неприйняття текстів. Оскільки продуцент спирається на сукупність ціннісних орієнтирів соціуму, національної культури, то експліцитна текстова інформація зазвичай сприймається всіма членами суспільства. Однак імпліцитна відкриється тільки підготовленому читачеві.

У процесі розгляду тексту в психолінгвістичному ракурсі слід урахувати, що він народжується в глибинах психіки продуцента й матеріально фіксується за допомогою певних законів текстотворення, відповідно актуалізується реципієнтом, інтерпретується дослідником за допомогою психолінгвістичних методик. Оновлене трактування тексту не протиставляється лінгвістичному аналізу, а доповнює його.

Кожна акцентуційована лінгвоперсона має власну модель вербально-образної репрезентації дійсності: істероїдні акцентуанти візуально реалізують прекрасне, депресивні — чуттєво матеріалізують страждання, нарцистичні — майстерно моделюють гордість, параноїдні — закодовують надцінну ідею. І весь цей синтез поглибитися й розширитися завдяки аперцепції тексту, що в підсумку впливає на психоемоційне сприйняття його реципієнтом.

Незначна кількість досліджень, що присвячена психолінгвістиці тексту, виформовує перспективу наукових пошуків. Для формування читацької компетенції необхідно поглиблювати психологічний складник розуміння тексту й вносити це в словникові дефініції.

1.4. Мовна особистість та вишукана МО як ключові поняття теорії лінгвоперсонології та психолінгвоперсонології.

МО — творець та інтерпретатор тексту

У сучасному мовознавстві в межах психолінгвістики, як зауважувалося, виокремився новий науковий напрям *лінгвоперсонологія*, що вивчає мовну особистість як багаторівневе й багатоаспектного явище. Як відомо, «*лінгвоперсонологія* — розділ *мовознавчої* (курсив автор. — В. П.) науки, який концентрує увагу на вивченні мовної особистості в її цілісності»³⁴⁹. Основною одиницею лінгвоперсонології є *лінгвоперсона*, або *МО*.

Теорію *лінгвоперсонології* вперше почали досліджувати російські вчені, до яких належить В. Виноградов: у 1930-ті роки XIX ст. він увів у науковий обіг поняття *мовної особистості*, що отримало глибоке методологічне обґрунтування й активне поширення в лінгвістиці завдяки напрацюванням Ю. Караулова³⁵⁰. Згодом В. Нерознак³⁵¹ запропонував інтерпретацію терміна «лінгвоперсонологія», обґрунтувавши його методологічні засади. На його думку, лінгвоперсонологія — це наука, що «досліджує стан мови (індивідуалізація) і окремої людської мовної особистості (ідіолектної особистості), і багатоліктої (полілектної) мовної особистості — народу»³⁵². В. Нерознак виокремлює дихотомію *мовна особистість* ↔ *мовний колектив*, де перша категорія завжди підпорядкована активному впливу останньої, хоча необхідно враховувати й зворотній вплив, оскільки *активна особистість* з її мовним

---

³⁴⁹ Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології... С. 4.

³⁵⁰ Караулов Ю. Русский язык и языковая личность. 1-е изд, Москва: Наука, 1987. 363 с.; 6-е изд. Москва: Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.

³⁵¹ Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. *Язык. Поэтика*: сб. науч. тр. Москов. гос. лингвист. ун-т. 1996. С. 112–116.

³⁵² Там само. С. 113.

потенціалом впливає на загальномовну стихію колективу. Водночас окрема лінгвоперсона не може одноосібно, без підтримки інших МО, змінити мовне тло колективу, хоча її вплив у загальному колективному прояві може істотно варіювати (урізноманітнювати) → модифікувати → трансформувати мовний портрет колективу. До того ж, іноді лінгвоперсони формують мовні пріоритети, мовні цінності не тільки в певному мовному колективі, але й загальнонародні ↔ загальнонаціональні. Цей дослідник уважає, що об'єктом зазначеної наукової дисципліни є *ідіолектна мовна особистість*. На його думку, вивчати *полілектну мовну особистість* повинна лінгвокультурологія.

Лінгвоперсону рекомендується інтерпретувати й у *вузькому розумінні* як мовленнєву діяльність окремої людини, і в *широкому* — більш узагальнено, проєктуючи дослідження на дискурсивну практику цілого етносу загалом. Широкий підхід до інтерпретації теорії МО як самостійної науки запропонував М. Трубецької, зауваживши, що особистістю є «не лише окрема людина, але й народ»³⁵³. Такий широкий підхід до виокремлення об'єкта лінгвоперсонології підтримує й сучасний український мовознавець А. Загнітко, акцентуючи, що лінгвоперсонологія «спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані з видозміною лінгвістичного портрета мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортретування етносу в синхронному й діахронному вимірах»³⁵⁴.

До розробки лінгвоперсонології активно долучилися українські мовознавці, серед яких — С. Ігнат'єва, А. Загнітко, Т. Космеда, О. Сахарова, Л. Струганець, Т. Сукаленко та ін. Ці вчені розбудовують теорію МО та вивчають специфіку мовлення видатних представників красного письменства та українського народу загалом.

Активність розроблення персонології мотивована можливостями адекватно застосовувати антропоцентричний підхід в його *корелятивності / некорелятивності*. Анатолій та Надія Загнітки

---

³⁵³ Трубецької Н. К проблеме русского самопознания: сб. статей. Париж: Евразийское кн-во, 1927. С. 3–7.

³⁵⁴ Загнітко А. Теорії сучасних лінгвістичних вчень... С. 27.

наголошують, що антропологічний підхід уперше обґрунтовано у філософії³⁵⁵, звідки основні його постулати й принципи перенесені в лінгвістику. Останнє визначило формування двох дихотомійних пар:

- 1) *людина* ↔ *мова*,
- 2) *мова* ↔ *людина*.

У межах першої дихотомії основою є вплив людини на мову, підпорядкування мови потребам особистості, для другої — визначальними стають «дослідження впливу людської мови на особистість, її поведінка, встановлення статусної ролі мови у формуванні індивідуума як мовної особистості»³⁵⁶.

Опозиція *мова* ↔ *людина* є визначальною для досліджень, орієнтованих на лінгвоперсону, аналіз її лексикону, граматики, розкриття помилок МО, визначення її комунікативних інтенцій, дослідження лінгвокультурологічного прояву особистості, завдяки активній дії мовних правил та ін. Усе це в сукупності стало основою формування особливої сфери наукового пізнання — лінгвоперсонології, або теорії мовної особистості³⁵⁷.

Але наголосімо, що звернення до феномена особистості з'явилося ще в часи античності. У середньовічній філософії людина була інтерпретована як сутність Бога, а в новоевропейській — як громадянин. Розмаїття наукових концепцій сьогодення, на думку О. Сахарової, репрезентує «особистість у контексті персоналізму, екзистенціалізму, біхевіаризму, гештальттерапії, психоаналізу, когнітивної теорії особистості, соціально-когнітивної теорії, фе-

---

³⁵⁵ Загнітко А., Загнітко Н. Теорія сучасної лінгвоперсонології: рівні й категорії. *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. prof. T. Kosmeda. 2016. Vol. IV. С. 24.

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ *Примітка.* Як зазначає А. Загнітко, «[...] лінгвоперсонологія належить до тих напрямів, що активно розвиваються. Вона є наукою, яка спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані із видозміною лінгвістичного портрета мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортрета мовного етносу в синхронному й діахронному вимірах. Усе це підтверджує актуальність встановлення категорійної системи лінгвоперсонології та з'ясування її парадигмального статусу» (Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: моногр. Вінниця: Нілан-Лтд, 2017. С. 8). Прикладом сказаного є мовні особистості Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та ін. (Див. про це: Загнітко А., Загнітко Н. Теорія сучасної лінгвоперсонології... С. 24).

номенологічного підходу, індивідуальної психології, культурно-історичної теорії та інших напрямів»³⁵⁸.

Ю. Караулов, як відомо, розробив *трирівневу модель вивчення МО*, тобто запропонував досліджувати її (а) *вербально-семантичний* (лексикон особистості, що містить усі граматичні знання), (б) *лінгвокогнітивний* (тезаурус особистості, де відбито мовну картину світу особистості, — цей рівень визначає інтелектуальну сферу особистості) і (в) *мотиваційно-прагматичний* (діяльнісно-комунікативний рівень, тобто потенціал мовця щодо спроможності описувати довкілля — надавати оцінки, характеристики і т. ін.) рівні³⁵⁹. В інтерпретації Ю. Караулова МО — це сукупність здібностей і характеристик людини щодо її можливостей у створенні текстового (дискурсивного) простору.

Дослідження МО та створених нею текстів є прикладом міждисциплінарного синтезу на межі філології та психології. Зародки такого підходу простежуємо, як наголошувалося, ще в античності, коли не існувало дисциплінарної спеціалізації. Однак Арістотель розмірковував щодо *лінгвопсихологічної категорії підсвідомого*. А вже з ХІХ ст., що відомо, методи психології активно й послідовно проникають у мовознавство (Г. Штейнталь³⁶⁰, О. Потебня³⁶¹, В. Вунд³⁶²).

Трактування МО реалізується в найрізноманітніших інтегративних моделях. Це явище вивчають у парадигмах філософії, психології, лінгвістики, педагогіки, культурології: кожна з названих наук, зрозуміло, надає перевагу окремим аспектам вивчення актуалізованого в цій праці феномена. Як зазначає Л. Струганець, «проблема мовної особистості перебуває в центрі досліджень учених різних наукових сфер: мовознавства, психолінгвістики, лінгводидактики, культурології. Термін *мовна особистість* можна назвати інтердис-

---

³⁵⁸ Сахарова О. Персонажі сучасної української драматургії: лінгвістичні аспекти. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 31.

³⁵⁹ Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. 1-е изд. ... С. 12.

³⁶⁰ Steinthal H. Philologie. Geschichte und Psychologie in Ihren Gegenseitigen Beziehungen. Berlin: Berlin Dümmler, 1864. 84 p.

³⁶¹ Потебня А. А. Мысль и язык...

³⁶² Wundt W. Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmungen. Leipzig: Wintersche Verlag, 1862. 451 p.

циплінарним, водночас це одне з ключових понять у галузі культури мови, лінгвостилістики, комунікативної лінгвістики»³⁶³.

Не маємо наміру реферувати та критично аналізувати численні погляди щодо з'ясування суті зазначеного феномена, обмежимося лише окремими лінгвістичними та психологічними характеристиками поняття *мовна особистість*.

Сьогодні теорія МО розвивається і в інших напрямках мовознавства, тому розуміння її розширюється. З огляду на теорію *прагмалінгвістики* МО визначають як суб'єкт діяльності та спілкування з іншими комунікантами (І. Сусов)³⁶⁴. Із позицій *етнокультурології* мовну особистість інтерпретує В. Карасик³⁶⁵, виокремлюючи *егоцентричні* та *соціоцентричні* лінгвоперсони. *Егоцентричним* мовним особистостям, на думку вченого, притаманне яскраве індивідуальне мовлення та креативне використання незвичних мовних засобів. Комунікативною метою в процесі моделювання різних мовленнєвих жанрів стає максимальне прикрашання мовлення розмаїтою орнаменталікою. *Соціоцентричні* мовні особистості ставлять за мету становлення власного мовленнєвого статусу, що не вирізняється. Для цієї мети вони переважно не ризикують урізноманітнювати своє мовлення, а використовують трафаретні (типові) висловлення³⁶⁶.

Численні спроби диференціювати МО за певними соціальними, психологічними, прагматичними та іншими критеріями мають, безперечно, велике значення, проте жодна з них не може вважатися універсальною.

Як зауважує О. Сахарова, «мовна особистість — це інваріант людини, що має соціально-психологічні характеристики, яка свій внутрішній світ та способи соціальної взаємодії реалізує у виборі мовних та дискурсивних засобів. Потребує детального висвітлення існування залежності між соціальними та психологічними пріори-

---

³⁶³ Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в україністиці. *Культура слова*. 2012. Вип. 77. С. 127–133.

³⁶⁴ Див. про це: Сусов І. П. Личность в разговорном дискурсе. *Жанры речи: сб. науч. статей*. Саратов: Наука, 2011. Вип. 7: *Жанр и языковая личность*. С. 126–133.

³⁶⁵ Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004. С. 20.

³⁶⁶ Див. про це: Там же. С. 21.

татами мовної особистості та використанням нею мовних і дискурсивних засобів у певних комунікативних ситуаціях»³⁶⁷.

Важливим етапом опису МО, як видається, є укладання її *мовленнєвого паспорту*, що відображає такі рівні: (1) біологічний (вік, гендер), (2) психічний (характер, емоційний стан), (3) соціальний (національність, соціальний статус, місце народження, професія), (4) індивідуальний³⁶⁸.

К. Сєдов пропонує характеризувати людину — мовну особистість — у фокусі *жанрології* та *дискурсолгії*. Він виокремлює дві домінуючі комунікативні стратегії МО: (1) репрезентативну й (2) наративну³⁶⁹. На думку названого вченого, *репрезентативна стратегія* спрямована на зображення позамовної реальності. Її поділяють на: (1) *репрезентативно-іконічну* (передавання інформації через зображення фактів і подій із залученням невербальних компонентів) та (2) *репрезентативно-символічну* (моделювання реальності мовними знаками).

Наративна стратегія презентує відображення реальності на вищому рівні абстрагованості, що містить аналітичне спрямування. Зазначений науковець розмежовує: (1) *об'єктно-аналітичну* (аналіз та інформування про факти, події, явища без оцінки мовця) та (2) *суб'єктно-аналітичну* (із акцентуванням на авторський коментар позамовної реальності).

В аспекті комунікативної компетенції К. Сєдов виокремлює три рівні МО: (1) *конфліктний* (демонструє настанову проти партнера комунікації), що виявляється як: (а) *конфліктно-агресивний* та (б) *конфліктно-маніпуляторський*, (2) *центрований* (ігнорує партнера) поділяється на: (а) *активно центрований* та (б) *пасивно центрований*, (3) *кооперативний* (презентує бажану та очікувану настанову на партнера) має такі різновиди, як (а) *кооперативно-комфортний* та (б) *кооперативно-актуалізаторський*³⁷⁰.

---

³⁶⁷ Сахарова О. Персонажі сучасної української драматургії... С. 36.

³⁶⁸ Там само. С. 38.

³⁶⁹ Сєдов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва: Лабиринт, 2004. С. 36–37.

³⁷⁰ Там само. С. 37.

Поняття *мовна особистість* тісно пов'язане з поняттям *мовна свідомість*. У монографії «Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу» (2012) Т. Космеда розкриває питання, пов'язані з теорією лінгвоперсонології, зокрема й ті, що стосуються класифікації типів мовних особистостей. Вона також пропонує визначення терміна *мовна свідомість* й інтерпретує його, як «[...] сукупність культурно й соціально зумовлених установок щодо мови, що відбивають колективні ціннісні орієнтації»³⁷¹. Названа дослідниця стверджує, що традиційно *мовну особистість* трактують як «сукупність властивостей індивідуума», яка спроможна породжувати особисті висловлювання й створювати можливості для сприйняття висловлювань інших людей. Кожна людина, зрозуміло, має мовну здатність, тобто вроджені характерні риси, що дають змогу оволодіти мовою. Конститутивною ознакою МО «є її мовна спроможність, мовна й комунікативна компетенції, особливе світобачення, світосприйняття та світорозуміння, що відображається в індивідуальній мовній картині світу, а фіксується, відповідно, в когнітивній картині світу»³⁷². Актуалізуються за такої умови й поняття *ідіолект* та *ідіостиль*, про що йтиметься в наступному підрозділі.

Незважаючи на досить тривалу історію вивчення особливостей МО й те, що виокремлено нову галузь наукових знань — лінгвоперсонологію, праці науковців свідчать про неточність і неоднозначність методологічної бази досліджень у цій науковій сфері.

Аналізуючи *джерела вивчення мовної особистості*, К. Іванцова поділяє їх на: (1) *первинні* (тексти *умовних* та *реальних* мовних особистостей), що поділяються на (а) писемні (художні, публіцистичні наукові, епістолярні та ін.) та (б) усні, (2) *вторинні* (словники та матеріали експериментів), (3) *матеріали «слухової пам'яті»* (сподаги про МО)³⁷³.

Підтримуємо думку Т. Космеди, що для вивчення МО слід актуалізувати й *его-тексти*, чи *я-тексти* як тексти (дискурс),

---

³⁷¹ Космеда Т. А. *Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі...* С. 18.

³⁷² Там само. С. 18–19.

³⁷³ Див. про це: Іванцова Е. В. *Лингвоперсонология: Основы теории языковой личности*. Томск: изд-во Томск. ун-та, 2010. С. 25.

у яких фіксується Я-мовлення (мовлення від 1-ої особи), тобто мовлення про себе, зазвичай інтимізоване, у центрі якого власне Его конкретної лінгвоперсони, про що неоднаразово йшлося у цій праці³⁷⁴.

Зазначені напрями дослідження розкривають певні риси мовних особистостей, але переважно залишають поза увагою глибинний зміст внутрішнього світу людини, нескінченний космос її бажань, мрій, планів, сподівань, психологічних, інтелектуальних, емоційних інтенцій.

У мовознавстві функціює й поняття *вишуканої*, або *елітарної мовної особистості* як носія вишуканого мовлення. Термін *вишукане мовлення* застосовують для кваліфікації мовлення, близького до ідеалу. Учені наголошують, що «для елітарної МО характерне вільне високоякісне володіння літературною мовою, продуктивне жанрове текстотворення, інтелектуальне мовомислення, широка концептосфера когнітивно-ментальних структур пізнання, креативність текстопородження та індивідуальні стратегії й тактики»³⁷⁵. До перерахованого можна додати й свободу у формуванні тексту, добрі вміння для вербального осмислення почутого та прочитаного, великий обсяг словникового запасу, володіння всіма рівнями літературної мови, вільне володіння писемним та усним мовленням і повага до адресата.

Учені розглядають типи МО на тлі мовних культур, пропонуючи відповідну *класифікацію типів мовних культур*: (1) елітарний, (2) середньолітературний, (3) літературно-розмовний, (4) фамільярно-розмовний, (5) жаргонний³⁷⁶.

³⁷⁴ Див. про це: Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її его-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo*. Red. A. Woźniak. Lublin, 2018. Zeszyt 66/7. S. 89–107. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-cf2d5a47-59f4-4ffa-8c89-85a40ccd5b1b> (дата звернення: 23.02.2022); Космеда Т. Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні его-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди / гол. ред. проф. К. Ю. Голобородько. Вип. 50. Харків, 2019. С. 7–17.

³⁷⁵ Романченко А. П. Елітарна мовна особистість: критерії виокремлення. *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 220.

³⁷⁶ Сиротинина О. Б. Основные критерии хорошей речи. URL: http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/kultura/28_139 (дата звернення: 23.02.2022).

Докладніше зупинімося на характеристиці *елітарного типу мовної культури*. Порівняймо: «Носії елітарного типу — це люди, які володіють усіма нормами літературної мови, ураховуючи й норми етичні та комунікативні. Це означає дотримання не тільки кодифікованих норм, але й функційно-стильової диференціації літературної мови, норм усного й писемного мовлення. Для носія елітарного типу мовної культури характерне вільне використання мови у відповідній ситуації і з урахуванням цілей спілкування, функційного стилю та жанру мовлення»³⁷⁷. Серед інших важливих рис, що характеризують елітарний тип мовної культури, виділяють також: (а) уміння користуватися досягненнями світової та національної культури, тобто знання шедеврів світової літератури, музики й живопису, знайомство з артефактами матеріальної культури і т. д.; (б) навички до постійного поповнення своїх знань і використання словників та довідників для їх перевірки; (в) уміння мислити й логічно формулювати думки, оперувати прецедентними текстами, у яких відображаються основні світові цінності.

Розглядаючи ці риси елітарної МО, можемо стверджувати, що людину, якій притаманні зазначені характеристики, доцільно трактувати як *ідеального носія культурно-мовленнєвої компетенції*, що враховує комунікативну, мовну та етичну субкомпетенції³⁷⁸.

Культурно-мовленнєву компетенцію розуміємо як набір знань, навичок, що відповідають високому типу мовленнєвої культури носія мови. Дослідники наголошують, що базовим у структурі цієї компетенції є «мовні норми, комунікативні та етичні компетенції»³⁷⁹. Т. Космеда зазначає, що від рівня володіння мовою залежать декілька характерних рис, зокрема: (1) спроможність створювати мовленнєві тексти, дискурси й (2) уміння відтворювати їх у процесі спілкування, комунікативної поведінки згідно із чинними лінгво-соціо-культурними нормами, що реалізуються в комунікації та визначають рівень компетенції³⁸⁰.

---

³⁷⁷ Там само.

³⁷⁸ Романченко А. П. Елітарна мовна особистість: критерії виокремлення... С. 220.

³⁷⁹ Сковородиков А. П., Копнина Г. А. Модель культурно-речової компетенції студента вищого навчального закладу. *Журнал Сибирського федерального університету*. Серія: гуманитарні науки. 2009. Том 2. № 5. С. 6–7.

³⁸⁰ Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу... С. 48.

Зазначмо, що елітарна МО — це не тільки людина, яка володіє мовними нормами та культурними цінностями, відображеними в мові, а особистість, яка свідомо використовує стилістичний масив мови та вправно здійснює авторські інтенції для досягнення мети.

На думку М. Силантьєвої, «носій елітарного типу повинен вміти вдивлятися та вслухатися в слово, творчо сприймати мову, що виявляється в такій характеристиці його мови, як використання прийомів мовної гри: обігравання або вмале залучення до тканини свого тексту літературних цитат, створення дотепів, каламбурів і т. ін.»³⁸¹. В елітарній мовній особистості знання норм та вміння переключатися і переходити з однієї системи мови в іншу доведені до автоматизму. Елітарна мовна особистість — «це особистість, яка, безперечно, володіє мовою, нормами етикету, високим інтелектом»³⁸². До такого типу відносяться мовні особистості майстрів слова, відомих учених.

Деякі лінгвісти вважають, що теле- й радіоведучих також можна зараховувати до елітарних МО, оскільки вони виконують роль *мовного експерта*, тобто *експерта особливого еталону мовної поведінки*. Носіїв таких професій, як учитель і викладач, вважають елітарними МО, оскільки вони в майбутньому здатні «виховати іншу елітарну мовну особистість»³⁸³.

Безперечно, поняття *мовна особистість* віддзеркалює реальну людину, мовця, тобто бере участь у комунікативному процесі, процесі творення й розуміння тексту, дискурсу.

На сьогодні існує чимало класифікацій МО. Серед них виокремлюють вишукану, або елітарну, МО як ідеального мовця з високим

---

³⁸¹ Силантьєва М. С. О типах языковых личностей в отношении к элитарной речевой культуре. *Сибирский педагогический журнал*. Пермь, 2009. С. 157.

³⁸² Там само. С. 158.

³⁸³ Поваляхина Л. А. Возможности лингвистического анализа художественного текста в формировании современной языковой личности. *Материалы Конгресса «Русская литература в формировании современной языковой личности» 24–27 октября 2007 г., г. Санкт-Петербург*: в 2 ч. / под ред. П. Е. Бухаркина, Н. О. Рогожиной, Е. Е. Юркова. Ч. 2: *Современная языковая личность: проблемы и функционирование. Языковая личность в иноязычной среде: литературные традиции и новации*. СПб: Издательский дом «МИРС», 2007. С. 154.

рівнем мовної, мовленнєвої, комунікативної, жанрової та культурної компетенцій, а теорія лінгвопсихоакцентуації суттєво доповнює вчення про лінгвоперсону.

Для теорії лінгвопсихоакцентуації важливою є інтерпретація *МО як творця тексту (дискурсу), що виокремлюється в проблематику психолінгвоперсоналогії*. Виклики та реалії сьогодення ґрунтуються на такому важливому постулаті: усе, що репрезентоване в мові, є продуктом мислення та *індивідуального* бачення світу, його відчуття та розуміння й пов'язано з *індивідуальними* психологічними рисами людини як творця тексту. Це зумовлює нове трактування окремих проблем лінгвістики загалом та психолінгвістики зокрема. Якщо в *мовознавстві*, про що йшлося вище, термін МО має таке тлумачення: це індивід, який певним чином (на певному рівні) володіє мовою (знанням мовної системи), мовленням (виявляє здатність використовувати мову у відповідному лінгвокультурному просторі) та спроможний до творчого самовираження, певної лінгвокреативності, то в *психолінгвістиці* вивчають *індивідуально-психологічні характеристики спроможності (потенційних можливостей) МО продукувати мовлення, що виявляються й в особливостях комунікативної компетенції МО*. Зазвичай психологічний складник МО не враховують під час інтерпретації категорії *лінгвоперсона*, хоча й указують на культурологічний та соціальний складники цього поняття, порівняймо: «Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі»³⁸⁴. Проте, як застерігає В. Ригованова, коли лінгвісти прагнуть пояснити феномен МО, то вони «не повинні бути ані занадто психологічно орієнтованими, ані переважно соціально орієнтованими у своїх наукових пошуках. Варто пам'ятати про те, що мовознавство — це наука про людську мову, тому психологічні ознаки особистості мають бути супутніми»³⁸⁵.

---

³⁸⁴ Див.: Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів... С. 93.

³⁸⁵ Ригованова В. Феномен мовної особистості. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Донецького нац. ун-ту / наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип. 20: На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. С. 55–58.

Саме *лінгвоперсоналогія* є тим напрямом, де подібний баланс зберігається і де є можливість вивчати людську особистість полі-вимірно, багатогранно. У працях мовознавців лінгвоперсоналогія органічно поєднується з теорією: (а) комунікативної лінгвістики, (б) лінгводискурсології, (в) лінгвістики тексту, (г) теорії мовленнєвих жанрів, (д) соціолінгвістики, (е) лінгвопрагматики.

Своєрідність мовлення людини можна визначити комплексно, з урахуванням особливостей актуалізації одиниць усіх рівнів мовної системи, але можна фокусувати увагу тільки на окремих параметрах мовленнєвої діяльності лінгвоперсони, що пов'язані з різними типами мовної компетенції та спроможності, що вимірюється, зокрема, і рівнем володіння мовної системи, а також у фокусі вияву різних типів компетенції, про що йшлося.

Індивід як МО виявляє себе в комунікативній взаємодії. На цій основі вчені почали моделювати широку систему типів лінгвоперсони. Зокрема, добру перспективу має актуалізація *соціолінгвістичного підходу*, коли досліджуються лінгвістичні типажі, наприклад, учителя (Л. Пулатова³⁸⁶), викладача вишу (Т. Космеда³⁸⁷), ученого (О. Черемська³⁸⁸), політика (Н. Деренчук³⁸⁹), перекладача (М. Іваницька³⁹⁰), юриста (Т. Космеда³⁹¹). У цих працях простежуємо наукову інтерпретацію тих соціотипів, особистісна комунікація та со-

---

³⁸⁶ Пулатова Л. Й. Мовна особистість учителя: комунікативна компетенція та мовленнєва поведінка. *Педагогічний дискурс*. 2010. Вип. 8. С. 191–194.

³⁸⁷ Космеда Т. А. Елітарність педагогічного дискурсу викладача вищої школи. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія філологічна. 2010. Вип. 50. С. 98–105.

³⁸⁸ Черемська О. С. Мовна особистість Олекси Синявського в історії Харківської філологічної школи 20–30 рр. ХХ ст. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. Серія: Філологія. 2015. Вип. 73. С. 47–53.

³⁸⁹ Деренчук Н. Деякі аспекти реалізації мовної особистості сучасного українського політика (на матеріалі мовлення Олега Тягнибока). *Наукові записки Вінницьк. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). 2014. Вип. 19. С. 227–232.

³⁹⁰ Іваницька М. Л. Мовна особистість перекладача як чинник впливу на продукт перекладу (на матеріалі роману Б. Леберта «Крейзі»). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2012. Вип. 21. С. 147–159.

³⁹¹ Космеда Т. А. Новий погляд на юридичну риторичку крізь призму наратології. *Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках: матер. III межд. науч. конференции (Днепропетровск, 19–20 апреля 2007 г.)*, сост. проф. Т. С. Пристайко. Днепропетровск, 2007. С. 135–137.

ціальна позиція яких впливає на мовне довілля, актуалізує національну та іноземну лінгвокультури, формує контекст доби. Водночас учені зауважують, що важливим на сьогодні є й «питання сприйняття конкретної МО суспільством, суспільною і мовною свідомістю типових носіїв мови *конкретного періоду, на конкретній території*, тобто з урахуванням *конкретного хронотопу* (курсив автор. — В. П.)³⁹².

На сьогодні в українському мовознавстві досліджено МО відомих представників красного письменства — Тараса Шевченка (Т. Космеда)³⁹³, Пантелеймона Куліша (Т. Должикова)³⁹⁴, Степана Руданського (Т. Космеда, Т. Осіпова, Н. Піддубна)³⁹⁵, Івана Франка (Т. Космеда)³⁹⁶, Андрія Малишка (Л. Мацько)³⁹⁷, Олеся Гончара (С. Ігнат'єва)³⁹⁸ та ін.

У наукових джерелах осмислюється феноменальність конкретних елітарних МО, досконале мовлення яких є еталоном і суттєво впливає на формування мовної культури кожної конкретної нації. Частково вчені вже проєктують свою увагу й на психологічні параметри індивіда, що дає змогу констатувати факт розширення традиційних уявлень про МО.

Множинність розумінь, термінна синонімія (*мовна особистість, лінгвоперсона, мовленнєва особистість, комунікативна особистість, мовленнєвий портрет, вербальна особистість, модаль-*

---

³⁹² Космеда Т. А. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка... С. 29.

³⁹³ Космеда Т. Его і Alter Его Тараса Шевченка в комунікативному просторі...; Космеда Т. А. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд. *Слов'янський збірник*. 2013. Вип. 17. С. 83–93.

³⁹⁴ Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ, 2003. 21 с.

³⁹⁵ Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців: колект. моногр. / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків-Познань: Коло, 2015. 312 с.

³⁹⁶ Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка...

³⁹⁷ Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. Київ, 2013. № 78. С. 7–11.

³⁹⁸ Ігнат'єва С. Є. Мовна особистість Олеся Гончара в аспекті психолінгвістичних характеристик. *Психолінгвістика: зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький. 2010. Вип. 6. С. 139–145.*

на особистість»), наявність багатьох дефініцій, що враховують різні дослідницькі підходи, призвело до виникнення певної «розмитості» поняття МО. Тому «наукові потреби сьогоднішньої лінгвістики висувають необхідність деякого коригування й доповнення класичної схеми»³⁹⁹. О. Каменська, наприклад, висловлює думку про наявність емоційного рівня МО, що охоплює емоційну сферу та концепти, які репрезентують певні емоції⁴⁰⁰. Про емоційну МО (*Homo sentins*) пише й Т. Космеда⁴⁰¹. Звісно, емоційний рівень слід розглядати як складник психологічного рівня. Хоч його ще окремо не виділяють учені, але звернення до різних аспектів цієї проблеми таки свідчить про його існування. Приміром, розгляд інтровертивних, екстравертивних й амбівертивних типів мовної особистості (М. Ляпон⁴⁰²); виокремлення гендерно маркованих МО (Т. Космеда, Н. Карпенко, Т. Осіпова, Л. Саліонович, О. Халіман)⁴⁰³. Звертають увагу науковці й на окремі параметри вивчення лінгвоперсони, зокрема й з урахуванням своєрідності функціонування в її мовленні різних класів слів, наприклад дискурсивних одиниць⁴⁰⁴, репрезентантів окремих ідеографічних груп⁴⁰⁵, що також дає змогу визначи-

---

³⁹⁹ Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia linguistica*: зб. наук. праць КНУ ім. Тараса Шевченка. Вип. 1. Київ: Видав.-полігр. центр «Київський університет», 2008. С. 6.

⁴⁰⁰ Каменская О. Л. Языковая личность и речевая доминанта. Когнитивная лингвистика конца XX века: в трех частях. Минск, 1997. Ч. 2. С. 36–37.

⁴⁰¹ Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка... С. 51; Космеда Т. А. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд. *Слов'янський збірник*. 2013. Вип. 17. С. 86.

⁴⁰² Ляпон М. В. Картина мира: языковое видение интроверта. *Русский язык сегодня*. Москва, 2000. Вип. 1. С. 199–207.

⁴⁰³ Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні...

⁴⁰⁴ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків: Харків. іст.-філол. тов.-во, 2019. 308 с.

⁴⁰⁵ Павлова І. А. Числівник у поетичному мовленні В. Стуса крізь призму його психотипу. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Симферополь, 2009. Т. 22 (61). № 1. С. 435–440; Папіш В. Онім як засіб актуалізації підсвідомих структур особистості в поетичному лексиконі Лесі Українки. *KELM*. 2020. № 1 (37). С. 118–125.

ти тяжіння МО до відповідного психотипу⁴⁰⁶. Такий підхід, звісно, є *аспектуальним*, але, як видається, його слід розглядати як актуальний, оскільки він дає змогу розширити теорію лінгвоперсоналогії і містить потенціал до аспектуальних досліджень в ракурсі психо-лінгвістичної теорії.

Простежуємо, що поступово термін «мовна особистість» перемістився в психолінгвістику, і «настає, нарешті, момент, за якого критична маса перевищила той рубіж, коли кількість має перейти в якість: розрізнені дослідження інтегруються в самостійний напрям ФЛ-науки^{407»}⁴⁰⁸. Проте стверджувати, що поняття МО нарешті здобуло чітких обрисів, зарано, хоча про посилення психологізму в трактуванні цього феномена вчені висловлюються впевненіше. Про синтез психологічного й лінгвістичного знання («подвійну лінгвопсихологічну основу») в структурі МО пише Т. Космеда⁴⁰⁹. С. Воркачов розуміє лінгвоперсону як «носія мови, комплекс психофізичних властивостей індивіда, що дають людині змогу створювати й сприймати мовні повідомлення»⁴¹⁰. Таке трактування лінгвоперсони спричинило утворення нового напрямку — *психолінгвоперсоналогії*, або *психолінгвістики індивідуальних відмінностей*⁴¹¹. Систему категорій цього напрямку психолінгвістики К. Се-

---

⁴⁰⁶ *Примітка.* Т. Космеда, О. Олексенко й І. Павлова продемонстрували аспектуальний підхід до виокремлення психотипів (екстравертних, інтровертних й амбівертних) серед поетів-шістдесятників на основі врахування особливостей функціонування в їхньому поетичному тексті певних розрядів числівників та займенників з аналізом домінування відповідних розрядів цих граматичних класів слів у поетичному просторі окремих поетів та своєрідності моделювання за їх допомогою відповідних смислів (Див.: Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова...).

⁴⁰⁷ *Примітка.* ФЛ — умовний знак психолінгвістики.

⁴⁰⁸ Седов К. Ф. Теоретическая модель психолингвоперсоналогии. *Вопросы психолингвистики*. 2008. №7. С. 12.

⁴⁰⁹ Космеда Т. А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства. *Лінгвістична палітра*: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. Харків, 2009. С. 132.

⁴¹⁰ Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языке знаний. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72. URL: <http://lincon.narod.ru/lingvocult.htm> (дата звернення: 09.04.2022).

⁴¹¹ Седов К. Ф. Теоретическая модель психолингвоперсоналогии. ... С. 13.

дов потрактовує так: *предметом психолінгвоперсоналогії є модель комунікативної компетенції, об'єктом — комунікативна поведінка, дискурс, що «постав перед ученим у вигляді процесу та продукту — конкретних мовних творах, чи то зв'язні та цілісні тексти, чи то результати асоціативних або будь-яких інших експериментів», матеріалом дослідження є, власне, твори (тексти)*⁴¹².

Термін *психолінгвоперсоналогія* поки що не має належного поширення, та й сама теорія поки що в стадії формування (К. Седов, Є. Ільїн⁴¹³). Хоча в ній можна відзначити й деякі суперечливі моменти, оскільки поняття *комунікативна компетенція, комунікативна поведінка* розглядаються і в комунікативній лінгвістиці. Так, Ф. Бацевич основними функційними параметрами МО вважає добре володіння «засобами мовного коду рідної мови в різних типах *комунікативних ситуацій*»⁴¹⁴ (курсив автор. — В. П.). Ось чому чітку межу між лінгвістичними та психологічними параметрами МО, можливо, і не варто проводити. Це питання залишається проблемним.

Однак попри варіативність поглядів на природу особистості дослідники все більше доходять згоди в тому, що основною сутністю МО є *індивідуальність* та *неповторність*, що виявляється в *індивідуальній* картині світу мовця (ідіолекті), на створення якої впливає потенційні моделі комбінацій соціально-психологічних характеристик. Індивідуальність, що виявляється в ідіомовленні, виділяє людину як особистість, і що яскравіша ця особистість, то повніше вона відображає мовні якості⁴¹⁵. І саме *психолінгвістичний* підхід дає змогу цю унікальність вивчити глибше.

Сучасна психолінгвістика досліджує і *нормативне, і специфічне* мовлення. До нормативних, приміром, належить вивчення гендерних особливостей МО. Зокрема виявлено, наприклад, що в «мовленні жінок частіше трапляються демінутиви, експресивна лексика, а в промовах чоловіків — жаргонна, груба і табуйова-

---

⁴¹² Там само.

⁴¹³ Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 701 с.

⁴¹⁴ Див.: Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. С. 126.

⁴¹⁵ Потебня О. О. Эстетика и поэтика слова... С. 48.

на лексика⁴¹⁶. Оскільки в межах гендера традиційно виокремлюють маскулінну, фемінну та андрогінну спрямованість мислення, то саме цей чинник дав змогу О. Побережній логічно виокремити шість типів МО:

- 1) МО чоловіка з маскулінною спрямованістю мислення;
- 2) МО чоловіка з фемінною спрямованістю мислення;
- 3) МО чоловіка з андрогінною спрямованістю мислення;
- 4) МО жінки з фемінною спрямованістю мислення;
- 5) МО жінки з маскулінною спрямованістю мислення;
- 6) МО жінки з андрогінною спрямованістю мислення⁴¹⁷.

На думку цієї вченої, на гендерну диференціацію МО впливають і психофізичні, і соціокультурні чинники. Перші «включають генетичну програму, особливості гормональної системи й специфіку будови мозку», що «впливають на відмінності в морфологічній будові чоловіків і жінок, властивості їх нервової системи, сприйняття, уваги і пам'яті, психомоторні характеристики, психологічні властивості особистості, інтелектуальні й вербальні здібності»⁴¹⁸. А соціокультурні чинники «за допомогою гендерної соціалізації формують гендерну ідентичність особистості. Вони містять гендерні стереотипи й концепти маскулінності та фемінінності, які чітко закріплені в колективній та індивідуальній свідомості особистості й впливають на сприйняття та формування картини світу чоловіка й жінки»⁴¹⁹.

Носіїв *специфічного* мовлення з огляду на параметри психіатрії можна розглядати в межах двох підгруп: (1) МО з явно паталогічним мовленням і (2) МО з мовленням, що перебуває на межі норми, тобто між нормою та патологією.

---

⁴¹⁶ Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації... С. 126.

⁴¹⁷ Побережная О. Ю. Особенности формирования картины мира мужчин и женщин (на материале украинского и русского языков). *Українська ментальність: діалог світів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. О. І. Бондар (Одеса, 2–3 жовтня 2003 р.). Одеса, 2003. Ч. II. С. 237–244.

⁴¹⁸ Побережна О. Ю. Гендерна своєрідність мовленнєвої діяльності російської мовної особистості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпро, 2010. С. 8.

⁴¹⁹ Там само.

Патологічним уважають мовлення в стані емоційного напруження, у зміненому стані свідомості, при психопатіях та інших психічних захворюваннях, а також — хворобливих залежностях, що підтверджується клінічною практикою та вивчається в *патопсихолінгвістиці*. Мовознавців, зокрема, зацікавила МО наркозалежного (А. Меркулова⁴²⁰, Л. Ланцова⁴²¹), МО з нервово-психологічними розладами (Н. Шпильна⁴²²), серійного вбивці (В. Ницполь⁴²³).

До індивідів, мовлення яких — на межі між нормою та патологією, відносять МО з різними видами *акцентуацій*. Першу типологію акцентуєваних МО, як зазначалося, дав німецький психіатр К. Леонгард, виділивши 12 типів⁴²⁴. Кожен тип акцентуації мотивований своєрідною Я-концепцією, незвичною комунікацією чи поведінковою індивідуальною характеристикою.

Урахування специфіки тексту (дискурсу) дає можливість розглянути акцентуєвані особистості всебічно, з відстеженням своєрідності мовлення в різних комунікативних ситуаціях. Дослідники, зокрема психологи й лінгвісти, сходяться на тому, що вибір людиною тих чи тих лексико-семантичних, фразеологічних, граматичних і стилістичних засобів залежить від психологічних особливостей конкретної людини — мовної особистості. Без сумніву, що «літературно-художня творчість — це той найпотужніший компенсаційний чинник психіки щодо експансії предметної свідомості людської особистості, що панує в зовнішньому світі»⁴²⁵.

---

⁴²⁰ Меркулова А. С. Наркозависимый как тип языковой личности: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тамбов. гос.ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2006. 22 с.

⁴²¹ Ланцова Л. К. Экстра- и интралингвистические факторы формирования жаргона наркоманов в английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Саратов. гос. академия права. Саратов, 2006. 24 с.

⁴²² Шпильная Н. Neverбализуемые высказывания как проявление полифонии языкового сознания при психозе. *Вопросы психолінгвістики*. Москва, 2019. № 2 (40). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neverbalizuemye-vyskazyvaniya-kak-proyavlenie-polifonii-yazykovogo-soznaniya-pri-psihoze> (дата звернення 06.04.2022).

⁴²³ Ницполь В. Мовна особистість персонажа серійного вбивці (на матеріалі американської прози ХХ століття): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 20 с.

⁴²⁴ Леонгард К. Акцентуированные личности, 2000... 544 с.

⁴²⁵ Vetko I. Реализация трансцендентальной функции в контексте художественного произведения (на примере повести Николая Гоголя *Шинель*). *Slavia Orientalis*. 2018. Vol. LXVII. No 3. С. 447.

1.5. Проблема тлумачення термінів *ідіолект* та *ідіостиль*: ураховання психолінгвістичного підходу

Терміни *ідіолект* та *ідіостиль* не мають сьогодні однозначного трактування. Одні дослідники вважають ці терміни синонімами, інші — розмежовують, а ще інші розглядають ідіолект як складник ідіостиллю чи загалом не визнають доцільності функціонування терміна *ідіолект*.

У лінгвостилістиці спостерігаємо значну кількість досліджень, у яких пропонується інтерпретація зазначених термінів, але констатуємо й брак наукових розвідок із цього питання, зокрема *здійснених в аспекті психолінгвістики*.

Л. Ставицька зауважує, що «термін *ідіолект* посідає одне із центральних місць у лінгвістичній терміносистемі. В англomовний науковий обіг він був уведений приблизно в 40-х роках минулого століття; етимологія терміна досить прозора: грецьк. *ídios* “свій, своєрідний, особливий” і *lect*, як у слові діалект, яке [...] датується XVI ст. і походить від грецького *diálectos* “розмова, промова, полеміка, спосіб мовлення, місцева говірка, стиль” > *lectós* “наділений здатністю говорити”. У пострадянському лінгвістичному термінопросторі цей термін поширився приблизно з кінця 70-х років минулого століття. Грецький корінь *lectós*, що практично не вживається самостійно, виявився [...] напрочуд життєздатним у соціолінгвістиці та суміжних дисциплінах на позначення варіативних репрезентацій мовної діяльності в певному соціокультурному просторі. У широкому розумінні ідіолект — це взагалі реалізація певної мови в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом з метою вивчення системи мови»⁴²⁶.

С. Ермоленко пропонує ототожнювати терміни *ідіолект* та *ідіостиль*, порівняймо: «**Індивідуальний стиль, або ідіолект**, — сукупність мовновиразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших. Ідіолектом називають також своєрідну мову окремого індивіда.

---

⁴²⁶ Ставицька Л. Про термін ідіолект. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 3.

Кожний мовець має свою манеру висловлюватись, спілкуватися в різних ситуаціях, характерний словник. З цього погляду закономірно вживають відомий вислів “Стиль — це людина”⁴²⁷. В енциклопедії «Українська мова» термін *ідіолект* також ототожнюється з поняттям *індивідуальний стиль*, під яким розуміють «сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мови окремого індивіда. [...] Хоч письменник і користується загальноживаною мовою, проте його індивідуальне світосприймання, психологія мовотворчості зумовлюють витворення особливого мовного світу. Майстер слова мислить саме такими, а не іншими мовними структурами, викликаючи в уяві індивідуальні художні образи [...]»⁴²⁸. В. Григор'єв також пише, що «усякий ідіостиль як факт сучасної літературної мови є одночасно й ідіолектом»⁴²⁹.

Загалом проти вживання терміна *ідіолект* висловлювалися Р. Барт⁴³⁰, Р. Якобсон⁴³¹, У. Лабов⁴³². У сучасних наукових розвідках також пропонуються неоднозначні висновки, порівняймо: «[...] “ідіостиль” [...] трактується як уся сукупність мовних виражальних засобів автора, у той час як компонентами ідіолекту є важливіші риси ідіостилю»⁴³³. Подібні трактування простежуємо й у найновіших лексикографічних дослідженнях. Так, у «Словнику сучасної

---

⁴²⁷ Єрмоленко С. Я. Стиль – категорія етнопсихолінгвістична й естетична. Єрмоленко С. Я. *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)*. Київ: Довіра, 1999. С. 304.

⁴²⁸ Українська мова: Енциклопедія... С. 653.

⁴²⁹ Григор'єв В. Грамматика идиостиля: В. Хлебников. Москва: Наука, 1983. С. 4.

⁴³⁰ Barthes R. *Elements of Semiology*. Hill and Wang. New York, 1968. URL: <http://ebookbrowse.net/barthes-roland-elements-of-semiology-pdf-d180133779> (accessed 6 June 2022).

⁴³¹ Jakobson R. *Studies on Child Language and Aphasia*. The Hague: Mouton, 1971. URL: <https://doi.org/10.1515/9783111353562> (accessed 6 June 2022).

⁴³² Labov W. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1972. 337 p.

⁴³³ Григор'єв В., Ковтунова И., Ревзина О. *Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: Общие вопросы. Звуковая организация текста* / отв. ред. В. П. Григор'єв; АН СССР, Ин-т рус. яз. Москва: Наука, 1990. С. 56.

лінгвістики: поняття і терміни» А. Загнітка означувані поняття подані у двох словникових статтях. Порівняймо: «**Ідіолéкт** (грецьк. *idios* — свій, своєрідний, особливий + лат. *lectio* — читання, вимова) — індивідуальний різновид загальнонародної мови, що належить одній конкретній людині; характерні особливості мовлення індивіда як сукупність стилістичних, формальних, словотвірних та інших властивостей. [...]»⁴³⁴. Автор цього словника, як бачимо, наводить суто лінгвістичну інтерпретацію.

В іншій словниковій статті цього ж видання обидва терміни подані в одній словниковій статті як синонімні, порівняймо: «**Ідіостіль** (грецьк. *idio* — свій, особливий + стиль), **ідіолéкт** — індивідуальна зображувальна мова автора тексту й відображувана в ній свідомість, спосіб мислення адресанта; сукупність мовно-виражальних засобів, які виконують естетичну функцію й вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших; своєрідність мовлення окремого індивіда; неповторний спосіб спілкування, притаманний окремій особі; сукупність мовних і позамовних складників, чинників мовної та комунікативної компетенції окремого представника національної лінгвокультурної спільноти [...]»⁴³⁵. Тут до лінгвістичної інформації додаються соціокультурні, культурологічні та інші відомості енциклопедичного характеру. Отже, автор наведених словникових дефініцій припускає можливість широкого та вузького розуміння терміна *ідіолéкт*, причому в широкому розумінні терміни *ідіолéкт* та *ідіостіль* трактуються як синоніми.

Трапляється, що в заголовках наукових статей задекларовано термін *ідіолéкт*, але в самому тексті цих розвідок його не інтерпретують. Такий підхід простежуємо, наприклад, у праці В. Бойко та Л. Давиденко⁴³⁶, а також Л. Коткової⁴³⁷: зазначені авторки вважають цей термін загальнозживаним і зрозумілим науковій спільноті, тобто таким, що не потребує додаткового роз'яснення.

---

⁴³⁴ Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики... Т. 1. С. 351.

⁴³⁵ Там само. С. 353.

⁴³⁶ Бойко В., Давиденко Л. Конверсійні процеси в ідіолéкті Тараса Шевченка. *Література та культура Полісся*. Сер.: Філологічні науки. 2013. Вип. 74. С. 224–230.

⁴³⁷ Коткова Л. Епітетні сполуки в ідіолéкті В. Винниченка. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 43. С. 74–80.

Для номінації лексеми *ідіолект* у науковому лінгвістичному просторі поширені такі термінозначення, як *індивідуальний діалект*, *мовна практика окремого носія мови (мовлення)*, *індивідуально-авторська практика*, «*ідіосвіт*» тощо. Більшість з вищенаведених термінів так чи так пов'язана з концептом *індивідуальний*, що виявляється в мовленні особистості. Порівняймо: *ідіолект* — «це мовна практика **окремого** носія мови, сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють **індивідуальну** мову»⁴³⁸; «**індивідуальний** різновид мови, що реалізується в сукупності різних ознак мовлення **окремого** носія мови [...]»⁴³⁹; «**індивідуальне мовлення**, що формує риси, специфічні ознаки будь-якого тексту»⁴⁴⁰ (жирний шрифт автор. — В. П.).

І подібних визначень у лінгвістичній літературі чимало. Як показує практика, дослідники більше уваги концентрують на поняттях — ключових терміносполученнях *окреми́й індиві́д* чи *індивідуальне мовлення*. Виникає питання: чи потрібно так загострювати увагу на понятті **індивідуальне мовлення в ідіолекті**? Адже й *ідіостиль* безпосередньо стосується **індивідуального** мовлення. Інколи на закріплення стереотипів банально впливає порядок слів у дефініції або несприйняття розмитого поняття на кшталт *сукупність формальних і стилістичних ознак* (лише?).

Як видається, ключовим у дефініції терміна *ідіолект* має бути не семантичний центр «індивідуальний», «конкретний», а інше — «сукупність мовних засобів»: саме цей сегмент значення варто розмішувати в сильній позиції, тобто на початку дефініції. Такий підхід запропонувала С. Єрмоленко, яка, як було показано вище, тлумачить ідіолект «*як сукупність мовно-виразових засобів, що виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших*»⁴⁴¹.

---

⁴³⁸ Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів... С. 67.

⁴³⁹ Селіванова О. Сучасна лінгвістика... С. 167.

⁴⁴⁰ Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст. *Лінгвостилістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка*: зб. наук. праць, присв. 70-річчю від дня народж. проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. В. Г. Склярєнко. Київ, 2007. С. 16.

⁴⁴¹ Єрмоленко С. Я. Стиль – категорія етнопсихолінгвістична й естетична ... С. 304.

Близьким до цього за змістом є і визначення, сформульоване Л. Ставицькою. Покликаючись на наукові студії П. Гриценка, зазначена дослідниця вважає, що **ідіостиль автора ширший за його ідіолект**, адже «ідіолект — це **сукупність індивідуальних особливостей**, що характеризують мовлення окремого індивіда, а ідіостиль — індивідуальний стиль, **сукупність основних стильових особливостей**, які характеризують твори того чи того автора у певний період або всю його творчість»⁴⁴². Учена наголошує, що «попри абсолютну очевидність нероздільності понять ідіолект та ідіостиль письменника, між ними існує тонка диференційна межа, не враховувати яку не можна»⁴⁴³.

У сучасній лінгвістиці поняття *ідіолект* розглядають у кількох ракурсах: (1) лінгвокультурологічному, (2) соціолінгвістичному, (3) стилістичному, (4) лінгвокогнітивному. Прихильники *лінгвокультурного* підходу в інтерпретації цього терміна (В. Жайворонюк, Ю. Караулов) розглядають ідіолект індивіда крізь призму культурно-національної ментальності. *Соціолінгвістичний* підхід проектується на дослідження ідіолекту як соціального, а не індивідуального феномена (Л. Ставицька⁴⁴⁴, Л. Фроляк⁴⁴⁵).

В одному зі словників соціолінгвістичних термінів зазначено, що ідіолект — це «сукупність професійних, соціальних, територіальних, психофізичних, етичних, естетичних та ін. особливостей, що характеризують мовлення окремого індивіда»⁴⁴⁶.

Представники *стилістичного* дослідницького ракурсу співвідносять ідіолект з поняттям стилю (Ж. Дюбуа⁴⁴⁷, Ф. Растьер⁴⁴⁸).

Видається слушним *інтегративний принцип вивчення стилю*, запропонований С. Єрмоленко⁴⁴⁹, а її послідовниця Г. Сюта, роз-

---

⁴⁴² Ставицька Л. Про термін ідіолект ... С. 10–11.

⁴⁴³ Там само.

⁴⁴⁴ Там само.

⁴⁴⁵ Фроляк Л. Ідіолект як частина говірки. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: ДонНУ, 2002. Вип. 10. С. 206–210.

⁴⁴⁶ Сулейменова Э., Шаймерденова Н. Словарь социолингвистических терминов. Алматы: Казак университеті, 2002. С. 46.

⁴⁴⁷ Дюбуа Ж. Общая риторика. Москва: Прогресс, 1986. 392 с.

⁴⁴⁸ Rastier F. Arts et sciences du texte. Paris: PUF, 2001. 320 p.

⁴⁴⁹ Див.: Єрмоленко С. Я. Стиль — категорія етнопсихолінгвістична й естетична... С. 284–337.

робляючи цю концепцію, створює *інтегративну лінгвокультурологічну модель опису цитати як одиниці художнього мовомислення*⁴⁵⁰.

В українському мовознавстві, про що вже йшлося, найменш розроблено *психолінгвістичний* підхід у дослідженні ідіолекту, хоч, зрозуміло, ідіолект безпосередньо пов'язаний із психічною діяльністю людини. Урахування названого інтегративного дослідницького принципу, власне, і передбачає різні ракурси вивчення ідіолекту.

Немає пояснення терміна *ідіолект* й у найбільш авторитетних посібниках із психолінгвістики та у словниках психологічних термінів. А термінологічних видань, що містили б суто психолінгвістичні терміни, на сьогодні в Україні ще не створено.

З огляду на зазначене очевидно, доцільно вдосконалити дефініцію розглядуваного феномена з урахуванням і чинника *індивідуальна психологія мовлення*, тому пропонуємо таке авторське визначення: **ідіолект** — *це сукупність мовних фактів, що сформувалася на базі вроджених лінгвістичних здібностей під впливом соціалізації, індивідуальних психічних особливостей та власної інтелектуальної діяльності продуцента*. Ідіолект, зрозуміло, базується на індивідуальному тезаурусі текстотворця, охоплює і нейтральні, і марковані мовні знаки, насамперед лексико-семантичного та фразеологічного рівнів. Ядро ідіолекту — система предикатів. На матеріалі створеного корпусу текстів письменників сьогодні досліджено *ідіолект* Романа Іваничука (Н. Лотоцька⁴⁵¹), Євгена Гуцала (С. Шуляк⁴⁵²), Пантелеймона Куліша (О. Кумеда⁴⁵³), Тараса Шевченка (С. Січкара⁴⁵⁴) та ін.

---

⁴⁵⁰ Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття... С. 11.

⁴⁵¹ Лотоцька Н. Я. Ідіолект Романа Іваничука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи: дис. ... докт. філософії. Львів, 2021. 325 с.

⁴⁵² Шуляк С. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2005. 20 с.

⁴⁵³ Кумеда О. Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2011. 20 с.

⁴⁵⁴ Січкара С. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т філол. Київ, 2003. 19 с.

Актуалізація вивчення окремих учасників комунікації спричинилася також до виділення соціальних і професійних *ідіолектів політика* (М. Ончуленко⁴⁵⁵), *перекладача* (Н. Матківська⁴⁵⁶), *поетичного ідіолекту* (В. Філінюк⁴⁵⁷), *гендерного ідіолекту* (Ю. Вороніна⁴⁵⁸; Т. Космеда⁴⁵⁹) та ін.

З *ідіолектом*, як наголошувалося, тісно пов'язаний *ідіостиль*, або *індивідуальний стиль*, під яким зазвичай розуміють індивідуальну манеру творення художнього тексту відповідними засобами мови. Поділяємо думку тих мовознавців, які вважають ідіолект частиною ідіостилу. *Ідіолект* та *ідіостиль* співвідносяться так, як поверхнєве та глибинне розуміння тексту та МО.

Опис *ідіолекту* МО зазвичай спрямовують на окремі засоби мови, що мають естетичну цінність і можуть прислужитися під час вивчення мовної системи. А опис *ідіостилу* пов'язують з осмисленням індивідуальної манери продукування текстів, виявленням глибинних текстотвірних домінант і констант, ціннісних орієнтирів продуцента, «сутності його явної та неявної рефлексії над мовою»⁴⁶⁰. Водночас необхідно враховувати широкий психологічний контекст творчого процесу. Кожен автор користується загальнонародною мовою. Але такі факти, як високочастотність певних звуко-букв, лексем і фразем, улюблених дискурсивних слів, прихильність до певних предикатів, граматичних форм, багатовалент-

---

⁴⁵⁵ Ончуленко М. Мовленнєвий паспорт ідіолекту політика (на матеріалі англomовного політичного дискурсу). *Проблеми зіставної семантики*: зб. наук. пр. Київ. нац. лінгв. ун-т. 2011. Вип. 10 (2). С. 259–263.

⁴⁵⁶ Матківська Н. Вибір моделі перекладу при відтворенні ідіолекту. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. 2014. Серія: Філологічна. Вип. 45. С. 281–283.

⁴⁵⁷ Філінюк В. Образне слово в системі поетичного тексту Емми Андєвської: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2006. 20 с.

⁴⁵⁸ Вороніна Ю. Концепт «чоловік» у творчості Л. Денисенко (на матеріалі ідіолектних порівнянь). *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2013. Вип. 34. С. 62–66.

⁴⁵⁹ Космеда Т. Женский и мужской стили речи: особенности моделирования и прагматика (на материале художественного текста). *Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce — ujęcie interdyscyplinarne* / pod red. J. Mampę, H. Makurat i in. Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2016. S. 65–76.

⁴⁶⁰ Григорьев В. Грамматика идиостиля... С. 57.

ність окремих понять, індивідуальний синтаксис, здатність до мовної гри та моделювання відповідної орнаменталіки, улюблена колористика, невербаліка, — усе це регулюється індивідуальною психікою мовця.

Вторинне кодове значення мовних одиниць може й не усвідомлюватися продуцентом. Крім того, у текстовій площині закодовано й емоційну інформацію. І продуцент свідомо чи несвідомо шукає такі мовні засоби, щоб донести до реципієнта відповідну інформацію певним (лише йому відомим) способом. Ось чому важливою є аперцепція тексту, що насамперед актуалізується в межах теоретичного простору психолінгвістики.

Під час дослідження *ідіостилю* важливо враховувати не тільки систему предикатів, але й підтекстову інформацію, зв'язність / незв'язність елементів, видимі й невидимі інтроспекції. Індивідуальне мовлення продуцента вивчають у зв'язку з екстралінгвальними чинниками, що поглиблює уявлення про автора.

Щодо сутності поняття *ідіостиль*, то О. Старкова виокремлює п'ять основних аспектів його дослідження: (1) *семантико-стилістичний* (В. Виноградов, Л. Донецьких, Л. Західова, Г. Лилич), (2) *лінгвопоетичний* (В. Григор'єв, Л. Колодяжна, Н. Фатєєва, Л. Шестакова), (3) *системно-структурний* (Ю. Лотман, О. Сіверська), (4) *комунікативно-діяльнісний* (Л. Бабенко, Н. Болотнова, А. Васильєва, Ю. Караулов, В. Салимовський) та (5) *когнітивний* (В. Пищальникова, І. Тарасова, Є. Фоменко)⁴⁶¹.

Семантико-стилістичний підхід пов'язаний з естетичним добром мовних елементів, що співвідноситься з відповідними періодами розвитку літератури, її напрямів, тенденцій. *Лінгвопоетичний* — спрямований на лексикоцентризм, тексти одного автора, у яких можна простежити відповідну тенденційну спільність. *Системно-структурний* підхід передбачає моделювання можливих (нереальних) художніх світів. *Комунікативно-діяльнісний* спирається на «розгляд тексту як продукту первинної комунікативної

---

⁴⁶¹ Див.: Старкова Е. Проблема понимания феномена идиостиля в лингвистических исследованиях. *Вестник ВятГУ*. 2015. № 5. С. 75–81.

діяльності автора та об'єкта вторинної комунікативної діяльності адресата»⁴⁶². Множинність підходів, очевидно, не сприяє чіткому розумінню поняття *ідіостиль*.

Початки трактування *ідіостилью* в психолінгвістиці пов'язуємо з дослідницькою проблемою щодо психологічного породження, сприйняття та декодування текстів. Спочатку ці питання порушували в теорії лінгвостилістики (І. Арнольд, А. Мойсієнко та ін.), а сьогодні їх простежуємо в психолінгвістичних напрацюваннях В. Беляніна, А. Кінцель, В. Пищальникової. «Звісно ж, у сучасному контексті зближення із сферою інтересів інших наукових дисциплін є для мовознавства не відходом убік, а кроком уперед, природним і закономірним для певного етапу розвитку науки про мову»⁴⁶³.

Основою *ідіостилью* (як й ідіолекту) є, безперечно, вроджені лінгвістичні здібності, талант, докладені інтелектуальні та емоційні зусилля, а на подальше формування *ідіостилью* впливають і психоповедінковий архетип ментальності, і набутий інтелектуальний та психолого-емоційний досвід, й особистісні психологічні риси, і психологічний стан у момент творення текстів, і професійні та вроджені психологічні акцентуації тощо.

В. Пищальникова розуміє *ідіостиль* і (1) як *модель мовної діяльності письменника*, і як (2) *вербалізацію концептуального змісту за допомогою відповідних мовних засобів*, тобто як «систему способів мовної репрезентації домінантних особистісних смислів в естетичній мовній діяльності автора» і як «систему логіко-семантичних способів репрезентації концептуальної системи автора [...] тексту, об'єктивовану в естетичній мовній діяльності»⁴⁶⁴.

Унікальність ідіостилью в психолінгвістичному плані визначають кількома параметрами, серед яких: (1) *емоційна характеристика тексту*. Психолінгвістичний зміст цього поняття розкрила А. Кінцель: «під емоційністю тексту розуміється репрезентація в ньому провідного мотиву мовної діяльності людини, єдиним пред-

---

⁴⁶² Там само. С. 77.

⁴⁶³ Тивьяева І. Исследования языка памяти: опыт и перспективы. *Orbis linguarum*. 2021. Vol. 19. Issue 2. P. 8.

⁴⁶⁴ Пищальникова В. А. Проблема идиостиля. Психолінгвістический аспект... С. 49.

ставником якого на рівні психічного відображення є емоції»⁴⁶⁵; (2) *емоційно-сміслова домінанта*. Домінанті особистісні смисли (термін В. Пищальникової) є основою ідіостилу в психолінгвістиці. У межах кожного з них виділяється *емоційно-сміслова домінанта*, що «є єдиним репрезентантом процесів мотивації» і вербалізована «різноманітними мовними засобами безпосередньо в тексті»⁴⁶⁶. Як експериментально довела А. Кінцель, емоційно-сміслова домінанта простежується у всіх текстах, а не лише в художніх чи публіцистичних, як це визнається традиційною лінгвістикою; (3) *позиціонування автора в тексті* базується на особистісних психологічних рисах, досвіді та саморефлексії. Кожен митець у процесі творчої діяльності виробляє власний «психологічний почерк». Найвидатніші представники української літератури завжди мали свої «знаки авторства». В одних письменників краще виходить опис «спокійних картин» (наприклад, у М. Коцюбинського), в інших — екстремальних ситуацій, психічного збурення (наприклад, у В. Винниченка); у когось — драматичних моментів (наприклад, у Лесі Українки), афективних станів (наприклад, у В. Стефаника), інтимних почуттів (наприклад, у В. Симоненка⁴⁶⁷); (4) *ціннісні психологічні орієнтири продуцента*. Так, в імпресіоністів — миттєвий настрій, експресіоністів — гіпертрофоване авторське «Я», а в сентименталістів — ідеальна душа і т. д.; (5) *засоби впливу на читача, що визначають рецепцію тексту*. Вони можуть кодуватися автором і в сюжетно-фабульній структурі, і в специфічних мовних засобах, зокрема й синтаксичних конструкціях чи навіть у графічному оформленні. Коли текст тільки народжується у творчій уяві, митець не думає над тим, щоб вразити чи переконати читача. Однак у процесі текстового доопрацювання такі наміри з'являються, що надає текстам стрункості й більшої виразності.

---

⁴⁶⁵ Кінцель А. В. Экспериментальное исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстообразующего фактора... С. 6.

⁴⁶⁶ Там само. С. 8.

⁴⁶⁷ Див. про це: Космеда Т., Горнятко-Шумилович А. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти: моногр. / за заг. ред. проф. Т. Космеди. Познань, 2016. 266 с.

Репрезентантами зазначених параметрів ідіостилю є мовні засоби, до яких традиційно відносять фонетико-графічні, лексико-фразеологічні, лексико-семантичні, граматичні, стилістичні, культурно значущі константи. *Однак з огляду на постулати психолінгвістики всі вони мають значення не самі по собі (як в ідіолекті), а в особливостях поєднання чи високої частотності вживання.* Наприклад, важливим є лексикоцентризм з «метатропами», психологічні концепти, квантитативні показники. Наголосімо, що «мовна сфера постає як **найбільш універсальна й потужна психічна метаструктура**, найбільш повний резервуар набутого індивідом і етносом історичного і життєвого досвіду, а також найбільш могутній важіль розвитку особистості й усього народу»⁴⁶⁸.

Пропонуємо авторське визначення ідіостилю в психолінгвістичному аспекті: **ідіостиль** — *це індивідуальна система мовно-психологічних засобів, за допомогою яких продуцент моделює уявний художній світ, репрезентує в мові власну психологічну Я-концепцію та здійснює вплив на читача.*

Ознаками ідіолекту можуть бути марковані й немарковані засоби мови (оніми, діалектизми, просторіччя, епітети, метафори, система ознак «живого мовлення»), поетичні константи, лінгвокультурний та соціальний портрет текстотворця, адже «хоч письменник і користується загальноживаною мовою, проте **його індивідуальне світосприймання, психологія мовотворчості** й зумовлюють витворення особливого мовного світу. Вислів “письменник вибирає мовні засоби” досить умовний, оскільки майстер слова не вибирає, а мислить саме такими, а не іншими мовними структурами, викликаючи в уяві індивідуальні художні образи» (жирн. шрифт автор. — В. П.)⁴⁶⁹. Отже, коли досліджують *ідіостиль*, намагаються виявити неповторність МО на глибинному рівні, у широкому психологічному контексті, оскільки «кожна мова виявляє своїми кращими представниками слова **певну властиву**

---

⁴⁶⁸ Губко О. Психологія українського народу: наук. досл.: в 2-х кн. Кн. 1: Психологічний склад праукраїнської народності. 3-є вид. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2015. С. 169.

⁴⁶⁹ Єрмоленко С. Я. Стиль – категорія етнопсихолінгвістична й естетична... С. 305.

даній нації звичку думати, що витворилась як на даних з оточення, так і на суб'єктивних авторських рисах» (жирн. шрифт автор. — В. П.)⁴⁷⁰.

Ідіостильовим маркером можна вважати: (1) авторську мовну свідомість, пов'язану із ціннісними орієнтирами особистості; (2) емоційно-мотиваційні процеси; (3) емоційно-смыслові доміюанти; (4) психологічні концепти; (5) авторські саморефлексії.

В ідіолекті враховують усю *сукупність* мовних засобів, а в ідіостилі — *своєрідність системи мовних засобів і смыслових зв'язків, що виникають між ними*. Уважається, що «...ретроспективно стиль став тією цариною, в якій певною мірою зреалізувалася **сутність мови як духовного коду нації, як форми буття душі**, способу збереження історичного досвіду» (жирн. шрифт автор. — В. П.)⁴⁷¹.

Осмислення термінів *ідіолект* та *ідіостиль* в аспекті теорії психолінгвістики вважаємо малорозробленою проблемою порівняно з напрацюваннями традиційної лінгвістики.

---

⁴⁷⁰ Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основа», 2004. С. 15.

⁴⁷¹ Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття... С. 16.

Висновки до розділу I

Методологія сучасної української психолінгвістики базується насамперед на постулатах класиків української науки — О. Потебні, І. Франка, Д. Овсянико-Куликовського, Л. Булаховського, Ю. Шевельова. Названі вчені порушували такі проблеми, як (1) особистісний чинник у мовленні, (2) психологія творчості, (3) роль підсвідомості в текстотворенні, (4) норми й патології в мовленні, (5) аперцепція тексту, (6) обдарованість і здібності («психологічний талант») мовної особистості, (7) актуальні методи дослідження творчості — спостереження та експеримент, (8) роль еліти в розвитку художньої літератури й мистецтва і т. ін. Вагомі міркування українських метрів філології висловлювалися за сотню років до того, як подібні думки були оприлюднені закордонними вченими, однак у радянський час ідеї названих учених або не поширювалися, або загалом замовчувалися, тому й виникли певні прогалини в історії української психолінгвістики, які сьогодні варто усунути.

Нині українська психолінгвістика — розвинута наука, що впевнено просувається від міждисциплінарної до самостійної, має напрацьовану методологію і термінологійний інструментарій та спроєктована на вивчення психологічної зумовленості мовних явищ. Простежуємо поступ окремих українських наукових осередків, чия діяльність пожвавлюється (Вінниця /Донецька лінгвістична школа/, Кам'янець-Подільський, Київ, Луцьк, Львів, Переяслав, Ужгород, Харків).

У руслі сучасних наукових тенденцій досліджується й психологічна акцентуація. Спочатку (з кінця 70-х років ХХ століття) її ґрунтовно розробляли в межах психіатрії (К. Леонгард, П. Ганнушкін, А. Личко та ін.), а з кінця 80-х років ХХ активно вивчають у межах психології, педагогіки, соціології, філології. Якщо раніше наявність акцентуації в людини розцінювали як психологічну ваду, то нині її розглядають як індивідуально-психологічну особливість, що не є патологією, перебуває в межах норми й виражається в надмірному посиленні певних рис характеру індивіда. При

цьому може мати позитивний й негативний вимір. У сприятливих умовах акцентуації позитивно впливають на навчання (Т. Тюрпіна), розвиток професіоналізму (Е. Михлюк, О. Романова), самореалізацію особистості (О. Жихарева, В. Колісниченко), максимальний розквіт таланту (Т. Сирятська). У несприятливих — можуть стати причиною девіантної поведінки (Н. Панасенко), загострення агресії (О. Запухляк) та ін. Про негативні вияви акцентуації пишуть російські дослідники (В. Белянін, Т. Інкіна, В. Ляліна, Т. Прокоф'єва, О. Гур'яничева, І. Мазирка та ін.).

Філологічне розуміння психологічної акцентуації пов'язують з концепцією німецького психіатра К. Леонгарда, який, виокремлюючи типи акцентуації, залучив до аналізу не лише результати спостережень над пацієнтами клініки, але «відшукав» відповідні типи серед змальованих персонажів світової класики. Поступово відбулася трансформація теорії, запропонованої психіатрами, у лінгвостилістику та стилістику тексту. Зазначену проблему активно розробляли російські мовознавці: сформовано два наукові осередки — В. Белянїна та Є. Чалкової. Послідовники В. Белянїна (О. Гіль, В. Красильникова, К. Рєпіна, Е. Саракєва, Ю. Панькіна) вивчають акцентуацію на основі актуалізації *методики виявлення емоційно-сислової домінанти тексту*, а послідовники Є. Чалкової (Т. Інкіна, В. Ляліна, Т. Прокоф'єва, О. Гур'яничева, І. Мазирка) для вивчення акцентуації *розробили методику фразеосематичних полів*. Однак не можна констатувати, що зазначена теорія і відповідна методика належно опрацьовані в мовознавстві загалом та в українській психолінгвістиці зокрема. *Українські мовознавці* (Я. Бондаренко, Т. Куліш) досліджують психоакцентуацію на матеріалі англomовної літератури, при цьому залучають постулати теорії жанрології, комунікативної лінгвістики, актуалізуючи названі вище методики. Намітився і новий погляд на акцентуацію — як на ментальну рису української спільноти (Н. Бардіна).

Лінгвопсихоакцентуація — різновид теоретичного вчення психолінгвістики, новий її пошуковий напрям, дослідницький метод, що базується на новітній інтегративній методиці (су-

купності прийомів аналізу: моделювання відповідних *фразеосемантичних полів, емоційно-сислової домінанти тексту, виокремлення домінувальних у тексті специфічних тематичних і лексико-семантичних груп, домінувальних концептів, граматичних категорій слів, синтаксичних конструкцій, художніх стилістичних засобів* тощо).

Термінне поле психологічної акцентуації перебуває на етапі становлення. Відстежуємо недостатньо повне дефініювання основного терміна теорії акцентуації та термінів ядерної зони акцентуації, що зафіксовані у відповідних наукових розвідках та словниках лінгвістичних термінів. Недостатньо повно й точно ці терміни потрактовані і в словниках психологічного спрямування. Мотивовано необхідність введення в обіг понять психолінгвістики уточнювальний (новий) термін *лінгвopsихоакцентуація*, що проєктується виключно на дослідження тексту (дискурсу). Цей термін поєднує компоненти, що передбачають можливість вивчення акцентуації в силовому полі двох наук — лінгвістики й психолінгвістики, що вписується в сучасну наукову міждисциплінарну парадигму знань.

Сучасна психолінгвістика продукується на широку систему мовознавчих теорій, напрямів, дисциплін, а запровадження її в освітній процес дає змогу майбутнім філологам глибше зрозуміти й мову, і людину як її носія. В Україні введено вивчення психолінгвістики у ЗВО, однак спостерігаємо брак відповідної науково-навчальної літератури з актуалізацією націєцентричності. Найвні посібники дещо відстають від передових наукових психолінгвістичних тенденцій, зокрема в них практично не відображена теорія лінгвоакцентуації.

Запровадження здобутків психології в теорію мовознавства дає змогу більш глибоко осягнути й феномен мови як складного полівимірного явища, і полігранний феномен мовної особистості як носія мови та певних психічних якостей, що в ній вербалізуються, як яскравого й неповторного продуцента текстів.

Запропоновано розширення метамови психолінгвістики внаслідок уточнення ключових понять мовознавства в параметрах

психолінгвістики: це, зокрема, такі терміни, як *текст*, *мовна особистість*, (*психолінгвоперсона*). Узагальнено базові положення репрезентантів української та зарубіжної психолінгвістики в розвиток теорії *психолінгвістичних основ тексту*, зокрема щодо інтерпретації таких понять, як *патологічний текст*, *аперцепція*, *розуміння*, *інтерпретаційна варіативність тексту*. Запропоновано тлумачення термінів *ідіолект* та *ідіостиль* у ракурсі теорії психолінгвістики.

Синтез психології і філології сприяє мовно-психологічній повноті характеристики індивіда. Застосування міждисциплінарних знань у мовознавчих розвідках веде до взаємозбагачення на методологічному рівні, формує постмодерне бачення дослідницького предмета.

**МОДЕЛЬ КОМПЛЕКСНОГО АНАЛІЗУ
ТЕКСТОВОГО ПРОСТОРУ
(поезія, проза, драма, листування)
МО ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ФОКУСІ ТЕОРІЇ
ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЇ⁴⁷²**

Вивчати МО з огляду на методологію теорії лінгвоперсоналогії необхідно, безумовно, у міждисциплінарному модусі, на перетині мовознавства й психології, когнітивної лінгвістики, герменевтики, літературознавства. Подібний синтез, по суті, забезпечує актуалізацію класичних і неокласичних та посткласичних методів дослідження текстів, розбудову нових синкретичних методик.

Основний постулат психолінгвістики: про що б не писала людина, вона пише про себе, тільки робить це підсвідомо. Аналіз художнього мовлення в психолінгвістичному ракурсі дає змогу виявити приховані особистісні риси лінгвоперсони, що не відразу помітні,

⁴⁷² *Примітка.* Положення, що висвітлені в цьому розділі, репрезентовані в таких публікаціях авторки: Папіш В. Самопрезентація демонстративної мовної особистості у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима». *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філологічна, 2014. С. 99–102; Папіш В. Демонстративна мовна особистість Лесі Українки (на матеріалі драматичної поеми «Кассандра»). *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 2014. С. 13–17; Папіш В. Онім як засіб актуалізації підсвідомих структур особистості в поетичному лексиконі Лесі Українки... С. 118–125; Папіш В. Лінгвоперсона Лесі Українки у фокусі психоакцентуації: принципи аналізу. *Граматичні читання – XI*: матеріали Міжн. науково-теоретичної конференції (Вінниця, 13–14 травня 2021 р.). Вінниця, 2021. С. 191–196. Папіш В. Вербалізація творчої уяви Лесі Українки у фокусі істероїдної акцентуації. *Wroclawska Ukrainistyka. Lingua – Litterae – Sermo*: kol. monogr. / red. P. Jóźwikiewicz, O. Barabasz-Rewak, J. Rysicz-Szafranec, A. Ursulenko. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2022. С. 367–377. Папіш В. Психоакцентуація мовної свідомості Лесі Українки в її листах до Михайла Драгоманова. *Алманах «Българска украинистика»*. Софія: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2021. С.128–136. Папіш В. Вербалізація істероїдної лінгвопсихоакцентуації в художньому тексті (на матеріалі прози Лесі Українки). *Heteroglossia: studia kulturoznawczo-filologiczne*. Bydgoszcz. Nr 13 (2022). С. 243–257.

але дослідник їх відкриває за умови більш глибокого занурення в текст із залученням спеціальних дослідницьких методик спостереження й дискурс-аналізу.

Творчі лінгвоперсони, як показує досвід, досить часто виявляють виразну акцентуованість. Їхня поведінка залежить від взаємопов'язаних спадкових, психофізіологічних та психологічних чинників, зокрема й від виховання, певних особистісних рис (темпераменту, характеру, мотивації, спрямованості, волі, самооцінки, особливостей саморегуляції та ін.), що належать, безперечно, до чинників самореалізації⁴⁷³. *Робота над реалізацією власної креативності дає змогу пережити складні життєві ситуації, стрес, утамувати вияв складної гами сильних емоцій, урівноважити свій психічний стан.*

Попри те, що МО Лесі Українки досліджували багатоаспектно знані вчені (Т. Агібалова, Г. Аркушин, С. Богдан, Л. Бублейник, Г. Канторчук, Т. Космеда, Т. Крупеньова, Л. Мацько, В. Русанівський, Л. Ставицька, В. Статєєва), однак наукових студій, у яких би вивчали лінгвоперсону Лесі Українки з огляду на вияв психолінгвістичних параметрів її мовлення, зокрема й притаманну їй акцентуованість, немає. Незважаючи на розмаїття теоретико-методологічних підходів до вивчення феномену акцентуації, ця проблема все ще потребує подальшого вирішення, зокрема й на фактичному мовному матеріалі конкретних лінгвоперсон.

2.1. Особливості лінгвопсихоакцентуації МО Лесі Українки в її поетичному тексті та листах

2.1.1. Принципи аналізу. Гіпотеза щодо демонстративного (істероїдного) психотипу акцентуації письменниці

Методика *лінгвопсихоакцентуації* полягає у виявленні фактів мовної фіксації процесу посиленої (активної) актуалізації важливих психічних властивостей окремої МО або відповідних рис її вдачі, що, як наголошувалося, не потрактовується як порушення нор-

---

⁴⁷³ Колесниченко В. О. Роль акцентуацій характеру в самореалізації личности... С. 9.

ми. За допомогою певних методик можна діагностувати наявність психолінгвістичної акцентуованості в продуцента тексту. Залучення *біографічного* методу дає змогу виявити наявність вроджених акцентуованих рис, оскільки із часом акцентуованість може згладжуватися й виявлятися лише в особливих умовах.

Ознайомившись із (а) біографією, (б) художніми текстами різних жанрів та (в) листами Лесі Українки, з огляду на основні постулати теорії лінгвопсихоакцентуації, формулюємо *гіпотезу* про те, що письменниця була наділена рисами *демонстративної (істероїдної) акцентуації*, що й спробуємо довести. *Вивчення особливостей перетікання авторської акцентуації на процес текстотворення дає можливість по-новому сприймати результат лінгвокреативності відповідної лінгвоперсони.*

У науці немає єдиної думки про цей різновид акцентуації. А. Личко називає істероїдність *психопатією*⁴⁷⁴, Б. Карвасарський зараховує її до *виду неврозів*⁴⁷⁵, К. Леонгард *не вважає її відхиленням від норми*, а осіб з істероїдністю називає *демонстративними особистостями*⁴⁷⁶.

У сучасних словниках натрапляємо на інформацію про те, що основна риса істероїдності — це надмірний егоцентризм і бажання бути в центрі уваги⁴⁷⁷. Так інтерпретують лише саму сутність істероїдності, причому з концентрацією на вияві її негативного виміру.

Однак опрацювання широкого масиву наукової літератури зі сфери психології та психолінгвістики дає право стверджувати, що ***істероїдний акцентуант має і позитивні, і негативні поведінкові вияви*** (складники поведінки). Серед *позитивних*: (1) яскрава, активна життєва й професійна діяльність, (2) вияв талановитості, можливо, і геніальності, (3) реалізація акторських здібностей, (4) наявність глибокої ерудиції, (5) розвинений дар оповідача (наратора), (6) схильність до вивчення іноземних мов, (7) наявність почуття гумору, (8) любов до музики, (9) відчуття ритму, (10) схильність до ак-

⁴⁷⁴ Личко А. Психопатии и акцентуации характера у подростков. *Актуальные проблемы психоневрологии детского возраста*. Москва, 1973. С. 21.

⁴⁷⁵ Карвасарский Б. Неврозы. Москва: Медицина. 1980. С. 129–140.

⁴⁷⁶ Леонгард К. Акцентуированные личности... С. 40.

⁴⁷⁷ Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики... Т. 1. С. 34.

тивності, рухливості, (11) посилений викид емоцій, (12) схильність до імітації голосів, швидкої зміни тембру; (13) тяжіння до модного, сучасного, цікавого; (14) прагнення до знайомства з популярними книгами й фільмами, (15) бажання відвідувати світські заходи.

Усе перераховане дає змогу змоделювати *образ глибоко освіченої й усебічно ґрунтованої людини. Істероїд стежить за собою і своїм одягом, полюбляючи яскраві кольори, прагне бути помітним.*

Серед *негативних виявів* поведінки істероїдів виокремлюють такі, як: (1) гра на публіку, (2) прагнення маніпулювати оточенням, (3) схильність до різких перепадів настрою, (4) демонстрація непомірного фантазування, фейкового мовлення, (5) вияв корисливості, зокрема знайомих обирають за принципом, наскільки останніх можна буде використати, (6) поверховість дружніх і любовних взаємин; (7) несприйняття критики, (8) страх перед негативною оцінкою оточення, (9) схильність до переоцінки своїх можливостей, (10) відчуття комплексу неповноцінності, якщо щось піде не так.

Існує усталена думка, що «акцентуації характеру обумовлені різними типами чинників: «1) психофізіологічними (темпераментом, вдачею та ін.), 2) психологічними (мотиваційно-потребною та емоційно-вольовою сферами), 3) соціальними (сімейним оточенням, вихованням та ін.)»⁴⁷⁸.

Леся Українка, як відомо, народилася у високоінтелігентній родині, зростала в умовах сімейного щастя. За свідченням психологів, істероїдні особистості надають перевагу роду діяльності, що пов'язана зі *світом мистецтва*⁴⁷⁹. І це стає помітно вже з ранніх років. У спогадах про Лесю Українку є відомості про те, що вона з дитинства мала «многість талантів»⁴⁸⁰: і до поетичної творчості, і до музики, і до малярства, «вимальовувала різні вірці народної творчості», була прекрасним оповідачем, режисером дитячих опер і вистав, у яких брали участь молодші діти Косачів, Лисенків, Старицьких; була здібною до вишивання, порівняймо: «Які чудові сорочки

---

⁴⁷⁸ Колесниченко В. О. Роль акцентуацій характеру в самореалізації людини... С. 7.

⁴⁷⁹ Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики... С. 180.

⁴⁸⁰ Сташенко Н. «Ясній пам'яті товариша...»: Леся Українка в спогадах і оцінках Оксани та Івана Стешенків. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2012. С. 201.

вона вимережувала! Часто вона шила і собі, і молодшим сестрам щось із убрання», — згадувала О. Стешенко⁴⁸¹. Ще в юності майбутня поетеса активно подорожувала, брала участь у громадській роботі. Та найголовнішим діагностичним маркером лінгвопсихоакцентуації є мовлення, зафіксоване в різних видах дискурсу, що розглянемо в наступних підрозділах.

2.1.2. Епістолярій письменниці як ґрунт для лінгвопсихоакцентуаційного аналізу. Відображення акцентуованої мовної свідомості в листах Лесі Українки до М. Драгоманова. Символіка її псевдоніма

Тексти особистісного характеру (листи, мемуари, щоденники) все частіше опиняються в полі наукового інтересу сучасних мовознавців, оскільки вони дають змогу простежити мовно-інтелектуальне та мовно-психологічне становлення творчої особистості. За їх допомогою можна осмислити креативний потенціал та виявити приховані риси характеру цієї особистості. Мовний феномен листів Лесі Українки вже проаналізований з огляду на загальні риси епістолярного дискурсу⁴⁸², лінгвокреативності⁴⁸³, окремих питань щодо креативного моделювання семантики, метафор та регулятивів⁴⁸⁴, антропонімікону⁴⁸⁵, своєрідної актуалізації письменницею мовознавчих проблем⁴⁸⁶ та ін.

Наголосімо, що наукових студій, виконаних у ракурсі теорії лінгвопсихоакцентуації, на матеріалі *жанру листів*, що належить до системи еґо-текстових жанрів, на сьогодні практично немає. Уважаємо, що епістолярій Лесі Українки вартий того, аби стати базою

⁴⁸¹ Там само.

⁴⁸² Святовец В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки. Київ: Вища школа; Вид-во при КДУ, 1981. 184 с.

⁴⁸³ Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її еґо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах)...

⁴⁸⁴ Богдан С. Вербалізація концепту свято в епістолярній поведінці Лесі Українки. *Studia Ukrainica Poznaniaesia*. 2013. № 1. С. 23–38.

⁴⁸⁵ Аркушин Г. Л. Поліські топоніми в листах Лесі Українки та сучасна проблема їх написання. *Лесь Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4. №.2. С. 299–306.

⁴⁸⁶ Там само.

для таких досліджень. Благодатним джерелом задекларованого аналізу є всі типи его-текстів письменниці, що можуть *служувати своєрідним психокодом* МО, розгадування якого дасть змогу глибше зрозуміти психологію текстотворця, його мовну свідомість (его автора) з почуттями, емоціями, інтенціями, інтимними думками, надіями, мріями, оцінками, характерними рисами мовлення, психотипу, характеру.

Леся Українка часто писала до своїх рідних (матері, бабусі, братів і сестер, родини Драгоманових) та осіб зі свого літературного оточення (І. Франка, О. Кобилянської, М. Павлика, В. Стефаніка, Й. Маковея, Б. Грінченка, М. Коцюбинського та ін.). У листах вона ділилася наболілим, інформувала про свої захоплення і хвилювання.

Якщо проаналізувати дискурс листів Лесі крізь призму певних мовленнєвих фактів, що відтворюють своєрідність мовної свідомості поетеси, то можна знайти підстави для виокремлення відповідного типу акцентуйованості. Зупинимося на цих мовних фактах детальніше.

У листах Лесі Українки виявлено високу частотність лексем, що номінують поняття зі **сфери музики, малювання, артистизму**, наприклад: *Думаю з неділі почати учитись **малювання**, трапляється спосіб до того, а я вже давно хотіла вивчитись хоч трохи **малювати**. Як бачите, з мене настоящий дилетант, хотіла б краще бути **артистом**, та що ж, коли не вдається* (22.01.1893. До Л. М. Драгоманової⁴⁸⁷) (X, с. 145); *Оце я недавно взялася до **теорії музики**, та воно досить тяжко без чужої помочі обходитись* (22.01.1893. До Л. М. Драгоманової) (X, с. 146); *Сама ж я тепера почала учитись **малювання**, а за мною і Тося, і Олеся, та, здається, їм уже почало се обридати...* (23.02.1893. До М. П. Драгоманова) (X, с. 148–149); *Ви [...] предлагали мені платити за мої **уроки рисування**. Спасибі Вам за се [...]. Я ходжу на уроки англійські два рази в неділю, значить, час зостанеться і на **рисування*** (4.02.1894. До Є. І. Драгоманової) (X, с. 171) (жирний шрифт автор. — В. П.).

---

⁴⁸⁷ Примітка. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1975–1979. Тут і далі цитуємо за цим виданням, указуючи в дужках том і сторінку.

Однією з примітних ознак відображення в дискурсі листів акцентуєваних рис характеру Лесі Українки є експресивний потенціал **колірних лексем**. На думку П. Яньшина, «існують стійкі стильові особливості колірною сприйняття, пов'язані зі стійкими психологічними характеристиками суб'єкта»⁴⁸⁸. Л. Марчук наголошує, що «тяжіння до нестандартного, більшого або меншого від «норми» — це найважливіший стимул психологічного модусу активізації творчих процесів. «Нове» і «старе», «стандартне» і «нестандартне» створюють психологічну поляризацію та формують стани, які потрібні для появи енергетично-інформаційного потоку під час встановлення контакту читача і тексту або оповідача і слухача»⁴⁸⁹. Крім того, *особи з істероїдною акцентуацією частіше звертаються до яскравої кольорової гами, зокрема актуалізують такі кольори, як білий, золотий, срібний і червоний*.

Простежуємо зазначене й у Лесі Українки, порівняймо: *білого місця в газеті; «щасливе» закінчення тої «білої мрії»; гуси білокрилі; білий камінь; багрянець червоних корогов; срібна крига; пані з золотим обличчям; золотий пісок; золотий Єгипет; золоте море; дами з золотими обличчями; золотії терни; золоті проміння; У листі мені Ваші вірші здалися червоними, а шум звичайно сивий буває, часом білий*.

Улюблені колірні номінації вживає Леся для найменування людей. *Хтось білий* — так іменує вона себе в листах до О. Кобилянської, наприклад: *Хтось (білий) буде вже так кінчати своє оповідання; хтось білий мусив раптово виїхати в Петербург; Хтось (білий) має тепер мрію поїхати цього року на Буковину; А хтось білий радий би з свого боку неба прихилити комусь дорогому; коли б бачив тоді когось білого, що був тоді вже такий «білий», аж вуха світилися, наче з алебастру; От і знов хтось білий в золотому Єгипті і вітає когось*.

Сестру Ольгу Косач Леся ніжно називає *моя золота, золотесенька*, доповнюючи іншою кольоровою гамою: *Бувай здорова, моя*

⁴⁸⁸ Яньшин П. В. Семантика цвета. Самара: Инсома-пресс, 2001. URL: <https://psyinst.moscow/biblioteka/?part=article&id=2245> (дата звернення: 10.12.2018).

⁴⁸⁹ Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Ін-т української мови НАН України. Київ, 2018. С. 36.

лілейно-рожева, моя золотая; золотая Лілея; золоторожевая, золотесенька.

Маркерами відповідного типу акцентуїзованості вважають також **ставлення людини до грошей**. Істероїди надмірно щедрі до інших, готові віддати нужденному останнє, витратити кошти на друзів, родичів, тому гроші швидко закінчуються. В епістолярному дискурсі Лесі Українки це виявляється у функціюванні відповідних лексичних регулятивів. «Під поняттям регулятивні засоби (*регулятиви, регулятеми*) зазвичай розуміють лінгвальні або позалінгвальні елементи, які функціонують у конкретній текстовій системі, відображають авторський світогляд і творчий задум, стимулюють мовно-мисленнєву діяльність читача й керують сприйняттям тексту реципієнтом»⁴⁹⁰. За підрахунками С. Богдан, у 12-томовому виданні творів Лесі Українки лексему *гроші* загалом зафіксовано 339 разів⁴⁹¹. У листах Леся неодноразово засвідчувала матеріальну скруту, хоча мала кілька джерел фінансування — батьки, чоловік, гонорари, приватні уроки. Про відсутність, брак коштів вона пише, використовуючи переважно безособові та неозначено-особові речення: *нема грошей* (XI, с. 90); *нема коштів* (XII, с. 399); *не стало грошей* (X, с. 359); *може надалі не стати коштів* (XI, с. 219); *вибитися з грошей* (XII, с. 163); *з грошима тісно* (XII, с. 294), *не по моїх фінансах* (X, с. 419); *зосталася ні при чому* (XII, с. 357).

Як зауважують дослідники, «гроші у нього [істероїда] течуть, як пісок крізь пальці. Він витрачає все, що у нього є, на себе або на сім'ю, а також на друзів [...]»⁴⁹². Для порівняння наведемо уривок з листа Лесі до матері: *Сьогодні отримали ми гроші, 20 р. Дуже мені жаль, що ти недовольна на мене за гроші. Але ж сього міся-*

---

⁴⁹⁰ Примітка. Цитуємо за: Богдан С., Тарасюк Т. Лексичний регулятив *дім* в епістолярних текстах Лесі Українки й посланнях Андрея Шептицького. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2021. 56. Article 2168. С. 1. URL: <https://doi.org/10.11649/sfs.2168> (дата звернення: 29.03.2021).

⁴⁹¹ Богдан С. Регулятив *гроші* в епістолярних текстах Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. / редкол.: С. К. Богдан (гол. ред.) та ін. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. Вип. 6. С. 33–53.

⁴⁹² Егидес А. Как научиться разбираться в людях. 2002. С. 190. URL: <http://www.lib.ru/dpeople/egides/egides.txt> (дата звернення: 01.04.2022).

ця ви нам вислали на 10 р. більше, ніж тепер, а все-таки на свята ми пішли кілька раз в театр, та часом дехто з знайомих заходив на свята, та Тося й Миша жили у нас, то все ж се гроші стоїть. А тут ще сі кийвські звичаї празникових подачок то дворникові, то поштальйонові. І перед святами все дорожче стоїло на базарі. [...] (X, с. 203–204). Цей лист репрезентує мовленнєвий жанр виправдання, свого роду звіт про видатки. «Істероїд вічно в боргах, він живе в кредит. Життя в борг — це про нього»⁴⁹³.

Дослідники неодноразово звертали увагу й на те, що Леся Українка була схильна до істерії. Не беремося проводити чітку межу між істерією (хворобою) та істероїдністю (акцентуїзованістю), залишмо це фахівцям-психологам. Але риси омовлення нервового стану спостерігаємо часто. У листах письменниці лексема з коренем *нерв* має 84 фіксації. Наведімо лише кілька контекстів: *були мої нерви тоді дуже неслухняні* (XII, с. 14); *трохи нерви заважають* (XII, с. 23); *нервові шарпання* (XII, с. 24); *часом нерви гризуть* (XII, с. 27); *всі мої близькі люди нервові або життям пригнічені* (XII, с. 52); *мала я охоту, але не мала нервової снаги* (XII, с. 92); *кашель мій скоріше нервової натури* (XII, с. 115). Така, хай і напружена, реальність у листах відкриває людське обличчя геніальної Лесі — емоційне й відкрите. Без творчої напруги, без внутрішнього горіння не запалав би вогонь великого таланту.

Самій Лесі притаманна й самокритика, що стосується характеристики її епістолярного писання: *Я вже прославилась далеко своїми листами, що в них ніколи нема того, що треба. Мама не раз сміється, що я пишу їх, певне, з високості неба чи зо дна моря, але не з сього світу* [...] (XII, с. 162). Однак такий незвичний епістолярний почерк репрезентує обдарованість письменниці, її творчу індивідуальність, підсвідоме бажання виділитися.

Мова листів Лесі вирізняється своєрідною орнаменталікою. Справжні мовно-естетичні знахідки спостерігаємо в окремих *епітетних структурах* — *холодна пошана* (XII, с. 19), *чесний прапор* (XII, с. 28), *ідеальна осінь* (XII, с. 119), *моральна енергія* (XII, с. 45); *метафорах* — *відповідь поїхала* (XII, с. 45), *пра-*

⁴⁹³ Егидес А. Как научиться разбираться в людях... С. 190.

пор модернізму (ХІІ, с. 28); **афоризмах** — *натуру важко відмінити* (ХІІ, с. 19); *все на світі має свій кінець* (ХІІ, с. 20); *історія навчає, що вона нічого не навчає* (ХІІ, с. 42). Зазначене простежуємо й у ширших текстових фрагментах листів, порівняймо: *У листі мені Ваші вірші здалися червоними, а шум звичайно сивий буває, часом білий* (ХІІ, с. 17); *І лісовий ритм я собі не октавами представляю — океан ще може мати октави, бо в хвилях його все ж єсть якийсь лад і закон, а ліс, мені здається, верлібрист і ніколи не скандує своїх віршів* (ХІІ, с. 19).

М. Драгоманов відіграв велику роль у житті Лесі. Між ними відбувалася активне листування, тому видається доцільно простежити риси прихованої акцентуації, що вербалізовані в дискурсі листів Лесі Українки саме до М. Драгоманова. Для аналізу виокремлено тексти 18 листів, опубліковані в десятому томі її творів у 12-и томах.

Листування письменниці з дядьком є частиною сімейного епістолярію, що зумовлене не тільки потребою родинного спілкування, але й духовною спорідненістю двох інтелектуалів. Повторюваною формою звертання — *любий дядьку* чи *любий мій дядьку* — передано інтимне, дружнє, родинно-товариське ставлення до адресата. Епістолярний діалог тривав упродовж 1888–1895 років. Розпочався він тоді, коли дівчині йшов 17-й рік. М. Драгоманов був на той час відомим політичним емігрантом, знаним громадським діячем, істориком, публіцистом, літературним критиком, фольклористом, етнографом. Спершу він проживав у Женеві, де очолював осередок української політичної еміграції (1876–1889), а потім — у Болгарії, де, як відомо, був професором першого болгарського університету в Софії (1889–1895). **М. Драгоманов високо цінував Лесю Українку, систематично спонукав її до творчості, розвитку її здібностей, закладених, як видається, генетично.** У листах до дядька Леся була максимально відвертою, щирою, тому за цими епістемами можна простежити окремі психологічні риси, зокрема й акцентуовані. Деякі істероїдні риси письменниці успадкувала від своїх пращурів, які належали до представників творчої еліти. На сьогодні в науковців не виникає сумніву, що, при обсервації складної сутнос-

ті художньо обдарованого роду необхідно «враховувати певні спадкові психічні риси даного родинного конгломерату, домінантні зацікавлення й ступінь обдарованості, почуття громадянської повинності, культуру сімейних взаємин і товариського життя, діалектику родинної єдності й антиномію окремих особистостей і генерацій тощо»⁴⁹⁴. На окремих важливих фактах зупинимося докладніше.

Насамперед привертає увагу *псевдонім* поетеси. Цей чинник, до речі, є підтвердженням тяжіння письменниці до істероїдності, оскільки існує думка, що псевдоніми в істероїдів «...з'являються не для приховування справжнього імені, а для *символіки*»⁴⁹⁵ (жирний шрифт автор. — В. П.).

Один із псевдонімів М. Драгоманова — Українець. Хтозна, чи не за його прикладом Олена Пчілка дібрала псевдонім для своєї обдарованої доньки? Однакові псевдоніми, уподобані близькими родичами, стали не тільки символічними, але й діагностичними для виявлення схожих психологічних рис. Більшої символіки, аніж *Українка*, годі й шукати («національне кредо»). І хоч Ларисі Косач псевдонім добирала мати, однак у дорослому віці вільнолюбна дочка могла б від нього й відмовитися, якби була на це внутрішня психологічна спонука⁴⁹⁶.

Єднала багатьох представників славного роду й схильність до вивчення *іноземних мов*, що теж, як зауважувалося, указує на детермінантні ознаки істероїдності. Ольга Косач-Кривинюк, сестра Лесі, наголошувала, що «своєю здатністю до мов Леся вдалася в нашу матір, і взагалі це була в неї драгоманівська риса, може, єдина не косачівська»⁴⁹⁷. За сімейним переказом, материнський рід Лесі Українки започаткував грек-драгоман, який служив у гетьманській канцелярії Богдана Хмельницького. Пояснюючи, ким був цей ле-

⁴⁹⁴ Денисюк І. Драгоманови-Косачі в інтелектуальному житті України (питання династичного вивчення діячів культури). *Літературознавчі та фольклористичні праці*: у 3 т. Львів. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. 2005. Т. 1: *Літературознавчі дослідження*. Кн. 1. 2005. С. 165.

⁴⁹⁵ Егидес А. Как научиться разбираться в людях... С. 190.

⁴⁹⁶ Див. про це докладно: Ольшевський І. Леся Українка. Містика імен й долі. Луцьк: Терен, 2005. 68 с.

⁴⁹⁷ Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості / вст. ст. М. Г. Жулинського; репринт. вид. Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. С. 885.

гендарний пробанд, Олена Пчілка писала: «Як звісно, слово “драгоман” і в нашій мові здавен мало значення назви загальної, а не імені власного; слово це по своєму первісному змісту означає — перекладач»⁴⁹⁸. На переконання психологів-еволюціоністів, мовне (граматичне) «“чуття” належить до сув’язі спадкових психодинамічних характеристик особистості» й «у мовного інстинкту є свій ген, розташований на хромосомі 7. Він виконує щонайменше частину роботи з формування певних ділянок мозку зародка, наділяючи їх чутливістю до сприйняття й розуміння мовлення»⁴⁹⁹. Отже, здатність легко засвоювати нову лексику та граматику Драгоманови успадковували й передавали з покоління в покоління, починаючи від свого історичного предка. Володіючи кількома іноземними мовами, М. Драгоманов спонукав до цієї європейської традиції й племінницю, а вона залюбки розвивала свої лінгвістичні здібності.

В аналізованому епістолярному дискурсі це засвідчено: (1) номінаціями на позначення конкретних мов (англійської, французької, німецької, італійської), (2) іншомовними вкрапленнями з російської, польської, французької, німецької, італійської, латинської мов, (3) згадками про вчителів-словесників та іноземних письменників, (4) описами психологізованих станів радості від процесу навчання, (5) високочастотною лексемою «переклад», (6) використаням латиниці.

«Леся Українка мала добру мовну компетенцію в 10 мовах, зокрема, крім української, опанувала французьку, німецьку, англійську, італійську, іспанську, польську, російську, болгарську, арабську, навіть давала уроки для вивчення деяких із цих мов, заробляючи на прожиття, про що свідчать її листи, як фіксують вони й різні типи запозичень із цих мов»⁵⁰⁰. Доповнюючи епістолярне письмо іншомовними вкрапленнями, «письменниця встановлює смислові й

---

⁴⁹⁸ Пчілка О. Твори / упоряд., авт. передм. і приміт. Н. О. Вишнеvsька. Київ: Дніпро, 1988. С. 501.

⁴⁹⁹ Ридли М. Геном: автобіографія вида в 23 главах / пер. с англ. и ред. канд. биол. наук О. Н. Ревы. Москва: Эксмо, 2008. С. 122–142.

⁵⁰⁰ Kosmeda T., Kovalevska O. Егоцентризм запозичень у листах Лесі Українки: вербалізація польської лінгвокультури. *Slavia orientalis*. 2021. Vol. LXX. № 4. С. 876. URL: <https://journals.pan.pl/Content/121715/PDF/2021-04-SOR-11-Kosmeda-Kowalewska.pdf>

асоціативні зв'язки між словами, робить мову листів більш аристократичною, вербалізує особливості чужої лінгвокультури. Водночас надмірне вживання й такий «виразний егоцентризм запозичень»⁵⁰¹ мотивовані «теорією напруги» та «теорією відхилення від норми»⁵⁰², що пояснюємо акцентуованістю творчої особистості.

Про свої успіхи в опануванні іноземних мов Леся розповідала в листах, порівняймо (далі жирний шрифт у цитатах автор. — В. П.): *Бувши в Одесі, я хотіла учитись **по-англійськи** і навіть вже знайшла собі учительку [...]. **По-італьянськи** я вже трохи підучилась сама і коли дістану собі книжок та словаря, то, може, й про перекладання можна буде подумати. «В ожидании будущих благ» надолужаю **французьким та німецьким** (від 5.01.1890, X, с. 45); *Я вже почала нарешті вчитись **по-англійськи** (се моє давнє бажання!), і поки що діло йде влад, неважаючи на собачу вимову. Проте я думаю, що нема в світі такого звука, якого б я не могла вимовити, постаравшись трошки. Тепер я ще більше допевнилась, що з книжки, без живої речі, не можна вивчитись **англійської** вимови, та, здається, не тільки **англійської**, а й ніякої. О коли-то я читатиму Шекспіра в оригіналі? (від 24.11.1893, Київ, X, с. 183); *Моя **англійська мова саме налаждалась як слід!** (від 30.03.1894, Київ, X, с. 225); *Будьте певні, що я Вам не покину **англійської мови**, не на те я її вчилась, щоб так хутко покинути. Я куплю собі словаря і книжок та так нашипуюся за літо, що хоч в Англію і то не страшно (від 17.04. 1894, Київ, X, с. 228); *Перекладала з **французької** Біблії, бо іншої тут не могла дістати (від 03.09.1891, X, с. 113).* Про Лесині знання багатьох мов свідчать численні чужоземні вкраплення, подані латинською та кириличною графікою, якими поетка щедро пересипала свої послання, порівняймо:****

1) *quasi* (лат.) — *ніби* (X, с. 84); *mania grandiosa* (лат.) — *манія величності* (X, с. 230);

2) *le ridicule* (франц.) — *смішне* (X, с. 102); *Qui s'excuse, s'accuse* (франц.) — *Хто виправдовується, той себе обвинувачує* (X, с. 142);

⁵⁰¹ Там само. С. 875.

⁵⁰² Див. про це докладно: Космеда Т., Осіпова Т., Піддубна Н. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців...

l'orthographe (франц.) — *правонис* (X, с. 148); *L'état c'est moi* (франц.) — *Держава — це я* (X, с. 230); *sans propos* (франц.) — *не до речі* (X, с. 231); *enfant terrible* (франц.) — *жахливу дитину* (франц.) (X, с. 229); *Laissez faire, laissez passer* (франц.) — *Хай буде, як буде* (X, с. 163); *en ma qualité de poëtesse* (франц.) — *з мою вдачею поетеси* (X, с. 243); *La grande Encyclopédie* (франц.) — *великої енциклопедії* (X, с. 182);

3) *Drang und Sturm* (нім.) — *Порив і буря* (X, с. 101); *Schöne Wiege meiner Leiden!* (нім.) — *Прекрасна колиска моїх страждань!* (X, с. 152); *Hochverrath* (нім.) — *зрада держави* (X, с. 230); *Es ist eine alte Geschichte!* (нім.) — *Це стара історія!* (X, с. 202); *Lehrjahre* (нім.) — *роки навчання* (X, с. 234);

4) *Чиє би целятки мичали, а чиє б і мовчали!* (білор.) — *Чиє б теля мичало, а чиє б і мовчало* (X, с. 163);

5) *Jeść, sprać i nic nie robić* (польськ.) — *Їсти, спати і нічого не робити* (X, с. 143); *довжелезна курація* (польськ.) — *лікування* (X, с. 44); *Czekam Waszego listu, jak ziemia rosy niebieskiej* (поль.) — *Чекаю Вашого листа, як земля небесної роси* (X, с. 235);

6) *solo* (італ.) — *сам один* (X, с. 151);

7) *У ш-ш-ш да живее (...)* (болг.) — *Хай живе* (X, с. 250); *хоро* (болг.) — *національний танок, хоровод* (X, с. 251); *стига толкоз* (болг.) — *цього вистачає* (X, с. 258).

Притаманну істероїдам *пристрасть до подорожей* і бажання *вивчати чужі культури* вербалізовано онімами на позначення географічних назв, про що йтиметься далі. Місця численних мандрівок і подорожей адресанта легко встановити за топонімами: *Софія* (X, с. 257), *Відень* (X, с. 82), *Євпаторія* (X, с. 100), *Шабо* (X, с. 109), *Владая* (X, с. 243, 250); *Гадяч*, *Полонне*, *Звягель* (X, с. 152), *Київ* (X, с. 149, 182), *Одеса* (X, с. 161), *Кременчук* (X, с. 162), *Николаєво* (X, с. 167), *Колодяжне* (X, с. 44, 123, 129, 142, 147 та ін.). У листі від 17.03.1891 з Відня Леся пише до дядька: *Скажіть Зорі [...], що одержали ми його карти і що я дуже симпатизую його замірові статись моряком, бо я сама колись маю відбути подоріж довкола світу* — *може, в компанії з ним. Тим часом цілую свого компаніона, дождаючи ближчої знайомості* (X, с. 86).

У контексті теми, що стосується любові до мандрів і вивчення чужих культур, принагідно зауважмо, що Михайла Драгоманова й Лесю Українку поєднувала ще й тема любові до Болгарії. За переконаннями І. Романченка, М. Драгоманов мав у Софії неабиякий авторитет і чудові умови для наукової праці. «Студентська молодь Софійського університету швидко переконалася у величезній ерудиції Драгоманова, тому аудиторії завжди були переповнені не лише студентами історико-філологічного, а й інших факультетів. На лекції професора Драгоманова приходили і викладачі, щоб послухати нове слово в історії світової культури»⁵⁰³. Перебуваючи в еміграції, працюючи професором Софійського університету, М. Драгоманов водночас вивчав історію болгарської культури, болгарської народної творчості. Аналіз епістолярного курсу доводить, що Леся цікавилася болгарськими коломийками, колядками, звичаями, неодноразово відвідувала дядька в Софії. А в листі від 17 січня 1894 р. вона інформує: *Тут до нас приходив Кліс[ургський], обіцяв принести мені болгарських книжок. Він дуже здивувався, що я можу вимовити болгарський «ъ» зовсім так, як він! Ми з ним будемо один одного вчити, він мене по-болгарськи, а я його по-українськи. [...]. Я, певне, так по-болгарськи говоритиму, якщо буду в Болгарії* (Х, с. 203).

Генофонд роду Драгоманових проявився і в надзвичайній суспільній активності, що теж притаманно істероїдам. Тут Леся продовжила лінію Олени Пчілки та дядька Михайла Драгоманова, які активно долучалися до громадської діяльності. Спостерігаючи суспільно-економічні зміни у свідомості народу, поетеса пише про це в листі з Відня від 17 березня 1891 р.: *[...] а в Галичині ми не знали поступовішої партії над народовців, бо про нову партію радикальську дуже мало чували та просто думали, що вона складається з двох-трьох чоловік, та й годі, і що вона не має жадного впливу на народ. Про москвофільську партію нічого й казати: хто би там став у неї поступових ідей шукати? До «Народу» наші люди відносились якось досить скеп-*

⁵⁰³ Романченко І. С. Михайло Драгоманов у Болгарії. *Жовтень*. 1958. № 5. С. 148.

*тично, бо думали, що всі його ідеї походять від Франка та Павлика і на них же кінчаються. До того ж «Народ» відвертав від себе наших людей тим, що мало змагався з «кацапами», а дуже багато з народовцями (а симпатії українців були таки найбільше на народовській стороні), до того ж нас прикро вражав його сварливий тон, — я й тепер думаю, що він собі шкодить отим нестримливим тоном [...] (X, с. 85). Зацікавленість письменниці життям української громадськості актуалізується через згадувані нею відомості про народовців, москвофілів, радикалів, вибори, газети. Динаміку тогочасного соціального життя можна відчутти за частотністю й продуктивністю вживання в її листах суспільно-політичної лексики, порівняймо: *вибори, галицькі справи та відносини* (X, с. 83), *галицьке народовство, українство, угода, національство, критичний напрямок, новий рух* (X, с. 111), *галицькі емігранти* (X, с. 142), *громадські теми, громадські справи, патріотичні думки* (X, с. 144), *радикальство в Україні* (X, с. 150), *український індивідуалізм* (X, с. 151), *національне відродження* (X, с. 152), *Товариство ім. Шевченка, Львівська Академія наук* (X, с. 153), *українські клерикали* (X, с. 162), *адепти, унія* (X, с. 163), *космополітизм* (X, с. 202).*

Особистісні суспільні контакти інколи репрезентовані образно та чуттєво за допомогою *лексичних емотивів* з відповідним експресивним навантаженням, порівняймо: *Певне, тепер вдома обридну своїм товаришам з Галичиною, та «Січею», та радикалами, але вже нехай узброяться терпеливістю... «Січі» та «січовиків» ніколи не забуду, а лихим словом не згадаю* (від 17.03.1891, X, с. 86). Часті подорожі за кордон давали можливість порівнювати особливості життя в Україні з життям людей в інших країнах. У роздумах про це ефектно омовлюється суспільно-політична проблематика з актуалізацією емоційно-експресивної песимістичної тональності. Так, у листі з Відня 17 березня 1891 р. поетеса писала до М. Драгоманова: *Мені тепер ще тяжче буде у своєму краї, ніж досі було. Мені сором, що ми такі невольні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болять...* (X, с. 83).

Про істероїдність свідчить й активне вживання **соматизмів**⁵⁰⁴. У “красивих” текстах істероїди приділяють увагу номінаціям на позначення *частин тіла* людини, порівняймо: «Важко назвати таку частину тіла, яка б не згадувалася в них. Для автора велике значення має пластика персонажа, його рухи тіла, жести, міміка»⁵⁰⁵ Е. Берта відносить соматизми до «понятійних категорій *егоцентричної спрямованості*» (курсив автор. — В. П.)⁵⁰⁶.

У публіцистичному чи епістолярному дискурсі *соматизми*, як зауважувалося, найчастіше слугують для вербалізації фізіологічних станів чи певного вияву інтуїції. У Лесиному ж мовосвіті названа лексика актуалізується для відтворення буденних фактів соціально-побутового життя, порівняймо: *людей в тім'я б'ють героїчними книгами; [...] там би йому лежати, а не людям голови туманити*» (X, с. 163); [...] *кому ще вуха не позаростали [...]* (X, с. 102–103); *Вам і без мене повна голова сих справ* (X, с. 148); *О певне, мороку й туману багато ще в наших «головах слухаючих»!* (X, с. 163); *Ет, коли в яке галицьке діло не вступи, то аж ноги в'януть, таке воно завжди неподібне виходить. [...] коли, після довгого перериву, глянути у їхні справи, то аж голова заморочиться від трудності орієнтування в них. [...] нема тяжчої та маруднішої роботи, як робота українського галицького публіциста, і приступатись до неї треба з міцною головою та твердою вдачею* (від 15.03.1892, X, с. 148).

Виявлено й незвичний контекст із *соматичною метонімією* на позначення негативних міжособистісних стосунків: [...] *коли Барвінський голова, то які ж там уже руки й ноги будуть при такій голові?..* (від 05.1893, X, с. 153).

Індивідуальна специфіка використання соматичної лексики — показник вишуканості, лінгвокреативності авторки, порівняймо:

⁵⁰⁴ Примітка. Нагадаймо, що запозичений із грецької мови термін *соматичний* (σωματικός) означає “тілесний”. Спочатку термін “соматичний” уживали в біології, потім у психології і психіатрії, а з розвитком антропологічного мовознавства — і в лінгвістиці.

⁵⁰⁵ Белянин В. Основы психолінгвистической диагностики... С. 190.

⁵⁰⁶ Берта Е. Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах. *Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту*. Серія: Філологія. 2017. Вип. 20. № 2. С. 58.

*Здається, що коли я буду тенденцію за **волосся** притягати, то всім буде чутно, як їй **волос** тріщатиме нещасній. А вона як схоче, то й сама до мене прийде, тоді я вже її не прожесну [...] (від 15.03.1892, X, с. 130).*

Отже, листи Лесі Українки до М. Драгоманова — це не тільки епістолярна модель ідеальних родинних стосунків — любові, дружби та поваги, своєрідної вербалізації відповідних інтимних зв'язків між близькими не лише по крові, але й за духом родичами. Це передусім цінне джерело для дослідження теорії і практики психоакцентуації МО, що сприятиме накопиченню досвіду механізмів опису психотипу лінгвоперсони загалом.

2.1.3. Актуалізація музичної лексики й соматизмів як психологічні акценти мовного портретування Лесі Українки

Окремі риси психологічного портрета поетеси, що вплинули на її творчість, підмічені сучасними літературознавцями. Так, С. Михида звернув увагу на те, що «найкращі речі написала Леся Українка в стані стресу, на межі психічних можливостей»⁵⁰⁷. Наявність у її творах мотивів ризику смерті, свідомої добровільної жертви Г. Левченко пов'язувала із загостренням її морально-фізичного стану⁵⁰⁸.

Поетичне мовлення «є наслідком не штучного “надумування” (хоч такі спроби часом і мають місце в окремих письменників), а глибинних процесів селекції мовного матеріалу, що залежить від внутрішнього світу письменника, зумовленого не тільки культурно-історичними та соціальними факторами, а й психічними основами особистості»⁵⁰⁹.

Прихильність поетеси до світу мистецтва знайшла продовження в її поетичному слові, зокрема **музичній** лексиці. «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт», — писа-

---

⁵⁰⁷ Михида С. П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника... С. 262.

⁵⁰⁸ Левченко Г. Д. Міф проти історії. Семіосфера лірики Лесі Українки... С. 283.

⁵⁰⁹ Лисиченко Л. Психологічний фактор у поетичному мовленні... С. 94.

ла Леся, остаточно втративши надію на швидке одужання. Не грати або принаймні не слухати музики було для неї однією з великих «покут». Про музикальність поетичного слова письменниці написано немало, але водночас дослідники не звернули уваги на те, що *любов до музики пов'язана із психічними особливостями письменниці*. Мова концентрується в мовній свідомості людини й, зрозуміло, регулюється психікою. **У поезії Лесі Українки виявлено понад 150 лексем на позначення музичних понять**, серед них:

1) назви музичних інструментів (*арфа, гусла, Еолова арфа, клавіш, кобза, ліра, лютня, мандоліна, орган, Панова флейта, свиріль, сістри, скрипка, сопілка, сурма, флейта, фортепіано*);

2) назви професій (*співець, лірник*);

3) назви явищ, пов'язаних з музикою (*бренькіт, відгук, гук, луна, музика*);

4) назви, пов'язані зі способом та характером виконання музичного твору: *apreggio (акорди на арфі), акорд, briosо (весело), grave (урочисто)*;

5) терміни нотного письма (*нота, DO (до), LA (ля), MI (мі), RE (ре), SI (І, сі), SOL (І, соль), FA (фа)*);

6) назви музичних, словесно-музичних творів (*балада, веснянка, гімн, голосіння, дума, колискова, мелодія, nocturno (ноктюрн), пісенька, пісня, романс, серенада*);

7) лексеми на позначення якості виконання: *веселонько, вільно, голосно, гордо, гучно, незграйно, поважно, тихенько, стиха*);

8) слова на позначення виконавців, співацьких голосів та регістрів (*голос, голосочок, хор*);

9) назви дій і процесів у галузі музикознавства (*настроювати, переспівати, співати*).

Лексика *музичної та музично-звукової семантики* вживається із широким функційним навантаженням, насамперед у номінативній функції для позначення конкретних реалій, наприклад: *...тільки арфу співець почепив на вербі* (І, с. 183); *Давид взявся рукою за гусли, як і щодня...* (І, с. 212); *Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона...* (І, с. 85); *На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок Чиясь весела виграва рука* (І, с. 68).

Фігурує вона й у назвах окремих творів, тобто *в сильній текстовій позиції*: це номінації поетичних збірок («На крилах пісень»), поетичних циклів («Сім струн», «Мелодії», «Ритми»), конкретних поезій («Веснянка», «До мого фортепіано», «Співець», «Граї, моя пісне!»).

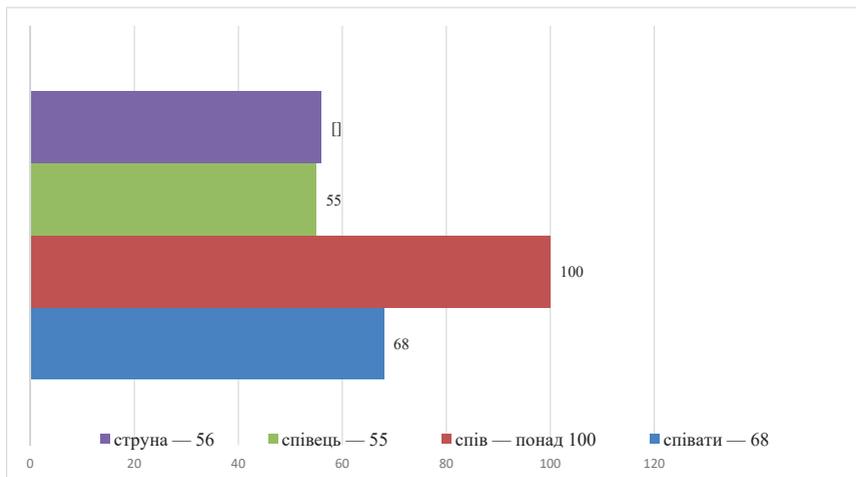
Музична лексика слугує для моделювання художніх образів, наприклад: *Торкни ту струну в своїй арфі, що досі іще не бриніла...* (I, с. 147); *І, може, зустрінеться пісня моя самотная / У світі з пташками-піснями...* (I, с. 45); *...мелодія рантова тепер, як і тоді, мені бунтує кров* (I, с. 186).

Цикл «Сім струн», що започатковує збірку «На крилах пісень», побудований за принципом руху до-мажорної гами — від DO до SI з використанням анафори: порівняймо: «DO» (*До тебе, Україно, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься* /I, с. 45/); «RE» (*Реве-гуде негодонька, Негодоньки не боюся...* /I, с. 45/); «MI» (*Місяць янесенський Промінь тихесенький Кинув до нас...* /I, с. 46/); «FA» (*Фантазіє! ти сило чарівна, Що збудувала світ в порожньому просторі...* /I, с. 47/) і т. д.

У підзаголовках цих поезій указано не тільки на музичні жанри («Гімн», «Колискова», «Nocturno»), але й на спосіб їх «виконання», ніби йдеться власне про музичні п'єси («Crave» /урочисто/, «Brios» /жваво, весело/ та ін.).

Музична лексика створює емоційно-психологічну площину текстового простору, часто стає елементом орнаменталіки — оригінальних метафор та епітетів, наприклад: *І, може, зустрінеться пісня моя самотная У світі з пташками-піснями...* (I, с. 45); *Пісня по волі давно не літала, Приборкана тугою, жалем прибита* (I, с. 101). *Замовкни ж ти, пісне моя лебедина, Бо хутко порветься остання струна!..* (I, с. 163); *І та мелодія не може заніміти [...]* (I, с. 186); *Хай по мені не плачуть смутні дзвони, хай заспіває вільний, дзвінкий вітер* (I, с. 196); *Арфи сумні голосили, квилили єгиптянок співи [...]* (I, с. 206); *Нехай риде арфа, нехай я неоплаканим не згину* (I, с. 212); *Мелодія не може заніміти, хай заспіває вільний, дзвінкий вітер, риде арфа, співи літають, згряя акордів перлистих із неба на землю полетється, із потоку гуків чулих серенада виринала.*

Чимало слів з мистецької сфери є лексичними регулятивами. «Визначальним критерієм статусу регулятивності є важливість цих одиниць у процесі пізнання [...]»⁵¹⁰.

Діаграма 2.1. Частотність уживання лексики, пов'язаної з феноменом співу, у поезії Лесі Українки

За авторськими підрахунками, лексема *пісня* в поезії Лесі Українки має понад 200 фіксацій, *співати* — 68, *спів* — понад 100, *співець* — 55, *струна* — 56 (див. Діаграму 2.1).

Науковці часто надмірно концентрують увагу на тому, що «бен-тежна доля» не дала змоги поетесі реалізувати своє музичне обдарування. Ніби це й слушно. Але ж виростала Леся серед музики, зібрала сотні записів пісень, спілкувалася з композиторами, відвідувала світські музичні заходи, сама акомпанувала, співпрацювала із чоловіком-музикознавцем Климентієм Квіткою, організовувала музичні вечори з участю своїх братів і сестер.

Отже, попри все *Леся реалізовувала певну частину своїх музичних зацікавлень, таланту. І прагнення продовжити музику в слові розцінюємо не лише як ностальгію за певною нереалізованістю в*

⁵¹⁰ Богдан С., Тарасюк Т. Лексичний регулятив дім в епістолярних текстах Лесі Українки й посланнях Андрея Шептицького... С. 1.

музиці й констатацію неможливості займатися улюбленою справою, а й про особистісні цінності людини з акцентуйованими істероїдними рисами.

Помітним складником поетичного (як й епістолярного) дискурсу Лесі Українки є **соматична лексика**, що в сукупності з іншими мовними засобами стає емоційною частиною поетичного світу її пластики. Охопити аналізом усі **соматичні компоненти** неможливо, тому наведемо лише їх частину, подаючи в мікроконтекстах:

1) **волосся**: *злотистеє волосся розвівалось* (I, с. 188); *крізь волосся світила зоря* (I, с. 199); *Чорні пасма волосся, між пасмами тими Матовим блиском ясніла подвійна корона Єгипту* (I, с. 209). Усього лексема *волосся* в поезії фіксується 8 разів;

2) **голова**: *загадкова людська голова* (I, с. 204); *Тихо, журливо кива головою* (I, с. 108); *У розпачі голову стиснув руками* (I, с. 128); *учені голови, гладенькі й кучеряві* (I, с. 187). Усього слово *голова* фіксується понад 30 разів.

3) **лице**: *Припасти лицем до сирої землі* (I, с. 26); *В лице їй глянути одважним оком* (I, с. 239); *І кожний весь в крові, в сльозах його лице* (I, с. 239); *обережно та ніжно лицем притулюсь* (I, с. 277); *Лице його подібне до Тарака* (I, с. 311). Усього ця лексема фіксується 60 разів;

4) **рука / руки**: *Зібрав співець мистецькою рукою* (I, с. 179); *Вона закрила їх побожною рукою* (I, с. 180); [...] *рукою стиснув груди* (I, с. 216); [...] *непевною і чорною рукою* (I, с. 253); *На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок Чиясь весела виграва рука* (I, с. 68). Усього лексема *рука / руки* має понад 100 випадків уживання;

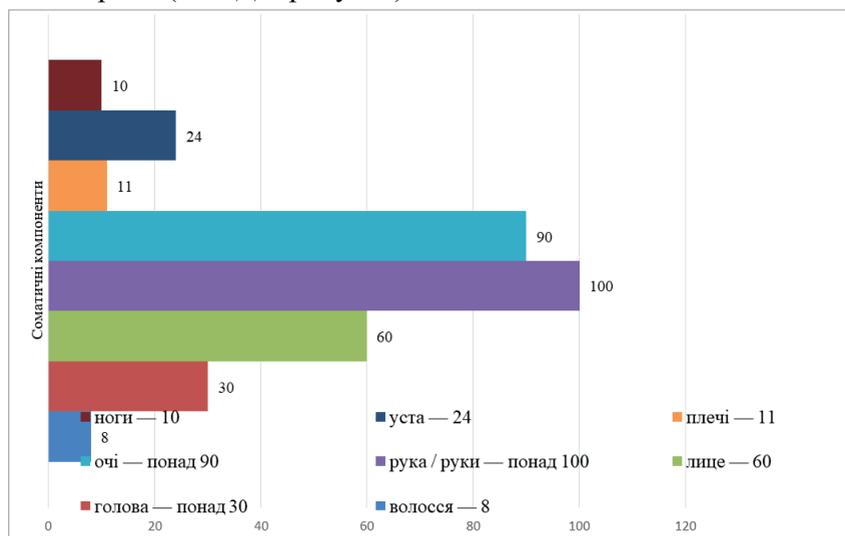
5) **очі**: *Лагідні веснянії очі* (I, с. 49); *Зорі, очі весняної ночі!* (I, с. 50); *То лагідні, як очі дівочі* (I, с. 50); *Фантазії вбачали мої очі* (I, с. 75); *Очі вабить стяга та іскриста* (I, с. 95); *Заглядали в безсоннії очі* (I, с. 101); *Вікна тьмянії, мов очі слабого* (I, с. 109); *І очі, омиті сльозами, тепер поглядають ясніше* (I, с. 122); *Сі очі бачили скрізь лихо і насилля* (I, с. 124); *Одкрила очі, глянула навколо* (I, с. 133). Усього лексема *очі* має понад 90 фіксацій;

6) **плечі**: *Зустрілась їй жінка, на плечах похилих* (I, с. 71); *На плечах лиш барвисті мала крила* (I, с. 75); *Орлині крила чуєм за пле-*

чима (I, с. 131); [...] *Той, що здійма вражі голови з плеч?* (I, с. 144); *Бо холод пройде за плечима* (I, с. 328). Усього лексема *плечі* має 11 фіксацій;

7) **уста:** *Уста тремтіли усміхом утішним* (I, с. 58); *Як починала: з співом на устах!* (I, с. 59); *Уста, що солодко співали й вимовляли* (I, с. 125); *А на устах був усміх зловорожий* (I, с. 132). Усього лексема *уста* має 24 фіксації;

8) **ноги:** *Під ногами у нього лежала гадюча голівка* (I, с. 207); [...] *під ноги стеляться, мов поздыхали* (I, с. 22); *Миттю лев той народний під ноги цариці лягав* (I, с. 206). Усього цю лексему фіксуємо 10 разів (див. Діаграму 2.2).

Діаграма 2.2. Частотність уживання соматичної лексики в поезії Лесі Українки

2.2. Лексичні засоби вербалізації творчої уяви, фантазії в поезії письменниці: реалізація функцій психологічних конструктів акцентуованості

Багатогранний світ МО, своєрідність вербалізації її свідомості — складний феномен, що специфічно віддзеркалює і людську психіку. У фантазіях сублімується творча енергія, народжується

ся «вірогідна можливість»⁵¹¹, реалізується креативний потенціал. Хоч фантазію і розглядають як природну основу всякої мистецької діяльності, її ще пов'язують із підсвідомістю. Психічне вміння вигадувати образи Джон Рональд Руел Толкін запропонував назвати *уявою*, а *фантазію* цей дослідник інтерпретував як потенційну спроможність уяви. Зазначені поняття пов'язані з актуалізацією концепту *НЕРЕАЛЬНІСТЬ*. Ще наприкінці 20-х рр. ХХ ст. зазначений вище вчений застерігав, що фантазію і все фантастичне несправедливо пов'язують лише з дитячим світом, адже «фантазія є [...] не нижчою, а вищою формою мистецтва», причому «формою найпереконливішою»⁵¹².

Ідіостиль істероїдів «вишуканий і надмірно гарний; він ніби копіює усне збуджене мовлення істерички, наповнене інверсією»⁵¹³.

Кожна елітарна МО виявляє примітну особливість, якою й запам'ятовується. Геніальну українську письменницю Лесю Українку дослідники часто називають *мрійницею*, *великою фантазеркою*, яка мала «добру мовну компетенцію»⁵¹⁴. Спробуємо схарактеризувати своєрідність вияву в поетичному мовленні Лесі Українки яскравих рис її психіки, характеру — схильність до фантазії, вимислу й марень. *Фантазію* як основний феномен творчої особистості зазвичай пов'язують зі створенням незвичних образів, яких не існує в реальності. Однак за допомогою тієї ж таки фантазії митець здатен створити «Вторинний Світ» (вислів Джона Рональда Руела Толкіна), у якому ці незвичайні образи стануть вірогідними. І треба немало часу й уміння, аби такої вірогідності досягти. І коли комусь це вдається, ми «маємо рідкісне мистецьке звершення»⁵¹⁵. Цими словами можна окреслити й поетичний світ

---

⁵¹¹ Аристотель. Поэтика. Аристотель. *Сочинения*: в 4 т. / перев. и ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 655.

⁵¹² Толкін Дж. Р. Р. Про чарівні казки, мову, психологію фантазії і те, чому неможливо писати «для дітей» (у перекладі К. Оніщук та О. О'Лір, Львів: «Астролябія». 1939. URL: <https://bokmal.com.ua/life/j-r-r-tolkien-on-fairy-stories> (дата звернення: 14.11.2021).

⁵¹³ Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики...

⁵¹⁴ Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її епо-текстах... С. 97.

⁵¹⁵ Толкін Дж. Р. Р. Про чарівні казки, мову, психологію фантазії і те, чому неможливо писати «для дітей»...

Лесі Українки. Письменниця була з дитинства наділена виразною уявою. З віком ця здатність не просто не зникла, а посилилася. Перебіг життя Лесі не був простим, але сприятливі психосоціальні умови, інтелектуальна атмосфера, мистецька ситуація (модерн як домінувальний напрям літературній творчості) дали їй змогу присвятити себе творчості без певних обмежень, передусім без ідеологічних заборон, без потреби врахування строгих рамок реалізму. У її «мареві фантастичних картин»⁵¹⁶ або вивільнялася бурхлива життєва енергія, або тамувався біль, сум, депресія. Рання український модернізм давав широкий простір чуттєвим рефлексіям і дарував творчу свободу для цього.

Вербалізація фантазії пов'язана зі зверненням до певних жанрів, містичних тем, відповідного письменницького тезаурусу, сюжетно-композиційної організації художніх творів, манери оповіді. На думку психолінгвістів, автор «обирає ту жанрову форму, яка відповідає типу його образного мислення»⁵¹⁷. Саме схильністю до вигадок зумовлені звертання Лесі Українки до таких жанрів, як:

- 1) *казка* («Біда навчить», «Казка про Оха-чародія»);
- 2) *драма-феєрія* («Лісова пісня»);
- 3) *легенда* («Легенда», «Сфінкс», «Ра-Менеїс»);
- 4) *фантазія* (Полярна ніч);
- 5) *гумореска* («Музині химери»).

Натрапляємо на факти, коли лексема *казка* фігурує в назвах творів, що належать до інших жанрів, зокрема це поема «Давня казка», алегорична драма «Осінь казка», поезія «Казочка про край царя Гороха».

Щодо тезаурусу письменниці, то низка реалій її творчої уяви формує таку парадигму: (1) *фантазія*, (2) *мрія*, (3) *химера*, (4) *марево*.

Наведімо тлумачення значень цих лексем: *Фантазія* — 1. Творча уява. 2. Витвір уявлення; мрія. 3. Нічим не обґрунтована думка; вигадка. 4. Дивний учинок; примха, химера. 5. Музичний твір

⁵¹⁶ Михида С. П. Психопоетика українського модерну: проблема реконструкції особистості письменника... С. 264.

⁵¹⁷ Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики...

(інструментальний або вокальний) вільної форми, виконуваний переважно експромтом; імпровізація. 6. Літературний твір казкового, незвичайного змісту⁵¹⁸. Ключовими смислами поняття фантазія є: **‘уява’**, **‘витвір’**, а також — ‘творчість’, ‘мрія’, ‘дивина’, ‘примха’, ‘хімера’, ‘свобода’, ‘експромт’, ‘казковість’, ‘незвичність’. Зазначені смисли можуть ставати основою створення нових образів у письменницькій уяві. Актуалізовано переважно позитивну оцінку. *Мрія* — 1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви. // заст. Привид, примара. 2. Думка про щось бажане, приємне // Бажання, прагнення. // Предмет бажань, прагнень. // Про кохану людину. 3. Про щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія⁵¹⁹.

Ключовими смислами поняття *мрія* є: **‘уява’**, **‘витвір’**, а також — ‘фантазія’, ‘примара’, ‘бажання’, ‘прагнення’, ‘нереальність’, ‘нездійсненність’, ‘недосяжність’. Усі ці смисли можуть порізному концептуалізуватися: вони репрезентують переважно позитивну оцінку. Семний набір лексеми *мрія* близький до семного набору лексеми *фантазія*. *Хімера* — 1. У давньогрецькій міфології — страховище з головою лева, тулубом кози й хвостом дракона, з пащі якого вивергається полум’я. // Скульптурне зображення цього страховища, що символізує пороки, темні сили і є частиною прикрас готичних храмів. 2. перен. Дивовижна фантазія, нездійсненна мрія, витвір уяви. // Нереальні, безглузді плани, наміри, здійснити які неможливо. 3. Те саме, що галюцинація. 4. перев. мн. Дивовижні примхи, вигадки чий-небудь; дивна поведінка кого-небудь; дивацтва. // чол. і жін., розм. Уживається для означення людини, яка міркує і діє дивно, незвично; дивак. 5. перен. Що-небудь своєрідне, дивне, оригінальне. // перев. мн., чого. Що-небудь несподіване, незвичне для когось. 6. Морська риба підкласу суцільноголових, жир печінки якої використовують як лікарський препарат. 7. заст. Опудало (у 1 знач.)⁵²⁰. Ключовими смислами поняття *хімера* є: **‘уява’**, **‘витвір’**, а також — ‘страховище’, ‘темна сила’, ‘порок’, ‘символ’, ‘прикраса’, ‘негативне явище’, ‘фантазія’, ‘мрія’, ‘нездійсненність’,

---

⁵¹⁸ Словник української мови: в 11 т. ... Т. 10. С. 560.

⁵¹⁹ Там само. Т. 4. С. 817.

⁵²⁰ Там само. Т. 11. С. 57.

‘нереальність’, ‘безглуздя’, ‘дивовижність’, ‘галюцинація’, ‘при-мха’, ‘девіантна поведінка’, ‘своєрідність’, ‘оригінальність’, ‘не-сподіваність’, ‘незвичність’, ‘опудало’ ‘дивна тварина’. Лексема *хи-мера* має більший смисловий обсяг порівняно зі словами *фанта-зія* і *мрія*, хоч простежуємо аплікацію кількох смислів. Однак лек-сема *химера* містить бінарну оцінку, тобто її смисли можуть втілю-вати позитивні й негативні образи, можуть моделювати і зміст, що стосується хворобливого стану людини. *Марево* — 1. Зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з’являються уявні зображен-ня наземних предметів або ділянок неба; міраж. 2. чого і без додат-ка, перен. Витвір уяви; видіння, примара. 3. Миготливий шар тепло-го повітря біля поверхні землі (особливо в спеку); сухий туман⁵²¹. Ключовими смислами поняття лексеми *марево* є: ‘уява’, ‘витвір’, а також — ‘міраж’, ‘видіння’, ‘примара’, ‘туман’. Семний набір цієї лексеми також дає змогу моделювати переважно позитивні образи, хоч простежуємо спільні смисли із семним набором слова *химера*.

Як бачимо, у семантичному плані лексеми *фантазія*, *мрія*, *химера*, *марево* мають два спільні компоненти, тобто ті, що по-вторюються в семному наборі кожної з розглянутих структур-них лексемних схем, — це ‘витвір’ і ‘уява’. У кожному лексико-семантичному варіанті виокремлених слів вони пересікаються, пе-рехрещуються, тобто ці лексеми можуть заміщувати одна одну, ре-презентують синонімні зв’язки тотожності. Наявність точок пере-тину в структурі лексичних значень цих слів дає право розгляда-ти їх в одному семантичному полі, уважати компонентами понят-тя *творчість*, що стосується особливості діяльності кожного мит-ця, позначеного узагальнювальною лексемою *вимисел* (Порівняй-мо: *Вимисел*. 1. Те, що вигадане, чого немає в дійсності. 2. літ. Те, що створене уявою, фантазією письменника, один із засобів творен-ня художніх образів і картин життя⁵²²).

Інколи виокремлені лексичні одиниці актуалізуються в сильній текстовій позиції художнього простору поетеси, зокрема входять у структуру назв її художніх творів чи в номінації цілих циклів, порів-

⁵²¹ Там само. Т. 4. С. 626.

⁵²² Там само. Т. 1. С. 431.

няймо: поезії «Мрії» (у циклі «Кримські відгуки» (I, с. 159)); «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила...» (I, с. 52), «Мрії в бурю» (із циклу «З подорожньої книжки» (I, с. 374)); «Мрія далекая, мрія минулая...» (I, с. 274); збірка «Думи і мрії» (I, с. 52); легенди під спільною назвою «Єгипетські фантазії» (легенди «Сфінкс», «Ра-менеїс») (I, с. 412). Семантика й прагматика поетичного образу *мрії* в цих назвах досить широка: це й прагнення до чогось бажаного та приємного, і дитячі спогади про лицарські ігри-бої, і марення під час сніжної бурі, і пережиті почуття. А лексема *фантазія* номінує оповіді на східні мотиви з незвичними, чудернацькими персонажами й творчо обіграними сюжетами. У наступних контекстах смислове навантаження цих лексем значно розширюється. Для характеристики ідіостилю Лесі Українки, її істероїдності має значення і частотність уживань актуалізованих мовних одиниць. Надмір окремих лексичних засобів у текстах одного письменника, своєрідна їх тропеїзація, орнаментальність є тими ключовими сегментами (психолінгвістичними кодами), що дають змогу інтерпретувати його особистісний світ, ознаки індивідуальної психіки.

Лексема *фантазія* та похідні від неї в першому та другому томах 12-томника Лесі Українки фіксується понад 20 разів. У сонеті «Fa» її можна кваліфікувати як смисловий текстовий центр твору, що акумулює систему складників художнього образу, створюючи гармонію цілого й частини. Фантазія тут уособлюється: слово вживається кілька разів у синтаксичній функції звертання, тобто поетеса апелює до фантазії від імені свого Его, вона веде з нею свій діалог. Фантазія, на думку письменниці, *живе в людській душі* і є чинником радості, оскільки без фантазії *життя, як темна ніч*. Письменницька фантазія набуває низки індивідуальних смислів: 'сила', 'мотиватор', 'активізатор', 'спонукувач', 'будитель', 'нахненник', 'чарівниця', 'богиня', 'радощі', 'весна', 'оптимізм', 'світ' 'мрії'. Це поняття набуває системи епітетів — *чарівна, ясна, легкокрила, золотиста, таємна, значуща*. Світ мрій (*фантазії*) письменниці знайшов своє місце між землею і небом, утілившись у форму веселки. Це складна авторська метафора — веселка з'являється після дощу (суму) й має барвисту форму (радість). Світ мрій письменниці різ-

нобарвний. Він мотивований її життєвими негараздами, що накопичуються і перетворюються на краплі дощу, можливо, це метафоризований образ письменницької поезії. Цей дощ падає на землю, зрошуючи її, збагачуючи, щоб вона принесла добрі плоди, щоб люди раділи.

В іншому контексті лексема *фантазія* також уособлюється (на крилах *фантазії думки літають* («Ла», I, с. 49), із фантазією постійно пов'язані думки поетеси, тобто вона постійно мріє. Образ фантазії конкретизується: його авторка бачить власними очима (*фантазії вбачали мої очі...* («Сон», I, с. 75), але, уживаючи форму множини, вона наголошує, що її фантазії багатогранні, необмежені. Водночас фантазії письменниці *химерні*, порівняймо: *Навіщо ж ти, фантазіє химерна* («Забута тінь», I, с.179). Що це значить? Очевидно, поетеса розуміє, що її фантазії нереальні, захмарні, тобто актуалізовано діапазон смислів, що характерні для лексеми *химерний*, — ‘дивовижні’, ‘чудернацькі’, ‘незвичні’, ‘несподівані’, ‘примхливі’, ‘вередливі’, ‘нездійсненні’, ‘незбагненні’, ‘незрозумілі’, ‘заплутані’, можливо, навіть ‘потворні’ (див.: *потворний* — ‘той, якого важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний’⁵²³).

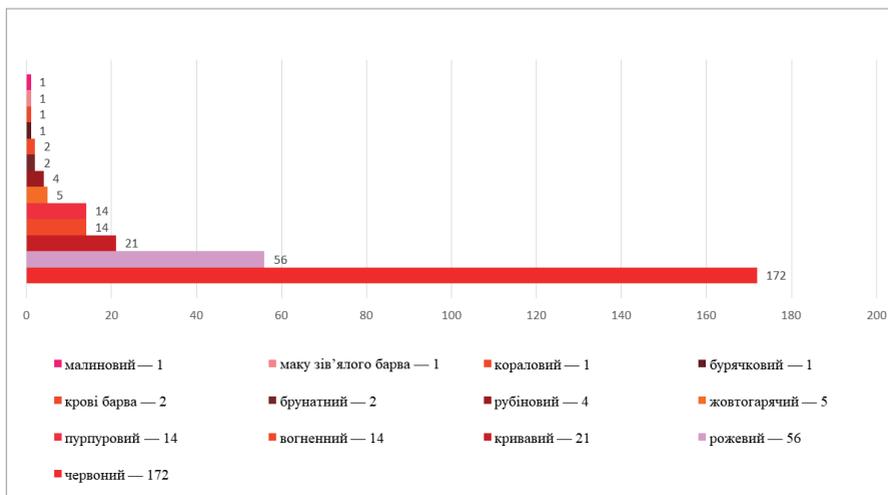
Отже, лексема *фантазія* в інтерпретації Лесі Українки має, як видається, надмірно місткий, структурно навантажений смисловий каркас. Поетеса сама не зовсім може збагнути, якими ж є її фантазії. Вони мінливі, по-різному актуалізуються залежно від її настрою, ситуації, намірів, думок.

Не менш важлива форма творчої уяви — це *мрія*, що має в Лесиній поезії алегоричний, екзистенціальний і духовний зміст. У першому та другому томі творів письменниці на лексеми з коренем *мрій* натрапляємо 248 разів. Психологічну сутність й неусвідомлювані пориви вбачаємо в незвичному уособленні, порівняймо: *мрії колишуть* (I, с. 118), *пролітали мрії* (I, с. 240), *мрії співали* (I, с. 118), *мрії прокинулись* (т. 1, с. 110), *обійми ясных мрій* (I, с. 125), *вдяглися мрії у смуткові шати* (I, с. 151), *вродилась мрія* (I, с. 204), метафоризації: *килими [...] виткали мрії* (I, с. 147), оригінальності епіте-

⁵²³ Там само. Т. II. С. 58.

тів: *красні мрії снуються легенько* (II, с. 31). Серед цих мовних одиниць виокремлюємо й контексти з фіксацією напружено-дійової активності, що притаманна істероїдній акцентуації, порівняймо: *мрії згнули* (I, с. 126), *мрія літа орлом* (I, с. 126), *мрія має голос і крила огнисті* (I, с. 126), *наказала мрія взяти камінь* (I, с. 204).

Дослідники визначили, що в текстах істероїдних акцентуантів висока частотність слів на позначення кольору предмета, причому часто згадується червоний колір та його відтінки⁵²⁴. Л. Шулінова, яка досліджує кольористику, виявила в художніх текстах Лесі Українки 52 компоненти (1484 слововживання), *серед яких переважає червоний і його відтінки*, а саме: червоний — 172, рожевий — 56, кривавий — 21, вогненний — 14, пурпуровий — 14, жовтогарячий — 5, рубіновий — 4, брунатний — 2, крові барва — 2, бурячковий — 1, кораловий — 1, маку зів'ялого барва — 1, малиновий — 1⁵²⁵ (див. Діаграму 2.3.).

Діаграма 2.3. Частотність використання назв червоного кольору і його відтінків у художніх текстах Лесі Українки

⁵²⁴ Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики... С. 109.

⁵²⁵ Шулінова Л. В. Словесна поетика Лесі Українки (поетизація семантики кольору): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1999. С. 8.

Якщо обмежимося тільки аналізом семантико-прагматичного наповнення лексеми *мрія*, то й тут теж спостерігаємо світлу кольористику в епітетах — *блакитна весняная* (I, с. 47), *рожевая* (I, с. 78), *мрії* — *злотисті* (I, с. 47), *червоної* (II, с. 283), *чудова, розкішна, ясна* (I, с. 75). Незвична й індивідуально-авторська смислова й тропеїчна актуалізація: функція порівняння — *мрія* ‘як рідна країна’ (I, с. 177), ‘як море’ (I, с. 171), ‘як проводар, як марево в пустелі’ (I, с. 173). Письменницька уява породжує індивідуально-авторські новотвори, змодельовані за зразком народнорозмовних парних конструкцій — утворюються своєрідні індивідуально-авторські прикладки: *мрії-жалібниці* (II, с. 181), *мрія-мана* (II, с. 129), *картини-мрії* (II, с. 181).

На думку дослідників, у текстах істероїдів «почуття та емоції героїв групуються навколо кількох смислів», одне з них — *занепокоєння*, інше — *спокій*⁵²⁶. Маємо підтвердження цьому: укажімо на актуалізовані поетесою епітети, що увиразнюють її *мрії*. З одного боку, *тяжкії, страшнії* (II, с. 65), *непевні* (II, с. 65), а з другого — *мрія тиха* (I, с. 57), *далекая* (I, с. 173); *мрії нічні* (II, с. 249), *вечірні* (II, с. 269).

Ще одним психолінгвальним маркером Лесиної творчої уяви є світ *химер*, репрезентований парадигмою форм множини та однини іменника *химера / химери*, прислівником *химерно*, прикметником *химерний*, okazіональним інфінітивом *химерувати*. У перших двох томах лексема з коренем *химер* фіксується 27 разів. Лінгвістична реалізація поняття «химерний» найчастіше пов’язана з прикметником *химерний*, що актуалізує такі усталені смисли, як:

1) ‘незвичний’, ‘чудернацький’, порівняймо: [віршовий] *розмір, неначе химерная хвиля* (I, с. 157); *химерний прихильності сполох* (II, с. 129);

2) ‘те, що є породженням гри фантазії, вигаданий’, порівняймо: *химерний ...Кінь поезії крилатий* (II, с. 62);

3) ‘складний, незрозумілий’, наприклад: *Чорне море — / дике, химерне воно, / ні ладу, ні закону не знає* (I, с. 57); (4) ‘дивний’, порівняймо: *химерні люди* (I, с. 163); *тіні химернії* (II, с. 30); *химер-*

⁵²⁶ Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики... С. 107.

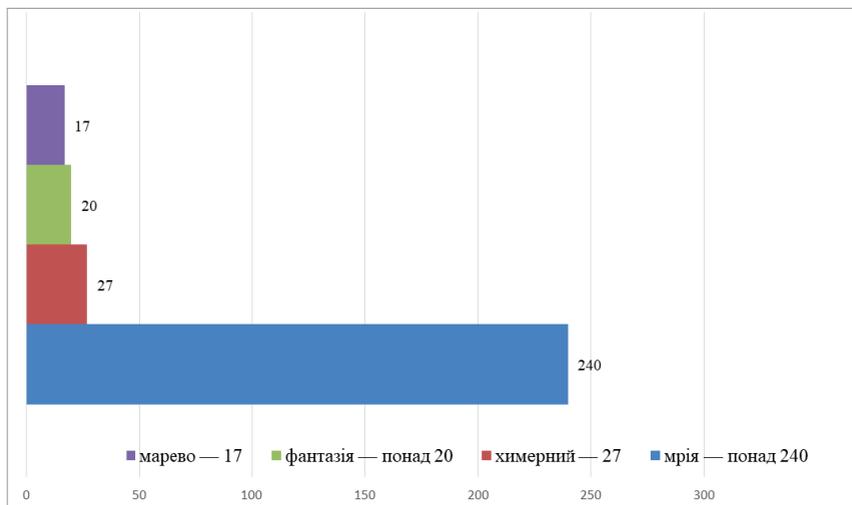
ний світ (II, с. 35). Іменник *химера* позначає матеріалізовані й нематеріалізовані істоти чи певні абстракції, що відсутні в об'єктивній реальності, порівняймо: *а тая муза, то химера* (I, с. 361); *А довічне прокляття — не химера то пуста* (II, с. 155); *Дух святий жене темноту / І химери чорні пріч* (II, с. 155).

Творчо-фантастичний світ Лесиної поезії важко усвідомити й без такого виду уяви, як *марєво*. У перших двох томах відповідна лексема трапляється 17 разів. У поезії *Якби я знав, що їм нема рятунку...*, де використано мотив благословення Ізраїлю після битви патріарха Іакова з Духом. *Марєво* текстуалізується в сакральному часопросторі (хронотопі), порівняймо: *як щаслива мана в пустині; як надія марна*. Моделюється психологічний асоціатив щастя, хоч *марєво* [й] *зрадливе*. Актуалізується негативна смислова тональність. Багатогранність художнього образу доповнюють тропеїчні засоби з лексемним компонентом *марєво* і в інших контекстах, наприклад: *Ще марєвом легким над нами витає / Блакитна весняная мрія* («ЛА» / *Nocturno!*, I, с. 48); *Там хати садками вкриті, / Срібним марєвом повиті* («Красо України, Подолля», I, с. 93); *Навіщо ти серце моє одурила, привабила марєвом щастя?* [у звертанні до Музи] *Ave regina!*, I, с. 147); *Хто наш провідар? Та далека мрія, / Недосяжна, як марєво пустині* («У пустині», I, с. 173); *Та не закрий, будеш ти сіяти, / Як промінь сонця в марєві легенькім* («Квіток, квіток, як можна більше квітів», I, с. 271). Актуалізуються такі тропи, як порівняння, метафора, уособлення, що типові для ідіостилю поетеси.

Отже, фантазійний світ Лесиною слова — це приклад високого мистецтва й неповторного поетичного дарування. Але глибше занурення в цей простір дає змогу відкрити ще й нові, неусвідомлені риси мовомислення цієї лінгвоперсони. Текстологічне втілення лексем *фантазія*, *мрія*, *химери*, *марєво*, що мають складну семантичну структуру, — результат творчої уяви письменниці. Однак

1) якщо слово *мрія* вживається в перших двох томах понад 240 разів, *химерний* — 27, *фантазія* — понад 20, *марєво* — 17, то це переконує, наскільки особистість Лесі Українки була схильна

до вербалізації смислових реалізаторів саме лексеми *мрія*, актуалізуючи не лише загальнономвні усталені смисли, але й моделюючи індивідуальні за допомогою орнаментальної системи, актуалізуючи аксіологічну (позитивну чи негативну) тональність (див. Діаграму 2.4).

Діаграма 2.4. Частотність функціонування лексем *мрія*, *химерний*, *фантазія*, *марево* в поетичних творах Лесі Українки

2) якщо лірична героїня веде внутрішній діалог з персоніфікованими образами *мрії*, *фантазії*, *марева* й *химери* (ознаки театральності),

3) якщо для свого поетизованого простору письменниця знаходить 52 колірні номінації з переважанням червоної барви, — то це однозначно свідчить про вербалізацію ознак істероїдної психологічної акцентуації.

Моделюючи семантико-прагматичне навантаження свого поетичного дискурсу, створюючи відповідну орнаменталіку, неповторні образи, Леся Українка втілює власну *філософію вимислу*, що не може бути відокремлена від її неповторного Его, її індивідуальної й унікальної психіки.

2.3. Онімний маркер підсвідомої структури МО Лесі Українки

Оскільки *оніми* можуть містити не тільки предметну, але й психологічну інформацію, їх можна розглядати в колі проблем психолінгвістики, що сьогодні залишається дослідницькою периферією. Психолінгвістичний аспект онімів на матеріалі художніх текстів допоможе глибше зрозуміти сутність мовомислення елітарних МО, до яких належить і Леся Українка. З плином часу її творчість залишається актуальною, і не всі аспекти її художнього письма вивчені й достатньо потрактовані. Ураховуючи внутрішній аспект мови, маємо можливість більш усвідомлено підійти до аналізу мовних явищ і психічних потенцій Слова поетеси.

Специфіка функціонування онімів у системі художніх текстових структур засвідчено низкою досліджень. Серед фундаментальних — наукові розробки Л. Белея⁵²⁷, Ю. Карпенка⁵²⁸, В. Калінкіна⁵²⁹ та ін. Детальний огляд джерел з літературної ономастики в Україні здійснено М. Мельник⁵³⁰. О. Карпенко⁵³¹ започаткувала новий напрям — когнітивну ономастику, однак психолінгвістичний аспект, який теж торкається когнітивістики, на сьогодні не окреслено. *Ономастична психолінгвістика* також претендує на самостійний напрям сучасного мовознавства, що продемонструємо на прикладі аналізу поетичних текстів Лесі Українки.

У колі інших проблем лінгвостилістики особливості функціонування власних назв у мовному просторі Лесі Українки досліджував Л. Бублейник⁵³². Однак ономастикон письменниці залишається

---

⁵²⁷ Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород, 1995. 119 с.

⁵²⁸ Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. 328 с.

⁵²⁹ Калинин В. М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.

⁵³⁰ Мельник М. Р. Вивчення власних назв в українській художній літературі. *Наша школа (Одеса)*. 1997. № 3. С. 50–52.

⁵³¹ Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.15 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2006. 416 с.

⁵³² Бублейник Л. В. Слово в українській поезії: навч. посібник зі спецкурсу. Луцьк: ВІЕМ, 2012. 312 с.

ся вивченим не повністю. Оними як *психологічні* конструкти лінгвоперсони в українському мовознавстві не вивчалися. Психологічний ракурс онімів не опрацьовували й психолінгвісти, які досліджували психоакцентуацію, зокрема Я. Бондаренко⁵³³, Т. Прокоф'єва⁵³⁴. У працях В. Беляніна⁵³⁵ оними вивчаються лише аспектуально й принагідно. Предметом авторських спостережень обираємо оними поетичного дискурсу як репрезентанти мовної свідомості акцентуованої МО, щоб *показати потенціал онімів як ознаки істероїдності МО Лесі Українки*. Онімні конструкції, уживані Лесею Українкою, уважатимемо мовними елементами закованої істероїдної (демонстративної) акцентуації⁵³⁶.

Що талановитіший митець, то оригінальніше він вписує у свої тексти оними. Особливостями ономастичного простору письменниці є багатство онімних номінацій, їх інтелектуальне наповнення, контекстне оточення. Для поетичного дискурсу загалом не характерне перенасичення власними назвами, однак Леся Українка є винятком. Її численна поетична ономастика містить міжнародні, національні номени та власне авторські новації. Глибинне осмислення їх психологічної суті вимагає інтелектуальної напруженої роботи. Ідеться про явище, *коли письменник-ерудит [...], вимагає від ерудита-читача зрівнятися з ним у знанні лексичного тезаурусу, що не поширений*⁵³⁷. Психологічну природу можна відшукати *інгерентно*, тобто формою самого оніма, і *адгерентно* — у просторі лексичного оточення. У цьому разі розмежовуємо методику лінг-

⁵³³ Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект...

⁵³⁴ Прокоф'єва Т. В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности...

⁵³⁵ Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики ... С. 103.

⁵³⁶ *Примітка.* Матеріалом для цього обрано поетичні тексти Лесі Українки за повним виданням її творів у 12-ти т. Беремо до уваги тільки перший том, куди ввійшли всі поезії авторки, надруковані в трьох прижиттєвих збірках — «На крилах пісень» (1893), «Думи і мрії» (1899), «Відгуки» (1902), поезії, друковані поза збірками та опубліковані після смерті поетеси, поетичні драматичні твори раннього періоду, поетичні гуморески.

⁵³⁷ Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. С. 74.

вістичного й *психолінгвістичного* аналізів. Щоб продемонструвати відмінність між ними, порівняймо певні класи онімів, виявлені в поезії Лесі Українки. Окремі мовні одиниці вживаються в номінативній функції та зрозумілі без контексту, серед них:

1) географічні назви: *Україна, Бахчисарай, Ялта, Волинь, Подолля, Крим*;

2) власні імена людей: *Маруся, Марія, Вероніка, Зарема*;

3) назви міфологічних понять: *Прометей, Титан, Еол, Муза, Артеміда Таврідська, Таврід, Партепіт, Ереб, Еллада, Орест, Аполлон, Електра, Ахіллес, Арголіда, Мойра, Іфігеній, Стікс, Лета*;

б) назви об'єктів релігії: *Месія, Ізраїль, Вавилон*;

7) назви водних об'єктів: *Дніпро, Чорне море*;

9) назви архітектурних споруд: *Чортові сходи, Бастилія*.

Наведений перелік розрядів власних назв свідчить про велику зацікавленість історією, культурою інших народів, вони аспектуально відображають світогляд авторки, її літературні смаки й уподобання, факти біографії. Але подібний парадигматичний аспект лінгвістичного аналізу не виявляє численних конотацій, додаткових нюансів на рівні наративної структури, що засвідчували б факт наявності імпліцитної акцентуованості.

Елементами *психолінгвістичного* аналізу оніми стають тоді, коли опиняються в конкретних текстових умовах. Денотатом у такому разі виступатиме не лише власна назва, але й контекстне оточення. Оніми в поєднанні з іншими мовними засобами набудуть більшої функційної значущості, виявляючи приховані психічні явища. Слово, зрозуміло, поза контекстом несе невизначену інформацію й має лише потенційне значення. Свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші актуалізуються⁵³⁸. На важливості контекстної семантики онімів наголошував і В. Калінкін, порівняймо: «контекстом оніма є такий фрагмент тексту художнього твору, який необхідний і достатній для з'ясування ролі власної назви й для формування значення самого фрагмента, і для створення змістової та образної ціліснос-

---

⁵³⁸ Див. про це: Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слів). Львів: Вища школа, 1980. С. 14.

ті твору»⁵³⁹. Крім того, художні тексти продукуються з актуалізацією авторської інтуїції, несвідомо, спонтанно на межі емоційних переживань, креативного неспокою, «творчість — це боротьба з усім хворобливим, [...] це прояснення і душевне очищення, катарсис»⁵⁴⁰. Тому в художньому мовленні можна простежити психологічні факти, які сам митець не усвідомлює. Однак зауважмо, що в текстах творчої еліти випадкових мовних явищ не буває, проте ці явища потребують декодування. Зазвичай текстовий простір складається із *заголовка* та *власне тексту*, а в окремих випадках трапляються й *присвяти*, *епіграфи*. Власні назви є в кожній із цих структурних частин. Зупинімося на них детальніше.

Заголовок, як відомо, належить до *сильної текстової позиції*. Він уже сам по собі є власною назвою. Дослідники вважають його особливим ономастичним утворенням, що є «центром онімного простору твору»⁵⁴¹. Заголовок можна розглядати в психолінгвістичній парадигмі за умови виокремлення в ньому певних мовних фактів («текст у тексті»). «У назвах “красивих” текстів досить часто трапляються імена»⁵⁴². Фіксується це й у поетичному мовленні Лесі Українки: «Сафо», «На мотив з Міцкевича», «На роковини Шевченка», «Остання пісня Марії Стюарт», «Іфігенія в Тавриді», «Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі!», «Сфінкс», «Ра-Менеїс», «Саул», «Любка», «Прокляття Рахілі», «Плач Єремії», «Ніобєя», «Дочка Ієфая», «Граф фон Ейнзідель», «Казка про Оха-чародія», «Казочка про край царя Гороха», «Князь Володимир за Дніпром...». Інколи імена передані криптонімами («До Lady L. W.»), зафіксовані імпліцитно («То be or not to be?...»), або персоніфіковані («Хамсін» /‘гарячий вітер’. — В. П./).

У системі заголовків спостерігаємо експлікацію емоційних станів, що теж є важливим психологічним маркером імпліцитної істероїдності. “Красивий” текст базується на уявленні «Життя — це

⁵³⁹ См.: Калинин В. М. Поэтика онима... С. 250.

⁵⁴⁰ Роменець О. Психологія творчості. Київ: Либідь, 2004. С. 5.

⁵⁴¹ Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Onomastica. Roczn. XXXI. Wrocław etc.* 1986. С. 220–221.

⁵⁴² Белянин В. П. Основы психолінгвістической диагностики... С. 103.

хвилювання», і в ньому багато компонентів зі значенням ‘колір’, ‘емоції’, ‘жест’, ‘будівля’, ‘тварини’, ‘страждання’⁵⁴³.

У назвах творів Лесі Українки частотними є слова із семами ‘горе’, ‘туга’, ‘сльози’, ‘плач’, ‘стогін’, ‘утома’, що слугують семантичними предиктами емоцій, порівняймо: «Я сьогодні в тузі, в горі...» (I, с. 51); «В небі місяць зіходить смутний...» (I, с. 51); «Коли втомлюся я життям щоденним...» (I, с. 57); «Якщо прийде журба, то не думай її...» (I, с. 66); «Україно! плачу сльзьми над тобою...» (I, с. 73); «Всі наші сльози тугою палкою...» (I, с. 74); «Скрізь плач, і стогін, і ридання...» (I, с. 81); «Горить моє серце...» (I, с. 117); «У чорну хмару зібралася туга моя...» (I, с. 121); «Хвилина розпачу» (I, с. 138); «Я знаю, так, се хворії примари...» (I, с. 151); «Обгорта мене туга, болить голова...» (I, с. 151); «О, як то тяжко тим шляхом ходити...» (I, с. 195); «Жалібний марш» (I, с. 221); «Дивлюся я на смерть натури...» (I, с. 226); «Ти, дівчино, життям розбита, грай!» (I, с. 245); «Хто дасть моїм очам потоки сліз?» (I, с. 287); «Я знала те, що будуть сльози, мука...» (I, с. 301); «Люди бояться вночі кладовища...» (I, с. 309); «Упоєні на бенкетах кривавих...» (I, с. 324); «Я на старім кладовищі лежала...» (I, с. 318).

У заголовках поезій письменниці реалізовано й мистецький складник Я-концепції істероїдної особистості, що втілена в лексиці на позначення музики, музичних асоціацій, співу, про що частково йшлося. Порівняймо: «СІМ СТРУН» — *Do* (Гімн) (I, с. 45); *Re* (Пісня) (I, с. 45); *Mi* (Колискова) (I, с. 46); *Fa* (Сонет) (I, с. 47); *Sol* (*Rondeau*) (I, с. 48); *La* (*Nocturno*) (I, с. 48); *Si* (*Settina*) (I, с. 49); «*Снівець*» (I, с. 62); «*До мого фортепіано (Елегія)*» (I, с. 68); «*Сонет*» (I, с. 79); «*На давній мотив*» (I, с. 86); «*Пісня*» (I, с. 88); «*Грай, моя пісню!*» (I, с. 100); «*Не співайте мені сеї пісні...*» (I, с. 117); «*До музи*» (I, с. 120); «*Невільничі пісні*» (I, с. 123); «*Єврейська мелодія*» (I, с. 146); «*Романс*» (I, с. 155); «*Імпровізація*» (I, с. 156); «*Східна мелодія*» (I, с. 158); «*Єврейські мелодії*» (I, с. 183); «*Де тії струни, де голос по-*

---

⁵⁴³ Див.: Белянин В. П. Суб'єктивний тезаурус художественного тексту. *Тезиси XV Міжнародної научної конференції «Современные проблемы лексикографии». Лаборатория лексикографических исследований кафедры русистики Варшавского университета* (Варшава, 20–21 мая 2021 г.). Варшава, 2021. С. 18.

тужний...» (I, с. 278); *«Осінні співи»* (I, с. 279); *«Осінній плач, осінній спів...»* (I, с. 284).

Високу активність у заголовках виявляють звертання. Це можна трактувати як прагнення до уявного діалогу зі співрозмовником, що опосередковано вказують на мовленнєво-поведінкову систему театральної демонстративності, ілюструють вербалізацію чинника інтимізації. Такі заголовки нагадують репліки актора, виголошені зі сцени, порівняймо: *«Сторонньоко рідна! коханий мій краю!»* (I, с. 73); *«Україно! плачу сльзьми над тобою...»* (I, с. 73); *«Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок!»* (I, с. 92); *«Красо України, Подолля!»* (I, с. 92); *«Граї, моя пісню!»* (I, с. 100); *«Слово, чому ти не твердая криця...»* (I, с. 143); *«Де поділися ви, голоснії слова...»* (I, с. 191); *«Ви щасливі, пречистії зорі...»* (I, с. 199); *«Ти, дівчино, життям розбита, граї!»* (I, с. 245); *«Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?»* (I, с. 261); *«Мої любі, до мене ходіть! я сама»* (I, с. 307); *«О, не кори мене, любий, за мрії про славу...»* (I, с. 314); *«Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила...»* (I, с. 323).

Психологічні штрихи мають і заголовки, побудовані на основі актуалізації апелювання на позначення титулів або вказівки на привілейоване місце в суспільстві. Це може бути:

- 1) найменування самого титулу — *«Королівна»* (I, с. 266);
- 2) поєднання титулу з антропонімом — *«Граф фон Ейнзідель»* (I, с. 327); *«Казочка про край царя Гороха»* (I, с. 339);
- 3) лексема пан — *«Веселий пан»* (I, с. 334); *«Практичний пан»* (I, с. 335); *«Пан політик»* (I, с. 336); *«Пан народовець»* (I, с. 337).

Додатковим джерелом для розуміння психології митця вважають присвяти, у структурі яких є власні назви. Наявність присвяти можна трактувати як потребу в продовженні комунікації, вираження дружби, приязні. Леся Українка присвячувала твори конкретним людям, які відігравали неабияку роль у її житті. Зазвичай присвяти розміщені одразу після заголовків, у наступному рядку, порівняймо (графіка збережена):

«СІМ СТРУН»

(Посвята дядькові Михайлові) (I, с. 45);

«СЛЬОЗИ-ПЕРЛИ»

(Посвята Іванові Франкові) (I, с. 73);

«ПОДОРОЖ ДО МОРЯ»

(Посвята сім'ї Михайла Ф. Комарова) (I, с. 92);

«КРИМСЬКІ СПОГАДИ»

(Посвята братові Михайлові) (I, с. 99);

«ВЕСНЯНКА»

(Сестрі Олесі) (I, с. 114);

«СОН»

(Посвята Александрі С-вій) (I, с. 75).

Переважають, як бачимо, присвяти з указівкою на прізвища й імена. Спорадично трапляються й ініціальні присвяти. Наприклад, винесена в перший рядок ініціальна присвята оприявнює найщиріші інтимні почуття до Сергія Мержинського:

[Пам'яті С. М.]

...Порвалася нескінчена розмова (I, с. 172).

Широкий конотативний простір оніми отримують й у власне текстовому просторі. Мовне конструювання афективного простору онімних одиниць відбувається з використанням доповнювань — метафор й епітетів зі значенням високого ступеня вираженості ознаки. Порівняймо: *Кров'ю затопила долю Україна* (I, с. 96); *Риданням Іудея поїнялась* (I, с. 247); *В Шеолі ... озався гомін дикий* (I, с. 247); *Рахіль із гроба підвелась, / По дітях страчених вона ридає...* (I, с. 247); *Буря грає на Чорному морі...* (I, с. 104); *Бескиди сиві, червоної скелі / Дикі, непевні, нависли над нами* (I, с. 105); *Люди прозвали їх Чортіві сходи; / Ходять злі духи по них та збігають / Гучні веснянії води* (I, с. 105).

Лесині герої часто належать до вищого соціального стану, тому оніми мають додаткові конотації, зокрема актуалізуються такі смисли: 'величність', 'гордість', 'слава', 'висока самооцінка', 'високий соціальний стан'.

Серед номінацій осіб є імена з релігійної сфери, зі стародавньої єгипетської, давньогрецької та давньоримської міфології, імена видатних постатей світової історії та літератури, «сильних світу цього». Вербалізацію психічної сфери істероїдності вбачаємо в гіперболізованих епітетних структурах, що інтенсифікують ознаку: *Титан страшенний* (I, с. 75); *Адонаї-Шадаї, грізний бог!* (I, с. 247); *Ягве, страшний Ягве!* (I, с. 247); *Сам грізний бог Адонаї* (I, с. 173); [...] *Офелія* [...] *безумна* (I, с. 192); *безсмертна пара Данте й Беатріче* (I, с. 179); *премудрі Гатори [богині]* (I, с. 366): *суворий Дант* (I, с. 179) [*Данте Аліг'єрі*]; *свята Вероніка* (I, с. 262). Посилення (згущення) експресії чіткіше простежуємо в широких контекстах, наприклад: *Крик Прометея лунає безліч віків скрізь по світі, він заглушає собою потужні громи олімпійські. Тисячі тронів упало і людських, і божих, але Титанова круча стоїть* [...] (I, с. 388); *А в нас вогонь Титана ще не згас* (I, с. 130). Поетичні оніми можуть бути пов'язані з апелятивами-експресивами як заміниками імен з додатковими семами 'величність', 'слава', наприклад: *Стій, Музо, ображена, горда богине!* (I, с. 164); *Богине, таємна, велична Артемідо, / Хвала тобі!* (I, с. 165); *Єреміє*⁵⁴⁴, *зловісний пророче в залізнім ярмі!* (I, с. 183).

Заміна онімів апелятивними назвами свідчить про те, що для письменниці важливіші не імена, а велич духу: *богиня ясна* (I, с. 75); *безжалісна муза* (I, с. 147); *ясна цариця* (I, с. 148); *королівна, ясна панна* (I, с. 288); *AVE REGINA! (радуїся царице)* (I, с. 147); *По праву спадщини царем названий* (I, с. 239).

Як символ активного самоствердження і високого походження (що важливо для істероїдів), вербалізується образ Прометея. Порівняймо: [...] *і на славний мій рід, що я з Прометея походжу?* (I, с. 285); *я дочка Прометея* (I, с. 285); *А сміливий нащадок Прометея* [...] (I, с. 142); *Брати мої, нащадки Прометея!* (I, с. 142); *Ні, се не варт нащадка Прометея!* (I, с. 169); [...] *веде з Прометея і предківський спадок шанує* (I, с. 388); *Той Прометея нащадок* (I, с. 388).

⁵⁴⁴ Примітка. Єремія — давньоєврейський пророк, який передбачав руйнацію Єрусалиму.

Істероїдні особи відзначаються здатністю активно пристосовуватися до соціальних ситуацій, можливістю актуалізації розмаїття комунікативних стратегій і тактик, демонстрацією комунікативних навичок, що дають їм змогу легко переходити від однієї манери спілкування до іншої. Притаманний істероїдам мінливий перебіг психічних процесів спостерігаємо й у Лесі Українки, яка *легко змінює тональність мовлення — із сумної, песимістичної до мажорної, оптимістичної*.

Поняття зі смислами 'свобода', 'щастя', 'краса' зафіксовані в контекстах з антропонімами (*Радій, Рахіль, Ізраїль оживе, / Месія дасть йому життя нове!* (I, с. 247) та топонімами, наприклад: *Ой, чи так красно в якій країні, Як тут, на нашій рідній Волині!* (I, с. 83); *Славути красної бори соснові / І Случі рідної веселі береги* (I, с. 92); *Красо України, Подолля!* (I, с. 92); *Україно мила, кохана* (I, с. 45).

Внутрішньою потребою істероїдів як людей несамостійних, соціально незрілих є постійна підтримка рідних. На мовному рівні це втілено у високочастотності використання термінів спорідненості. У межах широкого контексту *лінгвостилістика імені* як ідентифікатора родинних зв'язків актуалізується в системі інших динамічних процесів, ознак, подій, що в сукупності теж є елементами демонстративності. Зокрема, у головній героїні Іфігенії («Іфігенія в Тавриді») є брат — *золотокудрий Орест*, який [...] *досі вже на грищах олімпійських / Отримує вінці. Як мусить гарно / Оливи срібне листя одбивати / Против злотистих кучерів його, сестра Електра, коханий Ахіллес, який вінці за прудкість брав*. Нагадаймо, що *золотий, срібний і червоний* кольори є улюбленими для істероїдів, а участь в олімпійських іграх й атрибути нагород — *вінці* — тільки підсилюють демонстративну гордовитість і притаманне таким акцентуантам прагнення до визнання в суспільстві. Поєднання онімів з термінами спорідненості — ще одне підтвердження втіленої в мовленні істероїдності: [до Артеміди] *Латони дочко, сестро Аполлона!; батьку Прометею!* Подібні поєднання зафіксовано і в інших текстах: *А за його Україна-ненька помолиться богу; [...] То ж по йому плачетужить / Україна-ненька* («Жалібний марш», I, с. 221–222); *Була*

в мамі доня, Любка чорнобрива («Любка», I, с. 219); Спогадуй, Олесю, / Сестру свою Лесю! («Веснянка», I, с. 114); До тебе, Україно, наша бездольная мати; До тебе, моя ти Україно [...], Моя безталанная мати! («Сім струн», I, с. 47). Власні назви можуть замінюватися апелятивами на позначення спорідненості, наприклад: *Спочиваєш ти, наш батьку, / Тихо в домовині [...]* [батько — Шевченко]; *Чи можем ми, діти, веселими бути, / Як ньенька в недолі, в нужді побивається нами?* (I, с. 74) [ньенька — Україна]. Це свідчить про те, що для текстотворця важливо не лише назвати суб'єкт, але й емоційно виразити певну властивість.

Схильність істероїдів до фантазування знаходить утілення в казково-алегоричному ономастиконі. Зокрема, у поетичній гуморесці «Музині химери» змодельовано емоційний діалог Поета з Музою, яка насміхається з бажання митця творити заради заробітку. Істероїдність простежується і в контекстуальних оказіональних онімах, і в авторських ремарках на позначення манери мовлення, іноді з елементами роздратування, іронії та сарказму, порівняймо: *Муза (з понурим сарказмом)* (I, с. 358); *Муза (сердито)*; *Поет (роздратовано перебуває), (Ущипливо)* (I, с. 360); *Муза (ображена)*; *Поет (з одвагою розпачу)* (I, с. 365).

Осмислення ономастичної лексики в поезії Лесі Українки вимагає від читача високого рівня освіченості, глибокої ерудиції, оскільки «що багатший культурний й емоційний досвід поета, [...] то важче читачеві «декодувати» поетичний текст»⁵⁴⁵. Наприклад, без додаткового історичного екскурсу пересічному поціновувачу складно зрозуміти драматичну сцену «*Іфігенія в Тавриді*». У міфологічному трактуванні батько приніс у жертву богині Артеміді свою дочку Іфігенію заради перемоги над Троєю. Однак богиня врятувала дівчину від смерті, перенесла в Тавриду (Крим) і зробила жрицею у своєму храмі. Імпліцитна істероїдність засвідчена в:

1) описах величної статуї Артеміді: *статуя Артеміді на високому подвійному п'єдесталі [...]* Від храму до моря йде стежка, виложена мармуром (I, с. 165);

⁵⁴⁵ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова... С. 110.

2) пісенних возвеличеннях богині: *Богине, тасмна, велична Артемідо, / Хвала тобі!; Хвала тобі, потужна, неблаганна / Богине стріл!* (I, с. 165); *Слава тобі! / Срібнопрестольная, / Вічно-осаяйна, / Дивно-потужная! / Слава тобі!* (I, с. 167);

3) описах розкішного одягу й прикрас: *З храму виходить Іфігенія в довгій одежі і з срібною діадемою над чолом* (I, с. 166);

4) епітетах високого звучання, що характеризують персонажів: *славутня Іфігенія, сувора грізна Мойра*⁵⁴⁶.

Мовні механізми демонстративності ефектно втілені в легендах, що дають змогу «дофантазувати» вербалізацію єгипетських мотивів. У легенді «Сфінкс» ці образи, перекодовуючись, фантастично комбінуються. Сфінкс у традиційному уявленні — це страховисько, зображуване в давньоєгипетському мистецтві в образі лева з головою іншої тварини чи людини. У європейському мистецтві зазвичай уживається як символ тасмниці. А в поетичному осмисленні Лесі Українки — це поєднання слов'янської духовної символіки з екзотичним світом, що об'єктивується за допомогою персонафікованих антропонімів: *Там списані були імення / Тої потвори: Сонце, Правда, Доля, / Життя, Кохання і багато інших. / Та краще всіх пристало слово: Сфінкс — / Воно тасмне, як сама потвора* (I, с. 205).

У легенді «Ра-Менеїс» осмислено життєпис жінки-фараона Хатшепсут, яка 20 років правила Єгиптом. Онім Ра-Менеїс дослідники пояснюють так: *«Ра» [...] у давніх єгиптян — верховний бог Сонця. Щодо другої частини слова — «Менеїс», то [...] версія пов'язана з першим царем Єгипту Меною. Мена належав до першої династії фараонів [...]. «Мена» означає 'міцний', 'той, що стоїть вічно'.* Відповідно до аналізу двох частин імені етимологічна назва легенди прочитується так: «божественне та вічне»⁵⁴⁷. Отже, заголовок є онімним утворенням самої письменниці. А обраний жанр легенди дав змогу домислити образ, посилюючи конотацію величі, порівняймо: *Ра-Менеїс була горда цариця, дочка фараонів. / Гарна й*

---

⁵⁴⁶ Примітка. У давньогрецькій міфології богиня долі, фатуму.

⁵⁴⁷ Кудряшова О. Поетика легенди Лесі Українки «Ра-Менеїс». *Слово і Час*. 2010. № 10. С. 50.

страшна, мов Урея, змія золотая; панувала нарівні з богами; повновладна цариця Єгипту (I, с. 206). Вищість правительки передається через:

1) опис царських лаштунків з онімними елементами в контексті: *Двох Єгиптів вінець — і змія золотая Урея* (I, с. 206);

2) вербалізацію портретних рис цариці: *Мала чоло діамантове й темні рубінові очі* (I, с. 206); *в очах [...] рубінові іскри [...]* (I, с. 206). *Всі камінні богині робились до неї подібні* (I, с. 206);

3) моделювання манери владарювання Ра-Менеїс: *Вдача в цариці була, мов Нілу підступнії води, Весь Єгипет стогнав* (I, с. 206). *Золото, діамант, рубін* — символи багатства, влади, величі. Апельтив з *усміхом сфінкса*, утворений від власної назви, став додатковою емоційною характеристичною деталлю портретування цариці: *З усміхом сфінкса цариця йому наступала на шию [...]* (I, с. 206).

Основний патерн поведінки істероїдів — підвищена комунікативна активність, схильність самостверджуватися в особистому просторі зовнішніх відносин. Саме цим можна пояснити численні змодельовані діалоги та полілоги між персонажами, наприклад: між *Серафим і Рахіль* («Прокляття Рахілі», I, с. 246); *Музою й Поетом* («Музині химери», I, с. 358–362); *Музою й ліричною героїнею* («Зимова ніч на чужині») (I, с. 162); *козаком і дівчиною* («Калина», I, с. 272); *королівною й лицарем* («Королівна», I, с. 266–267); *в'язнем, його дружиною і дочкою* («В'язень», I, с. 60–61); *матір'ю й дитиною* («Мамо, іде вже зима, I, с. 111–112), *хворою й черницею* («Грішниця», I, 131–138). У поезії «На давній мотив» (I, с. 86–87) для називання осіб використано фольклорні форми звертання в кличному відмінку — *моя голубко, мій коханий друже, любко мила, любко моя гожа*. Функціонування поряд з онімами апелитивних номінацій осіб є доказом того, що в Лесі Українки імення не іменують, а виражають головну властивість персонажів⁵⁴⁸. Іншими словами, додаткову імпліцитну інформацію містить не ім'я, а саме комунікативні інтенції.

Вроджена істероїдна акцентуація Лесі Українки сприяла творчій продуктивності, соціальній активності, прагненню до накопи-

⁵⁴⁸ Див.: Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2001. С. 7.

чення знань. Це пояснює наявність широкого масиву різних типів онімів, їхнє інтелектуальне наповнення. Оніми — безперечно, один з багатьох чинників актуалізації несвідомих структур особистості. Досліджено оніми-заголовки, оніми, наявні в присвятах, оніми, що функціують у власне текстовому просторі. Психологічні риси МО простежуємо в кожній із цих структурних текстових одиниць. Виявлені власні назви в поєднанні з іншими мовними засобами текстуалізують риси прихованої істероїдності, *стаючи корелятами імпульсивності, творчої продуктивності, лінгвокреативності, ціннісних пріоритетів, інтелектуальної потужності*.

Як бачимо, оніми, що поширені в поетичних текстах Лесі Українки, — це психологічно значущі: (1) імена-типи, (2) імена-характеристики, (3) імена-образи, (4) імена-символи, (5) емоційні топоси, що потребують розуміння й осмислення їх читачем.

2.4. Своєрідність вербалізації демонстративної (істероїдної) лінгвопсихоакцентуації в прозовому тексті Лесі Українки

У час, коли структурно-системна лінгвістика поступилася місцем антропологічному мовознавству, особливу увагу звертають на особистісний аспект мовлення, вивчають людину як творця, носія знань і внутрішньої творчої сили. Психофізичний механізм мови має важливе значення, оскільки свідомі й підсвідомі прояви завжди в «нерозривному зв'язку з художністю»⁵⁴⁹.

Сучасні дослідники актуалізують поняття *психічна сила, енергія слова*⁵⁵⁰. Зокрема, Т. Космеда наголошує, що текстотворець ділиться енергією свого слова, свого Его не так із читачем, як із самим собою, тобто зі своїм Alter Ego⁵⁵¹. Нагадаймо, що «Его (лат. ego — я) — частина людської особистості, яка усвідомлюється як власне “я” і знаходиться в контакті з навколишнім світом за допомо-

---

⁵⁴⁹ Михида С. У психопоетичному світі Лесі Українки (Стаття третя). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 209.

⁵⁵⁰ Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі... С. 90.

⁵⁵¹ Там само. С. 90.

гою сприйняття»⁵⁵²; «Альтер-éго (Alter ego) (лат. alter ego — інше я) — належним чином придумана або реальна альтернативна особистість людини: ліричний герой, закріплений за псевдонімом образ, намісник [...]»⁵⁵³. Наведене визначення і беремо за основу.

Продовжуючи висловлену вище думку, наголосімо, що художні шедеври народжуються не так з авторського бажання, як з необхідності «звільнитися від інформативного тягаря»⁵⁵⁴, поділитися тією енергією, що дана вищими силами, а тому за текстом, як відомо, зазвичай відстежують, як наголошувалося, певні риси біографії, зокрема й психобіографії митців, насамперед представників національної еліти, до яких належить і геніальна Леся Українка. Під *психобіографією* розуміємо сукупність психологічних фактів життя людини, що важливі для моделювання її психотипу.

До найменш поцінованої частини мистецького набутку письменниці належить художня проза, якою за життя не надто захоплювалися її сучасники. Критичні відгуки певною мірою впливали на саму Лесю Українку, але попри це в листі до О. Кобилянської (від 26.11.1900) вона писала: «Певна річ, що я белетристики і не думаю покидати, бо то вже моя натура того б не дозволила, тільки ж я багато раз у раз писати белетристики ніколи не могла, бо вона *занадто палить мене...*»⁵⁵⁵ (курсив автор. — В. П.). Слово *белетристика* вжито нею в традиційному значенні — ‘художня література, переважно повісті та оповідання’⁵⁵⁶. В останні десятиліття до прози Лесі Українки звернулися В. Агеєва⁵⁵⁷, Н. Балабуха⁵⁵⁸, О. Забужко⁵⁵⁹,

⁵⁵² Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qty=%C5%E3%EE> (дата звернення: 17.01.2021).

⁵⁵³ Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни... Т. 1. С. 39.

⁵⁵⁴ Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі... С. 90.

⁵⁵⁵ Українка Леся. Зібрання творів у 12 т. ... Т. 11. С. 194.

⁵⁵⁶ Словник української мови: в 11 т. ... Т. 1. С. 155.

⁵⁵⁷ Агеєва В. Українська імпресіоністична проза. Київ: Вид-во Ін-ту літ-ри ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 1994.

⁵⁵⁸ Балабуха Н. Казки Лесі Українки в контексті жанрового дискурсу. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: Вид-во «Волин. обл. друк.», 2006. Т. 2. С. 246–261.

⁵⁵⁹ Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. 3-е вид., випр. Київ: Факт, 2007. 638 с.

С. Михида⁵⁶⁰, М. Моклиця⁵⁶¹, Т. Проскуріна⁵⁶² та ін. У працях названих авторів неоднозначно порушуються такі питання, як

1) належність прозового набутку до мистецького напрямку (неореалізм, неоромантизм та ін.);

2) вияв ступеня мистецької довершеності прози (краща чи гірша за поезію й драматургію);

3) історія написання творів та жанрова специфіка прозових «образків».

Прозові мініатюри Лесі Українки, так звані образки, не всі однакового гатунку. Як зауважила О. Головій, «перші прозові спроби — це відголоски традиції попередників, однак пізніша проза органічно вписується в парадигму модерну»⁵⁶³. Якщо ж прискіпливо приглянутися до прозових текстів письменниці, то в кожному з них відчувається поглиблений психологізм, що закодований і в сюжетно-фабульній організації, і в уживанні різноманітних мовних одиниць. Хоча бездоганне мовлення письменників-класиків є зразком для типових представників лінгвоспільноти, варто враховувати й те, що мистецькі шедеври створюються в стані натхнення, потужного емоційного напруження, на межі фізичних та інтелектуальних сил. Емоційний досвід та підсвідоме бажання творення своєї реальності призводить до виникнення певних особливостей у психіці, до яких відносять і явище психологічної акцентуації характеру. Л. Виготський зауважив, що «скрізь — у фонетиці, морфології, лексиці та семантиці, навіть у ритміці, метриці та музиці — за граматичними та формальними категоріями ховаються психологічні»⁵⁶⁴.

---

⁵⁶⁰ Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки...

⁵⁶¹ Моклиця М. Модернізм як структура: філософія, психологія, поетика. Вид. 2-е, допов. і переробл. Луцьк: РВВ «Вежа», Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2002. 390 с.

⁵⁶² Проскуріна Т. Рецепція прози Лесі Українки у вітчизняному і зарубіжному літературознавстві. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа», Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4. Кн. 2. С. 130–146.

⁵⁶³ Головій О. Неперервність естетико-стильової традиції реалізму / натуралізму в українській модерній прозі (на матеріалі белетристики Лесі Українки). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: Вид-во Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. Т. 6. С. 39.

⁵⁶⁴ Выготский Л. Мышление и речь. Выготский Л. *Избранные психологические исследования*. Москва: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1956. С. 334.

Характер акцентуації, виявленої в поезії та листах письменниці, маємо намір порівняти з мовнопсихічними фактами, зафіксованими в прозі, оскільки навіть «абсолютно далекий від фактів життя письменника твір може містити дані про перебіг його психічних процесів, емоційний стан, вольову активність, особливості темпераменту, підсвідому сферу — структурні компоненти особистості митця»⁵⁶⁵. Спробуємо з'ясувати характер текстових одиниць, у яких закодовані певні істероїдні (демонстративні) риси елітарної МО Лесі Українки. Для дослідження актуалізуємо фрагмент прози Лесі Українки (22 твори), уміщені в 7-му томі зібрання творів у 12-ти томах⁵⁶⁶.

У прозовому художньому світі Лесі Українки актуалізовано різні моделі життя, зокрема:

1) сира буденність сільського простого люду («Така її доля», «Святий вечір!», «Одинак», «Весняні співи»);

2) протест колишньої світської левиці проти свого приниженого становища в суспільстві після смерті чоловіка («Жаль»);

3) ірреальний світ царства квітів та ельфів («Лелія»);

4) одноденне щастя метелика, який полетів на світло («Метелик»);

5) дорослі клопоти маленького горобчика, який набирився розуму («Біда навчить»);

6) неможливість соціальної рецепції обдарованої дівчини з фізичною вадою («Голосні струни» /нарис/);

7) інтимні спогади про палке кохання з першого погляду («Лист у далечинь»);

8) неврози та мистецьке божевілля пацієнтів психіатричної клініки («Місто смутку»);

9) філософське осмислення Божого довершеного світу («Щастя») та ін.

Певні мовні одиниці та структурні компоненти текстів слугують своєрідними діагностичними маркерами, осмислення яких дає

⁵⁶⁵ Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки... С. 210.

⁵⁶⁶ Українка Леся. Зібрання творів: у 12-ти т. Київ: Наук. думка, 1976–1979. Т. 7. Далі під час цитування в тексті покликаємося на це видання скорочено, указуючи в круглих дужках назву твору, том і конкретну сторінку.

змогу віднести елітарну мовну особистість до певного виду акцентуації.

С. Михида вважає, що творчість для Лесі Українки загалом була «засобом рівноваги». Фізична кваліть не могла завадити їй жити повноцінно. Мабуть, тому й кожен з її персонажів наділений *гордовитим бажанням* не бути слабким. Актуалізуймо ключові текстові фрагменти та інтерпретуємо їх:

1) хворий юнак у Святий вечір думає, про те, *чи діжде він другого святого вечора? Що се? Знов тая жура, знов той жаль? Ні, годі* («Святий вечір», VII, с. 13). Вербалізується почуття сумніву, невпевненості, намагання відкинути песимістичні думки, нав'язні реальними життєвими ситуаціями;

2) напередодні свята швачка закінчує роботу — шиє сукню для пані й роздумує: *[...] У людей святий вечір! А у неї? Ба! у неї теж святий вечір* («Святий вечір», VII, с.14). У цьому разі знову питальні речення вказують на сумнів, актуалізацією вигуку своєрідно вербалізуються емоції, зокрема цьому слугує дискурсивне слово *Ба!*. Ф. Бацевич зауважує, що «лексема *ба* у функції вигуку, сполучника і частки має помітну діалогічну природу, виступаючи в ролі імпліцитного заперечення змісту попереднього висловлення (висловлень, думки в цілому), тобто має ретроспективний текстовий характер»⁵⁶⁷. У цьому разі вигук *ба!* вжито як окреме речення: заперечення і ствердження — *Ба! у неї теж святий вечір*. Простежуємо актуалізований діалог Ego з Alter Ego. Уточнюються попередні міркування, формулюється відповідь на поставлене запитання: *У людей святий вечір! А у неї?* За допомогою зазначених мовних засобів у тексті вербалізується віра, що Святий вечір може змінити все на краще. Вигук *Ба!* репрезентує додатковий прагматичний смисл — виникнення почуття радості з приводу усвідомлення можливості чогось того, до чого людина прагне. Омовлюється оптимізм;

3) маленькому хлопчикові, який запізнюється на Святвечір, страшно й холодно в темряві, але його звеселяють вогниці, що [...]

---

⁵⁶⁷ Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова: моногр. Львів: ПАІС, 2014. С. 169.

один за другим виринають з темноти [...]), мигтять веселенько («Святий вечір», VII, с. 13). Омовлюється радість від усвідомлення близької зустрічі з рідними у Святвечір, і це допомагає перебороти страх у морозну ніч. Цьому сприяють і вогники, що мигтять веселенько: оптимістична тональність моделюється за допомогою прислівника *веселенько* зі зменшено-пестливим суфіксом *-еньк*, що сприяє вербалізації інтимізації;

4) обдарована дівчина з фізичною вадою *гірко плакала, стримуючи ридання... Чого плакала? [...]. Нічого не сталося... / Зникніть, спогади!...* («Голосні струни», VII, с.151) — і в цьому фрагменті художнього тексту також продемонстровано вагання, непевність, вербалізується емоція смутку, що реалізується омовленням неverbаліки — сльози, відчай, гіркота і їх стримування. Водночас актуалізується імперативна категорична тональність, виражена наказовим способом дієслова *Зникніть!* Маємо звертання до пам'яті — актуалізуються спогади;

5) лірична героїня безтямно закохалася, але не хоче ще раз зустріти того чоловіка, щоб не зіпсувати мить свого чарівного спогаду: *друга зустріч могла б нам тільки зіпсувати добре враження від першої* («Лист у далечінь», VII, с. 158). У цьому текстовому фрагменті вербалізовано почуття страху, ствердження того, що необхідно все залишити так, як є, щоб чогось не зіпсувати. Знову намагання залишити в пам'яті краще, оскільки є зневіра в майбутнє. Зазначеному сприяє імпліцитне протиставлення дискурсивних слів (порядкових числівників) *перший – другий*, що актуалізують семантику *'кращий' – 'гірший'*⁵⁶⁸: зазвичай усе перше краще.

Художнє втілення істероїдної *гордості* фіксуємо і в інших контекстах, порівняймо: *Софія погордливо махнула рукою* («Жаль», VII, с. 96) — вербалізація красномовного жесту *махнула рукою* з актуалізацією характеризувального прислівника *погордливо*; *Звивалась [...] мелодія, горда і буйна* («Голосні струни», VII, с. 153) — відокремлені характеризувальні прикметники (*горда і буйна*) у

⁵⁶⁸ Див. про це докл.: Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова... С. 39–44.

функції епітетів; ...[красуня] з *погордливим усміхом на коралових устах* («Пізно», VII, с. 102) — указівка на невербальну рефлексію — *погордливий усміх; [...] Корній усміхнувся гордо та сумно* («Одинак», VII, с. 122) — актуалізація означальних прислівників *гордо і сумно*, що також ілюструють відповідну невербальну реакцію.

Лінгвістичним параметром істероїдності є також сюжетна *ідея мандрів* як спосіб відтворення широти бачення світу. Зазначене актуалізовано в таких епізодах:

1) на світло з темного вогкого льоху виривається метелик — як символ свободи й легкого порхання по світу («Метелик»);

2) недужий хлопчик з казки «Лелія» подорожує вві сні — вербалізується прагнення бути здоровим,

3) Софія Турковська (повість «Жаль») виїжджає зі своїм чоловіком за кордон, а потім в ролі компаньйонки супроводжує стару баронесу в численних поїздках;

4) далеко від дому, на чужині, відбувається зустріч ліричної героїні із чоловіком її мрії («Лист у далечинь»);

5) мрія про не заселену людьми країну заколисує оповідачку новели «Над морем»;

6) ліричний герой з оповідання «Мгновение» опиняється в Польщі.

І в поезії, і в листах, відповідно, і в прозі Лесі Українки істероїдність виявляють через *частотність використання соматичної лексики*. Перевантаження в прозових текстах соматизмів дає змогу не лише змоделювати портретні характеристики персонажів, але й передати стан замилювання людським обличчям, що мотивовано підсвідомим *потягом до демонстративної театральності*, де зовнішність відіграє чи не першорядну роль.

Соматичні лексеми, зрозуміло, передають і портретні риси зовнішності, і риси характеру, глибокі чуттєві реакції людей, простежуємо виразну вербалізацію невербаліки, що містить вказівку на відповідні почуття, емоції, психічні стани персонажів, порівняймо: *голівкою киває* («Біда навчить», VII, с. 25), *злотисті кучері [...] над чолом* («Жаль», VII, с. 42); *дрібно фризвана гривка* («Жаль», VII,

с. 43); *її очі сяяли, обличчя злегка зашарілося* («Жаль», VII, с. 45); *кучерики бездоганні* («Жаль», VII, с. 57); *горді груди; від щирого серця* («Голосні струни», VII, с. 146); *жебраче слово кохання душу морозить; співав з вібрацією в голосі, нахмуривши брови і підвівши чоло; енергійний вираз на блідому обличчі; чорнява смілива головка; тонкі ручки; туга [...] рвала серце* («Голосні струни», VII, с. 147); *в серці розцвітають квітки таємні* («Голосні струни», VII, с. 149), *спогоди зацвіли в серці* («Голосні струни», VII, с. 148); *а серце б'ється, б'ється, б'ється, жити спішиється* («Голосні струни», VII, с. 149); *очі в неї, мов барвінок, а коси, мов промінь сонця* («Голосні струни», VII, с. 150); *серця приклала до гри* («Голосні струни», VII, с. 150); *світлий спомин з глибини душі* («Голосні струни», VII, с. 152); *держіться міцніше моєї руки* («Голосні струни», VII, с. 157); *голова потвори* («Приязнь», VII, с. 205); *королівські руки* («Місто смутку», VII, с. 137). Відповідна майстерна актуалізація соматизмів із залученням прийому вербалізації невербаліки вказує і на вік героїв, порівняймо: *сивувате волосся* («Жаль», VII, с. 45), *старече обличчя* («Над морем», VII, с. 162), *кругленьке свіже личко* («Жаль», VII, с. 42).

В оповіданні «Над морем» виявлено дві ознаки істероїдності — (а) надмірне деталізування предметів та об'єктів і (б) висока частотність соматичної лексики в портретному описі дівочого обличчя на світліні, порівняймо: [...] *тоненькі рученята і гнучка дитяча шийка вирізнялись [...], вузькі груди прикрашені були рясними і пишними шлярками, голова підведена різким рухом вгору, на обличчі [...] білі рівні зуби і штучна усмішка; від такої пози підборіддя вийшло широким, грубим, і риси лиця всі покоротшали. Очі були підведені, збільшені, брови різко чорніли, волосся цілою хмарою стояло над низьким лобом* («Над морем», VII, с. 164).

Про те, що маніпулювання соматичною лексикою «диктується» підсвідомістю текстотворця, свідчать і фрагменти художніх контекстів, де актуалізовано індивідуально-авторське сприйняття дійсності, незвичне світорозуміння і світобачення, своєрідне моделювання соматичної орнаменталіки, порівняймо: метафора — *фаланги хвиль*

(«Над морем», VII, с. 159); поетичні епітети з вербалізацією невербаліки — *поетично-невинний усміх [...] на рожевих устах* («Жаль», VII, с. 43).

Зорова площина візуального сприйняття світу майстерно доповнюється невербалікою на позначення виразу очей / погляду, змодельованого за допомогою відповідних образних засобів, порівняймо: метафоричність — *очиці блиснули вогнем утіхи* («Жаль», с. 42); *очі палали нестримним гнівом* («Одинак», VII, с. 106); *люди зі світами в очах* («Примара», VII, с. 203); уособлення — *розмовляють очі* («Голосні струни», VII, с. 148), *поглядом жалував* («Голосні струни», VII, с. 148), *їх очі зустрілись* («Голосні струни», VII, с. 148); епітетність — *заплакані очі* («Одинак», VII, с. 106), *розумні іскристі очі* («Голосні струни», VII, с. 147); *дивилася ласкавими очима* («Голосні струни», VII, с. 152); *очі щирі* («Голосні струни», VII, с. 152), *втомлені очі* («Голосні струни», VII, с. 152); *темний погляд* («Над морем», VII, с. 169); *серйозний погляд очей* (Ein Brief ins Weite, VII, с. 157); *тремтячі вії* («Приязнь», VII, с. 230).

Сучасні мовознавці розмірковують про *соматичний код культури* та навіть про *соматичний концепт* як його одиницю. «Найменування елементів людського тіла, специфічні для них властивості, характеристики, просторові та тимчасові їх виміри, які, окрім назви, несуть у собі значущі для культури сенси, утворюють соматичний код культури»⁵⁶⁹. А соматичний концепт сприймається як культурний знак у межах соматичного коду⁵⁷⁰.

У 22-х прозових творах Лесі Українки лексема *голова* має 14 уживань, *головонька* — 3, *руки / ручки* — 26, *очі* — 19, *кучері* — 5, *лице* — 6, *нога / ноги* — 3, *коса* — 2, *волосся* — 2, *гривка* — 1, *чоло* — 4, *обличчя* — 6, *серце* — 10, *душа* — 5 (див. Діаграму 2.5).

---

⁵⁶⁹ Захаренко И. Ноги в соматическом коде культуры (на примере фразеологии). *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей. Москва: Изд-во «МАКС Пресс», 2003. Вып. 25. С. 86.

⁵⁷⁰ Башкатова Ю. Символические признаки соматических концептов. *Сибирский филол. журнал*. 2014. № 2. С. 240.

ма *може* активно використовується в «живому» мовленні українців для вираження припущення чи сумніву, вірогідності чи припустимості. Це дискурсивне слово, що має, власне, прагматичні функції і смисли. Своєрідну семантико-прагматичну наповненість має і займенник *така* в заголовку. З одного боку, його можна розглядати як *сильне «прецедентне слово»*⁵⁷³, а з другого — як *«інтимізований займенник»*⁵⁷⁴, який у мові матері звучить як виправдання своєї бездіяльності, небажання втручатися в нещасливу долю доньки.

Велику силу недомовлених слів (імпліцитність думки, діалог із читачем — натяк на потребу декодувати інформацію) спостерігаємо також в епізоді з оповідання «Голосні струни» (нарис). Виникає така ситуація: закохана дівчина свою нерозділену любов передає через музику. Маючи фізичну ваду (горб), вона не може сподіватися на взаємне кохання з красенем. Удамося до ширшого контексту, щоб показати *вербальну афектацію*, під якою розуміємо напруженість, піднесеність, надмірну емоційність, гіперболізацію в мовленні. Порівняймо: *Бушувала буря, крізь яку іноді звучала перша мелодія спомину, але вона була сумна і переривчаста і скоро поринула цілком у хвилях гордого розпачу. Все потонуло в них — світлі мрії, жалісні плачі, сміливі пориви і трепетні сльози. Хвилі гуділи все дужче, все неспокійніше і тривожніше, оглушуючи самих себе. Швидше і швидше котилися хвилі, заливали все, розливалися ширше і помалу заспокоювались. Вони гомоніли все тихше і тихше, і з їх гомону виникала пісня, безнадійна і хмура, як туман на ніч на морі. Ледве чутно, як подих, прозвучала вона й зааніміла... Раптом пролунав гучний стогін, як крик серця, і на низькій ноті обірвався* (тут і далі жирний шрифт автор. — В. П.) («Голосні струни», VII, с. 153). У наведеному уривку — типове істероїдне мовлення, у якому простежуємо:

- 1) інверсійні сполуки (*бушувала буря*);
- 2) мовні засоби для вербалізації різкої, хвилеподібної, зміни емоційного стану за допомогою вербалізації невербаліки (спершу — *роз-*

---

⁵⁷³ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова... С. 39.

⁵⁷⁴ Там само. С. 46.

пач, плачі, сльози, а потім — *тихше і тихше, ледве чутно*, далі — знову напруження (*гучний*), і насамкінець — [стогін] *обірвався*;

3) інтенсифікація відповідних ознак в епітетних структурах: *гордий розпач, жалісні плачі, трепетні сльози, гучний стогін*.

У процесі комунікації виникають й інші ситуативні контакти, зокрема й тактика мовчання, які можна спрогнозувати з «контекстного очікування»⁵⁷⁵, що маємо у фрагменті, де тонко змодельовано реакцію брата на ридання дівчини: *брат мовчки її цілував і ласкав, як пестять мале дитя. / З її плачу він відчув, що всяка розрада тут марна* («Голосні струни», VII, с. 153). У цьому текстовому фрагменті письменниця репрезентує добрі знання психології комунікації, демонструє гарну комунікативну компетенцію, оскільки за законом емоційного пригнічення логіки, «перебуваючи у збудженому емоційному стані, людина втрачає фізіологічну можливість мислити та діяти логічно й послідовно, здійснювати контроль над собою, погано говорить і не сприймає скеровану до неї мову»⁵⁷⁶. Саме тому комунікативна тактика мовчання — це найбільш доречно обрана тактика в описаній ситуації із залученням інтимізованих жестів ласки. Її застосовують у комунікації з дітьми, тому й ужито образне порівняння *брат мовчки її цілував і ласкав, як пестять мале дитя*.

Прозова творчість дає неабиякі можливості й для прояву *фантазії*, що також є важливим чинником творчої самореалізації істероїдної лінгвоперсони. У казково-фантастичному Лесиному світі поєднані вигадка й реальність, сон і яв, суб'єктивне й об'єктивне; функціують образи, уявлення, з якими людина в житті не стикалася. Актуалізацію фантазії простежуємо в:

1) сильних текстових позиціях, якими є заголовки й підзаголовки, де вказано тип жанру, який авторка виокремлює, наголошуючи на цьому з певною метою, порівняймо: «Лілея» (казка для дітей), «Щастя» (легенда), «Примара», «А все-таки прийди!» (утопічна фантазія);

⁵⁷⁵ Bot L., Krasovska O. Директивні мовленнєві акти сімейного спілкування (на матеріалі творів В. Лиса «Соло для Соломії», «Століття Якова»). *Heteroglossia — studia-kulturoznawczo-filologiczne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, 2021. С. 105.

⁵⁷⁶ Космеда Т., Осіпова Т. Комунікативний кодекс українців у пареміях... С. 17.

2) казкових сюжетах з ірреальними образами та змодельованими діалогами: пригадаймо хлопчика, який уві сні летить у царство квітів із царицею Лілеєю та ельфами в кожній квітці, які грають, танцюють, співають («Лілея»); горобця, який просив інших птахів навчити його розуму («Біда навчить»); безголового зеленого змія, з яким порівнюється натовп людей («Примара»); метелика з однойменної казки, який вимірює собі цілий світ світла й мислить про нього філософськими категоріями; злого духа, який живе в підземній країні («Щастя»);

3) мовленнєвій лінгвокреативності щодо створення лексем з відповідним семантичним та прагматичним навантаженням: *чарівні музикальні строфи, фантастичні образи бреду, повітря населено галюцинаціями, сплїтались з моїми примарами* («Місто смутку», VII, с. 136); *[люди] маревом повились* («Примара», VII, с. 203); *зачароване коло* («Примара», VII, с. 201); *чарівна гора* («Над морем», VII, с. 155); *фантастичний фонтан холодного вогню* («Над морем», VII, с. 190); *убрання незнаних віків* («Примара», VII, с. 201);

4) актуалізації лексеми *мрія*: *ціла плетениця мрій, блискучі мрії* («Жаль», VII, с. 85), *світили інші мрії, тиха мрія, сиділа у мріях* («Жаль», VII, с. 87), *божа мрія* («Щастя», VII, с. 133).

Добре розвинена фантазія, здатність до моделювання вимислу, вербалізації неймовірності є основою мовотворчості, але здатність малювати найхімерніші мовні картини, вигадувати нові неймовірні метафори, накопичувати лексеми, що вербалізують феномен фантазії (*мрія, чарівний, химера, фантастичний*), — усе це притаманно істероїдам.

2.5. Специфіка відображення лінгвопсихоакцентуації в поетичних драмах Лесі Українки

Щоб відшукати психологічне коріння творчості митця, не слід різко розмежовувати його біографію і творчість. Подібні міркування у свій час висловила й Г. Левченко⁵⁷⁷. Як відомо, Леся Українка не написала автобіографії, однак закодувала її у своїх текстах. Навіть звернення до улюблених жанрів може певною мірою свідчити про психотип письменниці. З огляду на те, що демонстративні осо-

---

⁵⁷⁷ Левченко Г. Д. Міф проти історії. Семіосфера лірики Лесі Українки... С. 4.

бистості з дитинства наділені артистичними талантами, не дивно, що Леся Українка має чимало драматичних текстів.

2.5.1. Самопрезентація демонстративної (істероїдної) МО в поетичній драмі «Одержима»

У драматичній поемі «Одержима»⁵⁷⁸ інтерпретується відомий біблійний сюжет — дні вчителювання Ісуса Христа, його розп'яття та воскресіння. У центрі твору — Міріам (Марія Магдалена), одержима духом жінка, яка принесла Месії свою любов і своє життя. А. Гозенпуд назвав поему апофеозом «могутньої любові і ненависті»⁵⁷⁹. Міріам утілює поведінкову модель демонстративної (істероїдної) особистості. І першим підтвердженням цьому є зображення її в макро- й мікросоціумі. У «красивих» текстах зазвичай описуються *страждання жінки*⁵⁸⁰. *Я знаю те, що я нещасна жінка* (с. 133), — констатує сама героїня. Міріам страждає через своє нерозділене кохання до Месії, а також через фатум долі самого Спасителя, приреченого на самотність.

Дослідники психології творчості часто звертають увагу на **концептуальні девіації**, тобто гіпертрофію негативно заряджених концептів, оскільки «для дискурсу демонстративних мовних особистостей найтиповішою є гіпертрофія концепту **божевілля**»⁵⁸¹. В аналізованому тексті Лесі Українки цей концепт закодований у самій назві — «Одержима». Поняття *одержимий* можна трактувати і як захоплений певним почуттям, і як божевільний, «у якого [...] вселився злий дух»⁵⁸². У поемі божевілля Міріам несправжнє, воно має не так фізичне підґрунтя, як філософське, оскільки спричинене духом *протесту, бунту* проти традиційного християнського вчення.

⁵⁷⁸ Українка Леся. Одержима. Леся Українка. *Твори*: у 10 т. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1964. Т. 3. С. 131–152. Тут і далі цитуємо драму «Одержима» за цим виданням, указуючи в дужках сторінку.

⁵⁷⁹ Гозенпуд А. Поетичний театр. Київ: Мистецтво, 1947. С. 47.

⁵⁸⁰ Белянин В. П. Основы психолінгвістической диагностики... С.177.

⁵⁸¹ Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект... С.13.

⁵⁸² Словник української мови: в 11 т. ... Т. 5. С. 625.

Спостерігаємо в тексті й гіпертрофію негативно зарядженого концепту *САМОТНІСТЬ*, що найчастіше репрезентується прикметником *одинокий*, рідше — іменником *самотина*. Зважаючи на те, що істероїди належать до епатажних особистостей, вони завжди потребують широкої і вдячної публіки, а серед ворожого натовпу почуваються самотніми. Ось чому Міріам болісно сприймає самотність Месії, порівняймо: *Який він **одинокий**, боже правий!* (с. 131); *Невже він завжди буде **одинокий**?* (с. 131); *[...] і нещасним бути, / нещасним, так, бо вічно **одиноким*** (с. 132); *Хто міг би врятувати його самого / від **самотини**...?* (с. 132); *Боже, знов він **одинокий**, / це гірше, ніж в пустині! Сії люди твердіші від каміння* (с. 142); *Умер він, зраджений землею й небом, як завжди, **одинокий*** (с. 145). Самотньою Міріам уважає і себе. Простежуємо вербалізацію «Я-концепції»: розкривається особистісне ставлення героя до самого себе. «Я-концепція» Міріам виявляється в таких мікроконтекстах: *я завжди, **одинок**, [...] вічно буду **одинок*** (с. 145); *[...] я буду всім чужа і **одинок*** (с. 145). У поєднанні з відповідними мовними засобами (зокрема інтенсифікаторами *вічно, завжди, знов*) лексеми *одинокий, самотній* омовлюють згусток ідейно-емоційного звучання.

Важливим компонентом комунікативно-прагматичної характеристики демонстративної особистості є **егоцентрична вербальна поведінка**, що репрезентується (а) «зловживанням» займенника *Я*, (б) вербальною афектацією, (в) актуалізацією гіпербол, (г) яскравим напруженим демонстративно-театральним мовленням, (г) послабленням емоційно-вольового контролю. Загалом у тексті «Одержимої», що охоплює 24 сторінки, нараховано 78 фіксацій займенника *Я*, порівняймо: *я прагну* (с. 131); *я загину; чого ж я сподівалась*; *Я не знаю, / чого я йшла з юрбою тільки я торкнути не посміла* (с. 132); *спокій / я хочу дати тобі; не хочу я спокою; я не рівняюся до тебе, ні! / Я знаю те, що я нещасна жінка* (с. 133); *я вірю, що ти божий син, Мессіє* (с. 134).

Знаками вербальної афектації в пристрасній мові Міріам є **прокльони**: *Хоч би мене убила блискавиця [...]* (с. 131); *Хай їм вона [кров] на голову впаде* (с. 138); *Бодай вам вічний сон наліг на груди*

(с. 143); [...] *проклинаю все те, що він любив* (с. 145); *Хай би очі / їм випекло, ті очі безсоромні* (с. 145); *О, будьте прокляті!* (с. 152); *Я проклинаю вас прокльоном крові!* (с. 152).

Егоцентрична вербальна поведінка головної героїні добре вималюється в її ставленні до людей, які не розуміють її, і цим самим немовби зраджують Месію. Її ненависть увиразнюється гіперболами, наприклад, Міріам називає сплячих учнів Месії *твердішими від каміння* (с. 142); із каменем порівнює черствість їхніх душ: *Каміння у пустині відкликалось / потрійною луною, але сі / не обізвуться, ні, дарма надія!* (с. 144).

Як демонстративний акцентуант, Міріам *не здатна до компромісу*, що вербалізовано в її суперечці з Месією. Він прийшов на землю врятувати людей, жертвуючи собою, а вона вважає його жертву марною, оскільки переконана, що *такий* народ не вартий *такої великої* жертви: повторення інтимізованого займенника *такий* (Л. Булаховський) підсилює омовлення «Я-концепції»⁵⁸³. Крім того, вона навіть Богу докоряє за безсердечність до свого сина: *Сам Вельзевул, напевне, / почув би милосердя* (с. 143). Щоправда істероїди рідко, проте все ж здатні виявити певну *стратегічну гнучкість*. Здатна на це й Міріам, оскільки, не сприймаючи вчення Месії, вона ні на мить не заперечує **самого** Месію, порівняймо діалог: Месія: *У тебе мало віри. Якби ти / Хоч зерня віри мала....* Міріам: *О, я вірю, без краю вірю в тебе, сине божий, / та я не вірю в себе! Я не вірю, / щоб я могла твої слова прийняти.* Месія: *Таке смирення гірше від гордині.* Міріам: *О, сто раз гірше, я те добре знаю, / І з того розпач мій* (с. 136).

Та на цьому певна поступливість Міріам і закінчується. За розвитком сюжету її *егоцентризм* посилюється. Зневага до натовпу підсилюється великою кількістю (а) вигуків, (б) окличних речень, (в) риторичних запитань, (г) звертань, (г) заперечних конструкцій, порівняймо, звертаючи увагу на важливі ремарки: Міріам / (з відразу): *Щоб я до вас прийшла?! / Ховатися по норах вкупі з*

⁵⁸³ Див. про це докладно: Булаховский Л. А. Числительные. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка (Исторический комментарий): в 2 т. Киев: Радян. школа, 1953. Т. 2. С. 181–290.

вами? / Мені при вас нема чого робити: / У мене на чолі немає плями! / Старий: / А в кого ж є? Міріам: У вас, у всіх у вас! / Усі ви допустили, щоб Мессія / Кривавий викуп дав за ваші душі. / І вам прийнять його було не тяжко?.. (с. 149).

Демонстративні мовні особистості у *вербальному конфлікті* можуть переходити від ролі жертви до ролі переслідувача. Мірім — і жертва, і переслідувач водночас. Як жертва, вона «одержима духом», самотня; а як переслідувач — проклинає, протестує, навіть здатна запустити каменем в голову людині.

Світ духовної реальності Міріам співзвучний з деякими біографічними фактами Лесі Українки. Нагадаймо, що поема «Одержима» була написана за одну ніч 18 січня 1901 року в Мінську біля ліжка вмираючого Сергія Мержинського, якого Леся кохала, хоч і не відчувала взаємності. У її листах є немало зізнань, які підтверджують, що саме негативні враження — болі, втрати, хвороба — ставали каталізаторами творчості для письменниці. Саме із загостренням морально-фізичного стану поетеси дослідники пов'язують наявність у її творах мотивів ризику смерті, свідомої добровільної жертви⁵⁸⁴. Як і Леся Українка, Міріам теж залишається наодинці зі своїм почуттям і віддає себе в жертву. Про граничне душевне напруження, що передувало написанню поеми, сама Леся повідомляє 13 січня 1903 року в листі до Івана Франка: *Ви он кажете, що в моїй «Одержимій» епічний тон не витриманий, що навіть і вона лірична. Діло сьогодні пішло на щирість, то признаюся вам, що я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогеї. Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: «J'en ai fait un drame [...]»⁵⁸⁵ (ХІІ, с.18). Про потребу зняти авторське напруження шляхом вербалізації його в драмі можна судити з таких слів: [...] *моя Одержима розбила голову слугі синедріону, так зате у всіх моїх знайомих голови і досі цілі...* (ХІІ, с.18).*

---

⁵⁸⁴ Левченко Г. Д. Міф проти історії... С. 283.

⁵⁸⁵ Примітка. J'en ai fait un drame... — з фр. я з того зробила драму.

У критичній літературі неодноразово згадується про напади істерії в письменниці. О. Каревін зауважив, що мати Лесі Олена Бджілка теж страждала цією недугою, навіть проходила лікування⁵⁸⁶. Тому схильність до істерії в Лесі Українки могла бути спадковою. Це омовлювалося у всьому дискурсивному просторі письменниці; «напади істерії були асоціативно пов'язаними в її свідомості з поведінкою одержимих злими духами, біснуватими»⁵⁸⁷. Отже, уже сама назва тексту «видає» в його авторові істероїдно-го акцентуанта.

Демонстративні особистості, за свідченням психологів та психіатрів, *схильні до бунту*. Чи знайдемо тут точки дотику між Міріам та авторкою?

Як зауважує Г. Левченко, «[...] у Лесиному житті і без такого сильного чинника, як смерть коханого чоловіка, було достатньо підстав для описаного в драматичній поемі метафізичного бунту. Образ одержимої поповнює ряд створених сучасниками поетеси Ф. Ніцше та Ф. Достоевським — метафізичних бунтарів, які з глибини свого людського відчаю та переживання ситуації абсурду пред'являють претензії навіть Месії, який помер задля спасіння людей»⁵⁸⁸. Тому можна передбачити факт запозичення мотиву, але без психологічних передумов, мотивованих чутливою психікою продуцента тексту, такого «підхоплення» не було б. Нагадаймо, що демонстративні (істероїдні) акцентуанти наділені акторськими здібностями. Порівняймо: «демонстративні особистості [...] охоче зізнаються у своєму акторському даруванні»⁵⁸⁹. Поведінка Міріам теж значною мірою театралізована, зазвичай це передається невербальною — відповідній поставі, жестах, у гордовитому мовленні, різкому протиставленні себе юрбі, порівняймо в ремарках: *з поривом, з раптовою одвагою; з відразою одвертається від сонного товариства; Міріам повагом переходить майдан; зручно нахиляється, бере камінь і пускає в голову слуги*.

⁵⁸⁶ Каревин О. Жертва матери. Малоизвестная Леся Украинка. 2011. URL: <http://www.edrus.org/content/view/23309/47/> (дата звернення: 20.12.2014).

⁵⁸⁷ Левченко Г. Д. Міф проти історії... С. 287.

⁵⁸⁸ Там само.

⁵⁸⁹ Леонгард К. Акцентуированные личности, 1989... С. 31.

2.5.2. Самопрезентація демонстративної (істероїдної) МО в поетичній драмі «Кассандра»

Сюжет «Кассандри» змодельований на основі античних переказів про Троянську війну та доньку троянського царя — віщунку Кассандру, у пророцтва якої, однак, ніхто не вірить. Цю віршовану трагедію високо оцінили літературознавці (В. Агеєва,⁵⁹⁰ О. Білецький⁵⁹¹, Н. Зборовська⁵⁹², Д. Козій⁵⁹³, Л. Кочубей⁵⁹⁴, Я. Поліщук⁵⁹⁵), мовознавець В. Мержвинський⁵⁹⁶, однак на сьогодні немає спеціальних психолінгвістичних її досліджень.

Образ бунтівної Кассандри можна пов'язати зі становищем авторки і серед українського громадянства, і у власній родині. У листі до М. Павлика Леся Українка писала: *Взагалі сей рік для мене критичний, я знов стою на роздоріжжі, як колись в дні першої молодості, багато приходиться рішати, міркувати і влагоджувати єдино власною думкою і силою, часто не тільки без жадної помочі, але ще й при чималій опозиції з боку тих, що, здавалось би, не повинні* (квітень 1903) (XII, с. 66).

Виокремлення сукупності відповідних мовних елементів тексту дають змогу й у цьому разі «пізнати» в авторці істероїда. Дочка троянського царя — Кассандра — також страждає, оскільки передчуває і загибель Трої, і руйнування дому Пріама. Віщунка каже правду, але не таку, яку хочеться чути людям. Вони підозрюють, що Кассандра

---

⁵⁹⁰ Агеєва В. Поетеса зламу століть: творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 1999. 264 с.

⁵⁹¹ Білецький О. Антична драма Лесі Українки («Кассандра»). Білецький О. *Вибрані праці*: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 2. С. 356–389.

⁵⁹² Зборовська Н. *Моя Леся Українка: есей*. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.

⁵⁹³ Козій Д. Концепція пророкиці Кассандри. Глибинний етос. *Нариси з літератури і філософії*. Торонто: Видання Курсів Українознавства ім. Юрія Липи, 1984. С. 164–177.

⁵⁹⁴ Кочубей Л. Драматична поема Лесі Українки «Кассандра» та її місце в ідейно-естетичній боротьбі в українській літературі початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1968. 23 с.

⁵⁹⁵ Поліщук Я. Відлуння античного міфу загибелі («Кассандра» Лесі Українки). *Слово і час*. 1999. № 8. С. 18–27.

⁵⁹⁶ Мержвинський В. В. Художня сила імені: ономапоетичний аналіз драми Лесі Українки «Кассандра». URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=4519 (дата звернення: 20.11.2019).

не пророкує нещастя, а сама їх притягує. Трагедія героїні в тому, що вона вже й сама боїться свого дару та сумнівається в ньому, оскільки не впевнена, чи її пророчтва залежать від подій, чи навпаки.

Демонстративні особистості схильні до *мовленнєвої агресії*, за допомогою якої не лише зреалізують власні емоції, але й демонструють критичне ставлення до адресата або навіть вищість над ним. В аналізованому тексті агресію виявляють майже чи не всі персонажі, що на мовному рівні репрезентовано насамперед (а) окличними та питальними реченнями, (б) короткими афективними емоційними вигуками або (в) дієсловами в наказовій формі. Порівняймо: *Геть від мене, люта! / Неправда то! неправда!*⁵⁹⁷ (Гелена) (тут і далі в дужках подаємо імена персонажів, яким належать репліки або вербалізовані дії. — В. П.); *Геть, геть, зловіснице!* (с. 24); *Проклін на тебе* (Андромаха) (с. 88); *Осліпніть ви, зловісні очі!* (с. 26); *Гетьте! Гетьте!* (Кассандра) (с. 38); *Та геть її женить, / зловісницю* (Голос з юрби) (с. 66); *Мовчи, Кассандро!* (Деїфоб) (с. 65), *Убить її* (Третій голос) (с. 66); *Убить! Убить!* (Голоси з гурту) (с. 68).

Про демонстративність МО свідчить також *омовлення енергійної психодинаміки поведінки*, що характерна для багатьох персонажів. Відповідний лексичний матеріал фіксуємо в авторських ремарках, наприклад: *замахується на неї човником ткацьким* (Андромаха) (с. 24); *несамовито пручається, далі відкидається назад, знесилена боротьбою і розбита жахом* (Кассандра) (с. 38); *плече в долоні і гукає* (Деїфоб) (с. 39); *вбігає й несамовито кидається* (Андромаха) (с. 64); *якийсь молодик заміряється списом* (с. 66); *бере Кассандру за руку і потрясає* (Деїфоб) (с. 71); *напружено* (Кассандра) (с. 74); *раптом падає на коліна* (Сінон) (с. 74); *здригається знов і неспокійно оглядається; прискорює ходу і хутко зникає* (Паріс) (с. 81).

У вербальній моделі демонстративних МО далеко не останню роль відіграє *непомірний егоцентризм*. Ж. Піаже із цього приводу наголошував, що серед форм вербалізації егоцентрики можна вио-

⁵⁹⁷ Леся Українка. Кассандра. Леся Українка. *Твори*: у 10 т. Київ: Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1964. Т. 4. С. 7–98. Тут і далі драму «Кассандра» цитуємо за наведеним виданням, указуючи в дужках лише сторінку.

кремити й такі, як: повторення (ехолалія), монолог, зокрема й колективний монолог, проте спільне в тому, що людина повідомляє про те, про що вона думає в конкретний момент, не цікавлячись тим, чи слухають її, не зважаючи на те, якими є думки співрозмовника⁵⁹⁸.

В аналізованій драматичній поемі вияви егоцентризму можна вбачати в надмірній кількості повторення займенника *Я*. У мові різних персонажів виявлено 270 його вживань; найбільше — у мовленні Кассандри. Наведімо лише кілька текстових ілюстрацій: *я бачу; я сказала; я бачила; я мушу бути; я завжди чую горе; я тільки знаю; я все те бачу; не буду я ні прядсти, ані ткати; я палко прагну; я рабинею рабів/ не хочу бути! Не боюсь я карі!.. Я під захистом святині! Я мовчать не вмію!*

Синтаксичні конструкції з предикативними центрами *я бачила, я знала* повторюються десятки разів, незважаючи на те, що довілля не хоче слухати її пророцтв. Демонстративний тип психологічної акцентуації «характеризується підвищеним рівнем потреби в соціальній увазі, прагненням до лідерства, прагненням влади та соціального визнання, розвитком комунікативних здібностей та вмінь»⁵⁹⁹. Подібними рисами наділена не тільки Кассандра, але й Гелен. Відповідний егоцентризм виявляється і в соціумі, де він відзначається здатністю активно пристосовуватись, і в стосунках з Кассандрою, де повторюваний займенник «я» тільки підсилює подвійну пристосованську сутність его, порівняймо: *я з правдою борюся; я правду бачу і борюся; словом тим я переміг тебе; я, фригійський розум, [...] я рівного собі не маю тут; я глухий для тебе.*

У розмові з Кассандрою виявляє свій егоцентризм й Ономай, який насильно хоче на ній оженитися, порівняймо: *я тебе посватав; тебе за жінку я бажую; я чесно хочу / тебе від батька взяти*. Про надто частотне вживання письменницею займенника *я* дослідники писали ще за її життя і, звичайно ж, пов'язували це з її психотипом. Але сама Леся виступала проти такого спрощеного біографізму. У

---

⁵⁹⁸ Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Санкт-Петербург: Союз, 1997. URL: <http://ibib.ltd.ua/osnovnyie-napravleniya-issledovaniy-24430.htm> (дата звернення: 10.12.2018).

⁵⁹⁹ Демонстративний тип психологічної акцентуації. URL: <http://pidruchniki.com/17910211/psihologiya> (дата звернення: 10.12.2018).

листі до О. Маковея вона писала: *Я думаю, що самий метод критики ad hominem неналежний, хоч його й признають новітні французькі критики. Справді, не слід уважати кожної ліричної поезійки за сторінку з автобіографії, бо часто в таких поезіях займенник я вживається тільки для більшої виразності. Звичайно, що се не завжди так є, але треба пам'ятати, що так буває* (09.06.1893)⁶⁰⁰.

Про справедливість таких думок свідчить і текст «Кассандри». Уживання займенника Я не завжди вказує про егоцентризм персонажа чи самої авторки. Функція Я може бути й експресивною, супровідною, ритмомелодійною, та найчастіше — номінативною (семантика вказівності на 1-у особу одн., актуалізація її значущості), порівняймо: *я бранкою нещасною жила* (Гелена); *я вчиню слухняно! Я образив / тебе, царівно?* (Агамемнон); *щаслива я! я з брами бачу; я не винна; я вразила; я забула; я тобі ворожа; я боюсь* (Поліксена); *я... не звук даремне марнувати мову; я не сподівався; старий я для розвідок* (Деїфоб). Можна стверджувати, що займенник Я водночас виконує роль дискурсивного слова⁶⁰¹, й інколи «[...] автор тексту порушує проблеми відбору мовних засобів [...] з метою їхнього особливого поєднання (на осі комбінації) для реалізації своїх задумів»⁶⁰².

Однією з ознак вербалізації в художньому тексті акцентуєваних рис характеру є, як неодноразово наголошувалося, **експресивний потенціал колірних лексем**, оскільки «існують стійкі стильові особливості колірного сприйняття, пов'язані зі стійкими психологічними характеристиками суб'єкта»⁶⁰³. Особи з демонстративною акцентуацією найчастіше вербалізують, що ілюструвалося й вище, яскраву кольорову гаму, зокрема білий, золотий, срібний і червоний кольори. Простежуємо їх і в аналізованому тексті: *багряна хвиля* (с. 13); *золота кужілка, пурпурна вовна, червона нитка* (с. 14); *біле убрання, червоні стрічки, червоні квітки з гранати*

⁶⁰⁰ Українка Леся. Листи (1876–1897). Леся Українка. *Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10. С. 154.

⁶⁰¹ Див. докладно про дискурсивні слова: Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова...

⁶⁰² Там само. С. 22.

⁶⁰³ Яньшин П. В. Семантика цвета...

(с. 15); **яснокудрий бог** (с. 16); **золота гадючка** (с. 16); **золотий гребінець** (с. 17); **червоний** [від крові] **шлюб, білий плат** (с. 21); **небо починає червоніти, біле око** (с. 36); **святочна біла одяга, біла посріблена патерися, срібна діадема** (с. 64); **багряна хмара** (с. 75); **червоний шличок** (с. 76); **дружинионька золотокудра, сніжно-біле чоло** (с. 78); **пурпурна тканина** (с. 92).

Зіставляючи образ Кассандри з біографічними фактами Лесі Українки, виявляємо низку аналогій, порівняймо: *Я певне хвора*, — промовляє Кассандра (с. 18). *Хірургія заїдає мою музу*, — пише в листі Леся⁶⁰⁴. Кассандра готова віддати життя за Трою, а Леся Українка — умерти на барикадах⁶⁰⁵. Обое — героїня та авторка — наділені неабияким почуттям гумору. Порівняймо висловлювання з мовлення Кассандри: *сліпий побитих на сторожусу ставить* (с. 66); *єдине око — й те більмом зайшло* (с. 67); *німий глухого буде вартувати* (с. 68); *хіба гієна винна, / що смертю й розпадом живитись мусить* (с. 70), які можна зіставити з фрагментом листа Лесі Українки: [...] *то це побачимо, чий чорт старший буде, чи мій, чи того туберкульозного бацила*⁶⁰⁶. Простежуємо тотожну вербалізацію характерного героїчного протистояння оточенню: *Вона з братами — як вогонь з водою* (про Кассандру) (с. 76) — і непрості стосунки Лесі з матір'ю. Обидві борються проти ущемлення свободи, порівняймо: [Кассандра]: *Я рабинєю рабів не хочу бути*. Леся Українка: «Я найменшої тині моральної тиранії з боку моїх приятелів не зношу»⁶⁰⁷. І наведення таких паралелей можна продовжувати.

Отже, у поетичних драмах Лесі Українки теж спостерігаємо вияв істероїдної лінгвопсихоакцентуації, що репрезентований (а) актуалізацією дискурсивних слів, зокрема й займенника Я, (б) гіпертрофією концептів *БОЖЕВІЛЛЯ, ОДЕРЖИМОСТІ*, (в) омовленням егоцентричної поведінки персонажів, (г) репрезентацією мовних девіацій, (г) вербальною афектацією.

⁶⁰⁴ Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості... С. 488.

⁶⁰⁵ Там само. С. 613.

⁶⁰⁶ Українка Леся. Листи (1876–1897). Леся Українка. *Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10. С. 121.

⁶⁰⁷ Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості... С. 709.

Висновки до розділу II

У розділі реалізовано комплексну методику лінгвопсихоакцентуації художнього й епістолярного авторського текстотворення. На основі актуалізації одного з найефективніших прийомів лінгвопсихоакцентуації — визначення емоційно-сислової домінанти в художньому мовленні Лесі Українки — виокремлено та проаналізовано мовні елементи, що свідчать про *імпліцитну лінгвопсихоакцентуацію*, залучено й методичний прийом інтерпретації характерних психологічних концептів (соматизми, кольороназви) та вербальної афектації, системи дискурсивних слів (займенників, числівників, прислівників, вигуків), вияв прагматики онімної лексики.

Визначення лінгвопсихоакцентуації на рівні психологічного концепту, вербальних і невербальних засобів, побудови тесту (дискурсу), заголовків, ремарок, морфологічних, лексичних і синтаксичних особливостей, орнаменталіки доповнює розроблену на сьогодні структуру МО психологічним рівнем і забезпечує мовно-психологічну повноту характеристики індивіда.

У контексті *теорії лінгвістики тексту* був створений алгоритм виявлення ознак, які становлять систему репрезентантів істероїдної лінгвопсихоакцентуації, що базуються на виокремленні та інтерпретації (1) надмірно вживаної соматичної лексики, (2) лексики на позначення понять мистецтва, зокрема музики, відповідної палітри кольороназв, актуалізованих у тексті, (3) регулятива *гроши*, ужитого з метою підкреслення надмірної щедрості, (4) творчої продуктивності фантазії, що втілена в сильній текстовій позиції (заголовків та підзаголовків творів) та власне текстовій частині твору (актуалізації лексем *казка, фантазії, чарівний, фантастичний, химера*); (5) афективного мовлення; (6) комунікативної гнучкості; (7) вербалізації швидкої мінливості емоційних станів, (8) поведінкових патернів. (9) Показовою є і символіка псевдоніма як репрезентанта генетичного коду та (10) високий ступінь мовної креативності, що виявляється (11) в умінні моделювати оригінальну орнаменталіку.

Риси демонстративності (істероїдності), виокремлені К. Леонгардом, А. Личком	Істероїдні риси, виокремлені В. Бесяніним у “красивих” текстах	Риси істероїдності, вербалізовані в художньому (поезія, проза, драматургія) й епістолярному дискурсі Лесі Українки
мистецьке дарування (бажання виступати на сцені)	мистецьке дарування (бажання виступати на сцені)	+
схильність до вигадок	схильність до фантазування	+
—	опис дрібних деталей в одязі персонажів	+
—	частотність власних назв у заголовках	+
—	улюблені кольори в текстах творів — червоний, золотий, срібний.	+
вияв любові до музики	вияв любові до музики	+
—	зображення у творах жінок із трагічною долею	+
—	модельовання численних діалогів	+
—	вияв альтруїзму, любові до ближніх	+
жвава міміка, жести	—	+
бажання вигідно себе показати, хвальба	—	-

Таблиця 2.1. *Особливості вербалізації істероїдної акцентуації в дискурсі Лесі Українки*

Якщо порівняти результат лінгвопсихоакцентуації, спроектований на прозові тексти Лесі Українки, з лінгвоакцентуацією, здійсненою на матеріалі поетичних текстів та персонального (епістолярного) дискурсу, то простежуємо певний збіг, зокрема в надмірі вживання соматичних лексем, займенника *я*, кольористики з переважанням червоного кольору, вербалізації мовної афектації, надмірної емоційності, а відмінності спостерігаємо в актуалізації лексеми *мрія*: у поезії її в рази більше, що, очевидно, мотивовано жанровою відмінністю загалом. У поетичних драмах більш виразно змодельована егоцентрична поведінка, афективне мовлення, мовна агресія з актуалізацією інвективної лексики, гіперболізація концепту *БОЖЕВІЛЛЯ*.

Метамова теорії лінгвопсихоакцентуації потребує розширення, зокрема в цьому параграфі пропонуємо: (1) введення таких термінів, як *онімна психолінгвістика*, *соматична метонімія*, (2) актуалізацію термінів *психологічний конструкт*, *Я-концепція*, (3) систему концептів істероїдної лінгвопсихоакцентуації (*НЕРЕАЛЬНІСТЬ*, *БОЖЕВІЛЛЯ*).

Для здійснення аналізу текстового (дискурсивного) простору Лесі Українки в психолінгвістичному ключі досліджуємо *оніми як психологічні конструкти*. Доведено, що істероїдність вони репрезентують тоді, коли в них є омовлення високих титулів, власні назви, актуалізація смислів ‘величність’, ‘гордість’, ‘слава’, казкова алегоричність, лексика на позначення спорідненості, персонафіковані антропоніми.

Метод спостереження над мовними фактами використаний ретроспективно, крізь призму спогадів про письменницю, що дало змогу побачити вроджені риси її мовної особистості (потяг до краси, артистизм, «многість талантів»), що й дало змогу підтвердити гіпотезу про наявність у письменниці саме істероїдних рис.

У своєму персональному дискурсі авторка епістем репрезентує свідомість суспільно активної людини, вербалізує основні риси свого характеру, зокрема як особистості емоційної, експресивної, здібної, мрійливої, життєрадісної, товариської, спостережливої, принципової, залюбленої в мистецтво, історію, мову. Усі ці нахили осо-

бистості, риси її характеру, темперамент, як було продемонстровано, закладені природою, генотипом, а розвинулися виключно у відповідному суспільному та, власне, родинному оточенні. Лесі Українці поталанило успадкувати основні риси елітарності МО від своєї матері Олени Пчілки — письменниці, перекладачки, яка проклала доньці шлях у літературну творчість, а також дядька — геніального українського вченого, професора, публіциста, філософа М. Драгоманова, який допоміг Лесі розвинути вроджені лінгвістичні задатки й прилучив до європейських традицій. Суспільна активність теж притаманна історіодам.

Продемонстровано підтвердження висунутої гіпотези про те, що власна модель мистецького сприйняття світу Лесі Українки в її текстовому (дискурсивному) просторі з урахуванням його різножанровості — поезія, проза (оповідання, есеї, легенди) і драма, а також епістолярного дискурсу — змодельована на основі вербалізації істероїдної лінгвопсихоакцентуації.

**ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ МО:
АСПЕКТУАЛЬНО-ФРАГМЕНТАРНИЙ АНАЛІЗ
(на матеріалі художніх текстів Т. Шевченка,
П. Куліша, О. Кобилянської, В. Винниченка,
М. Коцюбинського, І. Огієнка)⁶⁰⁸**

У сучасній психолінгвістиці суб'єктивному чиннику, вербалізованому в мові, відводиться першорядна роль. Художній текст

⁶⁰⁸ *Примітка.* Матеріали цього розділу частково висвітлено в таких наукових статтях авторки: Папіш В. Акцентуація характеру в художньому мовленні П. Куліша. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород, 2013. Вип. 18. С. 44–48; Папіш В. Вербалізація гіпертимності в художньому мовленні Володимира Винниченка. *Opera Slavica Slavisticke rozhledy I Literárněvědný, sešit XXXII*. 2022. № 1. С. 19–32; Папіш В. А. Тарас Шевченко як психомовна особистість. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Uniwersytet Warszawski. Warszawa. 2022. Nr. 10. С. 89–99; Папіш В. Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля»...; Папіш В. Мовна об'єктивація психологічної акцентуації в оповіданні В. Винниченка «Тамна пригода». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород, 2014. Вип. 19. С. 74–77; Папіш В. Мовна палітра психологічного портрета М. Коцюбинського (на матеріалі новели «Сон»). *Літературознавчі студії*. Київ, 2015. Вип. 43. С. 146–153; Папіш В. Мовна реалізація депресії в повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала». *Studia Ucrainica Posnaniensia*. Zeszyt VII. 2. Poznan: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2020. S. 139–148; Папіш В. Мовна реалізація нарцисизму в новелі О. Кобилянської «Valse mélancolique». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 420–423; Папіш В. Мовний психосвіт програної битви (на матеріалі новели О. Кобилянської «Битва»). *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Вип. 1 (41). С. 91–95; Папіш В. Мовні ресурси психологічного змісту в повісті О. Кобилянської «Земля»...; Папіш В. Небесна аура «словної» мови Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2017. Вип. 14. С. 265–270; Папіш В. Психолінгвістичне декодування новели М. Коцюбинського «Цвіт яблуні». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород, 2015. Вип. 20. С. 66–69; Папіш В. Світлотвір митрополита Лларіона. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка*. Філологічні науки. Кам'янець-Подільський. 2017. Вип. 44. С. 252–257. Папіш В. Світлотвір митрополита Лларіона. *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці*: зб. матеріалів І Міжн. науково-практичної конференції (Київ, 6–7 квітня 2017 р.). Київ: Вид. центр НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 258–262.

уважається результатом внутрішньої, психічно-емоційної роботи автора, тому містить невидимі грані його душі. Як наголошував Д. Овсянико-Куликовський, «письменник, коли творить, менш за все думає про передавання своєї думки іншим: він занурений у внутрішній процес створення цієї думки»⁶⁰⁹. К. Леонгард зауважив, що «у художній літературі ми достатньо знаходимо чудові описи психології людини, які слід було б уже давно використовувати і в нашій науці. Великі письменники одночасно є і великими психологами. Особливо переконливі результати дає вивчення психології героїв літературних творів при аналізі людини як індивідуальності»⁶¹⁰.

З наближенням сучасної психолінгвістики до реальної людини по-новому оцінюють художній текст як продукт людської діяльності. Актуалізується відомий постулат Ю. Караулова — *за кожним текстом стоїть мовна особистість*.

3.1. Афективно-екзальтований та емотивний тип лінгвопсихоакцентуації в поетичних текстах Т. Шевченка

Ю. Мулик-Луцик у 1961 році зауважив: «Щоб досліджувати творчість Шевченка, треба перш за все досліджувати духа Шевченка за психологічними принципами, а цей спеціальний предмет називається “психологія творчої особистості”»⁶¹¹. Психологічний чинник творчої свідомості Кобзаря з року в рік поглиблюється переважно літературознавцями. Зокрема Б. Рубчак⁶¹² осмислював психологічний комплекс емігранта у творчості поета; М. Коцюбинська⁶¹³ — повторюваність образів і словесних формул, С. Ба-

---

⁶⁰⁹ Белянин В. П. Психолінгвістический аспект художественного текста... С. 20–21.

⁶¹⁰ Леонгард К. Акцентуированные личности, 1989... С. 16.

⁶¹¹ Мулик-Луцик Ю. Передмова (нова сторінка в шевченкознавстві). Онуфрійчук Ф. *Світ рослин у творах Т. Шевченка*. Йорктон: Redeemer's Voice Press [Канада], 1961. С. 6.

⁶¹² Рубчак Б. Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу (Мифы метаморфоз, или Поиски хорошего мира). Львів: Піраміда, 2012. 484 с.

⁶¹³ Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка: Літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1990. 272 с.

лей⁶¹⁴ писав про фемінізм митця; Д. Донцов⁶¹⁵, Г. Грабович⁶¹⁶, О. Забужко⁶¹⁷ здійснювали спробу розшифрувати коди його міфологічного мислення; Н. Зборовська характеризувала вияви депресії в текстових масивах письменника⁶¹⁸, Л. Генералюк⁶¹⁹ цікавилася питанням психології творчості Т. Шевченка; А. Макаров⁶²⁰ науково вивчав його «сновидну» творчість. Незважаючи на значний науковий поступ, психологічний код нашого національного поета до кінця не розгадав ніхто, хоча «про високу емоційну температуру його особистості і його текстів писали майже всі дослідники»⁶²¹. У мовознавчій шевченкіані розроблення питання психології митця ще тільки починається; потенціал тут невичерпний. Новий погляд в осмисленні психотипу МО Т. Шевченка здійснила Т. Космеда в монографії «Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу» та низці статей⁶²².

Названі праці стали поштовхом до розроблення інших питань, пов'язаних з імпліцитною психологією «універсальних твор-

---

⁶¹⁴ Балеї С. З психології творчості Шевченка. Балеї С. *Збір. творів*: у 5 т. Львів-Одеса: ІФЛІС ЛФС «Cogito», 2002. Т. 1. С. 174–210.

⁶¹⁵ Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря [містика лицарства запорозького]. Тонто: Гомін України. 1961. 230 с.

⁶¹⁶ Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Київ: Рад. письменник, 1991. 211 с.

⁶¹⁷ Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. Київ: Факт, 2001. 160 с.

⁶¹⁸ Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури... С. 77.

⁶¹⁹ Генералюк Л. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю. *Слово і Час*. 2012. № 5. С. 3–19.

⁶²⁰ Макаров А. Ще одна грань Шевченкової творчості. Макаров А. П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості. Київ: Рад. письменник. 1990. С. 57–105.

⁶²¹ Космеда Т. Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі... С. 176.

⁶²² Див. докладно: Космеда Т. Его і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі...; Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд... С. 83–93; Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка як дзеркало розвитку української мови сер. XIX ст.: проблемні аспекти. *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи*: зб. наук. пр. / упоряд. С. Богдан. Луцьк, 2013. № 15. С. 139–148.

ців національного континууму культури»⁶²³, до яких відносимо й Т. Шевченка.

Напружена екзистенційна рефлексія, енергійна словесна форма, концентрація граничних психологічних станів та надзвичайна емоційність Кобзарєвої поезії дає змогу висловити гіпотезу про наявність у його текстах двох типів лінгвопсихоакцентуації — *афективно-екзальтованої та емотивної*. Спробуємо простежити кореляційні зв'язки між ними та домінантами його поетичного дискурсу. Базою дослідження обрано поезії та поеми, уміщені в першому томі зібрання творів Т. Шевченка в 6 томах⁶²⁴.

К. Леонгард, як відомо, розробив класифікацію видів психологічної акцентуації, серед яких й *афективно-екзальтований* тип та *емотивний темперамент*. Носій афективно-екзальтованого типу, на думку названого вченого, наділений такими рисами, як *емоційна збудливість і тонка психологічна організація*, при цьому «якусь рядову неприємність друга [...] відчуває болючіше, ніж сам постраждалий»⁶²⁵. Зауважмо: «Той факт, що екзальтованість пов'язана з тонкими й дуже людськими емоціями, пояснює, чому цей темперамент особливо часто мають артистичні натури — художники, поети»⁶²⁶. *Емотивні* ж особи, на думку К. Леонгарда, наділені такими рисами, як: 1) чутливість; 2) глибокі реакції у сфері тонких емоцій; 3) гуманність; 4) вразливість; 5) м'якосердечність; б) надмірна сльозливість.

Психіатр вважає, що емотивні особистості дуже схожі з афективно-екзальтованими, але «емотивні [...] не впадають у такі крайності у сфері емоцій, як афективно-екзальтовані, емоції їх розвиваються з меншою швидкістю»⁶²⁷. Афективно-екзальтованих осо-

---

⁶²³ Генералюк Л. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю... С. 4.

⁶²⁴ Шевченко Т. *Зібрання творів*: у 6 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: *Поезія. 1837–1847*. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm> (дата звернення: 10.02.2022). Тут і далі покликаємося на це видання, вказуючи в дужках том і сторінку.

⁶²⁵ Леонгард К. Акцентуированные личности, 1989... С. 125.

⁶²⁶ Там само. С. 126.

⁶²⁷ Там само. С. 131.

бистостей можна охарактеризувати словами «бурхливий, рвучкий, збуджений», емотивних — «чутливий, вразливий»⁶²⁸.

Акцентуйовані риси виявляються лише в психотравмувальній ситуації, до якої можна віднести й творче напруження. Художній текст — це, по суті, як зауважувалося, художня репрезентація самого себе. Кожен митець користується загальнонаціональною мовою, але добір мовних засобів відбувається під впливом внутрішніх психічних імпульсів. У поетичному дискурсі Т. Шевченка два види лінгвопсихоакцентуації зумовили поєднання різних стилістичних тональностей. Перебіг психічних процесів текстотворця можна спостерігати за характером і надмірністю вживання окремих лексичних засобів, особливостями розгортання фабули, улюбленими темами, мотивами, образами, побудовою фраз, речень, своєрідною пунктуацією та ритмомелодикою, специфікою моделювання емоційних пауз.

Наявністю афективно-екзальтованої лінгвопсихоакцентуації можна пояснити функціонування в поетичному дискурсі образів знедолених, серед них — удови, сироти, незрячі, наймити, каліки, покритки, байстрюки, немічні, старці, божевільні, жінки-страдниці, розлучені закохані, яким наратор щиро співчуває; разом з персонажами він страждає, плаче, любить чи ненавидить, веде з героями внутрішню розмову.

Як емотивний акцентуант, Кобзар виявляє співчуття до обездолених, свідченням цьому є лексичний тезаурус, порівняймо: *Катруся, Івась, сиротина, сіромахи, мій голубе, доню моя; Катерино, серце моє; сердега Ярема, сіромаха Ярема*. Особливою емоційністю проникнуті рядки-роздуми про своїх персонажів, порівняймо: *Така її доля. О Боже мій милий! / За що ж ти караєш її, молоду? / За те, що так щиро вона полюбила / Козацькії очі?.. Прости сироту!* («Причинна», I, с. 75). Тут також спостерігаємо перегук з фольклорними традиціями, що сприяють «дешифрації [...] мовомислення»⁶²⁹ української лінгвospільноти. Водно-

---

⁶²⁸ Там само. С. 132.

⁶²⁹ Лавриненко С. Фольклорний текст як джерело культуроправової інформативності. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2015. № 3. С. 89.

час скромним простим людям поет протиставляє звіроподібних царів, царят, панят, князів, наділених такими рисами, як хтивість, цинізм, зажерливість. І як народний месник, як носій афективно-екзальтованої лінгвопсихоакцентуації, Т. Шевченко моделює персонажа чи втілюється в ліричного наратора, готового до фізичної розправи (*я різав все, що паном звалось, без милосердя і зла; До сльоз, до крові, до пожару / До всього, всього я привик* («Варнак», II, с. 76); *то проклинать / І світ запалити!* («Минають дні, минають ночі», I, с. 367); *Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте (Заповіт); [...] проклятого пана... / щоб задушить!* («Відьма», I, с. 384); *[...] з ножем у халяві — піде луна гаєм* («На вічну пам'ять Котляревському», I, с. 91); *За що скородили списами / Московські ребра?? Засівали, / І рудою поливали... / І шаблями скородили* («Чигирине, Чигирине...», I, с. 255).

Т. Шевченко є впізнаваним в аспекті моделювання емоційних вражень. Домінантним емотивом у його поетичному дискурсі є *сльози*: цей емотив входить у ширшу мікропарадигму душевного болю і страждань — *плач, ридання, голосіння*. Емотив — це мовленнєва одиниця (слово, словосполучення, художній засіб тощо), що фіксує (називає, виражає, описує) в тексті емоцію, пережиту автором у певний час або переживану ним у момент творчого процесу (термін В. Шаховського). Майже в кожній поезії Т. Шевченка знаходимо авторські емотивні інтенції. У ролі адресатів виступають різні персонажі, порівняймо: *плаче козак; очі плачуть; плаче сиротина* («Думка»); *Залізник заплакав, / Вперше зроду; сльози не втер; гайдамаки заплакали; Ярема сльози утирає; часом тихенько заплаче; плаче собі тихесенько; тяжко-важко плаче; у Гонти хлинули сльози; у Оксани сльози блиснули, вона то заплаче, то зомліє; гетьмани, якщо б раптом воскресли, заплакали б тяжко; Галайда часом тихенько заплаче; І заридають чорні гори; І Альта [ріка] плаче; плаче Україна* («Гайдамаки»); *заплакана мати, не плакали б діти* («І мертвим, і живим...»); *нам тільки плакати, плакати, плакати, / І хліб насущний замісить / Кривавим потом і сльозами* («Кавказ»); *заплаче серденько; Україна заплакала; хлопці та дівчата / слізючки втирають* («Тарасова ніч»); *сліпі очі плачуть*

(«Перебендя»); *тая чорнобрива / Плакала, співала («Тополя»); подруженьки, / слізоньки втирають («Причинна»); земля плаче у кайданах («Єретик»); плаче серце («Сліпий»); заплакала Лілея / росою-сльозою («Лілея»).*

Певну емотивну траєкторію спостерігаємо в сюжетних елементах поеми «Катерина». На самому початку оповіді, коли дівчина тільки закохалася в москаля і ще не відає про свою майбутню ганьбу, тільки *калина плаче* (I, с. 94). Як тільки Катерина відчула себе вагітною та покинутою, не раз *вмивалася сльозою*, ховаючи, однак, сльози від людей (*пішла б в садок поплакати, / Так дивляться люде* I, с. 95 /). Батько, убитий горем, востаннє *за сльозами ледве-ледве вимовляє доні* (I, с. 98) і проганяє з дому. Його важка промова переходить у голосіння — і теж зі сльозами: *А хто ж мою головоньку / Без тебе сховає? / Хто заплаче надо мною, / Як рідна дитина?* («Катерина», I, с. 98).

Потім сльози супроводжують покритку на кожному етапі її зневаженого материнства. Покидаючи село, *заридала Катерина; заголосила; покапали сльози / За сльозами за гіркими / І світа не бачить, Тільки сина пригортає, / Цілує та плаче* (I, с. 98). Потім іде засніженою дорогою із заплаканими очима; з горя дала сльозам волю, *ще б плакала Катерина, / Та сліз більш немає; іде куди очі ведуть, ...щоб під чужим тином сльози вилити! Жить тяжко в оковах!* (I, с. 103).

Вищий емоційний реєстр спостерігаємо в ширших контекстах, де нагнітаються гарячкові емоційні звертання, пристрасний діалогізований монолог, що слугують виявом афективно-екзальтованого напруження: *Плач же, серце, плачте, очі, / Поки не заснули, / Голосніше, жалібніше, / Щоб вітри почули, / Щоб понесли буйнесенькі / За синєє море / Чорнявому зрадливому / На лютєє горе!* («Думка», I, с. 84).

Великий емоційний вплив на читача мають контексти, де оповідь ведеться від першої особи-дитини: *...малими ногами / ходив я та плакав; І мені, малому, не раз довелось / За титаря плакати. І ніхто не бачив, / Що мала дитина у куточку плаче* («Гайдамаки», I, с. 188). Смыслову схожість спостерігаємо і в інших контекстах, по-

рівн.: *заплакати, як мала дитина*, порівняймо: *У моїй хатині / Заспіваю, заридаю, як мала дитина* («Гайдамаки», I, с.131); *Згадаю Енея, згадаю родину, / Згадаю, заплачу, як тая дитина* («На вічну пам'ять Котляревському», I, с. 91).

«Експресивним згустком людських пристрастей»⁶³⁰ є плач ліричного героя над долею своїх персонажів, порівняймо: *Катерина: Умивай же біле личко / Дрібними сльозами; А я візьму сльози — лихо виливати; Затоплю недолю дрібними сльозами; Кого — щастя, кого — сльози, / Все нічка покрила* («Катерина», I, с. 96); *виливаю сльози на мою Мар'яну; я виплакав очі* («Мар'яна-черниця», I, с. 192).

На думку К. Леонгарда, для емотивних особистостей характерне також приховування емоцій. Знаходимо відповідні докази цьому і в поемах Т. Шевченка: *Пішла б в садок поплакати, / Так дивляться люде; Бреше, — скажуть, — сякий-такий! / (Звичайно, не в очі); Не плач, Катерино, / Не показуй людям сльози, Терпи до загину; Собаки злі, покусують, / Та не заговорять, Не розкажуть сміючися...* («Катерина», I, 102); *...тяжко, діти! / Коли пустять в хату, / То, зустрівши, насміються...*; *плаче собі тихесенько; І ніхто не бачив, / Що мала дитина у куточку плаче; один собі / У моїй хатині / Заспіваю, заридаю; Щоб ніхто не бачив / Ні дівочі дрібні сльози, / Ні щирі козачі, Щоб люди не знали, / Що на серці захова-но, Щоб не привітали* («Гайдамаки» I, с.188).

Страждання і плач у Т. Шевченка не пасивні. «Горе і радість, страждання і бунт, любов і ненависть — цими вулканічними пристрастями дихають невмирущі Шевченкові рядки»⁶³¹. За таких умов визначити психотип письменника не просто, тому думки вчених у цьому плані й різняться між собою. Так, С. Балей констатував інтровертивно-афективний тип Шевченкової психіки⁶³², Н. Зборовська сльози поета пов'язувала з виявом депресії⁶³³, Т. Космеда, до-

---

⁶³⁰ Ставицька Л. Про один поетичний образ Тараса Шевченка. URL:<http://kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine37-8.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).

⁶³¹ Там само.

⁶³² Балей С. З психології творчості Шевченка...

⁶³³ Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури... С. 79.

сліджуючи «Щоденник», дійшла висновку, що Т. Шевченко репрезентує психотип інтроверта⁶³⁴, Л. Генералюк відносить особистість поета до афективно-екзальтованого типу⁶³⁵.

Швидкість наростання емоційних реакцій, зафіксованих у контекстах митця, цілком відповідає характеристикі афективно-екзальтованого типу, порівняймо: *замучені руки / Розв'язались — і кров за кров, / І муки за муки* («Гайдамаки», I, с. 166); *Зареготавсь, розігнався — / Та в дуб головою!* («Причинна», I, с.77); *І од злості / Зубами скрегоче* («Утоплена», I, с. 203).

Афективно-екзальтований психотип К. Леонгард назвав «темпераментом тривоги і щастя». Носії цього типу характеризуються різкою зміною настрою, знаходимо докази в Шевченкових контекстах: *А Ярина / То клене, то просить, / То замовкне... поцілує, / То знов заголосить!* («Сліпий», I, с. 303); *Я ввечері посумую, / А вранці поплачу* («Думка», I, с.81); *Умовк кобзар, сумуючи: / Щось руки не грають. / Кругом хлопці та дівчата / Слізоньки втирають. / Пішов кобзар по улиці — / З журби як заграє! / Кругом хлопці навприсядки* («Тарасова ніч», I, с. 86); *Отакий-то Перебендя, / Старий та химерний! / Заспіває, засміється, / А на сльози зверне* («Перебендя», I, с.111).

Емотивний і афективно-екзальтований темпераменти дуже близькі, навіть чимось споріднені. Психолог І. Мостова, яка теж поділяє думку К. Леонгарда про параметризацію цих типів, відзначає, що люди екзальтованого типу «легко захоплюються радісними подіями й упадають у відчай — від сумних, але водночас *не мають схильності до депресивних реакцій*, оскільки знову легко піддаються радості. Внутрішня вразливість і переживання поєднуються з їх *яскравим зовнішнім проявом*. У висловлюваннях екзальтованих особистостей постійно використовуються підвищені тони, яскраві описи, образні вислови. У них сильна тяга до всього прекрасного. Вони мають хороший смак: *з них виходять хороші художники,*

---

⁶³⁴ Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі... С. 14.

⁶³⁵ Генералюк Л. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю... С. 4.

дизайнери, оформлювачі. Ці люди прив'язані до друзів і близьких їм людей, вони альтруїстичні, виявляють *співчуття*, демонструють яскравість і щирість емоцій, почуттів. Водночас люди екзальтованого типу акцентуації *поривчасті, схильні до миттєвих настроїв*⁶³⁶ (курсив автор. — В. П.). Афективно-екзальтований темперамент можна помітити й у структурі речень. Перевага простих речень пояснюється не лише спонтанністю мовлення, але й швидкістю реакцій, що характерно для екзальтованих людей. Наявність великої кількості окличних речень може свідчити про збудливість і різкість (згадаймо свідчення психологів про підвищені тони). Навіть розповідним реченням автор надає окличної інтонації: *Не нам на прою з тобою стати! Не нам діла твої судить!; Встане правда! Встане воля!; А матерніх гарячих сльоз!; Ви любите на братові шкуру, а не душу!* («Кавказ», I, с. 343–347); *Доле, де ти, доле, де ти? / Нема ніякої! / Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої! злої!* («Минають дні, минають ночі...», I, 367).

Напруження передається і формою строфи, порівняймо: *Мати дивиться на неї, / Од злості німіє; / То жовтіє, то синіє; / Розхристана, боса, / З роту піна; мов скажена, / Рве на собі коси. / Кинулася до Ганнусі / І в коси впилася* («Утоплена», I, с. 205).

Афективно-екзальтовані індивіди схильні до альтруїзму, прив'язані до друзів, оточення. Щира любов до друга і гнів на тих, хто винен у його смерті, емоційно звучить у поемі «Кавказ», порівняймо: *І тебе загнали, мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! Не за Україну, / А за її ката довелось пролить / Кров добру, не чорну Довелось запить / З московської чаши московську отруту! / О друже мій добрий! Друже забутий!* («Кавказ», I, с. 347).

Максимальну емоційну збудливість передано в поемі «Гайдамаки». Повстання 1768 року, як відомо, розросталося з великою швидкістю. Відповідно автор будує і фразу, зазвичай коротку, але емоційно насажену. Привертає увагу, що в одному «швидкому темпі» змальовано всіх персонажів, зокрема: конфедератів (*Полигали-*

---

⁶³⁶ Мостовая И. Акцентуации личности и их роль в профессиональной деятельности. URL: <http://www.hr-portal.ru/article/akcentuacii-lichnosti-i-ih-rol-v-professionalnoy-deyatelnosti> (дата звернення: 20.02.2022).

ся з жидами / Та й ну руйнувати. / Руйнували, мордували, / Церквами топили...), жида, котрий експлуатує Ярему (*Яремо! Герш-ту, хамів сину / Піди кобилу приведи, / Подай патинки господині / Та принеси мені води, / Вимети хату, внеси дрова, / Посип індікам, гусям дай, / Піди до льоху, до корови, / Та швидше, хаме!.. Постривай! / Упоравишись, біжи в Вільшану: Імості треба. Не барись*) («Гайдамаки», I, с. 128–190).

Злоба, ненависть, жага крові в «Гайдамаках» охоплює майже чи не кожного персонажа. Відповідно добираються й мовні засоби. Ось лексикон конфедератів, які знущаються із жида, — *проклятий жиде; старий паскуда; свиняче ухо; свине, чортів сину; проклятий псявіро; собача шкуро; поганий, собако*. А вияв емоцій озлобленого натовпу передається лексемами на позначення руху, руйнування, фізичної розправи: *Бо будеш битий, одчиняй; ламайте двері; ...нагаями! / Посипались знову; Ревуть, мов скажені; Аж корчма трясеться; Ануте, панове, / Батогами! / Засвистіли, / Хрестять Лейбу знову. / Періщили, періщили, / Аж пір'я летіло; бо хоч здохни* («Гайдамаки», I, с. 138).

Лексеми негативного плану репрезентують і спонукання до дії: *На гвалт України / Орли налетіли; вони рознесуть / [...] жидам кару; І вішати, і мордувати*. («Гайдамаки», I, с. 128–190).

Стилістичними засобами текстового рівня «Гайдамаків» є також лексеми *кров, труп, смерть, кара, рев, пекло*. У поєднанні з іншими мовними засобами вони репрезентують психологічну напругу, волевій імперативи, справжній емоційний вибух, що притаманно саме афективно-екзальтованому темпераменту.

Отже, психологічний чинник в інтерпретаційних матрицях елітарної МО має велике значення для осмислення його ідіостилію. Емоційна значущість поетичних текстів Тараса Шевченка пов'язана із закодованими в них рисами афективно-екзальтованого та емотивного типів лінгвопсихоакцентуації. Виокремлено лінгвістичні засоби мовно-психологічного портретування, де емотивні інтенції концентруються в моделюванні сердечної м'якості, простоти, у лексичному тезаурусі на позначення сліз, горя, страждань (*сльози, плакати, ридати, голосіння*), демінутивній лексиці (*Катруся, Івась, Сте-*

паночко, голубчик), а **афективно-екзальтовані** — у номінаціях на позначення бурхливих емоцій, рвучких рухів, швидкої зміни психічних реакцій, афективних станів (*кров, труп, смерть, кара, рев, пекло*).

3.2. Демонстративна (істероїдна) лінгвопсихоакцентуація в прозових текстах П. Куліша

П. Куліш справив помітний вплив і на творення нової української літератури, і на формування нової української літературної мови. У плані психолінгвістики мова його творів ще не вивчалася, тому спробуємо виявити індивідуальні психологічні особливості автора через словесно-образну інтерпретацію його художньої мови. Для аналізу обрано оповідання, уміщені у двотомовому виданні⁶³⁷, зокрема це «Циган», «Орися», «Півпівника», «Гордовита пара», «Дівоче серце», «Січові гості», «Мартин Гак», «Товкач».

Припускаємо, що художні тексти П. Куліша належать до “красивих”. Цієї краси їм надає насамперед емоційність, піднесений і вишуканий стиль, зменшено-пестливі слова, етикетні формули, фольклорні елементи, своєрідна ритмізована оповідь. Усе зазначене впадає в око відразу. Деякі компоненти художньої “красивої” прози не так швидко захоплюють увагу читача, але їхнього творця характеризують усебічно.

Уважаємо, що П. Куліш репрезентує *демонстративний (істероїдний) тип лінгвопсихоакцентуації*, як і Леся Українка (див. розділ II), що базується на такій психологічній особливості, як істерія (Ж. Шарко, П. Жане, Є. Кречмер, З. Фрейд). До істерії, як наголошувалося, схильні люди з підвищеною емоційністю, афективністю, театральністю, готовністю до негайних дій, які найчастіше страждають через переоцінку власної особи. Для сторонніх осіб поведінка людини, схильної до істерії, іноді нагадує симуляцію, оскільки є дуже показовою. Але психологи застерігають, що це не обдуманна симуляція, а спосіб реакції людини. І цю реакцію дуже важко змінити. Письменник, який творить художній світ, користу-

---

⁶³⁷ Куліш П. О. *Твори*: в 2 т. Київ: Дніпро, 1989. Т. 2. 586 с. Далі покликатимемося на це видання, указуючи в круглих дужках том і сторінку.

ється мовою підсвідомо, не замислюючись, що показує нею і свої психологічні особливості⁶³⁸.

Характеризуючи лінгвістичні особливості зразків красного письменства, дослідники зупиняються на описі окремих виявів істероїдної акцентуації. Зокрема, В. Белянін, як було зауважено, звертає увагу на принципи відтворення в текстах емоцій, фантазування, пластики тіла, швидкості виникнення реакцій, кольорової гами, на описи соціального та майнового стану, місця проживання героїв тощо. Перераховані параметри простежуємо і в художніх текстах П. Куліша. Схарактеризуємо їх за виокремленими вище ознаками: ідеться про вербалізацію таких концептів, як *гордість, увага до деталей, соціальний стан, жіноча краса, колір, час, тіло*. Розгляньмо їх детальніше.

⁶³⁸ *Примітка.* Перед здійсненням лінгвопсихоакцентуаційного аналізу нагадаємо зміст обраних для дослідження текстів. Над циганом з однойменного оповідання односельці вирішили пожартувати: п'яним його привезли в панський масток. Коли він прийшов до тям, з ним стали поводитися, як з багачем: дали гарний одяг, смачну їжу, горілки, прислугу. Спочатку циган нічого не розумів, але дуже швидко оготвався й увійшов у нову роль. П'яного, його знову відвозять на старе місце, на шлях. Прокинувшись, циган починає називати себе паном. Селяни щиро з нього сміються.

В оповіданні «Орися» змальовано романтичний світ щасливого дівочого кохання, яке зароджується навесні, на березі річки, коли Орися слухає легенду про золоторогих турів; там вона вперше бачить свого судженого.

Персонажем казки «Півпівника» є скалічене курчатко, яке абсолютно не страждає від комплексу неповноцінності, навпаки, уважає, що варте зустрітися із самим царем. У нього просять допомоги знесилені рівчак, вітер, димок, вода, вогонь. Та Півник їм зверхньо відмовляє. І коли він сам потрапив під ніж царського кухаря, ніхто не допоміг. Навпаки, вогонь ще й спалив Півпівника, а вітер настромив на залізний шпиль. Так курча було покаране за те, що високо неслося.

Персонажі оповідання «Гордовита пара» — Маруся Ковбанівна та Прохор Осауленко — посварилися і на зло одне одному створили сім'ї з нелюбами. Та щастя не знайшли. Маруся втратила розум. Закохані втопилися, їх хоронять в одній домовині.

Героїня оповідання «Дівоче серце» не дочекалася з війська свого хлопця Ігната, а закохалася в іншого. Ігнату люди сказали, що Оленка померла. Хлопець на все життя залишається самотнім.

Січові стрільці з однойменного оповідання, самі того не усвідомлюючи, воюють проти своїх же братів-українців. У творі змальовуються численні бойові дії. Правдолюб Мартин Гак стає отаманом гайдамаків і їх зрадником.

Несміливий Олексій Борисенко з оповідання «Товкач» всіма силами хоче бути кращим від колишнього солдата-односельця, щоб більше подобатися своїй дівчині Мар'яні. Та коли він повернувся з війська, його суперник оженився на ній. З горя Олексій покидає село, виїжджає до Америки, але тута в серці не зникає.

ГОРДІСТЬ. Майже всі головні герої названих оповідань належать до демонстраційного психотипу. Кожен з них відчуває почуття гордості, що інколи переходить у гординю, порівняймо: *Аже ж я ваш пан* — говорить циган з однойменного оповідання. *Молоде ж було, а горде й потайне, крий боже!* — характеризує автор Марусю з оповідання «Гордовита пара». Ігнат («Дівоче серце») *має повагу в очах*, бо володіє спадщиною. Мартин Гак з однойменного оповідання *перед тестем та тещею не хотів голови нахилити*. Олексій («Товкач») записався собою, коли зумів виглядати краще за свого суперника. Та чи не найбільшою гордістю наділене скалічене курча («Півпівника»), уважаючи, що йому всі заздирать.

УВАГА ДО ДЕТАЛЕЙ. На думку психологів, люди істероїдного типу завжди звертають увагу на дрібні деталі, зокрема на елементи одягу й прикрас. П. Куліш «одягає» своїх героїв у найкращий, святковий яскравий одяг, доповнюючи його великою кількістю блискучих, нерідко дорогих прикрас. Це надає його оповіді справжньої театральності, що допомагає читачеві краще уявити гарних людей, наприклад: *До неї й приступити ...було страшно: така велична. Кунтуш на їй — самі златолави, коралі на їй — усі в дукачах* (II, с. 182); *вся в золоті, в шовках. Там одна плахта павине перо пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема* (II, с. 185); *Сотник [...] у золотому жупані, в собольовій шапці з оксамитним зеленим верхом* (II, с. 185); *вона у старосвітському кунтуші, а він у батьківській киреї* (II, с. 189); *...вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава...* (II, с. 191); *коли в кого жупан, то сама чиста саєта. Коли сорочка з мережками, то аж очі бере! А що вже дівчата й молодиці, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках, біліших од снігу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолі, маки та лілії* (II, с. 199); *на обох руках у нього дорогих перстнів, по кишенях золотих дзигариків скільки [...]* (II, с. 209); *[...] жупан на мені перловий, гудзики рубінові, пояс литий, шапка соболева* (II, с. 213).

У людей істероїдного типу увага до деталей може проявлятися і в інших сферах. У П. Куліша вони вживаються повсякчас: в описі воза, зовнішності людини, докільця тощо. Наведімо лише один

зразок — з опису інтер'єру: *І справді — гарно в Павла Піддубного у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики повкриті, шиті рушники — гостинці з України — висять на кілочках. Між ними бандура тридцятиструнна вилискує. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Вкраїна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями — полом'я з іскрами, з димом темне дерево застеляє [...]. Там — козаки їдуть по кровавому полю, через костяки страшенні, а Самко Мушкет попереду. Там під хатою кобзар на кобзі грає* («Дівоче серце, II, с.202).

СОЦІАЛЬНИЙ СТАН. Жодний з персонажів не належить до високого сану, але майже кожен із них прагне до вищого: циган уявляє себе паном, Півпівник прагне зустрітися із самим царем, Мартин Гак захищає панів, Оленка теж горнеться до панів, «січові гості» служать князеві і шляхті. Думка про високий сан навіть може опетизовуватися. Так, закоханий юнак, спостерігаючи за дівчатами на річці, уявляє, що вони перуть сорочки підводному цареві («Орися», II, с.164).

ЖІНОЧА КРАСА. У “красивих” текстах, де наявна істероїдна акцентуація, жіночі образи наділені незвичайною красою. Простежуємо зазначене і в текстах П. Куліша. Причому краса дівоча — зовнішня, епатажна, наприклад: *вона краща й над ясну ю зорю, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, й звіря в дуброві, і мак у городі; хороша була, як квіточка; і дитина в неї, як божя зірочка; дівчина така, що усю пуцу красою освітила* («Орися», II, с.159); *такої краси... і світ настав — не бувало; Так хто бачив Марусю ...в церкві, вжахалися з її дивної краси; Маруся, краса мальована, багатурка пишна* («Гордовита пара», II, с. 186–187); *дівчина Оленка ...гарна ж на личеньку, як та зоря господня* («Дівоче серце», II, с. 191).

КОЛІР. Нагадаймо, що люди, схильні до істерії, найчастіше любляють кольори білий, золотий, срібний і червоний. Фіксуються вони й П. Кулішем, наприклад: *біла тополя, борода сива, золотії роги, золоторогії тури, сивий кінь, білії ноги, біла зима, золотого дівочого кораблика; сивий, як голуб, у золотому жупані; чоловік в білій шапці; вода наче срібло; золоті хмарки; з пояса золото аж*

капає; кінь білий, як лебідь. Близькими до кольорової гами в стилістичному плані є лексеми на відтворення ясного тону, дзеркального відображення, кришталевої чистоти. Вони теж покликані створити зовнішнє мальовниче тло: *вода тиха та чиста; вода [...] хоч вигляньсь, як у дзеркало; ясна зоря; чисте скло; дорогий кришталь; дві сльози, як дві кришталеві іскорки.* Червоний колір влітається в канву творів при змалюванні зовнішності людини, одягу, природи, кривавих військових баталій: *почервоніла Оріся; ввійшла в світлицю червона, як калина; [козак] червоний, та смуглявий, та повний; жупан на йому червоний; той у червоному, той у жовтому, той у блакитному; червоні плями од багаття; червоніють гольцяпаки у панських жупанах; на полі вродили червоні бодяки; червоне листя з землі; [Гонта] довоювався до червоної сорочки.*

ЧАС. У “красивих” текстах ніколи не фіксується точний час, тільки передається зміна настрою⁶³⁹. П. Куліш також зазвичай не фіксує точного часу, але детально описує зміну психологічного стану персонажа у зв’язку із часовими змінами. Наприклад, Півпівника до зустрічі з лісовими силами було пихате й зверхнє, а пізніше (коли потрапило в біду) стало плаксивим і переляканим. Оріся з однойменного оповідання до заміжжя була гарна, а після заміжжя стала ще кращою. Оленка («Дівоче серце», II, с.189–204), спочатку любила Ігната, але після того, як певний час пробула в місті (теж точно не зафіксовано), закохалась в іншого. Інколи про загальну давність у часі «сигналізують» своєрідні ремарки на початку творів або в заголовках, наприклад: *була собі колись [...]* («Півпівника», II, 178); *був собі колись [...]* («Циган», II, с. 156) *розказує, було, молодшим людям прадід мій [...]* («Мартин Гак», II, с. 216); *бабусине оповідання* («Гордовита пара», II, с. 182); *споминки старого діда* («Січові гості», II, с. 204); *оповідання Ауербаха* («Товкач», II, с. 225).

ТІЛО. У “красивих” текстах часто згадуються ті чи ті частини тіла. Водночас автор звертає увагу на розмір, колір, пластику, рухи, міміку, — усе те, що надає особі зовнішнього театрального ефек-

---

⁶³⁹ Беянин В. П. Психолінгвістические аспекты художественного текста... С. 187.

ту: *пишний зріст; очиці спустить; трохи краски по щоках розливалось; чорний вус почав пробиватись; зблід на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те свіже молоде обличчя закрасили; ось і стоїть у боки взявшись; очі такі ласкаві; бийся за їх лобату голову; обличчя якось йому споважніло, [...] тільки чоло було затьмарене.* Деякі описи доцільно репрезентувати більш розлого, наприклад, вербалізація образу Товкача з однойменного оповідання: *Стоїш ти й досі у мене перед очима, добра душе Товкачу, у твоїй веселій поставі, з твоєю стриженою головою, що тільки ззаду пущено патли. Обертаси до мене широкий вид з вирлатими, голубими очима, не затуливши рота, як се в тебе було зазвичай* (II, с. 225). У негативних персонажів непривабливим є і їхнє тіло. Наприклад, пан, який вирішує забрати в солдати єдину дитину вдови, виглядає так: *[...] він і зростом — карануз, і лоб йому, мабуть, іще змалку приплющено, і ноги в його чогось криві* («Дівоче серце», II, с. 192). А горде Півпівника з одним тільки оком, з одним крилом і однією ногою (II, с. 178).

Характерні риси індивідуальної психіки зумовлюють ставлення письменника до світу, впливають на індивідуально-авторські асоціації. Усе це стає зрозуміло, коли одні й ті ж самі деталі, мотиви, характери повторюються від твору до твору, що й було продемонстровано вище. Кожна особливість психологічного мислення автора відображена в його художньому мовленні. Вона не впадає в очі одразу, але при скрупульозному прочитанні й певних знаннях психології зрозуміти можна багато.

3.3. Синкретизм депресивності та нарцисизму в художніх текстах О. Кобилянської

У своїх «Щоденниках» О. Кобилянська воліла залишатися перед нащадками «психологічною загадкою»⁶⁴⁰. Як свідчать сучасні дослідження, цю загадку вчені розгадують і понині. Кожен з науковців додає нову грань до психологічного портрета авторки-класика:

---

⁶⁴⁰ Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: щоденники; автобіографії; листи; статті та спогади / упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. С. 171.

Т. Гундорова — «меланхолійну самоту», ніцшеанство, мазохізм, нарцисизм⁶⁴¹; Н. Зборовська — меланхолію⁶⁴²; Г. Нікітчина — анімізм, нарцисизм⁶⁴³; С. Павличко — меланхолійний еротизм⁶⁴⁴; В. Агеєва — фемінізм⁶⁴⁵; С. Михида аналізує її меланхолійний і холеричний темперамент⁶⁴⁶. Грунтовну психоаналітичну інтерпретацію «Щоденників», автобіографії, листів письменниці здійснила Г. Левченко⁶⁴⁷, меншою мірою їх досліджували С. Павличко⁶⁴⁸, В. Агеєва⁶⁴⁹, Н. Колошук⁶⁵⁰ та ін.

Художній голос О. Кобилянської має свою психологічну ауру, тому спадок буковинської письменниці необхідно продовжувати вивчати. Висловлюємо гіпотезу про наявність у її текстах двох типів лінгвопсихоакцентуації — *депресивної та нарцисичної*. У різних текстах переважає той чи той вид.

3.3.1. Прихована авторська депресія в новелі «Битва»

Депресія як психологічна категорія пов'язана з важким емоційним станом і виявляється через смуток, зниження активності, самотність, життєву одноманітність, сірість. В. Зубцов виділяє чотири складники депресії: **емоційні прояви** (*туга, страждання, від-*

---

⁶⁴¹ Гундорова Т. *Femina Melancholica*: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с.

⁶⁴² Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури...

⁶⁴³ Нікітчина Г. Д. Анімістичний дуалізм новелістики Ольги Кобилянської. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. Ів. Франка*. 2004. Вип. 15. С. 244–247.

⁶⁴⁴ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Теорія літератури. Київ: Вид-во С. Павличко «Основи», 2002. С. 21–423.

⁶⁴⁵ Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму: моногр. Київ: Факт, 2003. 320 с.

⁶⁴⁶ Михида С. П. Психологія творчості: пошук нової методології. *Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. 2004. Вип. 15. С. 104–108.

⁶⁴⁷ Левченко Г. Д. Психоаналітична інтерпретація прози Ольги Кобилянської: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2005. 20 с.

⁶⁴⁸ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі... С. 21–423.

⁶⁴⁹ Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму...

⁶⁵⁰ Колошук Н. Г. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еґо-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я». *Слово і Час*. 2012. № 4. С. 61–68.

чай, очікування бід, знижена оцінка); **фізіологічні прояви депресії** (порушення сну; болі та різні неприсмні відчуття в тілі); **поведінкові прояви** (уникання соціальних контактів); **мисленнєві прояви депресії** (песимістичне бачення майбутнього без перспективи; думки про власну непотрібність)⁶⁵¹.

Прихована авторська депресія виразно вербалізована в новелі О. Кобилянської «Битва» (1896)⁶⁵². Прозаїчна буденність з вирубуванням лісу під пером письменниці виростає в апокаліптичну психологічно чуттєву картину. Розповідь сприймається як звучання тривожних шумів, переляканих голосів, тяжких звуків. Персоніфікований умираючий ліс і душевний біль авторки поєднуються в єдине ціле. Інтонація наратора непомітно переходить у голос від імені жертви, а потім передається й читачеві. Так виникають умови для психолінгвістичного аналізу тексту за схемою: *автор — текст — реципієнт*. Важливо з'ясувати, чи відбулася трансформація авторської психіки в структурні елементи твору.

Сприйняття й інтерпретація художнього твору — це, зрозуміло, творчий процес, у ході якого текст повторно (після автора) сприймається. Саме аперцепція спонукає декодувати художні тексти з метою виявлення прихованих психологічних рис. ***Тужно-сумний характер письма О. Кобилянської пов'язуємо зі схильністю до депресії, а художнє мовлення розглядаємо як наслідок індивідуально-психічної потреби митця до створення власної художньої реальності.***

Депресія (лат. depressio, від *deprimō* – придушую, пригнічую) – психофізіологічний стан людини, що характеризується втрапою

⁶⁵¹ Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика. *Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського*. Серія: Психологічні науки. 2016. № 1. С. 79.

⁶⁵² *Примітка*. «Битва» — пейзажно-психологічна новела про знищення карпатського лісу. Природа олюднена й нагадує людську громаду, очолювану старійшинами — деревами-велетнями, що першими мають потрапити під сокиру промисловців. Перед лицем небезпеки згуртовуються всі лісові мешканці. Шлях «найомщикам» до дерев-велетнів намагаються закрити собою колючі кущі, м'який мох, ядовиті гриби, чорні гадюки, крилаті колючі молоді ялини, павуки, «муравлиська». Починається справжня битва природи з людиною. Та сили нерівні — і ліс програє. Трупи дерев вантажать у вагони. Природа плаче дощем. Свідок трагедії — повний місяць — від жаху неначе збільшується.

моральних сил, зниженням психічної активності, пригніченим настроєм. Належить до класу емоц., афектив. розладів. Основними симптомами депресії є дратівливість, гнівливість, підвищений рівень тривожності [...]. При тяжких формах з'являються думки про смерть і самогубство⁶⁵³.

Нагадаймо, що характерологічні патерни депресивності докладно схарактеризовано в дослідженнях Н. Мак-Вільямс⁶⁵⁴, Ю. Кристевої⁶⁵⁵, К. Леонгарда⁶⁵⁶, З. Фрейда⁶⁵⁷.

Депресивний стан охоплює такі сфери, як (1) емоційна, (2) мотиваційна, (3) поведінкова, (4) когнітивна й (5) фізична. Як уважає Б. Карвасарський, емоційна сфера пов'язана з почуттям нудьги, мотиваційна — з відсутністю ініціативи, схильністю до самогубства; поведінкова перешкоджає активності; когнітивні симптоми — песимізм, самозвинувачення в причетності до негативних подій⁶⁵⁸. Ю. Кристева окреслює виникнення депресії як втрату чогось надзвичайно важливого, як траур по ньому, небажання втрачати, супротив реальності⁶⁵⁹. У художньому тексті депресія дістає глибокий підтекст. «Закодована в символічні знаки художня мова тексту, досліджена з погляду психоаналітичної теорії, може пояснити внутрішні джерела та спонуки письменника до її творення, відтак дає вихід безпосередньо на авторську особистість»⁶⁶⁰.

---

⁶⁵³ Депресія. Енциклопедія Сучасної України / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7. URL: <https://esu.com.ua/article-26039> (дата звернення: 04.11.2021).

⁶⁵⁴ Мак-Вільямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе...

⁶⁵⁵ Кристева Ю. Черное солнце: Депрессия и меланхолия. Москва: КогитоЦентр, 2010. С. 3–5.

⁶⁵⁶ Там само.

⁶⁵⁷ Фрейд З. Печаль и меланхолия. URL: http://royallib.com/book/freyd_zigmund/pechal_i_melanholiya.html (дата звернення: 4.08.2021)

⁶⁵⁸ Карвасарский Б. Д. Медицинская психология. Ленинград: Медицина, 1982. С. 304.

⁶⁵⁹ Кристева Ю. Черное солнце: Депрессия и меланхолия... С. 3–5.

⁶⁶⁰ Бідюк О. В. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу...

Новела «Битва» О. Кобилянської — це результат глибокого особистісного реагування на сумну подію. У критиці часто натрапляємо на тезу про наявний тут конфлікт між природою й цивілізацією. На нашу думку, резонно звернути увагу не на зовнішній, а на внутрішній психо-духовний конфлікт, наявний у текстотворця.

Художнє мовлення не втілює чітко психологію відкрито. Психологічні рефлексії пізнаються за тим, які об'єкти чи художні деталі виокремлено, на чому зосереджується найбільша увага та яким мовним формам надає перевагу автор.

Моделювання художнього світу відбувається на всіх рівнях текстової системи, що, як наголошувалося, включає тему, заголовок, лексико-фразеологічні й синтаксичні засоби.

Зупинімося на них детальніше. Щоб глибоко змалювати кризову ситуацію, її слід пережити. Тільки чутлива людина в зрубаному дереві побачить трагедію, і тільки вправний майстер перетворить це на художній шедевр. Основну сюжетну лінію визначає заголовок, що передає «крайню напругу ситуації, що об'єктивується в тексті»⁶⁶¹. Зазвичай слово *битва* фіксується словниками у двох значеннях: 1. Бій між ворожими арміями, військовими з'єднаннями і т. ін. 2. перен. Уперта, наполеглива політична, господарська і т. ін. боротьба⁶⁶². Таке ж дискурсне очікування спершу виникає і в читача. Однак після прочитання новели виникає розуміння підтексту: ідеться не просто про боротьбу, а битву-страждання, битву-апокаліпсис. На споглядальному рівні дерева асоціюються із суспільством, а програна битва — зі станом людської душі. **Нещасливий кінець** є цілком очікуваним для депресивної особистості.

Багатовекторний характер психологічної самоідентифікації виконує і лексичний тезаурус. Зокрема, прогностичну функцію має характерний для депресії **МОТИВ СМЕРТІ**. Він є домінуючим

---

⁶⁶¹ Яструбецька Г. Елементи експресіоністичної поетики в художньому просторі О. Кобилянської (на матеріалі новели «Битва»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2011. Вип. 16. С. 351–353.

⁶⁶² Словник української мови: в 11 т. ... Т. 1. С. 168.

у творі й вербалізується відповідними лексемами⁶⁶³ (подаємо їх у контекстах; жирн. шрифт автор. — В. П.): **передсмертний** настрій (с. 4), **смертельна** тишина (с. 17), **смертю** гинула й потоптана трава (с. 10), **безліч непотятих** пнів дожидало ще своєї **смерті** (с. 14), **полягти** іншою **смертю** (с. 5), велася борба **на життя й смерть** (с. 9), **перестати жити** (с. 8), [...] **робили** дорогу для **прочих трупів** (с. 7), **гори** були **обсіяні** їх **трупами** направо й ліво (с. 9), колишині **горді великани** [...] **перестали існувати** навіки (с. 16), **напороть** [...] **в'яла** та **конала** звільна на сонячній жарі (с. 19), **тою самою смертю гинула** й **потоптана трава** (с. 19), [ялини], **що рішилися вмерти** [...] (с. 20); **пні** лежали **без душі** (с. 18).

Виділені мовні одиниці стають базою метафоризації, уособлення, соціативності, евфемізації. Глибинний смисл авторського задуму посилюють й інші фрагменти понівеченої природи: **відражаюча нагота вершин** (с. 18), **до землі придавлена крушина** (с. 19), **спустошені, запустілі** [...] **гори** (с. 20), **покалічені дерева** (с. 18), **обдерті пні** (с. 18), **всохлі смереки** (с. 18), **ялиці** [...] **без галуззя** (с. 19).

Окремі приклади ілюструють випадки **інтерзональної градації, що демонструє оцінки різних суб'єктів у єдиній картині смерті**, порівняймо: **Високий мох, вирваний, і пошматований, та корінням вивернений до сонця, всох, а тою самою смертю гинула й потоптана трава. Прерізні лісні кущі малини, яловець і інші сильні та відпорні рослини й цвіти, що буяли колись у повній розкоші, прилягли тепер до землі й були майже з корінням повитягані. Поверх усього того котили й волікли тисячами й тисячами великанів!** (с. 19).

Художньою фіксацією підсвідомих виявів є також емоційний мотив **СУМУ**, репрезентований у таких контекстах: **завсідги сумовитий, далеко сягаючий шум** (с. 2); **несказаний сум** розіслався **горами** (с. 4); **сумно** було на неї [дорогу] **подивитися** (с. 7); **орли й осиротілі яструби** пролітали **сумовито** сюди й назад (с. 9); **луна їх сумовитих пісень** (с. 13); **сумне** шемрання ріки **настроювало його так жалібно** [...] (с. 17); **проносилося** **воздухом жалісне, сумне скрипіння** (с. 19);

---

⁶⁶³ Примітка. Кобилянська О. Битва. 20 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?tid=2458>. Тут і далі покликаємося на це видання скорочено, указуючи в дужках лише номер сторінки.

відражаюча нагота вершин будила жаль у серці (с. 18); *ялинки й сосонки ...стояли смутні й опущені* (с. 20). Зафіксовано широкий текстовий фрагмент із градацією: *Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини, ловився в галуззі, розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір* (с. 2).

Психологічний контекст депресивних особистостей значною мірою увиразнюється такою рисою їхньої невербальної поведінки, як *МОВЧАЗНІСТЬ*, що на рівні тексту корелює з вербальними маркерами *німий*, *тиша* або описовими словесними формулами на *позначення відсутності звуку*. Ознака німоти або тиші в новелі — це стан найбільшого авторського душевного хвилювання й реалізовується в *німій величі гір* (с. 1), *поважних мовчазних лісах* (с. 19), *зозулі, що перестала кувати й мовчала... тепер завзято й неначе забувала тут свій звичай кувати* (с. 19). Вітонченої смислової величини набуває й лексема *тишина*, лексичні значення якої набувають різних конотацій. Напередодні трагедії навколо — *таємна тишина* (с. 1), *незвичайна тишина* (с. 2); *беззвучна тишина* (с. 3). Після програної битви — *смертельна тишина* (с. 17); *бездушна тишина* (с. 18).

До одиниць мовного коду депресивних особистостей відносно й палітру зорових вражень з переважанням *ТЕМНИХ КОЛЬОРІВ*. В О. Кобилянської фіксації темних барв інтенсифікуються додатковими психологічними деталями, наприклад: *небо затьмарилося грізно-чорною барвою* (с. 3); [поїзд] *викидав люто чорні персні диму* (с. 9); *чорні, ворожо блистячі очі* [в орлів] (с. 9); [коми-ни] *викидали чорні хмари диму під небозвід* (с. 14); [місяць купав свої промені] у *темній глибині води...* (с. 17); *поодинокі хмари [...] були темної барви; спинилися сиво-чорними масами над горами* (с. 18). Депресивний пейзаж посилюється мазками *темно-синьої зелені* (с. 1), *темно-зеленого лісу* (с. 6), *темно-понсової барви* (с. 7), *темно-зеленого тла [лісу]* (с. 8), *темноти* ночі (с. 9), *зловіщих тіней*, *темно-брунатних шматів кори* (с. 18). Рух у напрямі зростання міри вияву оцінки (висхідну градацію) маємо в такому контексті: *В тишині, що зросталася з темнотою, здавалися гори з своїми темними безмежними лісами* (с. 8).

Н. Мак-Вільямс свого часу звернула увагу на наявність у депресивних осіб такої риси, як *ІДЕАЛІЗАЦІЯ* чогось / когось, при якій вони спостерігають інших у *винятковому світлі*, а потім переживають приниження від порівняння. «Шукаючи ідеалізовані об'єкти, депресивні особи відчувають себе нижчими від них, і так повторюється знову й знову»⁶⁶⁴. Відповідний контекст знаходимо і в О. Кобилянської, порівняймо: *Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах флори, а на горах таке багатство зелені, що якось аж пригноблювало чоловіка* (с. 1). Ідеалізованими є також столітні дерева, названі як *велети*, *велетні*, *великани*. Простежмо це в контекстах: *Велетів звалювати!* (с. 1); *Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани* (с. 2); *По тій дорозі мали відтак перевозити столітніх великанів [...]* (с. 7); *Відтак сильні руки, погорджуючи всяким небезпеченством і перепонами, котили тяжких великанів* (с. 10); *Кочені з вершин, великани спирались на тих мостах, а звідти, знов потручувані насмішками, падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю* (с. 10); *Затявши свою сокиру в груди одного великана, що лежав наверху, сидів він із згорненими на грудях руками й з тупим позором* (с. 11); *[діти лісів] не хотіли прикладати рук до звалювання велетів з їх висотні* (с. 13); *лежали велетні в об'ємі майже кількох метрів, справдешні чудеса старості й краси [...]* (с. 14); *по фабриці пронісся гострий, проймаючий сик, і колишні горді великани розпалися вахлярувато [...]* (с. 16).

У новелі виявляємо *внутрішньотекстову градацію оцінки*, коли зміна оцінного значення відбувається під впливом емоцій, почуттів і відчуттів авторки, пов'язана зі сферою її симпатій та антипатій. «[...] з погляду психології, відображення градаційної ознаки виникає як унаслідок впливу середовища, так і за рахунок психологічного типу автора чи зображуваного героя»⁶⁶⁵. Крім того, через увесь текст проходять мікротеми — *одержимість страхом, підсві-*

---

⁶⁶⁴ Мак-Вільямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе... С. 138.

⁶⁶⁵ Марчук Л. М., Рарицький О. А. Психолінгвістичні передумови функціонування градації в індивідуальній картині світу. *Психолінгвістика: зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 26 (2). С. 283.

доме відчуття самозвинувачення в причетності до негативних подій; факт відкидання себе від інших; беззахисність, самотність. Через елементи прихованого діалогу із читачем авторка передає свій сум, біль, страх. Погоджуємося з Ю. Кузнецовим у тому, що «структура таких творів будується вже не на просторових співвідношеннях предметів, як у пейзажних мініатюрах, а на внутрішніх рефлексіях ліричного героя, на його асоціативному сприйнятті навколишнього світу»⁶⁶⁶.

У сучасних дослідженнях особлива увага приділяється *зв'язку емоційного стану й специфіки мовленнєвої продукції*. Депресія, як відомо, впливає на збільшення обсягу мовленнєвої продукції поряд зі зниженням її змістового навантаження⁶⁶⁷. У новелі «Битва» 5229 слів, а це дуже багато як для малоподійної історії.

Ностальгійний настрій депресивної особистості об'єктивує й синтаксично-ритмомелодійна організація фраз. Г. Винокур звертає увагу на можливість віднайдення психологічності в художніх текстах *під час аналізу структури речень та способу впорядкування в них членів речення*, адже для письменника властиво створювати додаткові позаграматичні сенси, що й здатні наснажити контекст психологізмом⁶⁶⁸. У новелі *переважають ускладнені сполучникові або безсполучникові складні речення*, що через надмірність мовних засобів, частотність повторів, творять монотонний стиль, наприклад: *Різно сформовані, вганяються під небеса, стоять так нерухомо тисячі літ; кепкують собі з кожної зміни, що перед їх очима відбувається, розкошують у власній красі, свідомі своєї довічної тривкості* (с. 1).

Наявність у багатьох реченнях градації із психологічним змістом відображає схильність людини до тривоги та передбачає в неї наявність тенденції сприймати життєві ситуації як загрозливі. Як зауважують дослідники, «[...] з погляду психології, відобра-

---

⁶⁶⁶ Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: проблеми естетики і поезики: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01, 10.01.06 / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2004. С. 14.

⁶⁶⁷ Див. про це: Личко А. Психопатии и акцентуации характера у подростков, 1973... С. 19–25.

⁶⁶⁸ Винокур Г. О. О языке художественной литературы / предисл. В. П. Григорьева. Москва: Высшая школа, 1991. С. 48.

ження градаційної ознаки виникає як унаслідок впливу середовища, так і за рахунок психологічного типу автора чи зображуваного героя»⁶⁶⁹. Наведімо тільки один контекст: “*Зрубати!*” *Воно перейшло в шемрання. З того повстав стривожений шепіт, зітхання, врешті — піднявся шум, немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збився під хмари, а на останку зашуміла буря* (с. 3). За спостереженнями психологів, навіть легка депресія несе в собі елементи руйнації. І тому картину вирубування лісу можна розцінювати саме як депресивне реагування.

Отже, добір мовних засобів у художньому тексті особистісно зорієнтований. Сумне слово О. Кобилянської можна пояснити не так зовнішніми обставинами, як глибинними процесами, що відбувалися в її душі. До ідентифікаторів депресії належать і трагічна тема, і наявність лексем з негативною семантикою (*смерть, розпука, сум*), й актуалізація маркерів мовчання (*тиша, німий*), і похмурі кольорові рефлекси, і розлогі синтаксичні контексти, вербалізація мінорного ладу. Психологічне авторське «Я» нещасливої О. Кобилянської спроектоване на реалії знищеної природи. Її тужливо-поетичне слово передається й читачеві, збуджуючи мовні фантазії й спонукаючи до подальших спостережень.

3.3.2. Мовна реалізація депресії в повісті «В неділю рано зілля копала»

Повість «В неділю рано зілля копала» (1909), написана за мотивом романтичної пісні-балади «Ой не ходи, Грицю»⁶⁷⁰, з’явилася в непростий час. Період кінця XIX – поч. XX ст. ознаменований пе-

---

⁶⁶⁹ Марчук Л. М., Рарицький О. А. Психолінгвістичні передумови функціонування градації... С. 283.

⁶⁷⁰ *Примітка.* Сюжет твору розвивається двома лініями. Перша — пов’язана з трагічною долею циганки Маври, яку батько Андронаті врятував від смерті за її подружню зраду, вимолвивши вигнання з табору, а її новонароджене немовля підкинувши разом з чужим людям. Сам теж залишив табір і все життя самотньо поневіряється по світу. У кінці твору Мавра дізнається, що Гриць — її син, колись відібраний від неї і підкинутий на виховання багатим людям. Смерть Гриця циганка розцінює як Боже покарання за скоєний гріх. Друга лінія — любовний трикутник: Гриць, Тетяна, Настка. Тетяна отруєє коханого, щоб він не дістався нікому.

реходом від реалізму до модернізму, від простого споглядання до внутрішнього відчуття. Це активізувало «неконтрольовану енергію несвідомого» (З. Фрейд), що наповнила художню літературу новим змістом, а потім і новою формою.

Елементи депресії простежуються на всіх рівнях тексту. Вербалізуються насамперед *ТРАГІЧНІ МОТИВИ*. Головна *ідея*: без любові не варто жити. *Персонажі*, хоч і кожен по-своєму, але всі нещасливі й самотні. Та найбільше підтверджень депресивного стану авторки знаходимо, зрозуміло, у її *художньому мовленні*. На думку О. Вольф, необхідно розмежовувати «мову опису емоцій, і мову, яка їх виражає»⁶⁷¹. Тільки за такого підходу можна розмежувати *підсвідому авторську депресію від свідомо змодельованої під персонажа чи ситуацію*.

Текст повісті «В неділю рано зілля копала» оприявлює майже всі названі види депресії. Загальну знижену емоційну експресію твору можна відчутти вже з кількох фраз, порівняймо: *Спокійно і тужливо, хвилюючись і крилато, заколисувало щось у воздуху до сну, заливаючись притім смутком. Рівно і обережно, тут тихо, там шепотом, а все в один голос, все шум і шум...* (с. 3)⁶⁷² (жирн. шрифт в ілюстраціях автор. — В. П.). У подібній тональності втриманий майже увесь текст.

Найбільш поширеними симптомами депресії В. Пишель, М. Полив'яна та інші дослідники вважають *печаль і відчуття безнадійності*⁶⁷³. В аналізованій повісті домінує «лексика печалі», вербалізована словами з коренем *смут* (*смуток, смутний, смутніти, смутно, посмутнілий*). Вони передають пригнічений емоційний стан персонажів, порівняймо: *заливаючись смутком* (с. 3); *задержався смуток* (с. 51); *обгортає болючий якийсь смуток* (с. 65); *насуває смуток, розпікає душу* (с. 90); *ніс [...] смуток-тугу* (с. 90); *в'яне за ним серцем і до смутку лю-*

⁶⁷¹ Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. С. 41.

⁶⁷² Кобилянська О. В неділю рано зілля копала. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=1> (дата звернення: 2.01.2018). Тут і далі в підрозділі покликаємося на це джерело, зазначаючи сторінку цитати.

⁶⁷³ Цит. за: Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика... С. 80.

бить (с. 100); *серце віщувало смуток* (с. 135); *наведе на неї смуток* (с. 153); *аж за серце хапаючий смуток* (с. 155); *крився сам смуток* (с. 159); *від смутку-горя зберегти не встигли; в смутку тонула* (с. 184); *посхилялися в смутку* (с. 196); *смутом виграла, нагадала своїм смутом щось давно минуле* (с. 197); *або дуже сумні, або всі веселі* (с. 48); *замирає в сумній глибині* (с. 89); *він посумнів* (с. 66); *він аж посумнів* (с. 150); *не роз'яснить її посумнілу душу* (с. 127). Спорадично такі лексеми вживаються й для характеристики інших об'єктів: *злидні, смуток, самотність* (с. 51); *смутно і тужно тепер осінніми днями* (с. 89); *сумні пісні співати* (с. 21); *невимовне сумними, як ніч чорними очима* (с. 22). Загалом у повісті виявлено 60 одиниць із коренем *сму*, що становить 33 % від загальної кількості слів (54787).

Більш глибокий ступінь важких емоцій передає «лексика плачу», що вербалізується через невербальні концепти — *СЛІЗ, ПЛАЧУ, РИДАННЯ*. Функції плачу в різних обставинах різні. Найбільше сліз «укладено» в очі циганки Маври. *Гарячими сльозми* оплакує вона свою подружню зраду («сльози як покаяння»). *Божевільним плачем розпуки* переживає своє вигнання з табору («сльози безсилля»). Коли вона зрозуміла, що ніщо не допоможе, *виплакала сльози* («сльози як нездійсненність бажаного»). Заливається *гіркими сльозами*, коли залишає на якийсь час малу Тетянку, а сама йде мандрувати. Утирає *мовчки сльози з очей*, коли обіцяє Тетянці навідувати її («сльози перед розлукою із чужою дитиною»). *Криваві сльози, змішані зі сльозою радості* бачить Мавра на картах, коли сама собі ворожить («сльози як фатум»). *Сльози затемнюють їй вид*, коли бачить Гриця («сльози як неусвідомлений материнський інстинкт»). Інші персонажі теж з різних причин проливають сльози. *Сльози знов спинилися в [...] очах* Настки, коли вона дорікає Грицеві за Туркиню («сльози як прохання»). *Сльози втиснулися в [...] очі*, коли Гриць подумки відмовляється від Туркині («сльози прощання»). *Великі пекучі сльози* лле Тетяна, коли назавжди прощається з Грицем («сльози розлуки»). Іваниха Дубиха *глядить крізь сльози* на свою безнадійно закохану доньку Тетяну

(‘сльози через хвилювання за рідну дитину’). На похороні Гриця його *товариші-хлопці походжають, утираючи сльози* (‘сльози у зв’язку зі смертю ближнього’). Великий жаль батьківських почуттів передається через сльози й жаль старого Андронаті, коли він вимушено покидає дочку Мавру.

Отже, окреслюємо систему смислів, що базуються на «вербалізації невербаліки» (Т. Осіпова), — омовлення невербального концепту *СЛЬОЗИ*, що має переважно негативну тональність: (1) ‘сльози покаяння’; (2) ‘сльози відчаю’; (3) ‘сльози безсилля’; (4) ‘сльози хвилювання’; (5) ‘сльози нездійсненого бажання’; (6) ‘сльози прощання й розлуки’, зокрема ‘сльози через смерть’; (7) ‘сльози як негативний фатум’.

Наведемо контексти, оскільки супровідні слова відіграють особливу роль у поглибленні скорботи: *«Мавро!» — кричала з болю душа, ридало серце батькове, і знов сльози залляли його вид. [...] Ніколи такого гіркого жалю не зазнавав ще в своїм житті, як сими днями. Воліла би була вона малою вмерти, як в найкращих літах от таким способом осиротіти, змарнуватися. «Через що?» — крикнув розпучливо, ударивши так само з дикого жалю в долоні. Коли взяв її гріх в свої сіті (с. 21)* (‘сльози відчаю, сльози розлуки’). Лексема *сльози* вживається у творі 27 разів (15 % від загальної кількості слів).

Вищий ступінь внутрішнього болю маркують семантичні одиниці з коренем *плак / плач* (плакати, плачучи, заплаканий, розплакатися). У різних контекстах — свій характер плачу. Бодем вічної скорботи плаче струна на скрипці старого Андронаті, порівняймо: *Плакали скрипки, дзвеніли цимбали, дрижали сопілки, а над всіма царювала одна-одніська струнка Андронатової скрипки. О, та скрипка! Зойком кидалася, голосом блукаючи, сумом розливалася, між циганів рвалася, а про Мавру, Раду все оповідала (с. 13)*. Коли героїня усвідомила, що від неї відібрали дитину, то *наново вибухла плачем Мавра; заходитьсь з божевільного плачу, плаче і підіймає, благаючи, до них руки; [...] розплакалася наново; розплакалася ще більше* (‘плач з відтінком повторюваності’). Плачуть у повісті й залюблені в Гриця Настка й Тетяна, плаче часто Мавра, оповідаючи

людям про своє нещасливе життя. Найчастіше персонажі плачуть із жалю й болю.

Спорадично простежуємо й вербалізацію 'сліз радості'. Так, коли Іваниха Дубиха прихистила Мавру, циганка *розплакалася на добре*.

У наступному контексті спостерігаємо поєднання обох видів плачу (з горя і з радості), тобто вербалізовано аксіологічно протилежні смисли, порівняймо: *Плакала вона з горя, з злиднів, з турботи і жалю, туги, але плакала і з радості, коли батько ступив в її хатину і вони пізналися* (с. 192). Коли Мавра дізналася, що Гриць — її син, *плакала, рвалася йти до сина* ('плач радості'). Усього в повісті — 66 фіксацій з коренем *плач / плак*, що становить 36 % від загальної кількості слів.

В аналізованій повісті вербалізовано ще один доказ депресії — *САМОТНІСТЬ*. При депресивних станах людина часто хоче побути одна. У психологічному словнику під редакцією А. Петровського та М. Ярошевського⁶⁷⁴ *самотність* визначається як один із психогенних чинників, що впливають на емоційний стан людини, яка перебуває в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей.

Серед персонажів твору найбільш самотньою є Мавра. Спочатку вона покарана самотністю, коли вигнана з табору, що передано через невласне пряму мову: *Однак чому вона тут сама?* (с. 22); *Лиш тишина і тишина, і вона ось тут сама* (с. 22); *Сама вона, хоч молода і гарна* (с. 25). Далі Мавра відчула себе чужою серед людей і добровільно усамітнілася: *Але відтепер хоче вона вже прожити на самоті. Геть сама* (с. 31); *[...] буде там на самоті між людьми* (с. 32); *її тягне тепер до самоти* (с. 32). Потім самотність стала вже вимушеною в силу життєвих обставин, що супроводжується глибоким душевним болем, відчаєм, навіть в окремих випадках і страхом: *[Мавра] перешіптується сама з собою* (с. 51); *вона сама на світі, ніхто її не оборонить* (с. 55); *вона ж сама. Живе циганка-ворожка сама одна* (с. 191).

---

⁶⁷⁴ Психологія. Словарь / ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., Москва: Политиздат, 1990. С. 248.

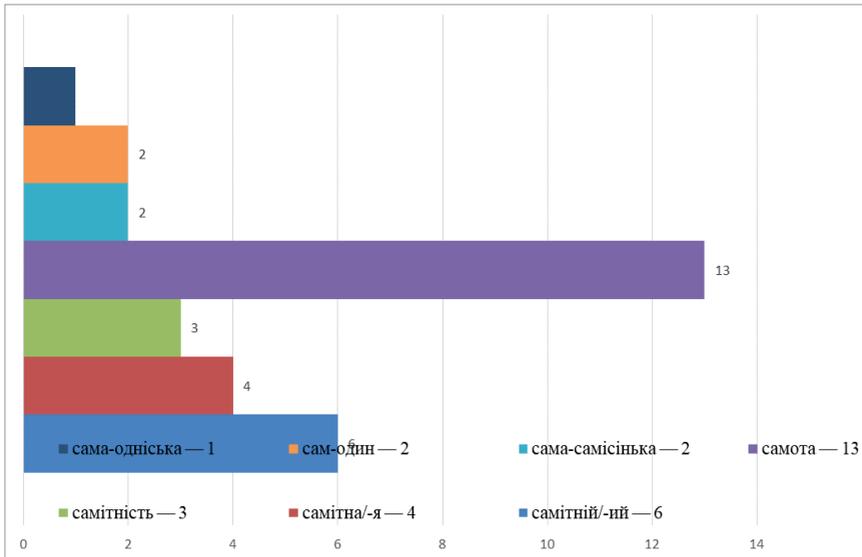
Міно́рним поетичним **акордом суму** звучить неодноразове повторювання *сама я на всю гору, на весь ліс* із різними варіантними лексичними доповненнями, наприклад: **Сама на всю гору, на весь ліс... сама...** (с. 56); *вона так високо на Чабаниці, сама-саміська чи не на всю сторону [...]* (с. 76). *От я, бідна, сама на цілий ліс, і людська нога лиш рідко заблуджує до мене* (с. 155). *Ади, я сама-саміська на цілу гору, на цілий ліс, Лиш сама осталася. Сама, синоньку* (с. 156). **Сама, синоньку, сама. І сама на всю гору, на весь ліс, сама й сама** (с. 162). **Сама на всім світі, на цілу гору, на цілий ліс** (с. 176). *Одна я, бідна, змарнована циганка, сама на цілу гору, на цілий ліс* (с. 191). *Коли б я була те зілья тоді мала при собі, [...] не була б нині Мавра сама по лісах, сама на всім світі...* (с. 93). *Я тепер сама-одніська на цілу гору, на цілий ліс, на весь світ* (с. 126). Самотність стала звичним станом: *[...] аж в ліс в її самоту приволіклися за нею звідкись* (с. 163). Про самотність Маври роздумує й батько Андронати: *І Раду свого лютого любила, і мадярського боярина любила, а сама одна осталася [...] в світі дець пропала [...]* (с. 106) ('абсолютна самотність'). Вдумливе читання тексту переконує, що самотність Маври зумовлена не соціальними, а індивідуально-особистісними передумовами.

Самотністю наділені не тільки особи, але й птахи, тварини, предмети довкілля, наприклад: **самітній ворон; самітня оселяхатинка; самітний млин**. І це вже «не просто констатація автором й усвідомлення ліричним героєм стану самотності, а яскраве зображення в різних формах мовного вираження всіх відтінків переживання цього стану»⁶⁷⁵ (жирн. шрифт у цитаті автор. — В. П.).

Усього в повісті лексема *сама* зі значенням 'самотня, одинока' має 32 фіксації; *самітній/-ий* — 6; *самітна/-я* — 4; *самітність* — 3; *самота* — 13; *сама-самісінька* — 2; *сам-один* — 2; *сама-одніська* — 1. Усього — 63 фіксації слів з коренем *сам* (35 %). Високу

⁶⁷⁵ Переломова О. С. Філософсько-світоглядні аспекти лінгвістичного виміру концепту «самотність». *Гуманітарний вісник Запорізьк. держ. інженерної академії*. 2012. Вип. 50. С. 65.

частотність зазначених лексем можна трактувати як «суб'єктивно забарвлений результат художньо-образної рефлексії об'єктивного світу»⁶⁷⁶. Іншими словами, текст — явище не лише мистецьке, але й психологічне (див. Діаграму 3.1).

Діаграма 3.1. Частотність вживання лексем з коренем *сам-* у дискурсі повісті О. Кобилянської «В неділю рано зілля копала»

Отже, вербалізація концептів *СМУТКУ*, *ПЛАЧУ*, *САМОТНОСТІ* репрезентує діапазон глибокої авторської депресії в момент написання повісті «В неділю рано зілля копала». А оскільки депресивні прояви є і в інших творах письменниці, зокрема новелі «Битва», повісті «Земля», можемо однозначно стверджувати, що О. Кобилянська не була щасливою людиною. Однак це не завадило їй створити шедеври, якими захоплюється світ.

⁶⁷⁶ Бехта І. А. Художньо-естетичні концепти англomовного літературно-художнього твору модернізму. *Вісник Сумського держ. ун-ту*. Серія Філологія. 2007. № 1. Том I. С. 119.

3.3.3. Специфіка омовлення нарцисизму в повісті «Земля»

Проблема вербалізації **нарцисизму** в авторки-класика зацікавила Т. Гундорову⁶⁷⁷ та М. Павлишину⁶⁷⁸. Ґрунтовну аналітичну розвідку про цей факт, відображений і в «Щоденниках» молоді О. Кобилянської, репрезентувала Н. Колошук⁶⁷⁹. Усі зазначені дослідники вдавалися до *літературознавчого* психоаналізу. В аспекті ж *мовного* психоаналізу проза О. Кобилянської практично не досліджувалася. Такого «прочитання», зокрема, потребує і її повість «Земля», «наскрізь пронизана знаковістю, закодованістю смислів...»⁶⁸⁰.

Сучасна філологічна наука поступово відходить від спрощеного розуміння цього твору. Раніше під час його аналізу на перший план виводилися соціальні мотиви й основна увага акцентувалася на тому, що *брат убив брата через землю*. Тепер таку оцінку вважають некоректною, а повість справедливо називають **твором психологічним**. Значною мірою цьому сприяли праці таких науковців, як О. Ковальчук⁶⁸¹, В. Пахаренко⁶⁸², Н. Тимків⁶⁸³.

У мові аналізованого художнього тексту змодельована дійсність з її свідомими й несвідомими виявами, тому спробуємо схарактеризувати приховані смислові ресурси мовних одиниць, що вказують на **наявність нарцисизму** в персонажному дискурсі та й у самій авторки.

---

⁶⁷⁷ Гундорова Т. Кобилянська — Довженко: навколо «Землі», або різниця аналогій. *Слово і час*. 1997. № 11–12. С. 57–62.

⁶⁷⁸ Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання [наук. видання] Б. м.: Акта, 2008. 357 с.

⁶⁷⁹ Колошук Н. Г. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еґо-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я»... С. 61–68.

⁶⁸⁰ Могильницька Г. Символіка лісу та її роль в розкритті проблеми влади землі над людиною (за повістю О. Кобилянської «Земля»). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 2. С. 20.

⁶⁸¹ Ковальчук О. Письменницька позиція в повісті О. Кобилянської «Земля». *Українська мова і література в школі*. 1993. № 2. С. 16–18.

⁶⁸² Пахаренко В. Погляд у безодню (Прочитання «Землі» О. Кобилянської). *Українська мова та література*. 1999. № 1. С. 3–5; №2. С. 2–3.

⁶⁸³ Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля». *Дивослово*. № 3. 2005. С. 5–10.

Створення повісті «Земля», як відомо, було продиктоване не тільки реальними фактами, але й потребою письменниці виплеснути свою емоційну розбалансованість. В автобіографії О. Кобилянська зізнавалася: *Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала — ох, як крилами ридала! Саме в той час лежав мій батько тяжко хворий, і я сама не почувала себе особисто щасливою. Написання цієї повісті дало мені рівновагу, вдоволення і гнало до дальшого творення*⁶⁸⁴.

3. Фрейд уважав, що нарцисична організація у психіці людини ніколи цілком не зникає⁶⁸⁵, тобто є реальна можливість її вияву, зокрема і в художньому тексті. Для виявлення симптоматики нарцисизму доцільно, зрозуміло, звернутися до праць психологів⁶⁸⁶.

Розгляньмо основні симптоми нарцисичних особистостей і спроектуймо їх на розглядуваний текст.

Головними носіями нарцисизму в аналізованій повісті є два персонажі — це Марійка та Сава. Однак окремі елементи вияву нарцисизму простежуємо й в інших образах. Розгляньмо їх детальніше, звертаючи увагу на мовну репрезентацію відповідних психологічних станів.

НАРЦИСИЧНА ТРАВМА. За свідченням психологів, нарцисизм починає формуватися ще в дитинстві, часто він пов'язаний з **«нарцисичною травмою»**⁶⁸⁷. Зі змісту твору відомо, що Сава з дитинства не відчував ані батьківського піклування, ані духовного єднання з родиною. Первинний нарцисизм йому дістався спадково — від матері, на яку він був схожий і зовні. Проте вроджений нарцисизм може бути виправлений вихованням. Натомість хлопця виховували неправильно: його порівнювали з іншими, примушували рівнятися на старшого брата Михайла. Як відомо, «нарцисичну травму нано-

---

⁶⁸⁴ Кобилянська Ольга Юліанівна. URL: http://ua-referat.com/Кобилянська_Ольга_Юліанівна (дата звернення: 5.06.2015).

⁶⁸⁵ Фрейд З. О нарцисизме. Очерки по психологии сексуальности...

⁶⁸⁶ Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 138–144; Kohut H. *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press, 1971. 384 p.

⁶⁸⁷ Kohut H. *The Analysis of the Self*. New York: International Universities Press, 1971. P. 12.

сить дитині невдоволення батьків, які з певних причин мало цікавляться внутрішнім світом і переживаннями дитини»⁶⁸⁸. У розглядуваному тексті зазначено, що мати не любила Сави ще з дитинства. Не любить вона його й дорослого. При згадці про Саву *отуманення* *запанувало нею і скривило болісно її уста* (с. 17)⁶⁸⁹ (жирн. шрифт в ілюстраціях автор. — В. П.). Невинне питання Сави, про те, чи вечеря ще не готова, викликає в неї несамовиту лють, порівняймо: *«Ай, най тебе там!» — кликнула з високо зморщеними бровами, неначеб відчула раптом сильний фізичний біль. — [...] — І немов роздразнена тим, тягнула дальше: — Та вже вечері хочеться? А чому ж ти вернув так скоро з бурдея? Напоїв худобу? Ти мав там сидіти, доки тато не прийде та доки Михайло сам туди на ніч не піде!* (с. 16). А далі — прокльони й лайка: *Бог би тебе скарав, Саво! Мені з жури чорно перед очима, а ти ще приходиш і їси моє серце!* (с. 17). Як зазначає О. Керечан, «підлітковий вік може сприяти нарцисистичній фіксації в тому випадку, якщо підліток опирається тільки на себе»⁶⁹⁰. Саме так сталося й із Савою.

ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗНЕЦІНЕННЯ. На думку психологів, «нарциси» схильні до надання полярних оцінок людям, явищам, подіям. Підтвердженням цієї тези може слугувати різне ставлення Марії до синів. Михайлові вона віддає своє тепло й материнську ласку, знаходячи для нього найніжніші слова. Її любов до сина особливо сильна у хвилини очікуваного розставання. При думці про те, що син піде на військову службу, вона *зойкнула* *нараз... мов уколена», вибухла [...] голосним плачем»; зойкнула [...] і вдарила розпучливо долоню об долоню; плакала так гірко, що, хлипаючи, дрижала всім тілом* (с. 18); *плакала нечутно* (с. 45). Проводи сина у військо сповнені глибоким драматизмом, а мова матері водночас нагадує похоронне голосіння, порівняймо: *Михайле, Михайле! [...] Дитино моя, серце моє! За що відривають тебе від мене, за що садять у ярмо? Що будемо без тебе діяти? Що*

⁶⁸⁸ Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості... С. 134.

⁶⁸⁹ Примітка. Кобилянська О. Земля. 124 с. URL: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml> (дата звернення: 5.06.2015). Тут і далі покликаємося на це джерело скорочено, зазначаючи сторінки.

⁶⁹⁰ Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості... С.140.

пічне земля без тебе? Як те сонечко, так зайдеш ти для нас, а я розіб'юся, жаль за тобою виссе мою кров і побілить моє волосся. Ми-хай-ле! Ми-хай-ле! (с. 39). Та коли Марія згадує Саву, любов, жалі й плач із її серця зникають.

Для характеристики молодшого сина знаходяться хіба що зневажливі слова й прокльони, наприклад: *[...] у нього тверде, недобре серце, і бог би його скарав за його слова!*; *Вже змалку був такий упертий і злосливий!* (с. 38). Навіть коли Сава береться до роботи, мати його критикує, порівняймо: *В нім нема ладу!* *[...] Сьогодні хотів орати й сіяти, ... а завтра або позавтра буде, як той вовк, снуватися, нишпорячи, буде хмарний, неспокійний і до нічого пальцем не дйткнеться* (с. 78). Коли Сава не виконував одразу її вказівок, Марія нарікала: *Приятель пішов, а ворог лишився. Чого гризеш моє серце?* (с. 51). Гранично вияв материнського негативу до Сави вербалізовано в ситуації після відомості про смерть старшого сина, порівняймо: *А відтак розсипувалися прокльони з уст нещасної матері на голову сина, так що волосся дубом ставало й тілом мороз пробігав. Вона ненавиділа Саву* (с. 141).

У нарцисичних особистостях психологи спостерігають *ДІЮ МЕХАНІЗМУ ВИПЕРЕДЖУВАЛЬНОГО НЕПРИЙНЯТТЯ*. Такі люди немовби намагаються знехтувати кимось, аніж це зробить хтось із ними самими. Вербальними знаками такого психічного стану є лексеми *глумливо, напівглумливо, глум, зухвало*, фразеологізм *кинути обидним словом*. Ці мовні знаки найчастіше характеризують манеру комунікативної поведінки Сави з урахуванням невербальної поведінки, порівняймо: *слідив за нею мовчки напівглумливо* (с. 16); *відповів глумливо* (с. 17); *говорив Сава глумливо* (с. 73).

Про наявність такого ж стану в самої авторки повісті свідчить й актуалізація наведених мовних одиниць в інших контекстах твору, порівняймо: *[...] а двері у завісах з дикої гри бурі скрипіли й глумливо озивалися* (с. 135); *перешіптувалися глумливо між собою люди* (с. 137); *Домнічка здвигнула глумливо плечима* (с. 63); *казала з легким глумом* (с. 88); *всміхнеться зухвало, кине їй обидне слово* (с. 142).

ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ — ще одна ознака психології нарцисичної особистості. Висока частотність предикатів *винен*, *винна*, *не винен*, *винуватий* указує на їх проєктувальну роль для репрезентації авторської психології, хоча видається, що ці лексеми нібито відтворюють безмежний світ людських стосунків, порівняймо: *Сварилися, то сварилися, він тому не винен* (с. 13); *Може, я й тому винен, що ви плачете* (с. 17); *Що я йому винен?*; [...] *чи я винен, що у нього землі нема?* (с. 19); *Що хто винен тому, що був дурною дитиною?* (с. 38); *Кому був він що винен?* (с. 107); *Та й хто був винен?* (с. 113); *І хто був винен? Хто був винен?* (с. 128); *Сава був винен, що вона терпіла від тої розпусниці* (с. 142); *де проживає той, що винен її горю* (с. 145); *Що вам Домніка винна?* (с. 63); ... *я не винна тому, що ворожу* (с. 66); *Сава! Я тобі нічого не винна!* — зойкнула вона, страшно перелякана. — *Я тобі нічого не винна!* (с. 98); *Бог з вами, бадіко, вона не винна!* (с. 109).

Глибинне відчуття провини акумульовано в образі Івоніки, який звинувачує й себе у трагедії: [...] *заходив на прощу до святого Івана Сучавського і тут умлівав душею. Чи не винен він сам тому страшному горю? Чи не був за добрим для Михайла, а застрогий для Сави?* [...] *Він бажав добра для обох, але, може, він і винуватий? Господь один знає, в чім лежить вина* (с. 140).

ГОРДИНЯ є чи не основною рисою нарцисів, що на мовному рівні репрезентується лексемами *гордо*, *погорда*, *гордий*, які слугують для характеристики і людей, і світу природи, порівняймо: [лісові оazi] *самітно і глядять гордо на збіжжя* (с. 1); *їй [Докії] зовсім не вадило [...] гордо заломлювати шию і летіти чи вгору* (с. 2); [товар] *був гордощами Івоніки* (с. 12); *пишалася [...] у покірній гордості пищика* (с. 46); *Ади, які в мене руки!* — *додав гордо* (с. 96); *Сказавши своє [...] закинувши гордо голову взад, мов лев, вийшов мовчки з хати* (с. 144); *додала з неописаною погордою* (с. 42).

А для характеристики селянки Докії авторка не без іронії вживає порівняння як *цариця*. Пропонуємо для ілюстрації відповідні контексти: [...] *говорила Докія понурим, майже неприязним шепотом, своєю гордою, високою статтю, мов цариця, перевищаючи*

всіх (с. 107); *Мудра була й розважна, і мов та цариця, що хоч без корони, та все правила всім* (с. 144).

Характерним симптомом нарцисичної особистості є також прагнення до *УНИКНЕННЯ СТОСУНКІВ І ВИЯВ БАЙДУЖОСТІ ДО ІНШИХ*. Моральний осуд пришвидшує самоізоляцію Сави, порівняймо: *По своїм повороті з в'язниці оказував Сава свою байдужність проти родичів цілком явно; Дома, здавалося, просиджував із найбільшою відразою і з усилюванням; [...] його очі запалювалися неприязним блиском, і він відказував із відражаючою злобою [...]* (с. 141).

Отже, у повісті «Земля» авторка зуміла заглянути в непроникний трансцендентний світ людської душі. Не маючи чіткого ідеалу повноти життя, відкинута рідними й засуджувана соціумом, нарцисична особистість — Сава — помирає духовно. А слідом за ним руйнується й «нормативна» родина хліборобів. І це, напевно, набагато страшніше, ніж просто втратити землю.

Проаналізований твір — вербалізація самовираження, репрезентація потаємного, інтуїтивного, підсвідомого. У ньому письменниця підсвідомо омовлює свої думки. Її модерна свідомість спрямована на поглиблену рефлексію пошуку.

3.3.4. Своєрідність вербалізації нарцисизму в новелі «Valse melancolique»

Деякі дослідники розглядають *нарцисизм* як характеристику нормального психічного розвитку особистості. Англійський психоаналітик Е. Джонс⁶⁹¹ аналізував такі його риси, як *грандіозність, гордия та завищена самооцінка*. Нагадаймо, що слово «нарцисизм» походить від грецького міфу, у якому гарний молодий чоловік на ім'я Нарцис бачить своє відображення у воді й закохується в нього; згодом перетворюється на квітку. Учені не дійшли спільної думки про те, чи слід вважати нарцисизм психічним розладом, порівняймо: «оптимальний нарцисизм особистості розглядається як гармонійний, інтегрований стан цілісності, тимчасової стабіль-

---

⁶⁹¹ Jones E. The God complex: The belief that one is God, and the resulting character traits. *Essays in applied psycho-analysis*. London: Hogarth Press, 1951. Vol. 2. P. 244–265.

ності й позитивно-афективного забарвлення уявлення особистості про себе, що сприймається як «ідеальний стан» гарного самопочуття та виявляється як орієнтоване на себе та інших сприйняття реальності»⁶⁹². Погоджуємося з тими дослідниками, які вважають, що здоровий нарцисизм існує і є необхідною умовою розвитку особистості⁶⁹³.

Спробуймо декодувати й текст новели О. Кобилянської «Valse mélancolique» щодо специфіки в ньому вербального вираження прихованого нарцисизму авторки. Нарцисизм наскрізь пронизує новелу, вкраплюючись у сюжет⁶⁹⁴, образи, Я-концепцію наратива, мову.

Письменниця порівнювала своє життя із життям однієї з героїнь твору — Софії Дорошенко. Хоча насправді всі три героїні О. Кобилянської нагадують її саму, що стане зрозуміло після детальнішого аналізу мовних фактів.

О. Кобилянська була людиною з модерним мисленням, новими поглядами на життя, що дозволило їй створити модель «нової» жінки. Як зазначає О. Керечан, «нарцисичний фокус пов'язаний значною мірою з *ПОТРЕБОЮ В ДОСЯГНЕННІ*. Особа з нарцисичною фіксацією — це людина, яка постійно дуже багато вимагає від себе та інших і живе в полі дуже високих очікувань»⁶⁹⁵. Такими і є всі три героїні новели. Це справжні аристократки, естетки, жінки європейського типу, які прагнуть удосконалити себе й бути незалежними від чоловіків. Так, Марта *вчилася музики і язиків, і прерізних робіт ручних, ба — і все інше, щоб стало колись капіталом і обернулося в*

---

⁶⁹² Цит. за: Свинаренко Ю. В. Поняття нарцисизм та його характеристика. *Психологічне консультування і психотерапія*. 2014. Вип. 1–2. С. 265–271.

⁶⁹³ Там само.

⁶⁹⁴ *Примітка*. Нагадаємо фабулу новели: в одному помешканні проживають три дівчини, три талановиті мистецькі натури: майбутня вчителька Марта, малярка («артистка») Ганна, піаністка Софія. Живуть дівчата у світі мистецтва, музики, шукаючи краси та гармонії у творчості. Вони такі різні, але водночас і такі схожі. Марта — утілення розсудливості й доброти, Ганнуся — палка, імпульсивна, волелюбна, Софія — чутлива, вразлива, витончена. І всі закохані в красу, мистецтво. Долі дівчат складаються по-різному. Марта стала зразковою дружиною і матір'ю. Ганна народжує сина без чоловіка. Найтрагічніше склалася доля Софії. Через матеріальну скруту вона не змогла зреалізувати себе. Останньою краплею став звук розірваної струни. Дівчина померла.

⁶⁹⁵ Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості... С. 138.

хосен, Ганна хоче стати цілком своїм паном, щоб розмахнути крилами під небеса⁶⁹⁶ (с. 394); Софія мріє досягти висот після консерваторії, порівняймо контекст: *Наша музика запре всім віддих. Тепер я ще простий музикант, не вдам так, але відтак...* (с. 422).

Нарцисичні особистості дуже часто переконані у *ВЛАСНІЙ УНІКАЛЬНОСТІ*, особливо хизуючись зовнішньою красою, високим положенням, перевагою над рештою сірої маси людей, завищеною самооцінкою та думками про власні таланти. Приміром, «артистка» Ганна *тішилася великою симпатією межи своїми товаришками* (с. 393); була *претензійна і розпещена* (с. 394), з *вибухами артистичної натури* (с. 398); жила відповідно *артистичним законам* (с. 394), артистів називала *вибраною горсткою суспільності* (с. 394). У власній унікальності частково впевнена й Марта, порівняймо: *Німочка не вмiла так по-англійськи, як я* (с. 404). Знає собі ціну й на перший погляд дуже скромна піаністка Софія, порівняймо: *«Мій фах вибагливий, і жадає зараз для себе не стісненої волі»*, — говорить вона (с. 409).

Привабливою рисою нарцисичних особистостей є трепетна, навіть перебільшена *ЛЮБОВ ДО КРАСИ І ГАРМОНІЇ*. Висока частотність лексем *краса, гармонія, елегантність, гарно, красно* може видавати в авторці постійний потяг до ідеалу, порівняймо: *лиш сама гармонія й краса; лише ми одні піддержуємо красу в житті* (с. 394); *в погоні за красою* (с. 395); *була гарна; збудована була прегарно* (с. 396); *прегарний темно-синій костюм* (с. 400); *тут красно* (с. 401); *найменша краса вражає мою душу* (с. 405); *тут...панує тонша краса* (с. 409); *...щодо гармонії у відносинах, то ми вмiємо її цінити...; грає гармонія велику роль* (с. 409); *...змiнилася незамітно в красу* (с. 411); *прекрасні білі руки* (с. 415); *вона є сама краса* (с. 416); *елегантна, пишна, мов княгиня* (с. 431); *пориваючою красою* (с. 431) (виділення у цитатах автор. — В. П.).

Естетизація зовнішності, одягу, побуту є наскрізною у творі. Наведімо ще кілька текстових фрагментів: *Була гарна сама собою.*

---

⁶⁹⁶ Кобилянська О. Ю. *Valse mélancoliquee*. О. Кобилянська. *Вибрані твори*. Київ: Дніпро, 1974. С. 393–431. Тут і далі робимо поклики за цим виданням, відзначаючи конкретні сторінки.

Ясна, майже попеляста блондинка, з правильними рисами і дуже живими блискучими очима. Збудована була прегарно (с. 396); [...] гарна і має смутні очі (с. 402); Профіль був у неї чисто класичний (с. 403); Спить, мов царівна (с. 413); З крою її правильних уст гадаю, що не пристрасна; з широких скронь, що вірна; і з брів, що споюються між очима, що вміє тайну заховати (с. 413); [...] кімнати елегантно уряджені (с. 394). Культ зовнішньої й внутрішньої довершеності як детермінант нарцисичності міцно посідає одну з основних позицій у творі, тому є типовим показником психологічної сутності самої авторки.

Сerez нарцисичних ознак є і менш привабливі. Так, у науковій літературі «нарцисів» нерідко характеризують як «маятник з високою амплітудою», маючи на увазі їх два *ПОЛЯРНІ СТАНИ*: то божественно прекрасні й всемогутні, то повні невдахи й нікчеми; то спокійні, то дуже нервові. Маємо цьому підтвердження і в тексті новели. Приміром, Ганнуся — *дразлива і химерна, коли малювала, була в щоденній житті наймилішою людиною (с. 393); тут в одній хвилі кидалася, гарячилася й змагалася, а вже в другій — була доброю (с. 398); Софія: Побачивши се, вона страшно змінилася. Непописанна ненависть відбилася на її звичайно спокійнім лиці, а очі заіскрилися злобою (с. 416).* В останньому контексті є ще один показник — *НАРЦИСИЧНА ЛЮТЬ*. «Чим вищий показник нарцисичної люті — тим більше ця агресія втрачає свій конструктивний характер та стає руйнівною внутрішньою силою для особистості, деструктивною агресією»⁶⁹⁷. Найвища вираженість цього показника виявляється в образі художниці Ганни, порівняймо: *Артистка роздразнилася. Кидала речами об землю, роздирала ескізи, проклинала свою долю, що виглядала як дрантива дівчина [реакція на підвищення оплати за квартиру. — В. П.] (с. 396); була до крайности роздразнена; плакала своїм сильним пристрасним плачем аж до утоми, аж поблідла (с. 404); терла нервово руки (с. 407).* Та може охоплювати люті і спокійну Марту: *Мені спалахнула кров у лице, — я*

---

⁶⁹⁷ Свинаренко Ю. В. Особливості нарцисичної регуляції особистості дівчат з різним типом прихильності до партнера. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3. С. 490.

засоромилася і розлютилася. Ніколи не відчула я жодної заподіяної мені Ганнусею прикрості так сильно, як у тій хвилі [...] (с. 408).

Нарцисичні особи можуть вдаватися до такої маніпулятивної дії, як *ЗНЕЦІНЕННЯ ОБ'ЄКТА*. Це й виявляється в схильності людини до спаплюження, знецінення оточення, сприйняття його як небезпечного, підступного. Приміром, напередодні знайомства із Софією Ганна, ще й не побачивши її, була переконана, що нова сусідка буде *балаклива, з лиця бридка, з дурним бубнінням; з некультурними привичками (с. 397)*. Називає її то швачкою, то вчителькою з *отупілими нервами (с. 404)*.

Показником порушеної нарцисичної регуляції є також надто *ЗАНИЖЕНЕ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ*. У тексті новели це виразно омовлюється, порівняймо самохарактеристику Марти: *...а я така бідолаха супроти неї (с. 404); Чулася такою дрібною й незначною перед нею, що й не находила слів про свою нижчість (с. 412); Чула, що стояла чимось нижче, далеко нижче від неї; що була супроти неї лише якоюсь простою робітницею (с. 415)*.

Нарцисизм впливає і на *міжособистісні стосунки*. Міжособистісна привабливість може набувати характеру сталих зв'язків між людьми й переходити у взаємну тривалу прихильність. З. Фрейд у своєму есе «Про нарцисизм»⁶⁹⁸ розширив цей термін, щоб пояснити відмінність між тим, хто патологічно занурений у себе, і тим, хто має звичайний інтерес до самого себе.

Звернімося до тексту новели. Малярка Ганнуся роздумує: *...не будемо, приміром, жінками чоловіків або матерями, лише самими жінками [...]. Будемо людьми, що не пішли ані в жінки, ані в матері, а розвинулися так вповні (с. 395)*. Погоджується з нею і Марта: *Чому не жилось би двом-трьом незамужнім жінкам, коли згоджувались би своїми натурами [...]* (с. 396). Як справжній «нарцис», Ганна мала багато поклонників, але сама не залюбувалася ніколи (с. 404); *не цікавиться її любов (с. 405)*.

Розмірковуючи про вибір об'єкта, З. Фрейд, відзначав, що «жінки люблять самих себе з тією ж інтенсивністю, з якою їх любить чо-

---

⁶⁹⁸ Фрейд З. О нарцисизме. Очерки по психології сексуальності. Минск: Поппури, 2003. 480 с.

ловік», наголошуючи, що жіночий вибір часто здійснюється за нарцисичним типом⁶⁹⁹.

Персонажі твору вельми прихильні одна до одної: *Ми просимо вас остатися в нас і перенести симпатію свою й на других* (с. 409); *Я любила її безгранично [...]; любила вона мене і називала своєю “жінкою”* [Марта про себе і про Ганну. — В. П.] (с. 396); *Артистка залюбилася в ній, мов мужчина, і майже задавлювала її своїм щирим [...] занадто виявленим чуттям* (с. 414) [Про Ганну й Софію. — В. П.]; *[...] я дуже щаслива, що ви опинилися між нами* [Ганна до Софії — В. П.] (с. 412); *Любила її пристрасно та запевнювала її, що вона просто з неба засланий ангел, саме для неї засланий ангел [...]* [Ганна про Софію. — В. П.] (с. 416).

Духовний нарцисизм О. Кобилянської вплинув і на відтворений нею феномен творчості. Олюднення *НАРЦИСИЧНОГО ТВОРЧОГО ІДЕАЛУ* втілено в образі Софії, що мала *тонко зорганізовану натуру* (с. 416), *[...] в ній було щось, що вимагало тонкості в думках, поведенні супроти неї* (с. 416). Софія в житті зазнала приниження: її зрадив коханий. Мовою психології це називається *НАРЦИСИЧНОЮ ТРАВМОЮ*, а художньо підсилюється найприкметнішими рисами дівчини — смутними очима та змарнілим лицем. Наведімо контексти: *Лице змарніле, зі смутними очима* (с. 400); *просто гарна і має смутні очі* (с. 402); *...гляділа на мене своїми великими смутними очима* (с. 419); *[...] очі її, великі, смутні очі, засіяли предивним блиском* (с. 422); *[...] личко з великими смутними очима* (с. 425). Свою нереалізовану любов Софія сублімує не просто в музиці — у музиці душі.

Однак спостерігаємо не тільки розквіт, але й передчасне завершення творчого періоду людини мистецтва через сумні реалії життя: *смутний акорд закінчення* (с. 429). Такою промовистою метафорою характеризує О. Кобилянська свою Софію, а заодно й саму себе, немовби кинувши останній погляд на нереалізований власний талант.

Отже, мова та образи новели «Valse mélancolique» стала символом зв'язку між авторкою та її творінням. *Художній нарци-*

---

⁶⁹⁹ Там само.

сизм О. Кобилянської позбавлений паталогічного змісту й сприймається більше як культ досконалості, краси, вищості й неповторності. На мовному рівні це підтверджується високою частотністю вживання лексем *краса, гармонія, елегантність, гордість*. Через літературно-психологічну модель «нової» жінки письменниці-класик передала власну нарцисичну самосвідомість.

3.3.5. Мовні ресурси психологічного змісту на позначення депресії в повісті «Земля»

Художній дискурс О. Кобилянської має чимало *прихованих смислів психологічного змісту*, що своєрідно репрезентується в повісті «Земля», яку вже було досліджено з огляду на специфіку омовлення *нарцисизму* (див.: 3.3.3). Висловлюємо гіпотезу про те, що в цій повісті наявний і *депресивний* вид лінгвопсихоакцентуації.

Кожен художній текст, як зауважувалося, є компонуванням *зовнішніх* подій і *внутрішніх*, особистісних переживань. З критичної літератури й автобіографії письменниці «Про себе саму» (1912) відомо, що в основу повісті лягла трагічна подія, що сталася восени 1894 році в селі Димка на Буковині. Отже, *зовнішні* події авторка запозичила з навколишнього соціуму. А *внутрішні* змодельювала підсвідомо, зашифрувавши у вербальному катарсисі свою психологічну природу. В. Белянін уважає, що *депресивна акцентуація* реалізується через “сумні” тексти, що характеризуються накопиченням лексичних смислів для розкриття концептів, що омовлюють: (1) самотність, (2) смуток, (3) старість, (4) холод, (5) важкість, (6) переживання, (7) зубожіння, (8) смерть, (9) почуття провини, (10) емоційно-знижений настрій, що відображає світовідчуття депресивної особистості⁷⁰⁰.

Автор “сумного” тексту всім змістом немов просить пожаліти свого героя, увійти в його становище. Він ніби сподівається на м’якість, поблажливість і співчуття⁷⁰¹. У тексті повісті О. Кобилян-

---

⁷⁰⁰ Белянін В. П. Основы психолінгвистической диагностики... С. 213.

⁷⁰¹ Там само. С. 78.

ської «Земля» знаходимо чимало підтверджень депресивної акцентуації характеру. Зупинімося на цьому детально.

МОТИВ СМЕРТІ проглядається і в окремих сценах, і в характеристиках персонажів, і в основному способі розв'язання конфлікту. На мовному рівні репрезентується лексемами *смерть*, *смертельно*, *посмертний*, *смертельний*, *умерти*. Кожен персонаж так чи так згадує про *смерть*. Так, Докія видає заміж свою дочку, оскільки боїться вмерти й залишити її одну, порівняймо: [...] *вона хоче лише добра доньки і щастя, хоче бачити її «своєю таздинею» і за чоловіком, як її дні вийдуть і смерть заморозить її тіло [...]* (с. 4)⁷⁰² (жирн. шрифт у цитатах автор. — В. П.). Брат Докії Петро напідпитку сказав, що сестра *витуманила те поле у нього, що чигає на його смерть і жалує йому кожного кусника хліба* (с. 3). У Михайла-солдата мотив смерті наявний у роздумах про військову службу, порівняймо: *Щохвилі чути — там один умер, тут побив кінь якогось на смерть [...] там якийсь стратився [...]. І чому? — прошептав, витираючи долонею сльози з очей* (с. 57). Залившись одна зі своїм горем, Анна прагне смерті: *Вмерти, з обома дітьми вмерти, — се було її одиноке бажання. Стояла цілком безпомічна, безрадна проти свого горя і ніяк не бачила виходу з нього* (с. 129). Лексема *смерть* функціонує у складі паремій, наприклад: *жінка призначена чоловікові, як смерть від бога* (с. 6), а також репрезентована образними засобами, зокрема метафорами-уособленнями, порівняймо: *смерть мене не обійде, як мій час прийде* (с. 9); *смерть одна робить, що сама хоче* (с. 9); *...так приходять смерть* (с. 47) та порівняннями, наприклад: *Вона [Марія — В. П.] зблідла, мов смерть* (с. 127). Усього іменник *смерть* фіксується у розглядуваному творі 37 разів. «Сумні» тексти часто завершуються смертю головного героя. У повісті «Земля» фізично гине лише Михайло, але духовної руйнації зазнає кожен з головних персонажів.

СМУТОК. Найчастіше люди з депресивною акцентуацією схильні до важких гнітючих почуттів. На лексичному рівні це репрезен-

---

⁷⁰² Кобилянська О. Земля. 124 с. URL: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml> (дата звернення 5.03.2015). Тут і далі цитуємо за цим виданням, зазначаючи номер сторінки.

товано лексемами *жура*, *журба*, *журитися*, *зажурений*, *журливо*, *зжурено*. З коренем *жур* нараховуємо 79 лексичних фіксацій. Кожен з персонажів має свої причини журитися. У Докії Чоп'як — *жура* за поля і її доньку (с. 2); водночас *жура* гнула її додолу, *жура* [...] гнітила її (с. 15); її очі дивилися майже все понурим, *зажуреним* поглядом [...] (с. 2). Марії журбу віщує ворожка, порівняймо: *ще більша журба тебе і твого чоловіка жде відтепер* (с. 16); Івоніка *журиться* Савою (с. 21); Михайло у війську жаліється на те, що ніхто солдатами *не журиться*, наприклад: *Хто журився їх тілом? Хто журився їх здоров'ям? Хто журився мужиком? Ет!* (с. 72). Тінь журби неначе впала на обличчя, очі, голос, думки персонажів: *марні й журливі* лиця (с. 7); *брови підводячи журливо* (с. 4); *відповіла зажурено* (с. 62); *сказав [...] журливо* (с. 9); *повторила журливо* (с.10); *з жури чорно перед очима* (с.17); *відповів журливо* (с. 22); *глипнув журливо* (с. 39); *говорили журливо* (с. 49); *з журливим лицем* (с. 55); *з журливими, допитливими очима* (с. 60); *зітхала журливо й тяжко* (с. 62); *зжурені таздині-матері* (с. 66); *підвів журливо брови* (с. 82); *з жури запалі, блискучі очі* (с. 96); *хлопець дуже зажурений* (с. 67); *погляд у Марійки м'який, звичайно глибокий і зажурений* (с. 16); *спитала зажурено* (с. 47); навіть *ворони стрясали зжурено чорне своє пір'я* (с. 49).

НІМОТА. У “сумному” тексті герой часто буває німим. Персонажі «Землі» не німіють зовсім, але німота опосередковано супроводжує процеси їх мовного конституювання. Наприклад: [Марійка про Саву — В. П.] *так стояв тутки, і ніби занімів* (с. 38); *Чим старший, тим йому більше мову відбирає* (с. 78); *Деся-не-деся кине словом, а зрештою, мовчить, як німий* (с. 77); [про Михайла напередодні від'їзду — В. П.] *слова покидали його, одно по другім губилися в його душі, і він німів* (с. 45); [Івоніка] *махнув рукою й занімів* (с. 45), *німів у думках* (с. 52); *мовчав, мов німий* (с. 53); [Сава] *здавалося, немов занімів уже зараз по її перших словах...* (с. 76); після в'язниці *він вернув худий [...]* і *неначе німий* (с. 136); [Михайло та Івоніка] *заніміли і прямували квапною ходою до села*; [про Анну] *Скільки-то разів розпитували в неї [...]* на кого має гадку, а вона *мовчала, як німа* (с. 114); *зразу, як лише зблизився він до неї, в дворі*

ще, [...] вона німіла» (с. 129); після смерті Михайла її *рухливі уста задубіли, заніміли* (с. 137). На підсвідомий аспект втілення у творі семантичного компоненту «німий» свідчать метафори та епітети: *німе оруддя іншої волі* (с. 7); *німа мольба* (с. 9); *німе горе* (с. 8); *німий біль* (с. 8); *німе зітхання* (с. 37); *німа боротьба* (с. 44); *німий, невидимий розказ...* (с. 80); *голос стратив звук* (с. 129).

САМОТА. При депресивних розладах людина, як правило, хоче тривалий час бути одна. Симптоматичні ознаки самоти зафіксовані лексемами *самотній, сам, замість, самотність*. Несвідомий погляд до самоти має чи не кожен персонаж твору. Так, *Анну мов підстрілену звірину, тягнуло [...] до самоти* (с. 129); *Івоніку тягнуло в самоту* (с. 112); Михайло любив бути на самоті у війську: *лежав і мав, як звичайно, коли був на самоті, свою рідню і рідну сторону перед душею* (с. 72).

Самота супроводжує героїв і в хвилини найбільшого потрясіння. *Івоніка після однієї зустрічі із Савою відчув [...] страшну самоту в душі* (с. 19); а в стовпі снігу душею зачув присутність мертвого сина, який *[...] прийшов до тата, щоби відвідати його, [...] щоб розбити самоту його й жаль його* (с. 133). Самота в текстовій тканині твору може змінювати й просторові координати, переміщаючись із внутрішнього єства людей на довкілля: *малий бурдей посеред великої самотності* (с. 49).

Крізь психологічну площину твору можна простежити особистісні риси митця. Літературознавці неодноразово виявляли в «Щоденниках» та листах О. Кобилянської вербалізацію *меланхолії*. Психологи не вбачають відмінностей між депресією та меланхолією, хіба що акцентують увагу на більш драматичному сприйнятті світу меланхолійними особистостями. Але ж це не що інше, як граничні форми депресії. К. Леонгард та А. Личко називають такий стан *депресивною акцентуацією характеру. Художній текст є наслідком підсвідомого самоконституювання особистості*. Мотив смерті, смутку, самотності, страху та висока частотність мовних засобів, які й вербалізують, «видають» в О. Кобилянській *депресивного акцентуанта*.

3.4. Прозові тексти В. Винниченка як репрезентанти *зіпертимного* типу лінгвопсихоакцентуації

В. Винниченко після довгої ідеологічної заборони повернувся в науковий простір України. Як слушно наголошує Л. Науменко, «у мовно-літературний процес В. Винниченко ввійшов як новатор. Порвавши традиції з українським побутовим етнографізмом, він створив складнішу художню модель світу, яка ввібрала в себе просторово-часові координати. В. Винниченко першим утвердив в українській літературі неореалізм, який на початку ХХ ст. зближувався з модернізмом»⁷⁰³. Письменник відмовився від побутописання й декоративності, а створив «нову парадоксальну характерологію», і «визначальною рисою його стилю став неореалістичний психологізм»⁷⁰⁴.

Об'єктивну оцінку його творчого спадку спочатку дали за кордоном: А.-Г. Горбач⁷⁰⁵, Г. Костюк⁷⁰⁶, І. Лисяк-Рудницький⁷⁰⁷, В. Ревуцький⁷⁰⁸, Ю. Шерех⁷⁰⁹. Пізніше в дозволених на той час ідеологічних рамках це продовжили І. Дзеверін⁷¹⁰, М. Жулинський⁷¹¹, П. Фед-

---

⁷⁰³ Науменко Л. О. Мова ранніх творів Володимира Винниченка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2003. С. 3.

⁷⁰⁴ Присяжнюк С. С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Кіровоград. держ. педаг. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2006. С. 6.

⁷⁰⁵ Горбач А.-Г. Таки не забутий письменник. *Сучасність*. Мюнхен: Українське товариство закордонних студій, 1969. № 5. С. 115–117.

⁷⁰⁶ Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1980. 283 с.

⁷⁰⁷ Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань. *Сучасність*. Мюнхен: Українське товариство закордонних студій, 1980. № 9. С. 60–77.

⁷⁰⁸ Ревуцький В. Еміграційна драматургія В. Винниченка. *Сучасність*. Мюнхен: Україн. тов-во закордонних студій, 1971. № 12. С. 43–52.

⁷⁰⁹ Шерех Ю. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї / вступна стаття Ю. Шевельова. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 415 с.

⁷¹⁰ Дзеверін І. Про Винниченка та його ранню прозу. Винниченко В. *Краса і сила*. Київ: Дніпро, 1989. С. 3–20.

⁷¹¹ Жулинський М. Володимир Винниченко: поворот на Україну. Винниченко В. *Вибрані п'єси* / автор передмови М. Жулинський. Київ: Мистецтво, 1991. С. 3–14.

ченко⁷¹². У мовознавчому аспекті його тексти досліджували Г. Волчанська⁷¹³, І. Демешко⁷¹⁴, Л. Кричун⁷¹⁵, Л. Науменко⁷¹⁶ та ін.

3.4.1. Вербалізація гіпертимності в новелі «Момент» і романі «Сонячна машина»

Художній світ текстів В. Винниченка містить риси *гіпертимної (гіперактивної) лінгвопсихоакцентуації*. Щоб це продемонструвати, залучаємо текстовий простір новели «Момент»⁷¹⁷ та роману «Сонячна машина». За висновком А. Личка, *гіпертимність (надактивний тип) виражається в «постійному підвищеному настрої (курсив автор. — В. П.) і життєвому тонусі, нестримній активності і жадобі спілкування, в тенденції розкидатися й не доводити почате до кінця. Люди з гіпертимною акцентуацією характеру не переносять одноманітної обстановки, монотонної праці, самотності та обмеженості контактів, неробства. Тим не менше, їх відрізняє енергійність, активна життєва позиція, комунікабельність, а гарний настрій мало залежить від обстановки. Люди з гіпертимною акцентуацією легко змінюють свої захоплення, люблять ризик»*⁷¹⁸.

Гіпертимні акцентуанти найчастіше фігурують у “веселих” текстах, де описується поведінка успішної людини, яка стикається

---

⁷¹² Федченко П. Коли і де народився Володимир Винниченко? *Слово і час*. 2000. №7. С. 68.

⁷¹³ Волчанська Г. Вставні конструкції у малій прозі Володимира Винниченка. *Наукові записки Кіровоград. держ. педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки. Кіровоград, 2005. Вип. 62. С. 204–209.

⁷¹⁴ Демешко І. Словотвірні особливості девербативів у прозі Володимира Винниченка. *Наукові записки Кіровоград. держ. педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки. 2010. Вип. 92. С. 315–324.

⁷¹⁵ Кричун Л. Часові дієслівні форми та їхня транспозиція у творах Володимира Винниченка. *Наукові записки Кіровоград. держ. педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки. 2010. Вип. 92. С. 352–357.

⁷¹⁶ Науменко Л. О. Персонаж як мовна особистість у малій прозі Володимира Винниченка. *Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2012. Вип. 29. С. 137–139.

⁷¹⁷ Винниченко В. Момент. URL: http://ukrlit.org/Vynnychenko_Volodymyr_Kurylovych/moment/ (дата звернення: 15.03.2022). Тут і далі при цитуванні покликаємося на це джерело, зазначаючи сторінки.

⁷¹⁸ Личко А. Є. Психопатии и акцентуации характера у подростков, 1982... С. 290.

ся з перешкодами або небезпеками, але успішно долає їх і досягає вищого ступеня успіху»⁷¹⁹. Зазначений учений зауважує, що в таких текстах змальовується життєрадісна особистість, яка характеризується прагненням виявляти: (1) товариськість, (2) піднесений настрій, (3) має психомоторні збудження, (4) завищену самооцінку, (5) схильність до ризику, (6) самовпевненість.

Надмірне посилення вказаних особливостей характеру може свідчити про гіпертимну акцентуацію особистості.

Основним індикатором “веселих” текстів є *СМІХ* як один з невербальних параметрів вияву людського характеру, що, однак, може вербалізуватися. Сміх постає не менш сильною категорією, ніж зло або негативні емоції, унаслідок яких виникає свобода. Сміх — вияв свободи, а вияв здобуття свободи — це можливість виразити її через сміх. Дослідники інтерпретують сміх не як применшення зла, а як рівнопотужний засіб, який переважає це зло волею до життя. Сміх є засобом творення добра, простору для людського волевиявлення, шпариною, що необхідна для вільного дихання. Тож не дивно, що сміх просто необхідний людині, яка перебуває в стані повсякчасного ризику⁷²⁰.

Концепт *СМІХ* у В. Винниченка належить до найактивнішої зони його лексику (ідіолекту) і може передавати широкий спектр ознак. У новелі «**Момент**» він використовується:

1) як засіб установалення комунікативного контакту між співрозмовниками. Наведімо контексти: *Очі панни [...] здригнулись і бризнули сміхом* (с. 3) (тут і далі жирн. шрифт у цитатах автор. — В. П.); *А очі її зо сміхом і з цікавістю дивилися на мене; Дякую, — засміявся й я. Мені зразу стало легко й весело* (с. 4);

2) як засіб комунікативної взаємодії між людьми, причому персонажі сміються навіть тоді, коли зображувана ситуація зовсім не смішна. Так, коли контрабандист попереджує про небезпеку смерті, головний персонаж роздумує: *[...] мені раптом стало страшенно смішно: я — мертвий* (с. 2). Розмовляючи про перехід кордону,

⁷¹⁹ Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики... С. 90.

⁷²⁰ Див. про це: Нікіфорова І. Сміх: «антропорятівні» та «антропоруйнівні» стратегії життєтворчості в «суспільстві ризику». *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філософія. 2013. Вип. 14. С. 9.

персонажі *обоє чогось засміялись* (с. 4). Побачивши підводу, що наближалася до них і на якій могли бути їхні переслідувачі, закохані *якось разом озирнули одне одного й весело зареготались*. — *Єрунда виходить?* — *питаюче й зо сміхом* сказала панна (с. 7);

3) як відтінення піднесеного настрою закоханих, наприклад: *Гарно тут... Спішити нічого... І вона тихо, журно, лагідно посмінулась до мене. [...]. Вона повернула до мене голову, посмінулась і любовно-тихо погладила лівою рукою по лиці* (с. 11);

4) як психологізований пейзаж: *берези [...] радісно сміялися; дуби ласкаво, поважно посміхались* (с. 12);

5) як засіб увиразнення особистісної риси персонажа: *Ах, якби ви знали, який сміх у неї був! А сміх є дзеркало душі* (с. 4).

Діагностичними маркерами гіпертимності є також вербалізація *БЕЗТУРБОТНОСТІ*, позитивного сприйняття життя в поєднанні з надмірною *БАЛАКУЧИСТЮ*. Нелегальний небезпечний перетин кордону персонажі новели «Момент» сприймають як веселу пригуду. Поєднання вербальних і вербалізованих невербальних засобів, омовлення зовнішнього вигляду дали змогу митцеві змоделювати картину щасливої першої зустрічі:

— *Можна ввійти?* — *ні з того ні з сього промурмотів я.*

Очі панни ще більші поширились, потім швидко пробігли по мені, здригнулись і бризнули сміхом.

— *О, будь ласка!* — *галантно повела вона рукою круг себе і навіть посунулась трохи по соломі, ніби увільняючи мені місце. А очі її зо сміхом і з цікавістю дивилися на мене.*

— *Дякую, — засміявся й я. Мені зразу стало легко й весело. Я непомітно озирнув її [...].*

Ви, товаришу, мабуть, переправляєтесь через кордон? — *спитала вона.*

— *Угадали. А ви теж?*

— *Я теж.*

Ми обоє чогось засміялись (с. 4).

Навіть коли зображувана ситуація вимагає мовчання, динамічність оповіді не зникає. Цьому сприяє незвична форма авторської фрази, невласне пряма мова, обірвані речення. Приміром:

– Ш-ш!... — зупинились ми.

Якийсь просвіт... дерева рідше...

«Там!» — мовчки глянули ми одне на одного...

Ступили кілька кроків і завмерли... Десь стукав дятел... Шашіль гриз дерево... Одірвався сухий лист, зигзагами захитався і впав...

– Ш-ш!...

Ще кілька кроків... Просвіт більше... Засивіло небо... Руки дрижали, під грудьми проходили холодні хвилі, серце гупало... (с. 13).

У романі «Сонячна машина»⁷²¹ В. Винниченка теж спостерігаємо втілення концептів *СМІХ*, *БАЛАКУЧИСТЬ*, *БЕЗТУРБОТНІСТЬ*.

Зокрема, варіантність посмішки використано для вербалізації:

1) радісних емоцій: *іскорка веселого гумору* (с. 32); *радісним, щасливим, гордим усміхом* (с. 82); *веселе полум'я реготу* (с. 100);

2) процесу замовчування інформації: *з тихим сміхом одмовчується* (с. 122); *розгублено посміхаються* (с. 84);

3) конфліктного зіткнення інтересів: *пороздирані мстивим сміхом* (с. 237); *в очах насмішувата вищість* (с. 62);

4) моделі поведінки персонажа: *з сірою застиглою посмішкою* (с. 4); *хочеться зі сміхом встати й обняти* (с. 235); *тупотом і реготом парочка вибігає* (с. 246);

5) комічних ефектів: *із усміхом банькатих очей* (с. 271); *одні плачуть, другі регочуть* (с. 252); *регочеться* кучерява чорна голова негра (с. 351);

6) гендерних стереотипів: *посмішки дівочої* (с. 41); *випліскується жіночий сміх* (с. 50);

7) іронії та сарказму: *з загадковою посмішкою* (с. 66); *виступає іронічний усміх* (с. 31);

8) поганих емоцій: *мокра, гідка, страшна посмішка!* (с. 25); *із гидливою посмішкою* (с. 48); *посмішка* Макса недобра (с. 63); *сміється* злісно, упевнено й з почуттям справжньої вищості (с. 64);

9) трагічних емоцій: *співчутливим усміхом* (с. 34);

---

⁷²¹ Винниченко В. Сонячна машина. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?tid=419> (дата звернення: 15.03.2022). Тут і далі при цитуванні поклимаємося на це джерело, зазначаючи сторінки.

10) доброти: *ніжною й уважною посмішкою* (с. 95); *посміхається, як вірний собака* (с. 74); *тепло і привітно посміхається* (с. 60)

11) міжлюдських стосунків: *із хвильками внутрішнього, зворушеного сміху* (с. 7); *засоромлено посміхається* (с. 53); *граф ще обережніше, ще ніжніше посміхається* (с. 53);

12) впливу на адресата: *дивиться одвертим, сміхотливим поглядом* (с. 128); *насмішкувато й мовчки дивиться* (с. 54); *доктор тільки засміявся на все це* (с. 45);

13) неприязності: *з закушеними посмішками* (с. 1); *гумористично-небало витягується* (с. 270); *лукавим і насмішкуватим виглядом* (с. 53);

14) сумних емоцій: *вогка, сумна посмішка* (с. 13); *цинічно-сумною посмішкою* (с. 27); *лагідно, болісно посміхається* (с. 56).

Т. Осіпова розрізняє мову опису й мову вираження⁷²². Якщо спроектувати це на мініконтексти роману В. Винниченка, то мовою вираження концепту СМІХ стане система комунікативних ситуацій та контекстуально зумовлена лексика, що виконує роль конкретизатора. Порівняймо:

1) *батько й Отто занадто раптово стають веселі. Тільки веселість Отто трошки часом необґрунтована, напружена, винувата, як у людини напідпитку. І сміх вибухає з горла несподівано для самого його «Гу-и!»* (с. 6). Із широкого контексту відомо, що батько й син готуються до самогубства. За допомогою «веселого» компонента змодельовано протилежний аксіологічний смисл. Інтенсифікація трагізму досягається одночасним уживанням прислівників *занадто раптово*, прислівником *несподівано*, прикметниковою градацією, фразеологізмом, звуковим інтер'єктивним комплексом;

2) *[...] а принцеса Еліза теж посміхається, як зрадник, перевертень жагуче прагне заплювати, вмертвити, знищити те, то він зрадив, щоб у знищенні знайти для себе виправдання. Ренегат готовий глумом, багном закидати, кров'ю залити дірки у своїй душі від одірваної й проданої ворогам честі* (с. 35) — у цьому мікрокон-

---

⁷²² Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки... С. 263.

тексті нещирий сміх увиразнюється промовистим порівнянням *як зрадник* у поєднанні з градацією на позначення динамічних емоційних рухів;

3) *Макс, розлягшись у фотелі, заклавши ногу за ногу, ліниво й помалу запалює цигарку. Він бачить уважний, хоч і чудний якийсь, погляд Рудольфа, і йому хочеться ще недбаліше розлягтись, засміятись, засвистіти* (с. 62) — гордовитий, зневажливий сміх увиразнюється омовленням постави, пози (*кінетика*).

Мовою опису парадигми сміху в тексті роману «Сонячна машина» є численні іменники (у дужках подаємо кількість фіксацій. — В. П.): *сміх* (144), *посмішка* (104), *посмішечка* (10), *усміх* (76), *гумор* (2), *гуморист*, *насмійка* (10), *посміх*, *регіт* (19), *усмішка* (4), прикметників — *смішний* (42), *сміхотливий* (16), *смішененький* (2), *гумористичний* (7), *насмійкуватий* (14), *смішливий*, прислівників — *гумористично* (3), *кумедно* (3), *насмійкувато* (13), *смішно* (14), *сміхотливо* (7), дієслів — *засміятися* (7), *осміяний* (2), *посміхатися* (146), *реготати* (27), *сміятися* (84). Зазначені лексеми можна кваліфікувати як оцінні «слова-фаворити»⁷²³ ідіостилю митця. А їх висока частотність (759 фіксацій) та багатовалентність лексеми *сміх* свідчить ще й про домінантність сміху в підсвідомості текстотворця.

У романі «Сонячна машина» змодельовано фантастичну картину *БЕЗТУРБОТНОГО* майбутнього, де люди, споживаючи сонячний хліб, радісно танцюють, співають. Оркестр, пісні, квіти, гасла творять атмосферу ейфорії, безжурності — стан, якого підсвідомо прагнуть гіпертими-акцентуанти. Реалізацію такого піднесеного стану найчастіше спостерігаємо в контекстах з лексемою *безжурно* з різними доповненнями-конкретизаторами, порівняймо: *уста не перестають безжурно, легковажно посвистувати* (с. 1); *весела й до всіх мужчин на фабриці безжурно й байдуже охоча любовниця* (с. 80); *Сузанна безжурно знижує плечима* (с. 88); *Рудольф безжурно перегортає кричущі аркуші газет* (с. 122); *ця людина щойно*

⁷²³ Космеда Т. Майстерність Лесі Українки в моделюванні аксіологічних смислів у її епістолярній спадщині (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Граматичні читання-XI*: матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. 13–14 тр. 2021 року / ДонНУ імені Василя Стуса; наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 92.

так безжурно, радісно, в захваті танцювала (с. 137); *Страховице [...] безжурно, злегка похитуючись і наспівуючи, їде до «своєї вілли»* (с. 162); *Його уста безжурно, п'яно вивернули свою м'ясисту червоність* (с. 167); *Постать на ходу одверто застібається, безжурно посвистуючи й оглядаючи небо з усіх боків* (с. 246); *графівна Труда [...] безжурно сміється* (с. 272); *все тіло безжурно, сміхотливо кутається в шубку* (с. 275); *видно парочки в безжурному танці* (с. 335).

Переконливими психологічними маркерами гіпертимності є тавтологічні вислови, наприклад: *танцюють танок* (с. 75); *сміються сміхом* (с. 252); *криком кричать* (с. 121); *обнявшись, сплівшись в обіймах* (с. 251).

У спогадах сучасників є відомості про те, що В. Винниченко мав намір доопрацювати роман, оскільки вважав його недовершеним. Можливо, хтось і звернув його увагу на порушені норми, але водночас саме в таких мовних знаках закодовані *підсвідомі психологічні імпульси митця-гіпертима*, що могли бути втрачені при ретельній літературній обробці, адже «людина як мовна особистість відображає світ [...], відбираючи тільки те, що їй необхідно в певний момент, або те, що з якихось причин є цінним»⁷²⁴.

Гіпертимні акцентуанти, як засвідчують учені, відзначаються також *ПІДВИЩЕНОЮ ПСИХІЧНОЮ АКТИВНІСТЮ*. В аналізованих текстах така модель поведінки репрезентована:

1) прислівниками на позначення ступеня швидкості протікання дії з домінантами *швидко / швиденько, поспішно, прудко (швидко ввійшов, поспішно почав говорити, прудко заходила* («Момент»); *швиденько перегинається донизу, швиденько похитуючи головою, швидко миготить зелений знак, швидко виходить із кабінету* («Сонячна машина»). Загалом лексема *швидко* має 192 фіксації; *швиденько* — 38, *напружено* — 31, *прудко* — 4, *поспішно* — 25;

2) дієсловами на позначення швидкого руху, причому часто спостерігаємо каскадне зображення процесу переміщення осіб у

⁷²⁴ Сухомлина Т. А. Лингвистические особенности выражения эмоций «радость / печаль» в русском и английском языках. *Opera Slavica*. 2021. № 31. Ч. 2. С. 6.

просторі, що додатково інтенсифікує напруження, порівняймо: *бігли, спотикались, озирались, і бігли, й бігли, й бігли. Перелізли через перелаз, перестрибнули через рівчак, вибігли на дорогу* («Момент», с. 6). Загалом лексема *бігти* фіксується 163 рази. Увиразнюють індивідуальний стиль засоби метафоризації із цим компонентом, порівняймо: *збігають сходи вниз* («Сонячна машина», с.8);

3) дієсловами на позначення гучного крику в поєднанні з іншими мовними засобами на підсилення емоційного збудження, порівняймо: *хочеться вибігти і з жахом закричати на всю планету* («Сонячна машина, с. 258); *з усієї душі можна закричати* («Сонячна машина», с. 276) ; *хочеться страшно, дико закричати* («Сонячна машина», с. 316); *люто кричачи* («Сонячна машина», с. 30). Усього лексема *кричати / закричати* має в текстах 34 фіксації. Оксимороном *шепотом закричала* («Сонячна машина», с. 70) вербалізується реакція застереження від здійснення небажаної дії;

4) іменниками на позначення музичних понять у поєднанні з дієсловами-інтенсифікаторами, що слугують творенню «більшого ступеня градації оцінки»⁷²⁵, порівняймо: *А гімн росте, густішає, оркестр, хори злилися, втягли голоси тисяч грудей, розсунених морозом, розідраних екстазом* («Сонячна машина», с. 317).

У “веселих” текстах, як зазначають дослідники, можуть бути *вороги* чи *супротивники*, причому вони наділяються практично тими ж рисами, що й позитивні персонажі. У новелі «Момент» такими ворогами є прикордонники, з якими бояться зустрітися панна та її відчайдушний супутник. Водночас самі герої “веселих” текстів зовсім не перебувають у злагоді із законом. Нагадаймо, що Муся та її безіменний герой є порушниками закону, оскільки нелегально переходять кордон. Але роблять це весело, грайливо, пустотливо, що свідчить не лише про *легковажність*, але й про *притуплене почуття страху*, що характерно для гіпертимних акцентуантів; це вербалізується і в тексті роману «Сонячна машина», порівняймо:

---

⁷²⁵ Космеда Т. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 52.

Але **ні страху** вже, ні непокою немає (с. 71); солодкий **страх** ніжно коле в серце (с. 82); вона не помічає ні розгубленості, **ні страху** радості, ні блисків непокою доктора Рудольфа (с. 140); не помічають свого **страху** (с. 191); **страху** не стало! (с. 240).

У текстах В. Винниченка вербалізуються й інші значення лексеми *страх*, порівняймо: *Це страх, що ти наробила* (с. 199) — тут *страх* як предикатив є синонімом до ‘погано’, ‘сильно’⁷²⁶, що характерно для українського художнього дискурсу; *Чи страх, що загусне мозок і заросте бадиллям дикунства?* (с. 259) — виділена лексема вжита в ролі прислівника ‘страшно’, за яким «в узусі закріплена сполучуваність, що проектується переважно на назви ознак, дій, станів, якостей, що мають негативну семантику чи негативно оцінюються»⁷²⁷.

Якщо оптимізм і психічна активність досягають високого ступеня, то можна зробити припущення про наявність навіть *маніакального синдрому*. Відомості про це містяться в працях А. Портнова і Д. Федотова⁷²⁸. Ці ж учені звертають увагу й на такий характерний для маніакальної фази симптом, як *ЛЮЗІЯ ПІЗНАВАННЯ*. Людина в такому стані нібито бачить знайомі обличчя, хоча цих конкретних людей зустрічає вперше. У новелі В. Винниченка «Момент» головний герой відчуває це душею, порівняймо: *Здавалось, ми давно-давно колись разом жили десь, потім розлучились, а тепер зійшлися*. Або ще: *[...]* **я знав її**, — *ми десь жили разом [...]*. *Хто його зна, але я знав її давно-давно*.

П. Ганнушкін⁷²⁹ указує на відсутність у маніакальних особистостей усяких життєвих тривог. У новелі «Момент» такий стан відтворено в епізоді, коли герої впритул наближаються до кордону, де їх могли вбити. Ось їхній діалог:

– Треба обережно йти тепер... — одповів я.

---

⁷²⁶ Космеда Т. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак»... С. 52.

⁷²⁷ Там само.

⁷²⁸ Портнов А. А., Федотов Д. Д. Психиатрия: учебник для студ. мед. ин-тов. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва: Медицина, 1971. 472 с.

⁷²⁹ Ганнушкин П. Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях. *Психология эмоций. Тексты*. Москва: Изд-во МГУ, 1984. URL: <https://www.psychology.ru/library/00015.shtml> (дата звернення: 15.03.2022).

– *А знаєте, мені чогось зовсім не стаино... Цікаво тільки дуже... — здивовано посміхнулась вона («Момент», с. 8).*

Відхилення від головної думки в гіпертимних акцентуантів «по-роджує безліч несподіваних асоціацій, ідей, що також сприяє активному творчому мисленню»⁷³⁰. У головного персонажа *різні асоціації дуже часто пов'язані з інтимно-еротичними переживаннями*. Про *підвищену сексуальність* у людей з маніакальним синдромом згадує і В. Белянін: «У легких випадках справа обмежується особливою кокетливістю, [...] у схильності до розмов на легковажні й еротичні теми. При більшій мірі порушення підвищений еротизм веде до легких зв'язків, часто з малознайомими або зовсім незнайомими людьми»⁷³¹. Окремі деталі в текстах повністю підтверджують висновки вчених про гіпертимних акцентуантів. В. Винниченко — майстер моделювання відвертих еротичних сцен, порівняймо: *І враз усе тіло, як стративши свідомість, на один мент дивно затихає. Руки перестають дряпатися, плечі тільки важко дихають, уста стали безвольно-м'які, живі, сласні. Все воно, наче чимось несподіваним уражене, пронизане, слухає, все витягується, жадно зливається з рукою («Сонячна машина», с. 69).* У новелі «Момент» розпечене жагою тіло закоханого юнака важко стримує солодко-сексуальні хвилювання: *Ми — двоє загнаних людей, близькі, з очима, повними ласки й тепла одне до одного, з бажанням злити це тепло до купи, впитись цим теплом, цією ласкою, цим великим даром життя, ми, двоє людей, [...] сидимо і не сміємо цього зробити («Момент», с. 11).* А коли близькість все-таки відбулася, навіть *берези засміялися, метелики й кузьки сміливіше пурхали*. Жага настільки сильна, що закохані не зважають на небезпеку: *А там, далеко, десь у вогкій глибині, в таємній напівтьмі лісу, ждала смерть... Хай жде! Хай жде, чорна, слизька, огидлива («Момент», с. 12).* І в цьому *хай [смерть] жде* (імператив) маємо ще одне підтвердження гіпертимної акцентуації — **СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКУ**, що часто поєднується із самовпевненістю. Не кожен здатен віддаватися кохання, коли в спину дихає смерть.

---

⁷³⁰ Леонгард К. Акцентуированные личности, 1989... С. 97.

⁷³¹ Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики... С. 92.

ЕРОТИЗМ як підсвідома домінанта емоційного стану героїв знаходить своє продовження в змалюванні одухотвореної природи, наприклад: кохалося поле («Момент», с. 1); старі [...] дуби [...] ніби приймали нас в свої зрадливі обійми («Момент», с. 10); берези, [...] мов оголені до пояса, соромливо стояли між дубами («Момент», с. 10); оголені берези несміло визирали («Момент», с. 10); дві пташки [...] несподівано зливались в обійми («Момент», с. 10); літали сплетені коханням метелики або в щасливому безсиллі сиділи на листку, в траві парами кишіли кузьки («Момент», с. 10); квітки [...] пашили духом кохання («Момент», с. 11); [...] сонце гарячими золотими пальцями розгортає пелюстки квіток, безсоромно оголюючи ніжну схованість їх («Сонячна машина», с. 5); коли вночі в парку стоїть насичений сонцем, сласний шепіт трав, дерев, коли в грудях плаває тоскна, солодка туга, коли навіть заржавлені цвяхи вилізають із старих дощок паркана і зливаються в обіймах. При виході з парку небо розгортає широченні розгонисті блакитні обійми («Сонячна машина», с. 5).

Підтвердженням гіпертимної акцентуації в головних персонажів свідчать і *сюжетні елементи*, зокрема герої з новели «Момент» розлучаються навіки. Але розлучаються не тому, що зникли почуття, а щоб не перетворити свою любов на буденність і вульгарність. Тому фінал твору все-таки сприймається оптимістично. У читача виникає відчуття, що закохані серця колись ще знову зустрінуться.

Для доведення реалізації теорії лінгвопсихоакцентуації в текстовому просторі В. Винниченка («Сонячна машина» і «Момент») проаналізовано мовні елементи, що становлять *сутність буття гіпертимної МО*. Смілова комбінаторика парадигми сміху, мовні компоненти на позначення надмірного еротизму, балакучості, динамічності, безтурботності є не лише структурними елементами художньої логіки, але й відтворенням психологічної суті, вивільненням внутрішньої енергії й водночас здорової тенденції творчої людини. Через багатовалентність сміху, учасників сміхових ситуацій тексти В. Винниченка можна впевнено кваліфікувати як “веселі”.

3.4.2. Мовна об'єктивація гіпертимності в оповіданні «Таємна пригода»: вербалізація еротики як ознаки лінгвопсихоакцентуації

У попередньому параграфі продемонстровано, що В. Винниченку притаманні риси *гіпертимної акцентуації*. Для аналізу було обрано новелу «Момент» і роман «Сонячна машина». Простежмо мовну реалізацію гіпертимної акцентуації на матеріалі оповідання В. Винниченка «Таємна пригода»⁷³², що розміщено в одному ряду з еротичними творами «Момент», «Мое останнє слово», «Рабині справжнього». Суспільне бачення їх художньої вартості не збіглося з особистими вимірами автора. В. Науменко та П. Житецький ховали ці книги від своїх дітей. Редактор Є. Чикаленко, дбаючи про «межу прекрасного, художнього», вилучав з творів В. Винниченка лексику еротичного змісту⁷³³. І. Нечуй-Левицький зараховував В. Винниченка до письменників-еротистів в одному ряду з такими, як Гі де Мопассан, П.-М. Верлен, Ш. Бодлер, О. Уайльд⁷³⁴. Історія жінки з «Таємної пригоди» відвертими картинами й неприхованими реаліями життя свого часу зацікавила М. Вороного⁷³⁵, який наголосив, що його вражає *особливість створення контрастів* у текстах В. Винниченка. Цю рису він називає *своєрідним методом творчості*, у якому вбачає повчальне спрямування. Він писав, що В. Винниченко «не повчає, він тільки констатує дійсність, ілюструє її в художніх образах, але контрасти дійсності самі вже промовляють за себе, самі вимагають нового переоцінювання “старих вартостей”»⁷³⁶.

Сучасні дослідники, серед яких і В. Панченко, відвертий еротизм персонажів творів В. Винниченка вбачають у впливі на

---

⁷³² Винниченко В. Таємна пригода. URL: http://bukvoid.com.ua/library/volodimir_vinnichenko/taiemna_prigoda/ (дата звернення: 10.12.2020). Тут і далі при цитуванні покликаємося на це джерело без зазначення сторінок.

⁷³³ Чикаленко Є. Спогади (1862–1907). Нью-Йорк: УВАН, 1955. 502 с.

⁷³⁴ Нечуй-Левицький І. С. Українська декадентщина. Нечуй-Левицький І. С. Збір. творів: у 10 т. Київ: Дніпро, 1968. Т. 10. 587 с.

⁷³⁵ Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ: Наукова думка, 1996. 704 с.

⁷³⁶ Там само. С. 486.

письменника західноєвропейської літератури, звідки «йшла та хвиля, яка пробуджувала і в українській літературі інтерес до проблем спадковості, кохання, шлюбу, свідомості й підсвідомості, інстинкту й розуму, моралі, стосунків між чоловіками й жінками»⁷³⁷. Не заперечуючи такого твердження, укажемо ще на одну причину прагнення у В. Винниченка до вербалізації еротичного художнього світу. Вона приховується в психологічній природі самого автора. *Якби самому В. Винниченку не були притаманні еротичні відчуття, то жодні літературні впливи не знайшли б відгомону в його душі і не втілились би в художніх текстах.*

В оповіданні «Таємна пригода» художньо змодельовано світ взаємовідношень чоловіка й жінки, де діють біологічні закони природного відбору. Як зауважувала Т. Гундорова, автор «натуралістично осторонив “святу простоту” родинного життя й сім’ї законами біосоціального добору»⁷³⁸. В опозиції *чоловік – жінка* в нього домінує жінка⁷³⁹.

Персонажі «Таємної пригоди» чимось схожі з героями оповідання «Момент». Там теж ледь знайомі люди вступають в інтимний зв’язок, закохуються й навіки розлучаються; кохання теж триває всього лиш мить. Повторюваність однакових сюжетних елементів може слугувати підтвердженням того, що персонажі є носіями авторської психології. А аналіз вербальних і невербальних засобів допоможе декодувати цю інформацію.

---

⁷³⁷ Панченко В. Є. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. Київ: Твімінтер, 2004. 288 с.

⁷³⁸ Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ: Критика, 2009. С. 275.

⁷³⁹ *Примітка.* Подамо фабулу твору. Молода пані приїжджає в незнайоме місто обрати батька для своєї майбутньої дитини. Вона довго приглядалася до чоловіків, поки не обрала Довгалья. А обравши, діє безцеремонно й швидко. Запросивши молодого чоловіка до готелю, вона схилила його до інтимної близькості. Потім продовжувала стосунки більше місяця. Довгаль вже устиг закохатися в незнайомку, тому не в змозі відмовити їй у зустрічах, хоча й відчуває сум’яття від її загадкової, чудної посмішки. Завагітнівши, жінка, щаслива, покидає Довгалья, не відчуваючи психологічного дискомфорту від розірваних стосунків. Її вольова натура наповнена такою неймовірною, навіть чоловічою силою, що мимовільно напрошується думка: чи не себе самого автор змалював у ній.

Промовистим невербальним маркером психологічного малюнка «Таємної пригоди», як і в інших творах письменника, є *СМІХ*, за допомогою якого автору вдається передати широкий спектр психологічних ознак. Так, на початку оповіді таємнича незнайомка викликає цікавість у чоловіків, *котрі зазирали їй в лице і нерішуче усміхались*. Жінка перехоплює погляди, але вони її зовсім не цікавлять. І вона *чудно іноді посміхалась*. Тут сміх можна розцінювати як тло, на якому тільки починається основна інтрига. Жінка має таємницю. Та ось героїня знаходить об'єкт своєї пристрасності — це головний персонаж Довгаль. При змалюванні їхньої першої зустрічі сміх можна розцінювати як засіб встановлення комунікативного контакту: *Ви кожний вечір гуляєте?.. — сказала вона, усміхнувшись; Женицяна посміхнулася*. Потім жінка спонукає незнайомця до інтимних стосунків, водночас знову посміхається: *Сідайте! — знов чудно про себе посміхнулася женицяна, поправляючи зачіску, не дивлячись у дзеркало; Женицяна (се почувалось в темноті) роздягалась з тою ж рішучістю і, мабуть, все також посміхалась*. Коли жінка пропонує Довгалю продовжити їхні інтимні стосунки, Довгаль *ввічливо посміхався в стіну*, тут сміх можна розцінювати як свідчення збентеження персонажа. Коли жінка завагітніла, сміх стає найвищим мірилом її щастя і вже супроводжується вербальними засобами: *Ха-ха-ха! — радісно, любовно засміялась вона. — Обдурила вас? Правда? Ах, ви, голубчику мій!; Так я вас взяла та й обдурила. Правда, молодчина? Ха-ха-ха!.. Ну, ви не сердьтесь*.

Отже, сміх репрезентує такі функції: (1) моделює інтригу; (2) актуалізує комунікативний контакт; (3) бентежить персонажів; (4) виступає мірилом щастя.

Про *гіпертимну акцентуацію* свідчить і відтворена автором *НЕСТРИМНА АКТИВНІСТЬ* персонажів, зокрема жінки. Упевнену комунікативну стратегію посилюють такі прислівники, як: *рішуче, пильно, твердо, поривчато, раптом* та ін. Наведімо текстові конструкції: *одривисто, напружено сказала; рішуче сказала; хапливо проговорила; коротко сказала; раптом хрипло сказала; з гордою злістю промовила; раптом обривисто проговорила, нетерпляче...*

сказала; страшено затихла; замовкла і раптом гордо й сердито додала; несподівано спитала; додала [...] поспішно й з новою хвилю роздратовання; твердо прошепотіла.

Подібними лексичними компонентами автор репрезентує і моторну діяльність, порівняймо: *роздягалась з тою ж рішучістю; пильно глянула; поривчасто встала; твердо дивилась йому в очі; раптово повернулась до його; блиснула очима; враз з таким нестриманим, гордим захватом одкинула назад голову; прудко роздивлялась; хутко заснула; швидко...одяглась; зараз же [...] перебила.*

В образі Довгалья попри його збентеження теж можемо спостерігати елементи психічної активності, порівняймо: *поспішав поминути; поспішно підняв капелюха; хутко роздягся; поспішно сказав; був рішуче приголомшений; рішуче сказав; гаряче скрикнув; голос робився все гостріший, сухіший, почувалось, що набирається якась енергія, котра вихопиться вибухом; жадно і міцно обняв її; твердо й з полегкістю сказав [...] і знов ще з більшою жадністю обняв її; від нудьги дріботів пальцями по склу; моментально розцвів; схопив її руку і з захватом дивився на неї; широко розплющив очі; раптом тривожно скрикнув.*

Психологічним тлом подій в оповіданні є ПІДНЕСЕНИЙ НАСТРІЙ персонажів. До прикладу, Довгаль *добродушно посміхався; дивився на світ з прихильністю та інтересом; кожним вечером був задоволений.*

Та більшою мірою радіє життю безіменна головна героїня. І найкращий настрій вона мала тоді, коли дізналася про свою вагітність: *Вона ще раз на порозі озирнулась, радісно крикнула [...].*

Як і в оповіданні «Момент», персонажам «Таємної пригоди» притаманний високий ступінь мовленнєвої, рухової, розумової та соціальної активності, оптимізм, що не завжди спричинено об'єктивними причинами; така поведінка розцінюється психологами як маніакальний синдром⁷⁴⁰. При гіпертимній акцентуованості, як уже згадувалося, спостерігається посилення інстинктивної діяльності, зокрема збільшується статевий потяг. У пошу-

---

⁷⁴⁰ Див. про це: Портнов А. А., Федотов Д. Д. Психиатрия... С. 158–160.

ку свого героя (партнера) такі люди часто втрапляють у неймовірні пригоди. Постійно піднесений настрій призводить до того, що все сприймається позитивно, в тому числі флірт, легкі й короткотривалі сексуальні стосунки з малознайомими або зовсім незнайомими людьми⁷⁴¹. Інтимні зв'язки між персонажами «Таємної пригоди» — красномовне цьому підтвердження.

Дешифрувати психічний стан гіпертимного акцентуанта на рівні тексту можна й на основі аналізу *ритміко-інтонаційних* засобів: *інтонація, гучність, темп, тембр розмови*. За свідченням психологів, гіпертимні акцентуанти дуже швидкі, поривчасті, навіть нетерплячі. Ось чому у В. Винниченка практично немає розлогих, нудних і довгих описів. Натомість частотними є діалоги, у яких, як правило, *переважають короткі неповні речення*. Приміром: *Довгаль кашлянув, зібрався з силами й, не повертаючись до неї, але ввічливо посміхаючись в стіну, заговорив: — Я, розуміється, той... Але... бачите, мене трошки, так сказати... се все...дивує... Ви вибачте, але я все-таки хотів би знати... Ви самі розумієте, що... — Вам нічого знати! — зараз же ще холодніше перебила вона. — Що вам треба знати? Нічого не треба! Я вас питаю: ви хочете прийти в п'ятницю? Хочете, — приходьте, не хочете, так і скажіть. Ну? — Я... Ви дозволите повернутись до вас? Так якось балакати, не знаю... Вона не зразу одповіла, — вагалась чи що. — Ну, можете повернутись... — нарешті дозволила.*

Отже, у новелі «Таємна пригода» теж простежуються *яскраві риси гіпертимної акцентуації*, що виявляються в підвищеному тонусі, оптимізмі, посиленій сексуальності, надмірній балакучості. Певна повторюваність сюжетних елементів та психологічних рис героїв оповідань «Таємна пригода» і «Момент» є підтвердженням того, що персонажі є носіями авторської психології. Аналіз мовних засобів допоміг декодувати цю інформацію і дав змогу репрезентувати В. Винниченка як *активну вербальну особистість, якій притаманні риси гіпертимного акцентуанта*.

---

⁷⁴¹ Див. про це: Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики... С. 92.

3.5. Синкретизм лінгвопсихоакцентуації в текстах М. Коцюбинського

М. Коцюбинський належить до активно досліджуваних письменників-імпресіоністів. Про нього написано чимало літературознавчих праць, де об'єктом дослідження є поетика, психологія та філософія його прози (В. Агеєва⁷⁴², М. Грицюта⁷⁴³, Ю. Кузнецов та П. Орлик⁷⁴⁴, О. Черненко⁷⁴⁵ та ін.). У мовознавчому плані добре досліджено такі аспекти художнього мовлення письменника, як його ідіолект (лексика, фразеологія його творів, діалектизми, лексична синонімія) та елементи ідіостилю, орнаменталіка (художні засоби, ключові слова, лінгвостилістичні особливості портретних описів), схарактеризована роль та місце письменника в розвитку української літературної мови (І. Бабій, Л. Батюк, І. Білодід, М. Богдан, Л. Бублейник, А. Варинська, В. Дроздовський, Л. Іванова, Н. Калениченко, П. Колесник, В. Коптілов, В. Масальський, Т. Матвєєва, Н. Над'ярних, А. Найрулін, Г. Неймировська, Л. Паламарчук, П. Плющ, А. Скачков, В. Статєєва, Ю. Тимченко, С. Форманова, І. Шавловський).

Ідея змодельовати «повноформатний психологічний портрет» *Великого Сонцєпоклонника* належить літературознавцю С. Михиді⁷⁴⁶. Свої спостереження науковець проводив на основі мегаінформації (художньої та епістолярної творчості М. Коцюбинського, спогадів рідних, друзів і знайомих).

3.5.1. Текстовий простір новели «Сон»

С. Михида характеризував М. Коцюбинського як «ввічливого і привітного, веселого і, водночас, сумного й серйозного, відкри-

---

⁷⁴² Агеєва В. Українська імпресіоністична проза...

⁷⁴³ Грицюта М. С. Михайло Коцюбинський у слов'янській літературі / Акад. наук України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 1964. 119 с.

⁷⁴⁴ Кузнецов Ю. Б., Орлик П. І. Слідами феї Моргани: вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі: посіб. для вчителя. Київ: Рад. школа, 1990. 20 с.

⁷⁴⁵ Черненко О. Михайло Коцюбинський — імпресіоніст: Образ людини в творчості письменника. *Сучасність*. 1973. Ч. 6. С. 30–51.

⁷⁴⁶ Михида С. П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника...

того до діалогу і безмежно самотнього, вірного й зрадливого, інтроверта з яскраво вираженими екстравертованими рисами, щасливого і нещасного...»⁷⁴⁷. Психолінгвістичне декодування текстів письменника-класика може додати до його психопортрету нові штрихи.

За емоційно-сисловою домінантою новелу «Сон» можна, як видається, віднести до **“світло-сумних”** текстів. Незаперечним доказом цьому є сам сюжет, в основі якого — зображення двох світів: буденного (сумного) та уявного (світлого). Відповідно до своєї назви **“світло-сумні”** тексти поєднують ознаки двох типів — **“світлих”** і **“сумних”**. Розгляньмо їх кожен окремо з наведенням відповідних текстових паралелей з аналізованого тексту.

Стиль “світлих” текстів завжди піднесений. Новелі «Сон» такої піднесеності надають незвичні тропи (уособлення, метафори, епітети, порівняння): *між нас будуть падать слова* (с. 77⁷⁴⁸); *[...] на острові [...] високому, прекрасному, гордому; острів одірвався од землі і поплив в світ творити самостійне життя, власну красу* (с. 79); *грає радісно море* (с. 83), *наші очі однаково пили блиск сонця і моря* (с. 90); *разом читати книгу краси* (с. 92); *і встав перед нами острів із моря — весь як міланський собор. А місяць вимостив золотом дорогу до нього; і по колінах у неї блукав місячний промінь* (с. 93).

Однією з ознак **“світлих”** текстів є **БЛАГОГОВІННЯ** автора перед **ПРИРОДОЮ**⁷⁴⁹. У М. Коцюбинського ця особливість належить до основних. Морські та земні простори намріяного світу Антіна одухотворені, наповнені щастям, розфарбовані блакитною фарбою, зігріті теплом, порівняймо: *море гладеньке і синє; блакитні простори; ціле море у небі і ціле небо у морі; тихим морем послались біласті дороги; синє полотно моря* (с. 79); *в теплі і сонці, у блакитнім тумані; очі блакитні підводних пісків* (с. 80); *милу*

---

⁷⁴⁷ Там само. С. 316.

⁷⁴⁸ Примітка. Тут і далі для текстових ілюстрацій використовуємо джерело: Коцюбинський М. М. Подарунок на іменини: оповідання, новели, повісті: для серед. та ст. шк. віку / упоряд. та післямова М. С. Грицюти. Київ: Веселка, 1989. 335 с.

⁷⁴⁹ Белянин В. П. Основы психолінгвістической диагностики... С. 122.

блакитну квітку; розпечені скелі; палали повітря і море; дихнуло море; назвав ящірку душею каміння (с. 81); розпечений камінь (с. 81); поцілунок неба; гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях, а в сірих маслинах цикади грали на кастаньєтах (с. 84); дихає виноград (с. 85); блиск сонця і моря (с. 90); оргія сонця (с. 90); тепла хвиля повітря (с. 92); острів [...] — як міланський собор. А місяць вимостив золотом дорогу до нього (с. 93).

Як і належить “світлим” текстам, у новелі «Сон» багато **блиску, світла, сонячного і місячного сяйва** (порівняймо: **срібна сивина ніжно світилась** (с. 79); **в сітці яскравих білків; білі вілли, залиті сонцем; в теплі і сонці** (с. 80); *Ми..., певно, світились; сяяло золотом дроку* (с. 81); **світився** німб золотого волосся; **море сліпило** (с. 82); **блищало срібло** (с. 83); [море] **зворушила** душу своїм радісним **світлом**; **безгучно блискав** хвилястий рух ящірки (с. 85); **наші очі [...]** пили **блиск** сонця і моря (с. 90); **срібло** своїх хвиль (с. 90); *А як світилось тіло у тій воді* (с. 91); **хвиля повітря, зіткана з сяйва** (с. 92) **дощ іскор; веселі вогні; блимало світло** невидимих лампад (с. 93).

У “світлих” текстах, як відомо, наявна **позитивна Я-концепція**. «Я» у таких творах репрезентується такими предикатами, як **чесний, чистий, неповторний, унікальний**⁷⁵⁰. Самохарактеристика Антіна в його сні теж репрезентована в позитивній тональності: *Я весь був як пісня, як акорд суму, що злився з піснею моря, сонця і скель; Я був наче п'яний од духу дикого полину* (с. 79); *красою слова, блиском уяви [...]* оглушив *Марту* (с. 85); *...я в її очах дивився на небо* (с. 86); *я став [...]* на коліна і *уклонився* (с. 86); *Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим?* (с. 86); *Можливо, що в сні він був собою* (с. 94).

Персонажі “світлих” текстів зазвичай мають **ПІДНЕСЕНУ МРІЮ**. Художню фіксацію її М. Коцюбинським убачаємо вже в самому зверненні до форми ідеального сновидіння — «казки життя». За концепцією З. Фрейда, не сновидіння створює фантазію, а підсвідома діяльність бере участь у створенні думок, що приховані за

⁷⁵⁰ Там само. С. 43.

сновидінням⁷⁵¹. А звідси висновок: ідеальний сон не міг приснитися без ідеальної мрії.

Як було зауважено, аналізована новела має також **ознаки “сумного” тексту**. Свідченням цього є *ВІДЧУЖЕНІСТЬ* головного персонажа від зовнішнього світу. Буденне життя Антіна в місті це: *звиклі дороги; пустка; все до нудоти знайоме; щось каламутне; брудне корито алеї; [жінчині сни] прозаїчні, скучні, як дійсність; безбарвна міська нудота; голі і білі, наче застигле сало ноги Марти, її порожні очі* (с. 74–75); *дівчата, провінціальні кози* (с. 76). Не радують його і гості, які приходили грасти в карти: *Він у карти не грав і йшов до себе, чужий тому всьому [...]* (с. 75).

Семантичним компонентом “сумних” текстів є і *ХОЛОД*, що сублімується через *осінню мряку; мокрі паркани; голі галузки; дрібнесенький дощик; симфонію крапель; вечірню мряку; холодні тарілки; холодні вікна; холодні простори; осінню негоду*.

Головний персонаж у таких творах часто буває *МОВЧАЗНИМ* або навіть *НІМИМ*. Не прагне до спілкування й Антін. Від питань жінки, чому він сьогодні такий чудний, дивний, чоловік сквапно *закрився словом «нічого!»* (с. 78). Небажання подальшого спілкуватися з Мартою ілюструють такі висловлювання: на питання *давав не до речі відповідь; обдумував слово, перше ніж мав сказати; йому не хотілося сказати* (с. 78); *він зразу замовк* (с. 79); *я вже мовчу* (с. 84); *замовк на хвилину* (с. 90), *цідячи слово по слові; безпомічно мовчав* (с. 92). Безголосим малює себе Антін і в епізоді, коли в його сні зникала таємнича незнайомка: *[...] тоді я блукав сам... Глухий, як скрипка, коли порвались у неї струни [...], німий, як людина, що несподівано втратила голос...* (с. 92).

Незважаючи на ідеальні стосунки Антіна й незнайомки вві сні, обоє вони залишаються *самотніми*: *Ми належимо з вами до самотніх, здається, як і наш острів* (с. 92). *САМОТНІСТЬ*, як було зазначено, теж є ознакою “сумних” текстів.

---

⁷⁵¹ Див.: Фрейд З. Психология бессознательного. Москва: Просвещение, 1989. 448 с.

До створення “світлих” текстів схильні автори, наділені *параноїдною акцентуацією*. А “сумні” тексти пишуть люди з *депресивною акцентуацією*. Довівши на конкретних прикладах належність новели «Сон» до “світло-сумних” текстів, робимо висновок, що головний персонаж Антін є носієм двох видів акцентуації — *параноїдної та депресивної*. Оскільки новела «до певної міри є автобіографічною»⁷⁵², то можна висловити припущення, що й самому М. Коцюбинському були притаманні риси названих видів лінгвопсихоакцентуації.

3.5.2. Вербалізація природи в новелі «Intermezzo» як виразний параметр застряглої (параноїдної) лінгвопсихоакцентуації

Лексична система художнього тексту, безперечно, належить до фрагментів когнітивного досвіду, через який реалізовується доступ до підсвідомості письменника як продуцента відповідного тексту. Актуальними вважаємо потенційні можливості аналізу психологічних рис МО крізь призму студіювання змодельованих нею описів природи. Пересічні мовці зазвичай інтерпретують феномен *ПРИРОДИ* у вузькому значенні як ‘довкілля, що оточує людину’. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (2005)⁷⁵³ вона потрактовується як ‘сукупність фізіологічних чи психологічних особливостей людини, її характер, нахили’. Природа — це й філософська категорія. «В античності: “фюзіс” — суще як таке й внутрішня сутність речі, у новоевропейській філософії: “натура” — всезагальне суще у всій багатоманітності проявів, живий, одухотворений універсум»⁷⁵⁴. Сприйняття природи, зрозуміло, мотивовано специфікою національної натурфілософії. Вивченням текстів інших авторів з огляду на вер-

---

⁷⁵² Коцюбинський М. М. Подарунок на іменини... С. 323.

⁷⁵³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та гол. ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 1129.

⁷⁵⁴ Іваненко І. Проблема «природа-людина» у літературно-художній інтерпретації Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2006. С. 7.

балізацію натурфілософії займалися Л. Вербицька⁷⁵⁵, Т. Космеда⁷⁵⁶, К. Родигін⁷⁵⁷.

Розкриємо роль природи як конструкта художньої концепції акцентуованої МО М. Коцюбинського, що є першою такою спробою в сучасному українському мовознавстві. Водночас розглядаємо природу як джерело актуалізації мовних здібностей письменника і його творчого потенціалу.

Зазвичай природу у творчості М. Коцюбинського розглядають у контексті імпресіоністичного письма. Так, Л. Дем'яненко пише про внутрішню кризу героя, його імпресіоністичне переживання⁷⁵⁸, Н. Калениченко піднімає проблему «живописання» словом в описах природи⁷⁵⁹, О. Костенко роздумує про специфічні форми вираження психічного буття героя в пейзажних описах⁷⁶⁰, Ю. Кузнецов⁷⁶¹ досліджує особливості психологізму в індивідуальному стилі митця, О. Соломарська приділяє увагу імпресіоністичним і символічним мотивам новели «Intermezzo», синестезії кольору і звуку в описах природи⁷⁶².

---

⁷⁵⁵ Вербицька Л. Рання лірика Івана Франка як натурфілософія романтичного іdealізму. *Науковий вісник Національного ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія: Філологічні науки. Київ, 2016. Вип. 245. С. 216–224.

⁷⁵⁶ Космеда Т. Відображення натурфілософії Івана Франка в його публічному мовленні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 21: Skript a manent. Ювілейн. зб. на пошану Богдана Якимовича / гол. редкол. М. Литвин, упоряд. О. Седляр, Н. Кобриня. НАНУ, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. С. 459–467.

⁷⁵⁷ Родигін К., Родигін М. Натурфілософія, природознавство та алхімія у творах Григорія Сковороди. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 216–225.

⁷⁵⁸ Дем'яненко Л. Синтез мистецтв як засіб вираження імпресіоністичного переживання в новелі Михайла Коцюбинського «Intermezzo». *Українська мова у середніх школах, гімназіях, ліцеях та колеґіумах*. 2010. № 1. С. 120.

⁷⁵⁹ Калениченко Н. Проза М. Коцюбинського і суміжні види мистецтва. *Слово і час*. 2004. № 6. С. 4.

⁷⁶⁰ Костенко О. Форми вираження психічного буття героя (М. Коцюбинський і В. Винниченко). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*: зб. наук. пр. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2010. Вип. 12: *Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ: ВПЦ «Київський університет». С. 264–273.

⁷⁶¹ Кузнецов Ю. Поетика прози Михайла Коцюбинського. Київ: Наукова думка, 1989. 264 с.

⁷⁶² Соломарська О. М. Коцюбинський «Intermezzo». *Стиль і переклад*: зб. наук. пр. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2018. Вип. 1. С. 100–109.

Наявна своєрідність омовлення світу природи дає право розмірковувати й про певні *ознаки параноїдності* МО. Дослідники вважають, що *параноїдні акцентуанти* створюють “світлі” тексти та своєрідно вербалізують феномен природи⁷⁶³. Емоційно-сміслова домінанта **репрезентована двома концептами: УСЕ ЖИВЕ УНІКАЛЬНЕ Й САМОЦІННЕ і Я ЗНАЮ ІСТИНУ Й НЕСУ СВОЄ РОЗУМІННЯ ЖИТТЯ ІНШИМ ЛЮДЯМ**. Нагадаймо, що «Я» вербалізується за допомогою таких предикатів: *чесний, чистий, істинний, неповторний, унікальний [...]*⁷⁶⁴.

Новелу М. Коцюбинського «Intermezzo» (1908) вважають вершиною імпресіоністичного письма. У ній картина природи наповнена світлом, барвами, відповідною символікою, кольорово-звукowymi образами. В основу тексту цієї новели лягли реальні біографічні факти⁷⁶⁵.

У літературознавстві традиційно усталилася думка про те, що враження від природи і є основою аналізованої новели. Однак, як видається, *першопричина породження такого унікального психологізованого тексту захована глибоко в підсвідомості митця*. Не природа стала каталізатором жаги творення, а потреба побувати на природі виникла під впливом особливого психологічного стану письменника. Відомо, що акцентуованість виявляється не завжди, а тільки в стресових ситуаціях. Утома й стала тим важким межовим станом, що «розбудив» емоції. Під пером майстра довкілля переходить з реальної дійсності в психологічну, і «саме явища природи, які оточують людину-творця, передають стан внутрішнього світу, душі, репрезентують виміри свідомості»⁷⁶⁶. У процесі творчості «письменник незалежно від бажання / небажання виявляє свої особистісні риси [...]⁷⁶⁷.

---

⁷⁶³ Див.: Белянин В. Основы психолінгвистической диагностики... С.72.

⁷⁶⁴ Там само. С. 4–5.

⁷⁶⁵ *Примітка*. У 1908 р. письменник був дуже виснажений службою, громадською роботою, хворобою і мріяв про відпустку. Його давній знайомий С. Чикаленко запросив письменника до себе в маєток у село Кононівці, що на Полтавщині.

⁷⁶⁶ Голобородько К. Природа і мова в науковому осмисленні О. О. Потебні. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 23.

⁷⁶⁷ Михида С. Михайло Коцюбинський у рецепції рідних та близьких. Штрихи до психологічного портрета. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. № 4. 2005. С. 98.

М. Коцюбинський персоніфікував важливі для нього природні явища, тому із психологічного боку цілком умотивованими є присвята новели — *Кононівським полям*, уводяться дещо незвичні «дійові особи», серед яких *Моя утома*, *Залізна рука города*, *Людське горе*. Нагадаймо, що стан втоми з'являється і в інших новелах М. Коцюбинського, зокрема таких, як «Лялечка», «Сміх», «Цвіт яблуні». Відчуженість від зовнішнього світу, почуття втоми, а також небажання спілкуватися з людьми — це *ознаки депресивної акцентуації*, однак її вияви в новелі «Intermezzo» репрезентовано дещо спорадично, тому не будемо зупинятися на них детально. Із восьми «дійових осіб» п'ять М. Коцюбинський пов'язує з довіллям (*Ниви у червні*, *Сонце*, *Три білих вівчарки*, *Зозуля*, *Жайворонки*). Не всі з них читач асоціює з дійовими особами. Ще тварин і птахів можна уявити в цій ролі. Однак якщо до дійових осіб «підняті» *Ниви у червні* й *Сонце*, то це наводить на думку, що природні конструкти мають особливе значення для творця тексту.

У «світлих» текстах зазвичай — *СВІТЛА КОЛЬОРОВА ГАМА, НАДМІР БЛИСКУ ТА ПОЗИТИВНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ*. В аналізованій новелі це зафіксовано в мікроконтекстах⁷⁶⁸: *блищать на сонці хвилясті хребти* (с. 4), *повні очі сяйва сонця* (с. 4), *відбитий [...] блиск* (с. 4), *зоряна баня* (с. 5), *срібне марево* (с. 6), *срібноволосі вівса* (с. 4). Яскравість образного мовомислення підсилюється образом *сонця*. Цю лексему вжито 22 рази (нагадаймо, що обсяг новели — 14 сторінок). Викристалізується «сонячна» емоційна домінанта поступово. На початку оповіді, коли ліричний герой утомлений, а навколо все похмуре, невиразне, сонячного блиску немає. Наступного дня, коли втома починає відступати, оповідач помічає не просто сонце, а *багато сонця*, порівняймо: *Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені* (с. 3). Вербалізується необмежений обсяг природи загалом. Якийсь час небесне світило й оповідач існують незалежно одне від одного: *На небі сонце — серед нив я* (с. 4). Зіставляється самотність обох: *А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не*

---

⁷⁶⁸ Примітка. Для наведення текстових ілюстрацій використовуємо таке джерело: Коцюбинський М. Intermezzo. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1065#google_vignette (дата звернення: 16.05.2022).

падає між нами тінь когось третього (с. 4). Та поступово цей сонячний світ «на двох» розширюється, наповнюється новими суб'єктами, об'єктами, звуками, барвами. Стають помітні *повні очі сяйва сонця* (с. 4) у стеблин; до сонця додається голос зозулі. Вони разом наповнюють простір: *Я знаю, завтра з вранішнім сонцем влетить до мене в хату твоє жіноче контральто: «Ку-ку!.. ку-ку!..» І зразу дасть мені настрій привіт твій, моя найближча приятелько* (с. 5). Поступово оповідач стає повний приязні до сонця, і йде до нього лицем, бо *Повернутись до нього спиною — крий боже! Яка невдячність!* (с. 5). І нарешті, настає момент розмови між ним та сонцем: *кажу до нього: сонце! я тобі вдячний. Ти сієш у мою душу золотий засів — хто знає, що вийде з того насіння? Може, вогні?* (с. 5) Далі це сонячне єднання все більше інтимізується: *Ти дороге для мене. Я п'ю тебе, сонце, твій теплий зцілющий напій; Я тебе люблю; Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість* (с. 5). «Сонячну» кульмінацію простежуємо в текстовому фрагменті, де наявні й інші атрибути “світлого” тексту (жирн. шрифт автор. — В. П.), порівняймо: *Ти тільки гість в житті моїм, сонце, бажаний гість, — і коли ти відходиш, я хапаюсь за тебе. Ловлю останній промінь на хмарах, продовжую тебе у вогні, в лампі, у фейєрверках, збираю з квіток, з сміху дитини, з очей коханої. Коли ж ти гаснеш і тікаєш від мене — творю твою подобу, даю наймення їй «ідеал» і ховаю у серці. І він мені світить* (с. 5). *Дивись же на мене, сонце, й засмали мою душу, як засмарило тіло [...] (Я себе ловлю, що до сонця звертаюсь, як до живої істоти. Невже се значить, що мені вже бракує товариства людей?)* (с. 5).

Коли наратор розмовляє із сонцем як із живою істотою, то це вже не просте споглядання чарівного довкілля, а елемент *параноїдного* світобачення, світорозуміння і світосприйняття, і ядром цього сприйняття є *сонце*. «Сьогодні виділяють дискурс окремої мовної особистості, тобто її ідіолект, ідіостиль, а на його тлі — улюблені слова й вислови мовця як характерні дискурсивні одиниці»⁷⁶⁹. Словом-фаворитом М. Коцюбинського, як бачимо, є *сонце*. Неда-

⁷⁶⁹ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова... С. 15.

ремно його називали *Великим Сонцепоклонником*. Друга частина виділеного складного слова містить іменник *поклонник*. Отже, письменник буквально — ‘той, який поклоняється сонцю, який сонце обожнює’.

Особливостями “світлих” текстів є й **вербалізація певних часових рамок**: більшість подій відбувається в першій половині доби і в теплий період, зазвичай улітку. Лексичне підтвердження цього факту простежуємо і в новелі «Intermezzo», порівняймо: *Ниви у червні; Свіжими ранками [...] будив сонну ще воду криниці; з ранішим сонцем [...]*. З літнім періодом пов’язана й вербалізація відповідної кольорової гами, де переважає зелений колір як колір природи, порівняймо: *зелений хаос, зелений двір, весела зелень, зелений хліб, зелені хвилі (4 фіксації), зелена половина, зелені береги, зелений серпанок, зелені руки, зелена земля, зелені ниви, зелене море*.

Природа не просто смислове ядро новели. Її омовлено у фокусі авторської натурфілософії: природа — джерело гармонії оповідача зі світом. Природа наділяється додатковими смислами, вираженими низкою яскравих епітетів: *світла, незрівнянна, ясна, красива, дзвінка*. На думку В. Беляніна, «прикметники у “світлих” текстах групуються переважно навколо смислового компоненту “унікальний”»⁷⁷⁰. Зафіксовано це і в тексті М. Коцюбинського, порівняймо: *глибокі блакитні простори, глибоке небо, рожевий туман, хвилясті хребти, блакитна пара*. Такі лексеми дослідники називають «психологічними синонімами»⁷⁷¹. Ліричний герой не просто споглядає довкілля, а й співіснує з ним, не просто творить, вербалізує природу, а й певним чином «проживає» її, досягаючи «дзен» на шляху до абсолютної істини, відчуваючи свій містичний з нею зв’язок, мистецьки омовлюючи зазначене, порівняймо: *Коли лежиш в полі лицем до неба [...], то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне* (с. 6). Згідно з одним із постулатів дзен-буддизму «істина має бути пережита, а не викладена»⁷⁷².

---

⁷⁷⁰ Белянин В. Основы психолінгвистической диагностики... С. 74.

⁷⁷¹ Там само. С. 72.

⁷⁷² Завадская Е. Культура Востока в современном западном мире. *Зарубежная детская литература*. Москва: Наука, 1977. С. 91.

Для художника важливо не тільки самому відчутти, але й передати свій психоемоційний стан своєму читачеві, точно вербалізувавши думки й помисли, емоції і почуття. Змодельований художній простір має свої акустичні характеристики, що передано незвичними оксиморонними конструкціями (*почув велику тишу; многоголова тиша полів; [зозуля] сіє тишу по травах; метафорами (в небі співають хори; грають цілі оркестри)*). Реальний та поетичний світи химерно поєднані системою художніх засобів, порівняймо: *Сіра маленька пташка [...] тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля. Се було прекрасно* (с.7).

Відома новела М. Коцюбинського «Intermezzo» за емоційно-смісловою домінантою має ознаки “світлого” тексту. Особистісна психоструктура митця не випадково орієнтована на природу. Простежені контексти дають змогу зробити висновки, що на формування тезаурусу М. Коцюбинського значною мірою вплинула наявність у нього вродженої параноїдної акцентуованості, що й спричинилася до гіпернасиченості тексту природним тлом, природними образами, відповідними натуралістичними асоціаціями, що відтворюють його своєрідну натурфілософію. **У межах параноїдного світовідчуття** цього митця та змодельованого ним “світлого” тексту вмотивованими є, як було продемонстровано, і відповідні:

- 1) присвяти об’єктам природи,
- 2) активність «дійових осіб» з природного довкілля,
- 3) надмір лексичних засобів на позначення світла (з ядром *сонце*),
- 4) кольорової гами з переважанням *зеленого* кольору,
- 5) часових рамок світлої пори дня, літнього періоду, коли природа розквітає і її найбільш виразно можна споглядати,
- 6) загальна позитивна текстова тональність,
- 7) насиченість виразною авторською орнаментальністю для вербалізації світу природи.

Продемонстровано, що художній текст — це наслідок сприйняття об'єктивної дійсності крізь призму власного життєвого досвіду та Я-концепції, Я-філософії, зокрема і Я-натурфілософії. У процесі аналізу водночас деталізовано, як у єдності з природою розкриваються творчі сили та продуктивні здібності М. Коцюбинського. Багатогранний образ природи є свідченням лінгвокреативності митця й контекстуальним середовищем імпліцитної лінгвопсихоакцентуації.

3.5.3. Декодування новели «Цвіт яблуні»

З'ясуємо вербальні механізми відображення прихованої лінгвопсихоакцентуації та встановимо за прийнятою методикою кореляційні зв'язки між мовою художнього тексту новели «Цвіт яблуні» та акцентуацією самого автора. В основі тексту — переживання ліричного героя з приводу агонії вмираючої трирічної дочки⁷⁷³. Новела наповнена і драматизмом, і величчю. Читач стає свідком глибокої *психологічної сповіді роздвоєної особистості*. Чи притаманне роздвоєння й самому авторові? Можливо. *Найпершим доказом цього є суперечність між змістом і назвою*. Новелу про страшне передсмертне хропіння й посиніле тіло мертвої дитини прозаїк називає «Цвіт яблуні», тим самим *немовби поєднуючи воєдино жах смерті й красу життя*. Хоча з огляду на постулати вчення про лінгвопсихоакцентуацію ця назва цілком умотивована. «Світлі» тексти, створювані параноїдними акцентуантами, часто закінчуються *смертю* персонажа. Але смерть у їхньому розумінні не така вже й страшна перед лицем вічності. Тому в серці ліричного героя в якусь мить *немає найменшого горя. Що ж, смерть — то й смерть, життя — то й життя*», — роздумує він (с. 172)⁷⁷⁴. Ліричний герой постає перед читачем у двох іпостасях — батька

---

⁷⁷³ Примітка. Сюжет твору полягає в тому, що третю ніч батьки не сплять, чергують біля хворої дівчинки. Лікар безсилий, надії немає. Коли дитина померла, ліричний герой обсилає її тіло цвітом яблуні.

⁷⁷⁴ Примітка. Тут і далі покликаємося на зазначене джерело: Коцюбинський М. М. Цвіт яблуні. М. Коцюбинський. Твори: в 7-ми т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1974. С. 169–176. У круглих дужках далі вказуватимемо конкретну сторінку.

й митця. Як люблячий батько, він сповнений невимовного горя. А як митець, поводить себе як егоїст, хоч і сам лякається цієї думки. *Дві іпостасі* — це опосередковане відтворення двох видів акцентуації: депресивної (батько) і параноїдної (митець). На лексичному рівні це репрезентовано мовними одиницями різного семантичного плану й різного психологічного змісту. Розгляньмо їх детальніше.

Найперше, що впадає в око, — **кольорова палітра**. Виявом депресії є зображення *темної кольорової гами*, порівняймо: *темний похмурий* [поверх] (с. 169) (жирн. шрифт у цитатах автор. — В. П.); *глибокі, чорні простори; чорні хвилі* [цвіту], *чорні крила, чорні скелі* (с. 170); *сірий, сумний колорит* (с. 171); *сіре вікно; вікно сіріє; морок* (с. 172). Поряд з чорно-сірою палітрою з такою ж частотою з'являються і світлі, життєствердні кольори, що зазвичай репрезентують параноїдного акцентуанта, наприклад: *зелені дуки* (с. 171); *сонце золотить повітря, блакитне небо, рожеві платочки* [цвіту], *зелена чашечка, золоті кучері* (с. 174); *білий цвіт, синє небо, сині очі, біла сукеночка, жовті нові капчики* (с. 175); *золоте проміння* (с. 176); [поверх] *залитий світлом, із якими блисками* (с. 169).

Носії депресивної психологічної акцентуації, як зауважувалося, у житті є серйозними й сумними, а звідси й назва створюваних ними текстів — “сумні”. Персонажі в таких творах часто відчують *холод*. Ліричний герой «Цвіту яблуні» теж мерзне, порівняймо: *Мене морозить. Щось од спину розлазиться холодними мурашками по всьому тілу, і щелепи трясуться* (с. 172). Депресивний настрій посилюється описами *суму, горя, смерті*, порівняймо: *горе забрало мене цілком, полонило* (с. 169); *сумно в моїй хаті; я не забув свого горя* (с. 171); *зуби скриплять од скритого в серці болю* (с. 173). Але водночас схильні до депресії люди дуже *вразливі, добрі, охоче допомагають іншим*. Ліричний герой новели свою доньку ласкаво називає *Оленкою, бідною пташкою, єдиною і коханою дитиною* (с. 170); своїм кришенятком (с. 172). Готовий допомагати їй навіть у безнадійних ситуаціях. Пригадаймо, приміром, епізод, коли він ладен навіть ди-

хати за свою дочку, аби полегшити її страждання: *Мені самому сперло віддих у грудях од того свисту, і я починаю глибоко втягати повітря, дихати за неї, наче їй від того легше буде... Х-ху!* (с. 173). У якусь мить батько сподівається на чудо: *Може, їй легше, моїй дитині? Може, все минеться, вона засне і завтра її очка будуть сміятися до тата?* (с. 173). Коли чуда не стається, він впадає у відчай: *«Господи! Єсть же якась сила, яку можна благодати»* (с. 173).

За висновками психіатрів, акцентуація загострюється в період стресових ситуацій, що неодноразово зазначалося. Особливо це притаманно параноїдній акцентуації, яку у звичайному житті виявити й діагностувати важко, майже неможливо. Негативні риси параноїдної особистості — *перебільшена роль власної персони, велике напруження, егоїзм, байдужість до близьких*. Саме стресова ситуація оголює ці особливості в головного персонажа-митця. Перебільшена оцінка власної персони сублімується в епізоді, коли ліричний герой раптом починає жаліти самого себе, порівняймо: *І мені так жалко стає себе, я такий скривджений, такий бідний, одинокий, я весь кулюся, лице моє жалібно кривиться, і в очах крутиться гірка сльоза* (с. 170).

Як засвідчують психологи, параноїдні особистості витримують наймовірне *напруження*. Головний персонаж відчуває це напруження вже третю безсонну ніч. Передається це відповідними лексико-фразеологічними засобами: *ноги носять мене, мов заведений механізм* (с. 170); *душа напружена, мов струна* (с. 171); *кидаюсь по хаті мов зранений звір; я не слухаю і бігаю по хаті; холодний піт вмиває чоло; ноги мої мліють, а я біжу; З моїх уст готові зірватися грубі слова лайки, і я говорю їх, говорю уголос і сам лякаюся свого голосу* (с. 173). У хвилини небезпеки в параноїдних акцентуантів *змінюється сприйняття* і насамперед страждає *слух*. Звуки водночас можуть посилюватися. Чи не тому й ліричний герой новели так гостро реагує на звук годинника: *Годинник у столовій пробив другу. Голосно, різко. Сі два дзвінки впали мені на голову, як грім із неба, як ніж гільютини. Вони мало не забили* (с. 171).

Смерть дочки персонаж-митець зустрічає *сухими очима* (порівняймо: *очі сухі і не змигнуть... /с. 173/*) і притаманним йому, параноїду, *ЕГОЇЗМОМ*. Свою мертву дитину в найстрашнішу мить навіть не називає по імені: *Ну, з тою мені вже нічого робити, треба заспокоїти жінку* (с. 173).

Ставши свідком великої драми, герой дивиться на все як письменник і прагне запам'ятати найменші деталі смерті, аби потім зробити це матеріалом для свого майбутнього твору, хоч і відчуває докори сумління як батько. Порівняймо: *Хтось другий, що сидить в мені [...]. Я знаю [...], що то він ненажерливою пам'яттю письменника всичує в себе всю сю картину смерті на світланні життя. Ох, як мені гидко, як мені страшно, як ся свідомість ранить моє батьківське серце* (с. 174).

“Світлі“ художні тексти, створювані митцями з параноїдною акцентуацією, завжди **відзначаються піднесеним стилем**. Попри зображену картину горя, новела «Цвіт яблуні» звучить урочисто й піднесено, особливо це відчутно в епізодах-спогадах про доньку, що нагадують ліричну пісню, порівняймо: *Я не забуду щастя дотуку її шовкових кучерів, не забуду її душі, що дивилась крізь сині очі, — моєї душі, тільки далеко кращої, чистішої, невинної* (с. 175). Засобами увиразнення “світлої” тональності є також емоційно наскражені картини природи, що репрезентується відповідними мовними одиницями з позитивною, “світлою” семантикою: *цвітуть яблуні; сонце золотить повітря; тепло; радісно; природа радіє; радість природи*.

Отже, численні текстові ілюстрації підтверджують належність новели «Цвіт яблуні» до **“світло-сумних” текстів**. Оскільки подібні характеристики виявлено і в інших творах М. Коцюбинського, можемо зробити висновок про **наявність прихованої депресивної і параноїдної акцентуації в самого автора**. Цим пояснюються певні мовні уподобання митця, його вміння тонко відтворювати відповідний психологічний стан своїх героїв.

3.6. Відображення лінгвопсихоакцентуації у філософських містеріях Івана Огієнка (митрополита Іларіона)

Із відродженням духовності повернулися в Україну табуйовані колишнім режимом імена. Серед них — і митрополит Іларіон (І. Огієнко), відомий як учений, педагог і політик, але *недостатньо осмислений як поет*. Нині чимало канадських Огієнкових видань повернуто на Батьківщину й широкому читачеві стали доступні «Філософські містерії» (1957, Вінніпег): у *літературознавчому ключі* їх проаналізовано в працях М. Тимошика⁷⁷⁵, окремих розвідках І. Головай⁷⁷⁶ та Я. Поліщука⁷⁷⁷, у *мовознавчому аспекті* — у статті О. Мозолюк⁷⁷⁸; у *філософському плані* — у розвідках Ю. Мулик-Луцик⁷⁷⁹, З. Тіменика⁷⁸⁰.

Містерії — це драматичні твори, у яких «подаються окремі сцени з усієї святої історії, що мають за тему гріхопадіння та викуплення людини; поруч із цими сценами стоять розмови символічних постатей, серед яких зустрічаємо християнські та іноді античні елементи в фантастичних поєднаннях...»⁷⁸¹. На думку М. Тимошика, «Філософські містерії» свідчать «про достойне відродження в сучасній українській літературі призабутої тради-

---

⁷⁷⁵ Тимошик М. С. Поетична творчість Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Кам'янець-Подільський, 2008. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-192.html> (дата звернення 15.08.2017).

⁷⁷⁶ Головай І. Маловідома поетична спадщина Івана Огієнка. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis (дата звернення: 2.03.2017).

⁷⁷⁷ Поліщук Я. О. Містерії митрополита Іларіона. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський, 2008. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10472.html> (дата звернення: 02.02.2017).

⁷⁷⁸ Мозолюк О. М. Старослов'язми в релігійній поезії «Філософські містерії» Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія: історична та філологічна. 2015. Вип. 11. С. 277–284.

⁷⁷⁹ Мулик-Луцик Ю. Три мислі. *Віра й Культура*. Вінніпег: St. Andrew's College in Winnipeg, 1958. Ч. 3 (51). С. 20–22.

⁷⁸⁰ Тіменик З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) і процес вірування. *Філософські науки*: зб. наук. праць. Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2010. № 661. URL: <https://vlp.com.ua/taxonomy/term/3111> (дата звернення 25.06.2021).

⁷⁸¹ Чижевський Д. Історія української літератури. Київ: ВЦ «Академія», 2003. С. 311.

ції, коріння якої сягає західних культур»⁷⁸². Як відомо, жанр містерії репрезентує літературні твори духовного спрямування, героями яких, поряд із землянами, виступають і небожителі. Сам автор у післямові відносить їх до релігійної поезії. Релігійна поезія Огієнка в реаліях сьогодення не тільки відроджує свою життєздатність, але й дістає шанс нового, сучасного прочитання. Зокрема, за допомогою мовних категорій можна експлікувати несвідому сферу відчуттів автора. Зрозуміло, що лінгвопсихоакцентуаційному дослідженню ці тексти не підлягали.

3.6.1. «Рідна Мова. Створення людської мови»: вербалізація надцінної ідеї як психологічний конструкт застряглої (параноїдної) лінгвопсихоакцентуації

Основна колізія твору імпліцитно закодована в заголовку — «**Рідна Мова. Створення людської мови**»⁷⁸³. Упадає в око авторське виділення жирним шрифтом першої частини назви, лексичний повтор і різне написання слова «мова» — з великої та малої літер. Сенс такого заголовка декодується ретроспективно, тобто після прочитання всього тексту. У назві, як виявляється, закодована ідея про два аспекти мови — **духовний і фізичний**, і цей ефект зіставлення витримується впродовж усього текстового простору.

Структурно текст складається з трьох частин: Ява I. «*Душевна мова*». Ява II. «*Створення словної мови*». Ява III. «*Слово — то меч обосічний*». Події відбуваються в раю на зорі створення світу. Перші люди Адам і Єва спочатку мають лише **духовну** мову. Нею вони **мовчки** моляться, виражають своє кохання, милуються навколишньою красою. Із цього насміхається змії, називаючи людей німими. Янголи просять Бога подарувати людям «**словну**» мову. І Господь погоджується, хоч і знає, що люди можуть скористатися мовою як зброєю. Янголи щиро вірять у силу Господнього дару і своєю вірою перемагають у словесній дуелі лихого змія. Спостерігаємо перео-

⁷⁸² Тимошик М. С. Поетична творчість Івана Огієнка...

⁷⁸³ Примітка. Для ілюстративного матеріалу використовуватимемо це видання, зберігаючи в цитатах орфографію автора: Митрополит Іларіон. **Рідна мова. Створення людської мови**. Іларіон. *Філософські містерії. Твори*. Т. 1. Вінніпег: Trident Press Ltd, 1957. С. 282–303.

смислення біблійного образу змія. У тексті містерії змії не спокусник людини, а світоглядний опонент богожителів.

МО виражає себе через мову. Кожну художню модель можна розглядати як наслідок самооб'єктивації — ідейної, світоглядної, мовної, філософської, психологічної. Розгляньмо кожну з них детальніше. У містерії можна спостерігати «розвиток тих самих ідей, що їх сповідував митрополит Іларіон у своїх наукових працях чи проповідях»⁷⁸⁴. І. Огієнко все життя переймався проблемою збереження й захисту рідної мови. Проєктуючи цю проблему на художньо вигаданий світ, він надає їй більшого трансцендентного змісту.

Світогляд митрополита пов'язаний, що зрозуміло, з релігією. Правда, художня система твору не в усьому збігається з традиційними християнськими уявленнями. Огієнко-митець моделює цілу систему витончених образів і символів, синтезуючи ідеї християнства, барокової поетики та язичництва. З Біблії запозичує образи Господа, ангелів, архангелів, Адама і Єви, спокусника змія; з бароко — жанр містерії та символно-алегоричну образність — хор ангелів, голос Господній; захоплення ж природою сягає ще язичницьких глибин. Та все ж на перше місце мусимо поставити глибоку релігійність поета, що на лексичному рівні виявляється в активному вживанні релігійної лексики на позначення Бога й небожителів, а також інших знаків віри — предметів культу, символічних дій, мови та ін.

Реалії небесної сфери корелюють зі змістом тексту, надаючи йому високого звучання й проникливої тональності. *ШАНОБЛИВЕ АВТОРСЬКЕ СТАВЛЕННЯ* до небожителів передається насамперед **графічно, обов'язково з великої літери** (актуалізовано прийом капіталізації): *Господь, Всевишній, Творець, Бог, Сам Бог Господь, Херувим, Архангол Михаїл*. Причому велика літера використовується не тільки в номінаціях божеств, але й у назвах усіх реалій, пов'язаних з ними, наприклад: *Десниця Його, Боже Лоно, Божі Стопи, Пісня Райська Херувима, Господній Дар, Ангол Молитви, Гімн Творцеві, Рання Молитва до Господа Бога, Молитва, Гімн, Мо-*

---

⁷⁸⁴ Поліщук Я. О. Містерії митрополита Іларіона...

ління, [Божі] *Сльозини*, *Слово Господнє*, *Голос Господній*, *Хор Ангелів*, *Ангольська Пісня*. Велика літера надає колишнім апелятивам великої текстової сили, «центральної» в ідейно-образній системі тексту. Образ Бога ціннісно надважливий. Бог не тільки носій найвищих людських ідеалів, але й творець, помічник, духовний батько людини. Культ Бога підтримується введеними в текст символічними діями персонажів, наприклад: *стають перед Ним* [Богом] *на коліна*; *Анголи [...] мечуть віночки до стій* *Господеві*; [Адам і Єва] *клячуть перед ним*.

ОБРАЗ БОГА в художній тканині тексту *накладається на образ мови*. В аналізованій містерії моделюється *ДУХОВНИЙ МАКРООБРАЗ МОВИ*, ядром якого є її Божественне походження. Нагадаймо, що духовну екзистенцію мови досліджували В. фон Гумбольдт, А. Кентерберійський, Г. Ніський, У. Оккам, Д. Скотт та ін.

У своїх наукових статтях І. Огієнко неодноразово наголошував на *сакральності Слова*⁷⁸⁵. У містерії ж він пішов ще далі, репрезентувавши мову як не просто найдосконаліше Боже творіння, але й найкращий дарунок людям. Тому вмотивованим є елементи високого стилю в перифразах з концептом *мова*, порівняймо: *Споконвічне Боже Слово*; *Пісня Райська Херувима*; *Господній Дар*; *Господні Глаголи*; *Творива всього велична корона*; *Глагол Вишній*; *Споконвічне Боже Слово*; *вічний голос Господній*; *Небесні на світі слова*; *Божий Дар*; *Божого серця частина*; *дарунок Господній відвічний*; *Господній Дар*; *серця Божого краплина*; *Бого-слово*.

Вустами Херувима вербалізується характеристика *душевної мови*: *Душевна Мова досконала*, / *Бо це найперша Божя Мова*: / *Вона близька до Ідеала*, / *Її ясна їй Всесвіту будова* (с. 290) (жирн. шрифт автор. — В. П). Душевною мовою люди мовчки *точать душевну розмову*, але не можуть обмінюватися думками. Тому Бог дарує їм «*словну*» мову. Так поступово відбувається взаємопроникнення духовної і фізичної субстанцій, і духовна глибина мови пере-

⁷⁸⁵ Див.: Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою церкви. Тарнів: Вид-во «Українська автокефальна церква», 1921. 34 с.; Огієнко І. Ритмічність Біблійної мови. *Віра й культура*. 1959. Ч. 7 (67). С. 3–8.

ходить у чуттєву гармонію звуків і відчуттів; тоді мова стає *найзапашнішою трояндою на луці; бездонною криницею; лелією шовковою; орлиними крилами.*

Митрополит Іларіон не тільки вірив у БОЖЕСТВЕННЕ ПОХОДЖЕННЯ МОВИ, але й вимагав побожного ставлення до неї. Тому ті ангели в містерії, які дякують Богові за «словну» мову, пов'язані психофізичною ідентичністю із самим автором.

Різноманітні варіації концепту мова реалізовані найчастіше в *епітетних структурах*, порівняймо: *рідная, солодка, гаряча, сильна, мудра.* Апелює автор і до соціокультурних та ціннісних орієнтирів українців, категоріальних архетипів, що засвідчують перифрази на позначення феномена мови, порівняймо: *скарби рідномовні; матірня пісня ніжна коліскова; батькова заповідь скельна; матірні руки; народу матінка любовна; рука мамусина шовкова; подруга Людині.*

Багатовимірність мови включає і її *націотворчу функцію*, вербалізовану в таких перифразах: *найперша нації основа; усьому рідному фортеця; серце і душа народу; щит і крицева Покрова; найбільша наша сила.*

У третій частині тексту «Слово — то меч обосічний» мова концептуалізована як носій моралі, оскільки може пов'язуватися і з добром, і зі злом. Бог запрограмував «словну» благодать для людини, розуміючи, що слабка воля може зробити мову *мечем обосічним.*

Слово мова вживається в розглядуваному тексті 90 разів. Така висока частотність уживання лексеми засвідчує наявність відповідного психологічного акценту. У семантико-прагматичному аспекті це впливає на глибинну структуру сприйняття тексту, виразно моделюючи *макрообраз мови*, а в психологічному — свідчить про наявність в автора *надцінної ідеї.*

Щодо відтворення в містерії *філософських поглядів*, нагадаймо, що Іван Огієнко був прихильником «світлої і радісної філософії» О. Гілярова — учення про синехологію, тому він і «прагнув розвивати концепцію світла і радості»⁷⁸⁶, що вплинуло й на його *по-*

---

⁷⁸⁶ Див. про це: Тіменик З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) і процес вірування...

етичний словник, у якому значне місце відведено словам на позначення *блиску й радості*.

Небесне сяйво пов'язане насамперед з Богом: з його появою *раптом навколо все більше яснє, і все більш променіє* (с. 291); *Сонце спинило своє світло* (с. 293). Образи *сонця* і *світла* (1) посилюють позитивну тональність оповіді, (2) наповнюють теплом не лише довкілля (*соняшні луки; некуче проміння; проміння перлиться*), (3) але й філософсько-релігійні реалії (*гаряча Молитва; гаряча Словна Мова; гарячі святі Піснопіння; Молитві палучі*); (4) абстрактні поняття (*правда світлозора; гаряча радість; гаряча любов; жар серця; тепліша Душевная мова; огненна міць пророка*).

Інтенсифікує яскравість образів **поетична колористика**, репрезентована переважно *срібною* і *золотою* гамами, наприклад: *срібна роса; злива золотого проміння*.

Ліричний герой сповнений істинної приязні до життя. Уславлення довкілля об'єктивовано такими лексемами: *радісно, побожно, велично, любовно, краса*; демінутивами — *віночки, квітка, матінка, місяченько, синочок*.

Огієнко-філософ навіть Бога зробив добрішим. Якщо в строгих християнських канонах Бог — суддя, що безжалюно карає грішників, то в аналізованій містерії Бог — батько, добрий і милосердний; у нього — тиха і лагідна мова, люблячі очі. У створеній світобудові Адам і Єва живуть щасливо.

Неабияку прихильність має автор до навколишньої природи. Омріяну гармонію людини й природи змальовує на тлі райської квітучої краси, порівняймо: *Увесь Едем в солодкому цвітінні. Куди тільки оком не кинеш, скрізь радісно бринять різнокольорові запашні квіти. Струнчать замріяні різнозодягнені пишні дерева в багатім цвіту, немов молода під вінцем. Весінні пахощі стеляться шовком по всьому Едемові* (с. 287).

Нагадаймо, що І. Огієнко писав містерію уже в поважному віці, коли було багато пройдено, чимало пережито. Тільки на схилі літ людина починає цінувати прості речі свого буття. Тому можна провести паралель між семантико-прагматичним наповненням тексту та духовно-творчою еволюцією самого автора.

Психологічна авторська самооб'єктивація зумовлена тим, що кожен художній текст має свій «емоційний» заряд, що досягається не тільки вродженим талантом автора чи багатством його поетичного словника. Попри це у творчій лабораторії завжди є **творчо-підсвідома спонтанність** у (а) творенні образів, (б) доборі мовних засобів, (в) побудові фрази, (г) ритмомелодиці. У концепції В. Беляніна, як неодноразово наголошувалося, тексти, що характеризуються *схожими* за тематикою і набором ключових слів, презентують **інтегровану характеристику емоційно-оцінного плану**, на основі якої встановлюється психотип особистості, ставлення цієї особистості до світу. За такою класифікацією, аналізовану містерію можна віднести до **«світлих» текстів**, характерною особливістю яких є *«висока» лексика, релігійне спрямування, заклики до справедливості, порядності, поваги до людини*. Автори таких текстів мають (а) надцінну ідею, (б) потяг до ідеалізації життя; (в) обожнюють навколишню природу, (г) звертаються до світлої кольорової гами, (г) наповнюють зображені ними картини яскравим блиском і радістю. Усі ці особливості простежено в аналізованій містерії **«Рідна Мова. Створення людської мови»**. А підсилимо їх афоризмом Івана Огієнка: «мова — це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я»⁷⁸⁷. Гадаємо, кращої самопрезентації «світлої» психологічної особистості годі й шукати.

Отже, віра й мова — це два смислові полюси філософської містерії **«Рідна Мова. Створення людської мови»**. І творча особистість І. Огієнка **постає в різних іпостасях**: (1) митця, (2) богослова, (3) філософа й лінгвофілософа зокрема.

Як митець, він володів багатством поетичного словника; як богослов — вірив у небесні ідеали; як філософ — поєднав людину й Бога за допомогою мови. І все це оповив аурую потужної позитивної емоційності й небесного саява, що дає право назвати його справді *світлою особистістю*.

---

⁷⁸⁷ Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. С. 210.

3.6.2. «Каїн та Авель»: психологічні акцентуатори параноїдної

Кожен твір має психологічну тасмницю, розгадати яку буває не просто. Церковна література в цьому плані важко піддається аналізу через канонічність образів і сюжетів, а тому науковці апелюють до художніх текстів, де наявні авторські рецепції біблійних історій.

Легенду про Каїна та Авеля у зарубіжній літературі творчо інтерпретували Дж. Г. Байрон⁷⁸⁸, Данте Аліґ'єрі⁷⁸⁹, С. Колрідж⁷⁹⁰ та ін; в українській — О. Забужко⁷⁹¹, В. Сосюра⁷⁹², І. Франко⁷⁹³ та ін. Велика кількість творів однієї тематики спричинилася до найрізноманітніших варіацій класичної теми, а Каїн та Авель аж занадто далеко відійшли від своїх біблійних прототипів. У науковому просторі це пояснюють світоглядними орієнтирами, філософськими переконаннями чи естетичними критеріями, які в кожного митця свої. Ми ж хочемо додати до цього ще один дослідницький науковий вектор — психологічний. Інколи митця приваблює те, чого він сам не може усвідомити й пояснити; Н. Зборовська назвала б це «божественним безумством».

Для дослідження обрано *філософську містерію* І. Огієнка «Каїн та Авель» (1944–1957), що є поетичною версією біблійних мотивів і написана за канонами релігійної драми. Намагатимемося психоаналітично «прочитати» містерію й *підтвердити наявність в ній ознак “світлого” та “активного” тексту*, встановивши відповідні релевантні зв'язки між художньою мовою та психологією і світоглядом автора.

---

⁷⁸⁸ Байрон Д.-Г. Каїн. / пер. з англ. М. Кабальюка. *Всесвіт*. 1984. № 3. С. 104–129.

⁷⁸⁹ Данте Аліґ'єрі. Божественна Комедія. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/bozhestvenna-komedija-1937044.html> (дата звернення: 08.06.2021).

⁷⁹⁰ Coleridge S. T. *Wanderings of Cain*: URL <http://www.rc.umd.edu/editions/cain/preface.html> (дата звернення: 09.06. 2021).

⁷⁹¹ Забужко О. Казка про калинову сопілку. Київ: Факт, 2000. 84 с.

⁷⁹² Сосюра В. Каїн. Сосюра В. *Вибрані твори*: в 2 т. Київ: Наукова думка, 2000. Т. 2. С. 16–45.

⁷⁹³ Франко І. Смерть Каїна. Франко І. *Зібрання творів*: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976–1979. Т. 1. С. 270–294.

Митрополит Іларіон не випадково звернувся до *релігійної пое-зії*. Він служив Богу не тільки в сані священника, але й у ролі на-уковця. Так, його переклад Священного Письма українською мо-вою вважається одним із найкращих. Мабуть, звідси й бере поча-ток захоплення біблійними образами. Концептосфера *РЕЛІГІЯ* у текстах українських знакових письменників «вможливило глибо-ке розуміння їх як МО, розкриття їхнього психічного світу крізь призму мови»⁷⁹⁴. Звернення до теми втраченого раю можна розці-нювати також і як *творчий стан душі людини, що опинилася у вимушеній еміграції*. Відчуження від материнської землі субліму-валося в майстерне *змалювання глибокої душевної кризи* вигна-них з раю персонажів.

Але як пояснити звернення саме до теми братовбивства? В. За-харчук припускає, що повинен існувати певний імпульс, який зму-шує письменника це зробити. Автор, на її думку, керується або не-вдоволенням бажанням і, утілюючи свій задум у творі, сублімує цю енергію, або ж інтерпретація образу Каїна й братерського гріха (чи убивства загалом) мусить викликати в письменника низку душев-них переживань, дуже близьких до реальних⁷⁹⁵.

У своїй містерії І. Огієнко дещо відходить від канонічної вер-сії, зміщуючи акценти в бік виправдання важкого гріха. Розширено й змістове тло, і на першому місці *не Каїн, а система взаємосто-сунків перших земних людей* з ідеальним Божим світом. Потракто-вується це через змалювання ситуації, у якій опинилися Адам і Єва зі своїми синами після вигнання з раю. Кожен персонаж по-різному оцінює своє становище. Адам проявляє смирення і каяття; Єва за-мовчує невдоволення рішенням Всевишнього; Авель бачить рай і на землі. Найважче Каїну. Він не тільки ображений за вигнання з раю, але й випадково вбиває брата. Щире каяття і готовність при-йняти справедливую кару пом'якшує скоєний гріх. По суті, за світо-глядною концепцією І. Огієнка, постраждали обидва брати. Однак

---

⁷⁹⁴ Піддубна Н. В. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практи-ки XIX ст.): моногр. / наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. С. 373.

⁷⁹⁵ Захарчук В. Печать Каїна: Архетип братовбивства в українській літературі. Львів: ЛА «Піраміда», 2006. 58 с.

попри фізичну загибель смерть Авеля сприймається не так трагічно: перед лицем вічності він залишається живим; у раю його чекає вічне життя й Божа любов. А Каїн через свою гординю і скоєний гріх остаточно позбувся Божої підтримки. Пізні прозріння не рятує його від вічних мук.

Розглядуваний текст можна вважати “світлим”, хоч як це не парадоксально для містерії з трагічним сюжетом. Серед важливих характеристик таких текстів — **релігійна тема**, що кожним автором розв’язується по-своєму.

Узвичаєною на сьогодні є практика звернення в одному тексті до одного біблійного сюжету. А митрополит Іларіон поєднав в одній часовій площині **два мотиви** — *втрачений рай і братовбивство*.

Спогади про рай об’єднують усіх персонажів. Боже царство стає для них не тільки минулим, але й майбутнім, яке вони отримують як винагороду за смирення і каяття: *спасеним Рай вернеться знову* (с. 218)⁷⁹⁶. Господарем раю, ідеалом, вищою красою, хранителем справедливого світу є Бог. «Синонімами до слова Бог дослідники називають лексеми *Вседержитель, Всевишній, Всемогутній*, у яких збережено етимонне значення, що об’єктивує всевладність, абсолютну владу над небом і землею, вічне джерело сили і влади, верховенство над матеріальним та ідеальним світом⁷⁹⁷. В Огієнка палітра найменувань є багатшою, порівняймо: *Бог, Творець, Милостивий, Господь, Всевишній, Батько рідний, Батько Многоокий, Батько Милостивий Господь, Єгова, Господь Саваот: Правдивий Бог, як Батько рідний* (с. 233); *Господь створив у Світ Людину; не кине Бог тебе в надіях* (с. 233); *Господь дав людям вільну волю* (с. 235); *Верни, Милостивий, нас знову до Раю* (с. 247); *Господь Саваот возсідає на троні* (с. 252).

---

⁷⁹⁶ Примітка. Митрополит Іларіон. Каїн та Авель. Митрополит Іларіон. *Філософські містерії*. Твори. Т. 1. Вінніпег: Trident Press Ltd, 1957. С. 201–262. Тут і далі ілюстративний текстовий матеріал наводимо за цим джерелом, зазначаючи сторінки.

⁷⁹⁷ Див. про це: Навальна М. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов’янський дискурс*. 2013. Вип. 659. С. 14–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2013_659_5 (дата звернення: 20.04.2015).

Художнє втілення образу Бога інколи залишається в земній реальності, де Бог володіє відповідними фізичними й моральними людськими характеристиками: *Господь давав свої закони* (с. 208); *І відчиняє Двері Раю / Мені Бог власною рукою [...]* (с. 215); *Бог гостив свого творіння* (с. 206); *Бог мав тоді людей лиш пару* (с. 210); *Отець на сторожі* (с. 207).

Моральне облагородження людей під впливом Вищої Сили маніфестують контексти: *Душа [...] все за Богом* (с. 206); *тихо Бог являвся Духом* (с. 208); *скрізь [...] я чую Бога* (с. 214); *не відібрав Господь нам Раю* (с. 211). Категоризація сакрального вербалізується також у часових та просторових реаліях: *Божої весни* (с. 206); *Божий Гай* (с. 207); *шумлять про Господа потоки* (с. 214); *Небесний Божий Сад* (с. 209); *до Божої палати* (с. 213); *то Бог в Раю* (с. 207); *явився Бог посеред Раю* (с. 209).

Мовний автоматизм, що втілений у традиційних релігійних висловах, наприклад: *Божя кара* (с. 213); *Божя сила* (с. 225); *Господнє творіння* (с. 207), *Ласка Господня* (с. 216); *дух Весвишнього* (с. 214); *Зо мною Бог* (с. 231); *Сила Господня* (с. 241); *Закони Божі* (с. 243), органічно доповнюється авторськими поетизмами, як-от: *Божий твір* (с. 213); *Божий зір* (с. 213); *Ласка Батенька* (с. 217); *Господній Голос* (с. 225); *Господня Десниця* (с. 225); *комашка Господня* (с. 207); *Господня мова* (с. 225); *Господній Закон* (с. 225); *честь Господню* (с. 243).

Співпречетність до трансцендентного об'єктивується й через священне місце, репрезентоване *міфотопонімом рай*. Можемо простежити *зовнішній і внутрішній рай*. *Зовнішній рай* нагадує сад, обмежений у просторі, порівняймо: *у брамі Раю* (с. 205); *до Раю* (с. 205); *світить Рай* (с. 206); *в Раю стеріг Дерева Божі* (с. 217); *[Єва] бриніла радісно по Раю* (с. 217); *Люблю ходити по-під Раєм* (с. 210); *і нам закрились Двері Раю* (с. 210); *не відібрав Господь нам Раю* (с. 211); *Рай зелений* (с. 217); *Рай той солодкий* (с. 218); *Двері Раю* (с. 216). *Внутрішній рай* — це хвилюючі думки про ідеальний Божий світ, порівняймо: *Рай Господній* (с. 219); *О Раю тихий, незабутній* (с. 205); *В душі все пахне тихим Раєм* (с. 206); *Рай щасливий* (с. 207); *надзоряний Рай* (с. 207); *О Раю милий, тихий Раю* (с. 217).

Посилюють експресивно-сміслову навантаженість *перифрази на позначення раю*, наприклад: *Небесний Край* (с. 221); *Оселя Небесна* (с. 218); *Небесний Божий Сад* (с. 209).

Іманентні вияви категорії священності передаються також через *знаки райського простору*, порівняймо: *Райські спомини* (с. 206); *Пісня Райська голосна* (с. 206); *Райські рожі* (с. 206); *на ті солодкі Райські ріки* (с. 219); *перед Райською брамою* (с. 205); *по Райській всій долині* (с. 208); *перед Райською Брамою* (с. 218); *І мріяти про райські дива* (с. 210).

Певний психологічний та естетичний вплив мають *назви процесів релігійної практики*, наприклад: *зводить руки молитовно* (с. 205); *любовні Жертви ті Отцеві* (с. 219); *піснопіння лили Творцеві* (с. 208); *і шле Творцеві Піснопіння* (с. 215); *гімни Богу я сплітаю* (с. 215); *Душа так проситься молитися* (с. 215); *Авель в душевному захваті руки підносить до Неба* (с. 226); *і в молитовному екстазі Адам до Неба руки простягає* (с. 227); *Авель [...] застиг в поклоні* (с. 227); *щирісердні Моління; Душі Піснопіння; щирі Благання; душевні зітхання; теплі Моління* (с. 229); *серце плакало в молитві* (с. 230); *молімо ж гаряче Єгови* (с. 235); *молімось палко Господеві* (с. 243); *[Авель] руки підносить до Неба* (с. 251).

Найбільш значущим ритуальним дійством для вірян є молитва, через яку відбувається духовне єднання з Абсолютом. Персонажі аналізованої містерії вдаються до різних жанрів молитов: (а) молитви-подяки, (б) молитви-претензії, (а) молитви-прохання.

Анафора з лексемою *молитва* не тільки творить своєрідну релігійну ауру, але й відсилає до світоглядних позицій слов'ян. До прикладу: *Молитва* *вздоровлює серце зболіле, / Молитва* *бадьорить нам духа, / Молитва* *підсилює тіло несміле, / Молитва* *душевна та скруха! [...] Молитва* *приносить нам радість небесну, / Молитва* *вспокоює душі, / Молитва* *дорогу показує чесну / На водах грізних і на суші! / Молитва* *— як роси на квітах розкішних, / Напоює душу та тіло, / Молитва* *— цілющий це лік для невтішних, / Коли на душі наболіло* (с. 250).

Християнська модель світоустрою пов'язана також зі світлом. «Світло є Бог», — стверджується в Новому Завіті. Наповнена світ-

лом і художня реальність І. Огієнка. **Лексика на позначення СВІТ-ЛА і БЛИСКУ** найчастіше фігурує в образах *сонця, місяця, проміння, зірок, свічки*, простежимо в контекстах: *У сьйві сонця золотого* (с. 205); *тепліше сяяло Проміння* (с. 205); *мов небом Сонечко гуляє, / І силпе скрізь ясне Проміння...* (с. 206); *виспалось Сонце [...], веселе, ясне [...], Проміннями будить землиць* (с. 207); *огнем горіли анемони* (с. 208); *сипалось Проміння* (с. 209); *й сміялось Сонечко над нами / Їй лило дощем на Рай Проміння...* (с. 218); *гаряче Проміння* (с. 226); *заходить Сонце золоте* (с. 210); *люблю [...]* в *проміннях соняшних* блукати (с. 213); *рай мерехтить у гарячих веселих проміннях* (с. 226); *скрізь повно сьйва, і в Імлі не відібрав Господь нам Раю* (с. 211); *та ж Ласка Божя сяє всюди, / І світить Сонце й серед ночі* (с. 213); *з сонечком граються хмари* (с. 231); *рай [...]* горить в *проміннях сонця* (с. 247); *як світять в нічку тихі Зорі* (с. 206); *[...] ясна Зірниця* (с. 217); *Святому ж світяться повсюду / Ясним промінням Зорі Божі* (с. 212); *тихі Зорі* (с. 207); *зорі загоряються, мов ті свічки* (с. 227); *повсюду в сьйві все кохане* (с. 212); *тихі Зорі* (с. 214); *місяць мрійний* (с. 214); *хай в тебе в серці сяють зорі* (с. 222); *зірниця Рання* (с. 235); *райські небесні свічки* (с. 252); *пахуча свічка Богу* (с. 255).

Зі світлом і сьйвом асоціюються й абстрактні поняття: *віра, щастя, душа, буденність*, порівняймо: *Щастя ясного; нехай же, як сонце, горить твоя Віра* (с. 230); *окраситься в пурпур буденщина сіра* (с. 230); *Віра ясна* (с. 231); *Глаголи [...] ясні та погожі* (с. 226); *ясне Господнє диво* (с. 231); *і все ясне такій Людині* (с. 232); *Мигтить душа мені промінна* (с. 233); *огонь Святого Бога* (с. 238); *Йому сміються й серед ночі / Проміння сонячні погожі* (с. 249).

Зі світлом — сонячним чи місячним — порівнюється й *духовність людини та її піднесений настрій*, порівняймо: *в тобі ясніш світили Зорі* (с. 206); *в серце Промінем побідним / Лилась ріка спокою* (с. 209); *зоряний Адам* (с. 205); *То Єва Зіркою ясною, / Бриліла радісно по Раю* (с. 207); *душа в Людини [...] немов за Сонечком, тужна* (с. 206); *в душі нам грають Зорі* (с. 213); *Адам аж світиться в промінні* (с. 227); *іскорка Божя; ясні сподівання* (с. 254).

Блиск і світло можуть бути в тексті й *портретною характеристикою персонажа*, наприклад: *ближчать йому очі блакитні* (с. 206) чи *пейзажною деталлю*, як-от: *перлиться [...] гай* (с. 207).

Однією з ознак “світлих” текстів, як було показано, є *БЛАГОГОВІННЯ АВТОРА ПЕРЕД ПРИРОДОЮ*. В І. Огієнка природа змальована з любов’ю, зокрема це вербалізовано *мовою квітів*, де є *сніжнопінні лелії* (с. 207); *повно всюди квіття* (с. 215); *пахучі надзоряні рожі* (с. 226).

Цвіт, квіти наявні й у змальованому ним просторі, наприклад: *усе цвіте, як Рай, довкола* (с. 211); *цвітучий лан* (с. 211); і в ритуальних діях небожителів, порівняймо: *Ангол [...] стоїть із квітками пахучими* (с. 215); *[...] обертає в квіти всі людські благання* (с. 216); *Ангол [...] Сплітає віночки препишні* (с. 216).

Системою знакових краєвидів та природних утворень підсилюється *піднесений щиросердний стан персонажів*: [Авель:] *В душі моїй цвіте лелія, / А в серці пахнуть вонні рожі* (с. 219); [Адам] *Хіба не Рай цвіте на луках!* (с. 224).

Природа в містерії є естетичним критерієм Божого ідеалу, джерелом хвилюючої емоційності, порівняймо: *Яка велична ця Природа* (с. 214); *птаство Боже* (с. 215); *дзвінки потоки [...] по Божих горах; верхи високі* (с. 221); *Яка краса кругом в Природі / Прекрасен кожен Божий твір!* (с. 213); *Усе святе [...] прекрасне, Усе Господнє — то Краса* (с. 214); *Шумлять про Господа потоки, / Псалми співають джерела* (с. 214); *Хто душу й серце дав природі / й провадить з нею тиху мову, / Той з Богом завсідги у згоді [...]* (с. 214–215); *Я чую Бога і в Природі* (с. 233). Замилування земною красою вкладено навіть в уста Диявола: *І що вам Рай забився в душу, / Коли Краса ось у просторі! / Та ж гляньте скрізь на воду й сушу, / На всі ці дива неозорі* (с. 222).

Важливим сюжетотворювальним чинником є *зображений у тексті час*. У містерії «Каїн і Авель» майже всі події відбуваються *вранці й навесні*, інколи — *улітку*: *То Бог в Раю у час світання* (с. 207); *Зірниця Рання* (с. 217); *пташечка в саду весною* (с. 217); *троянди весінні* (с. 207); *ніч весіння* (с. 208); *літній сон* (с. 208); *мрійна тиха ніч весіння* (с. 208); *усе в Раю цвіло весною* (с. 208);

встає раненько Сонце зі сну (с. 215); *найкраций Світ Господній зранку* (с. 215); *пошле народові світання* (с. 243). І тільки втрачений рай асоціюється з квітками *осінніми* (с. 218).

З посиленням психологічної тенденції в художній літературі пов'язують звернення до *одоративної* лексики. У поетичному слововжитку І. Огієнка наявні тільки *ПРИЄМНІ ПАХОЩІ*. Мовні номінації *запаху* відзначаються поліфункціональністю, передаючи:

а) сакрально-поетичне розуміння і споглядання ідеального Божого світу: як *пахощ* *Божої весни* (с. 206); *в душі все пахне тихим Раєм* (с. 206); *пахли Небом рожі* (с. 209); *скрізь повно пахоців розмаю, не відібрав Господь нам Раю* (с. 211); *пахом розмаю / Бринить Рай і нині* (с. 216); *Хоча б на мить верни нам знову / І ніжний пах свого розмаю* (с. 217); *Дари пахучі* (с. 216); *зоряний нектар* (с. 218);

б) тілесну органіку запаху: *солodka ніч весіння* (с. 205); *усе нам пахне, як той май* (с. 206); *пахкі віночки* (с. 219); *солодким запахом розмаю* (с. 221); *мені скрізь пахнуть вонні рожі* (с. 248);

в) конструент позитивного психологічного стану людини: *солодкі сні* (с. 205); *солодкі спомини* (с. 219); *мрії солодкі* (с. 210); *[...] в серці пахнуть квіти вонні* (с. 213); *пахне в серці ніч весіння!* (с. 248); *пахне в серці ніч весіння* (с. 248).

За емоційно-смиловою домінантою містерія «Каїн і Авель» частково має й ознаки “активного” тексту. Зокрема, у героїв таких творів є *ПОТЯГ ДО ІДЕАЛУ*. Художню фіксацію цього вбачаємо у вербалізації мрій персонажів щодо повернення втраченого раю, бажанні поєднатися з вищим світом. На мовному рівні це передано яскравими метафорами та епітетами, до прикладу: *цвіли [...] Ідеали* (с. 218); *Щастя світиться без міри* (с. 231); *зоряна Надія* (с. 239); *нехай в душі горить Надія* (с. 244); *Бог в моїм серці* (с. 231); *Краса Ідеала* (с. 453); *Надзоряна Сила* (с. 251).

У центрі зображення “активних” текстів — протистояння головного героя та негативних персонажів. У містерії це спроектовано на *ПРОТИСТАВЛЕННЯ СПРАВЖНІХ І ФАЛЬШИВИХ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ*. Носіями зла виступають Диявол і частково Каїн. У процесі вербальної взаємодії з іншими персонажами Диявол змальований як їх опонент, який володіє неабияким розумом і

хитрістю. Дуже складним є образ Каїна: у нього *думи тільки чорні*, душа *несита й темна*, він готовий битися із самим Богом (*Безсильна Богові молитва [...] / Нам тут pomoже тільки битва* /с. 250/).

Хоч це й видається несподіваним, але *навіть негативні Огієнкові персонажі в чомусь автобіографічні*. Згадаймо, приміром, як диявол захоплюється природою. А Каїн уміє гаряче молитися: *Таж я моливсь огнем із серця, / І було полум'я гаряче...* (с. 249). І це єдне обох героїв з яскраво позитивним персонажем — Авелем. Крім того, негативні персонажі теж мають свої високі орієнтири, теж борються за свої ідеали, хай і своїми, низькоморальними методами.

Православна віра дозволяла митрополиту Іларіону дивитися на вічний Абсолют оптимістично, незважаючи на трагізм земних прикросців. Кожен персонаж, навіть найбільший грішник Каїн, отримує змогу торкнутися до Вищої Божої правди. Тому й закономірним є *ОПТИМІСТИЧНИЙ ФІНАЛ* містерії, де Хор Ангелів пророкує прощення і щастя: *Та прощення в Небі / Веселкою грає, / Й це Світу в потребі, / Як Щастя безкрає!..* (с. 263). *Маємо ще одне підтвердження “світлої”емоційної домінанти твору.*

До створення “світлих” та “активних” текстів, як уже зазначалося, схильні автори, наділені *застряглою (параноїдною) акцентуацією*. Стиль таких текстів піднесений, урочистий, пафосний, водночас звернутий до теми релігії і природи. Через зображення Бога автори намагаються реалізувати своє підсвідоме прагнення до ідеалу.

Неабияке значення має й графічне оформлення тексту. Зокрема, носії параноїдної акцентуації *схильні до частого вживання «червоного» рядка*. Не слід ігнорувати й *орфографічний показник*. На нашу думку, написання з великої літери апелятивних найменувань може бути не лише *наслідуванням релігійної правописної практики*, але й *бажанням надати окремим поняттям більшої ваги* порівняно із загальноприйнятою лінгвістичною традицією.

Отже, залучення психолінгвістичного інструментарію при дослідженні філософської містерії «Каїн і АVELЬ» митрополита Іларіона дало змогу оновити підходи до аналізу художнього тексту, осмислити джерела несвідомої творчої активності, виявити вербальну базу презентації певних психологічних рис.

Висновки до розділу III

Актуалізація нових наукових парадигм, підходів, принципів, методів і методик, що активізувалися в ХХІ ст., спричинилася до нових інтерпретативних можливостей тексту. Досліджувати лінгвопсихоакцентуацію можна лише шляхом глибокого текстового аналізу, зіставляючи мовні факти із психологічними конструктами мовної свідомості. Запропонована в цьому розділі методика виявлення акцентуйованих рис мовної особистості сприятиме розширенню досліджень в межах лінгвоперсонології та лінгвістики тексту.

Вивчення лінгвопсихоакцентуації елітарної МО здійснюється із застосуванням ретроспективного, біографічного методів та методу виявлення емоційно-сислової домінанти з актуалізацією концепції К. Леонгарда про акцентуйовані типи, класифікації текстів В. Беяніна.

Продемонстровано, що явище лінгвопсихоакцентуації можна спостерігати на всіх мовних рівнях: фонетико-графічному, лексико-семантичному, морфологічному, синтаксичному з урахуванням актуалізованої орнаментальності відповідних мовних засобів, їхнього стилістичного, прагматичного навантаження. Значну роль під час лінгвоакцентуації відіграють і такі пераметри, як значущі графічні та пунктуаційні знаки, відповідна вербалізація кольористики та соматичної лексики, прагматика антропонімів, своєрідна вербалізація психологічних концептів, моделювання специфічної комунікації (стратегії і тактики), вербалізація невербаліки.

У мовленні осіб з різною акцентуацією неоднаково актуалізується індивідуальна картина світу, що відповідно відображено в ідіолектах та ідіостілях письменників. Так, у художньому мисленні *П. Куліша* закодовано риси *психологічної істероїдності (демонстративності)*, до якої схильні люди з підвищеною демонстративністю, театральністю, готовністю до негайних дій, переоцінкою власної особистості; саме такими є персонажі ззна-

ченого митця. Для його текстів характерна емоційність, піднесений і вишуканий стиль, зменшено-пестливі слова, характерні етикетні формули, часте повторення лексем *гарний, красивий, золото*. Усі персонажі вишукано одягнені. Водночас П. Куліш стояв біля джерел формування української літературної мови, тому, закономірно, оприявнюється і народний образ типового представника української нації, що досягається через актуалізацію фольклорних, пісенних побутових національних культурологем у поєднанні з прагненням естетизувати життєвий простір, що надає текстам П. Куліша неповторного шарму.

Поєднання двох видів психолінгвоакцентуації – депресивності й нарцисизму – закодовані в художній прозі О. Кобилянської. Ключовими поняттями її ідістилю вважають і мотиви самотності, суму, смерті, старості (ознаки депресивності), і риси гордині, самозахоплення, завищеної самооцінки, байдужого ставлення до інших, заздрості (ознаки нарцисизму). Зовнішнім вираженням внутрішніх психологічних чинників є актуалізована семантика та висока частотність окремих лексем (*смерть, жура, заніміти, одна, сама, плач*). Тексти, створені депресивними акцентуантами, часто завершуються смертю головного героя. Яскраво виражений нарцисизм вербалізується в текстах О. Кобилянської (1) лексемами на позначення гордості, краси; (2) лексичними засобами з негативною конотацією на позначення зневаги до членів родини, знецінення об'єкта, уникнення стосунків через моральну травму. Особливо вдається О. Кобилянській портретування негативних персонажів та моделювання їхньої комунікативної компетенції.

У текстах Огієнкових «Філософських містерій» авторка цієї праці виокремила *ознаки параноїдної лінгвопсихоакцентуації*. Релігійна тема, піднесений стиль, лексеми на позначення світла, одоративна образність, написання з великої букви багатьох апелювативних найменувань, прозора виражена позитивна емоційно-оцінна тональність, висота духовних ідеалів, взаємозв'язок раціонального й ірраціонального, — усе це творить світ авторської мови й водночас є естетично-імпліцитним кодом підсвідомості, особистісних життєстверджувальних смислових орієнтацій.

Поєднання емотивного та афективно-екзальтованого типу лінгвопсихоакцентуації у Т. Шевченка простежено через емотиви *сльози*, *плач*, мотиви страждання, образи знедолених (емотивність) та змодельовані ним стани емоційного напруження, афекту, збудливості (афективно-екзальтованість). Гіпертимність В. Винниченка втілена в концептуалізації сміху, оптимізму, активності, балакучості, безтурботного ставлення до життя, посиленого еротизму. Синкретизм параноїдності й депресивності в М. Коцюбинського діагностується через піднесений стиль, майстерно змодельовані описи природи, яскраву кольористику, високочастотні лексеми на позначення світла й блиску (ознаки параноїдності) та відтворені психологічні стани самотності, суму на фоні холодного й темного простору (риси депресивності).

Отже, психолінгвістичний підхід до аналізу тексту значно розширює смисловий потенціал розуміння процесу породження та сприйняття твору. Осердям текстотворення в психолінгвістиці є мовна особистість (продуцент) як носій індивідуальних інтенцій. Внутрішні психологічні чинники продуцента детермінують мовну заданість, формують специфічні риси, впливають на структурування й наповнення тексту.

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС ЗАКАРПАТСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ФОКУСІ ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНА СВОЄРІДНІСТЬ⁷⁹⁸

Закарпаття — унікальний етнокультурний регіон, що був відірваний від материкової України, перебуваючи у складі Угорщини (з кінця X ст.), Австро-Угорщини (1867–1918), Чехо-Словаччини (1919–1938), гортистської Угорщини (1939–1944). У ХІХ ст. і майже до 40-их років ХХ ст. літературною мовою тут правило так зване «язичіє», тобто строката мішанина штучних росіянізмів, елементів живого «руського» мовлення, численних запозичень. Не всі закарпатці й усвідомлювали себе українцями. Після возз'єднання з материковою Україною (1945) зникли перешкоди для розвитку української літературної мови, але почалася радянська ідеологізація. У таких умовах роль національного самозбереження та національно-духовної ідентифікації виконали місцеві письменники, які несли до земляків досконалу мову й своєю особистістю вписували регіональну літературу в загальноєвропейський контекст. Ф. Потушняк, І. Чендей, П. Скунець — найвідоміші митці закарпатського краю, у мовотворчості яких потужно звучав націєтворчий пафос, а водно-

⁷⁹⁸ Примітка. Матеріали цього розділу частково опубліковані в статтях: Папіш В. Відображення в художньому мовленні психологічних особливостей автора. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород, 2011. № 24. С. 156–159; Папіш В. Душа поетового слова (до 70-ліття Петра Скунця). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Ужгород, 2012. Вип. 17. С. 42–44; Папіш В. Психолінгвістичні особливості художньої мови І. Чендея. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород, 2012. № 28. С. 183–187; Папіш В. Темні реєстри Потушнякового слова. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches (Виклики та досягнення країн Європи в галузі філологічних досліджень)*: collect. monogr. / editorial board: M. Bugliesi, I. Zymomyra. Venice, Italy; Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. Vol. 2. С. 150–164.

час посилювалася індивідуально-психологічна іпостась кожного з них. Творчість закарпатських митців уведена в парадигму науки, що засвідчено кандидатськими дисертаціями В. Бойко⁷⁹⁹, П. Іванишина⁸⁰⁰, О. Козій⁸⁰¹, В. Папіш⁸⁰², М. Хорошкова⁸⁰³. Однак психоемоційні портрети цих письменників у руслі мовного психоаналізу залишаються недослідженими. Зв'язок мови і психіки, кодування й декодування в слові прихованих імпульсів актуалізуються сучасною психолінгвістикою. Розв'язання їх можливе після поглибленого занурення в художній текст і звернення до відповідних психологічних праць. Кінцевий результат тут передбачити складно, оскільки самість у кожного митця своя.

4.1. Синкретизм епілептоїдної та інтровертної лінгвопсихоакцентуації в прозових текстах Ф. Потушняка

Ф. Потушняк (1910–1960) належить до знакових особистостей закарпатської школи української новелістики. Педагог, археолог, етнограф, філософ, мовознавець, поліглот, письменник, він відкрив землякам європейські наукові обшири, благотворно впливав на формування мовної культури читачів у діалектному оточенні, несучи до них естетично досконале слово. Оскільки Ф. Потушняк не вписувався в матрицю «будівників світлого соціалізму», його часто інтерпретували в негативному світлі. Критикували не тільки за європейські погляди, *символізм, містику, ідеалістичний світогляд*, але навіть за те,

---

⁷⁹⁹ Бойко В. В. Етнічний і національний дискурс творчості Івана Чендея: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ, 2017. 22 с.

⁸⁰⁰ Іванишин П. В. Поезія Петра Скунця (художнє вираження національно-духовної ідентифікації ліричного героя): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 20 с.

⁸⁰¹ Козій О. Повісті і романи І. Чендея: неореалістичний дискурс: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2007. 20 с.

⁸⁰² Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2004. 21 с.

⁸⁰³ Хорошков М. Художній світ Івана Чендея: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007. 19 с.

що «довго мовчав», тобто не хвалив радянську дійсність. Гіпотетично можна припустити, що трагічним дискурсом своїх творів Ф. Потушняк протестував проти системи. І це знайшло фіксацію в мові, оскільки «кожен мовний елемент визначений не лише лінгвістичними, але й психологічними закономірностями. Структури художнього тексту корелюють зі структурами акцентуваної свідомості»⁸⁰⁴. Сьогодні Ф. Потушняка активно видають, досліджують, ушановують і ставлять в один ряд із М. Коцюбинським, В. Стефаником, М. Черемшиною, Г. Хоткевичем. Життєтворчий шлях закарпатського інтелектуала по-новому осмислили літературознавці (В. Барчан⁸⁰⁵, Л. Голомб⁸⁰⁶, М. Козак⁸⁰⁷, В. Микитась⁸⁰⁸, В. Поп⁸⁰⁹, Н. Ференц⁸¹⁰, О. Щербей⁸¹¹) і мовознавці (Л. Бабота⁸¹², М. Капраль⁸¹³,

---

⁸⁰⁴ Белянин В. П. Основы психолінгвістической диагностики... С. 5.

⁸⁰⁵ Барчан В. Повесть Ф. Потушняка «Совість»: аспекти індивідуального стилю. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Вип. 25. 2011. С. 96–100.

⁸⁰⁶ Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2001. 98 с.

⁸⁰⁷ Козак М. Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф. Потушняка. *Молодь — Україні: наукові записки молодих учених УжДУ*. Ужгород, 1995. Т. 5–6. С. 226–234.

⁸⁰⁸ Микитась В. Ф. Потушняк: Літературно-критичний нарис. Ужгород: Закарпат. обл. кн.- газ. вид-во, 1961. 95 с.

⁸⁰⁹ Поп В. Побачений талантом світ. Потушняк Ф. Честь роду: *Оповідання, повість, поезії в прозі*. Ужгород: Карпати, 1973. С. 233–246.

⁸¹⁰ Ференц Н. Голос Потушнякової трембіти: до 80-річчя Федора Потушняка. *Вісті Ужгородщини*. 1990. 27 лютого (№26). С. 4.

⁸¹¹ Щербей О. Екзистенційно-онтологічна проблематика поезій у прозі Ф. Потушняка («Вікно», «Глибина», «Каміні»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2013. Вип. 18. С. 138–140.

⁸¹² Бабота Л. Доробок Федора Потушняка в часописі «Літературна Неділя» та в журналі «Зоря-Найна». *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка*: матеріали міжнародної наукової конференції, присв. 100-річчю від дня народж. видатного українського письменника і вченого (Ужгород, 15–16 квітня 2010 р.). Ужгород, 2010. С. 120–129.

⁸¹³ Капраль М. Періодика Підкарпатської території 1939–1944 рр. (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка). *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка*: матеріали міжнародної наукової конференції, присв. 100-річчю від дня народж. видатного українського письменника і вченого (Ужгород, 15–16 квітня, 2010 р.). Ужгород, 2010. С. 143–160.

В. Статєєва⁸¹⁴). Попри велику кількість наукових розвідок, мовно-психологічна значущість його творів залишається маловивченою, хоча дослідники й наголошують, що «різнобічний талант Ф. Потушняка переживе всі моди, бо замішаний на народному світогляді, облагороджений високою культурою і вже надійно ліг у фундамент майбутньої національної культури, ба й науки»⁸¹⁵.

У художній прозі Ф. Потушняка заковані риси **епілептоїдної та інтровертивної лінгвопсихоакцентуації**. Виявити це вдалося шляхом виокремлення з текстів письменника певних мовних фактів із психологічним змістом. Для аналізу обираємо текстовий (дискурсивний) простір його художніх творів, зокрема 34 оповідання, що вміщені в збірці «Повінь»⁸¹⁶ (1985), 7 оповідань зі збірки «Оповѣданя»⁸¹⁷ (1942), 28 оповідань зі збірки «Честь роду» (1973)⁸¹⁸.

Епілептоїдний тип акцентуації, як зауважувалося, характеризується збудливістю, напруженістю й авторитарністю індивіда. «Людина з такою акцентуацією схильна до періодів злобно-тужливого настрою, роздратування з афективними вибухами, пошуку об'єктів для зняття злості. Дріб'язкова акуратність, скрупульозність, допитливе дотримання всіх правил, навіть на шкоду справі, допікають оточення, педантизм зазвичай розглядається як компенсація власної інертності»⁸¹⁹. Свою агресію епілептоїди можуть контролювати. Також вони не мають почуття гумору (їхній сміх зазвичай нещирий, злорадний). Мовлення в них правильне, структуроване, зро-

---

⁸¹⁴ Статєєва В. Федір Потушняк — дослідник граматики Михайла Лучкая. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2010. Вип. 14. С. 107–119.

⁸¹⁵ Скунець П. Потушняк Федір Михайлович. URL: <http://who-is-who.com.ua/bookmarket/zakautent/5/47.html> (дата звернення: 2.01.2014).

⁸¹⁶ Потушняк Ф. Повінь. Оповідання, новели, поезії в прозі, роман. Ужгород: Карпати, 1985. 575 с.

⁸¹⁷ Пасѣчник Ф. Оповѣданя. Унгарь: Выдания подкарпатского общества наук, 1942. 62 с.

⁸¹⁸ *Примітка*. Для добору ілюстративного матеріалу використовуватимемо таке джерело: Потушняк Ф. Честь роду. Оповідання. Повесть. Поезії в прозі. Ужгород: Карпати, 1973. 247 с.

⁸¹⁹ Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков, 1983... С. 75.

зуміле всім. А. Єгідес основні риси епілептоїдів представляє так: «Мова виразна. Мислення стандартне. Стриманий, але вибуховий. Любить порядок. Законник. Моралізатор. Скупий. Консерватор. Провідник ідеології. Інквізитор. Установлює справедливість. Надійний. Сім'янин»⁸²⁰. У К. Леонгарда для відповідного типу акцентуованих осіб використовується інший термін — збудливий; основні риси: схильність до рукоприкладства, роздратованість; повільність мислення, незважаючи на інтелект, імпульсивність у поєднанні зі стриманістю⁸²¹. В. Белянін пов'язує епілептоїдність із “темними” текстами. На основі його концепції коротко схарактеризуємо цей стиль художньої прози.

Нагадаймо, що свою назву “темні” тексти отримали тому, що: (1) зображувані події здебільшого відбуваються вночі, у місячному сяйві, сутінках, тумані; (2) в описах часто йде дощ, сніг, персонажам холодно; (3) наявна стилізація образів під просту, некультурну й неосвічену людину, (4) звернення в основному до тематики сільського життя; (5) частотність лексики, пов'язаної з вестибулярним апаратом; (6) синтаксис свідчить про імпульсивність поведінки персонажів; (7) багато розділових знаків на початку і в кінці абзаців; (8) вербалізуються неприємні запахи і звуки; (9) головні персонажі мають якісь фізичні вади; (10) основними мотивами таких текстів є туга, злоба, страх, смерть; (11) простежується надто швидка зміна емоційного стану — від суму до люті; (12) вербалізується опозиція: малий — великий, наприклад, головний герой буває маленького зросту, а ворог великого; негативні герої завжди товсті, а позитивні — худі; (13) у персонажів відбувається кореляція з епілепсією: вони часто провалюються в колодязі, ями або просто несподівано падають чи задихаються від нестачі повітря.

За перерахованими вище ознаками прозові художні тексти Ф. Потушняка однозначно можна віднести до “темних” текстів. Якби потрібно кількома словами схарактеризувати його ідіолект,

---

⁸²⁰ Єгідес А. П. Эпилептоид. Как разбираться в людях, или Психологический рисунок личности. 2002. С. 4. URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/epileptoid> (дата звернення: 21.10. 2014).

⁸²¹ Леонгард К. Акцентуированные личности, 2000... С. 77.

можна було б використати для цього такі маркери-концепти, як *ЛЮТЬ, РАПТОВІСТЬ, СТРАХ, СМЕРТЬ*.

Вияв високого нервового напруження єднає персонажів Ф. Потушняка в один психологічний тип — і це, по суті, образ самого автора. Як писала Т. Миронова, «не має значення, якій темі присвячений вибраний текст, оскільки авторську руку та діапазон авторських сил видно в кожному документі»⁸²². У «темних» текстах зазвичай описується важке життя людини в складних умовах. *Моделювання художнього світу* відбувається на всіх рівнях текстової матерії, що містить (а) загальну тональність прози, (б) тематику, (в) заголовки, (г) лексико-фразеологічні, (г) синтаксично-інтонаційні, (е) пунктуаційні засоби. Виразно *трагічні* мотиви закодовані вже в окремих заголовках, порівняймо «Смерть Петрика», «Крадіж», «Голод», «Злодій», «Чужі люди», «Невдача», «Жаль», «Позаздрив», «Шибениця», «Заздрість»⁸²³. В інших новелах **трагізм концентрується** не в заголовках, а в *змісті*. Наскрізною психологічною лінією творів є *тема смерті*. Із 34 оповідань зі збірки «Повінь» 30 звучить як *реквієм*⁸²⁴. Навіть якщо в новелі нікого не вбивають, то персонажі можуть згадувати про своїх померлих предків, оминають цвинтарі, роздумують про неможливе уникнення загибелі.

Тема смерті вербалізується відповідними лексико-фразеологічними засобами. Наведімо їх у контекстах (жирн. шрифт у цитатах автор. — В. П.): *хворий [...] лежить на смертній постелі. В*

---

⁸²² Миронова Т. Ю. Незвичайні мовні явища в тексті особи, яка проголосила «смерть автора» (із досвіду комунікативно-когнітивного аналізу авторських якостей оригінального твору М. Фуко «Vivre avec la Philosophie») ...С. 183.

⁸²³ *Примітка*. Потушняк Ф. Повінь. Оповідання, новели, поезії в прозі, роман... Тут і далі цитуємо за цим джерелом, указуючи в дужках конкретні сторінки і назви творів.

⁸²⁴ *Примітка*. Помирають, наприклад, хворий Петрик (новела «Смерть Петрика»), старий Іван («Друзі»), дяк Поприк, якого зловили на крадіжці («Крадіж»); Іван Буряк, якого помилково звинуватили в злочині («Пригода»). Двірник Герман замерз на холоді під час полювання («Лови»). Убивають бабу в оповіданні «Гроші». Задушив багатьох односельців «упир» (Іван Чорник), а потім і сам загинув («Американтош»). Від голодної смерті вимерла ціла сім'я із шести людей («Голод»). Ховає хворого сина батько («Жаль»). Родичі вбивають, а потім спалюють у печі молоду дівчину, щоб заволодіти її спадком («Маланка»). Лісник («У лісі») не став рятувати побитого хлопця, якого розбійники вкинули в яму, а вранці із жахом упізнав у мертвому свого єдиного сина.

хаті чекають [...] його **смерті** («Друзі», с. 51); [баба Петрика] місяць тому **померла** («Смерть Петрика», с. 18); [баба — за козеням] залилася слізьми як за **померлим**. А за **мерцем**, своїм чоловіком, їй не доводилося так плакати, бо він був дуже старим («Коза», с. 28); малою дівчиною бачила свою **мертву** маму. [...] **Шутя** теж іде на **смерть** («Коза», с. 30); коли б [...] довелося **руки скласти** («померти») («Смерть Петрика», с. 18); **Умираючий** ніби щось жує [...] («Друзі», с. 52); Вікна — **мертві**, здивовані («Жаль», с. 76); Анця **померла** місяць тому. Уже тиждень, як **поховали** Петрика й Анночку [...] Вона ще була на цих **похоронах** («Голод», с. 63); На третій день він так і **помер** [...] («Пригода», с. 67); як зернина у **мертвому** ґрунті («Шибениця», с. 145). В епілептоїдів смерть інколи настає раптово, люди часто падають, їм не вистачає повітря. Персонажі Ф. Потушняка помирають так само: [...] **малі груденята важко віддихують, наче його щось душить, спирає повітря** («Смерть Петрика», с. 17); **Петрик** [...] починає раптом **важко дихати**. **Витягується, в його грудях щось стукає; Голівка падає назад, очі заходять білками** («Смерть Петрика», с. 20); З ним діється щось незвичайне... **Груди його перестають вбирати повітря... Він хоче закричати, але не може** [...] і **падає** на долівку («Крадіж», с. 25).

У новелах можна навіть виокремити «цвинтарну» мікротеми, що зафіксовано в таких контекстах: [...] на **цвинтарі** лишився він сам; **Хоче, видно, замкнути цвинтар; Починає рахувати: — За труну — 500 корун, за похорони — 100, за катафалк — 190, за чорне полотно — 50, дорога — 20... Тисяча корун!.. О горе, горе!** («Жаль», с. 77); А нині, коли йшла з **цвинтаря** і цілувала **хрест** при дорозі, він засміявся [...] («Чудо», с. 78).

Як уже зазначалося, необхідним атрибутом “темних” текстів є номінації **ТЕМНОТИ**. У Ф. Потушняка вона фіксується лексемами — **темний, чорний, вечірній, тіні, ніч, місяць, сутінки, сумерки, смеркатися, зірки, північ, темрява**. Простежмо в контекстах: **темна пащека ночі** («Смерть Петрика», с. 17); **В хату закрадаються вечірні сутінки** («Друзі», с. 53); **В хату вбігають на довгих ногах вечірні сутінки** («Друзі», с. 53); [...] **спустилася сумовита ніч**. Було дуже **темно** («Мати», с. 48); **Вночі** його **непокоїв мі-**

сяць [...] («Мати», с. 50); **Ніч** зоряна, але **темна** («Гроші», с. 45); **Сумерки** крадькома вилізли з глухого гілля і нагадували, що **вечір** близько... («Лови», с. 33); **Наближався вечір**. Ставало холодно («Лови», с. 34); **З** гущавини більше й більше наближалася **ніч, чорною** пеленою падала в нетрі і яруги, наповнюючи їх густими **тінями**...; **Нарешті смеркалось** («Лови», с. 34); **Над лісом, з-за гірки, виповз місяць** [...]. Він залив червоним світлом верхів'я лісу, що **чорним** морем хвилювалося між білими вершиками гір («Лови», с. 36); **Це чорне море** [...] билося об скелі» [про ліс вночі]; **Десь далеко, [...]** в кінці того **чорного** моря, в холодному **місячному** саяві блищали вежі замку («Лови», с. 37); **Чисте синє небо засяяло зірками**; **Інколи** чують його [упиря] голос, коли **темною** ніччю нового місяця йде вздовж річки...; **Можє, то їхній крик** деколи чули **ночачами**? **Та хто може знати, якщо село завмирає уночі, охоплене страхом?** («Американтош», с. 55); **Місяць** великим колесом вийшов над двором [...] («Стара Юлча», с. 72); **Глянула на темне небо** [...] («Чудо», с. 82); **Крізь дерева пробивалися зірки на темному** небі, **заглядав місяць** («У лісі», с. 98); **Місяць** ще висів над лісом [...] (У лісі, с. 99); **Ніч темна** («Маланка», с. 91).

Виявлено також описову форму зі вказівкою на **ПІЗНІЙ ЧАС**, порівняймо: **Встав з ліжка... На годиннику — 12. До ранку ще далеко** («Гроші», с. 45); **Місяць** великим колесом вийшов над двором [...] («Стара Юлча», с. 72), **Темна вода в криниці була спокійна!**; **Бабине лице від голоду подібне до чорної землі** («Чудо», с. 78); **Впала на коліна і глянула в темну, як ніч, воду** («Чудо», с. 79); **Небо застелилося чорними хмарами**; **Глянула на темне небо, з якого лився животворний дощ** («Чудо», с. 82); **Батіг засвистів і чорною** гадюкою упав йому на плечі («Чудо», с. 84); **Чорні** розбурхані хмари виступали з-за гір, **готові застелити все небо** («Чужі люди», с. 110); **Русальна північ** [...] **темрява** стає ще густіша («Верба», с. 112); **Темна ніч** все обмотала холодом, **вогкістю й пусткою** («Верба», с. 113); **Свіжа весняна ніч. Небо** усяєне **зірками** («В долині синької ріки», с. 155).

Лексемами із семою 'темний' може характеризуватися житловий чи навколишній простір, порівняймо: **Жінка Івана** [...] **дивить-**

ся в *темряву хати* («Друзі», с. 54); *Квартиру мав під дахом у будинку найтемнішої вулиці* («Мати», с. 47); *Хто знає, скількох з подорожніх скинув упир у ті прірви та темні ями; Чорними ночами виходив він з темних забутих печер...* («Американтош», с. 55).

“Темні” тексти стилізують під *СІЛЬСЬКУ РЕАЛЬНІСТЬ*. В аналізованій прозі Ф. Потушняка це виявляється не так на рівні культурних знань про село, як на рівні психологічного «проживання» непростого сільського життя. Нагадаймо, що сам Ф. Потушняк — людина енциклопедичних знань, поліглот, навчався на філософському факультеті Карлового університету в Празі, працював доцентом в Ужгородському університеті. Йому були б під силу найскладніші теми, філософські мотиви й незвичайні образи. Однак для новел він в основному обирає звичайну, буденну старовину. І це аж ніяк не сільська романтика, швидше — *соціально-психологічне «дно», чорна нужда змучених людей*. Як заспів до сумної пісні про селянське горе звучить уривок: *Над селом — чорний морок, мов і не морок це, а довгий труд голодних, змучених людей. Мов це — чорна, як земля, народна нужда, що дише з усіх закутків села, а воно покірно мовчить і чекає...* («Сила життя», с. 126).

Посилують авторську експресію описи бідного, нелокалізованого села: *Село бідне, загубилося серед гір і лісів, далеко від світу. А в інших селах своє лихо [...] Кожний боїться голоду й ховає все, що має...* («Голод», с. 61).

Змалювання бідняцьких селянських хат, подекуди з *НЕПРИЄМНИМ ЗАПАХОМ*, теж «видає» наратора-епілептоїда: *Пара з горщиків на грубці заповнювала кімнату, смердюча, давня, як у хатах, де варять, сплять і живуть* («Лови», с. 31); *Хатина наповнена димом і чадом [...]* («Друзі», с. 51); *У повітрі пливли пахощі сухого бадилля [...]* («Мати», с. 49); *[...] їхня хата [...] була дуже стара, запала, низька, покрита високою чорною стріхою* («Брати», с. 114); *[Будинок] наповнений таємничим підвальним запахом, властивим усім старим будинкам* («Вогник», с. 101); *Пахне гноєм. Пасма пагутиння звисають з поду і, здається, оживають у блідому світлі* («Стара Юлча», с. 69). В оповіданні «Маланка» неприємний запах е ще й супроводжувальною деталлю злочину, порівняймо:

— *Що у вас такий запах у кухні? Як би щось зниле...* — *говорить сусідка й морищить ніс. Петро й Настя тільки тепер помічають, що розноситься виразний запах трупа.*

— *Мамо, з печі так погано воняє,* — *говорить мала Марійка.* — **Фу!** («Маланка, с. 93).

Персонажами “темних” текстів є представники простого народу. У Ф. Потушняка це двірник, свинар, швець, лісник, жебрак, селяни, сторож, заробітчани. Усі вони важко працюють, живуть бідно й опиняються в обставинах, яких не можуть перемогти, тому часто гинуть або втрачають глузд.

Кульмінацією психологічного «сільського» контексту є *вразлива залежність особи від соціуму*. Так, у новелі «Крадіж» сільський дяк, рятуючи голодних дітей, зважився на поганий учинок: пішов уночі красти кукурудзу. Його зловили. Ось як чоловік уявляє можливу реакцію села: *Село здавалося йому тепер великим морем, що гуділо страшною вісткою про його нічний гріх. Той шум був немилосердним, лютим... Цей шум розливається, обдає його холодними хвилями, а голова від цього стає гарячою, тіло слабким і немічним* («Крадіж», с. 24). А ще важче стає йому, коли уявляє свій похорон: *Лиця у них [попа й криласників] насмішкуваті, скривлені. Коли вони піднімають голос, кутки уст у них також сміються... І голос їх теж насмішкуватий... Мов не похорони, а комедія...* («Крадіж», с. 24–25).

Від самої думки про можливий сором дяк-злодій помирає. Персонаж новели «Маланка» уявляє собі, як би відреагувало село на відібраний у сироти спадок: *Віддай сирітське!* — *кричить щось йому у вухах, як удар молотком. І він бачить себе серед громади убогим, бідним, придавленим людськими очима...* («Маланка», с. 87). Щоб упередити таку ганьбу, чоловік убиває дівчину.

У Потушнякових новелах **ГОЛОВНИЙ ПЕРСОНАЖ** обов’язково **НЕКРАСИВИЙ** — зазвичай блідий, худий, старий, з рудим або сивим волоссям. До прикладу, двірника Германа в дитинстві *діти дражнили [...] за червоне волосся* («Лови», с. 30), а його жінка — *бліда, в брудному фартусі* («Лови», с. 32); жінка Працина *жовта, суха, лице — як у мерця; лежить, мов колода, звалена непогодю*.

Обличчя — видовжене, худе, нерухоме («Голод», с. 61); *довгий сухий юнак з дуже блідим лицем* («Жаль», с. 75); *батько хворого хлопчика Іван згорбився й постарів [...] аж змарнів* («Смерть Петрика», с. 17); *стара мати в сірому петеці виглядала маленькою, кривою, як тіль* («Мати», 49); *Батько був білий, як полотно* («Гроші», с. 44).

Ось портрет батьків хворого хлопчика в родині селян: *У батька теж спітніле обличчя. Розкуйовджене волосся кучмою стирчить над низьким чолом. [...] Мати вже й не плаче. Лиш лице її видовжилось, ніс загострився* («Верба», с. 110).

Непривабливими є й інші персонажі: *Старий хихикає. У нього немає зубів, і лице від того здається викривленим* («Брати», с. 116); *[Дід Іван] [...] старий та білий, як молоко... Лице від старості поморщилося і видовжилось* («Шибениця», с. 146).

НЕГАТИВНІ ПЕРСОНАЖІ, навпаки, **КРАСИВІ**, молоді, повновидні: *[граф] статний, ще молодий мужчина у високих рамлених чоботах* («Лови», с. 31); *Амбозій махнув полем, як молодий вітер* («Чудо», с. 84); *[Поросник, власник винниці] А сам товстий, одягнений, з золотим ланцюжком на череві, а дочка — як пава [...]* («Гроші», с. 41); *[...] жандарм — молоденький, красний, ще майже хлопчак [...]* («Невдача», с. 130).

Кодування авторських інтенцій може закріплюватися й **спільною портретною рисою** персонажів. Промовистою деталлю афективного стану є **гарячі, налиті кров'ю очі**, що засвідчено в контекстах: *[Петрик] дивиться кривавими оченятами на Івана* («Смерть Петрика», с. 20); *Марія — сухолиця, з кривавими підсліпуватими очима* («Коза», с. 26); *Коза глянула на бабу, [...] в очах показалася кров* («Коза», с. 28); *Колючі, вогняні очі [вовка] дивляться в обличчя* («Лови», с. 38); *Його очі стали червоні і дивилися, не відриваючись, на руїни; Його очі палали* (Гроші, с. 47); *[...] з вогненними очима обличчя [Івана]* («Друзі», с. 51); *[...] хворому стає легше, і він водить гарячими очима по кімнаті [...]* («Друзі», с. 51); *[Упир] високий, міцний, страшний, зарослий, з вогняними очима* («Американтош», с. 55); *[Іван Чорник] похмурий, злий. Очі — пекучі* («Американтош», с. 57); *Тяжко дихав, кров біла у вічі* (Поздрив, с. 135).

«Гаряче» портретування загострених афективних станів доповнюють часті *описи гніву, страху* або *гарячки*, порівняймо: *кров у жилах аж кипить* («Гроші», с. 46); *лице горіло полум'ям* («Крадіж», с. 24); *Все тремтить перед ним у вогняних барвах* [людина замерзає на морозі] («Лови», с. 38); *Страх [...] горів у ньому, як запалена копиця сіна на вітрі* («Крадіж», с. 22–23); *він уже не чув ні свого серця, ні свого гарячого подиху* («Крадіж», с. 24); *Дома взяла його страшна гарячка [...]* («Пригода», с. 67); *Гарячі, щирі сльози течуть по її обличчю [...]* («Чудо», с. 78); *аж піт покотився з розгарячених облич* («Чудо», с. 80); *Мене спалив гнів* («Невдача», с. 128); *Кров біла у скроні* («Позаздрив», с. 135); *Раптом гаряча сльоза покотилася мені по лицю з болю* («Шибениця», с. 145).

Поглиблює інформацію про автора його незвична **пунктуація та синтаксичні особливості речень**, що об'єктивуються надмірним використанням розділових знаків на початку і в кінці абзаців, чіткою побудовою фраз. Зокрема, новели рясніють трьома крапками й тире. Трапляються й поєднання знака оклику й крапок. У традиційній пунктуації трьома крапками позначають обірвані речення або пропуски в текстах⁸²⁵. Крім графічних знаків, впадає в око добре структурований текст з великою кількістю абзаців, коротких речень. Наведімо кілька прикладів, зберігаючи авторські абзаци:

Схилив голову і думає про свої важкі думки... А за думками вирує те, що має прийти, невидиме, холодне, страшне. Він знає: воно прийде, але намагається його заперечити — не вірити собі... («Смерть Петра», с. 17);

...З голосу тої сопілки перед їх очима виростала рідна хата з широкими лавами, дубовим столом... За тим столом сидить господар хати. Гора, не чоловік!.. Богатир, опришок, якого радо всі слухають, шанують... Знають, він нападає зі своїми друзями на багатих лихварів та злих панів... Одначе ніхто з села проти цього не виступає, бо знають, що він добре робить... робить, як йому прийдано... («Прадідівська», с. 146);

---

⁸²⁵ *Примітка.* Щоб не сплутати авторські знаки й наші пропуски в цитатах, місця пропусків ми позначаємо трьома крапками в квадратних дужках, а авторські три крапки залишаємо без дужок.

Залишився після богатиря маленький синок. У багатьох служив — битий, зневажуваний, у голоді та холоді ріс. Та не пропав — виріс («Прадідівська», с. 147);

... Неділя.

Люди вийшли з церкви по службі. Поставали собі, як звичайно («Американтош», с. 59);

М'ясо спеклося... Управляючий витяг рюкзак і вийняв звідти пляшки й хліб... Граф [...] покликав Германа і подав йому найбільший шматок дичини з хлібом і одну пляшку... («Люви», с. 35).

«Зловживання» трьома крапками підсилює модель вербалізації афективних емоцій, хвилювання, зворушення. Цим знаком не тільки закінчуються абзаци, але часто й починаються; ним також можуть розриватися речення. Можливо, авторові не вистачало повітря від хвилювання у хвилину продукування тексту. Три крапки в такому разі передають не до кінця виражену думку. Чітке структурування тексту й розділові знаки свідчать про різкість, відривчастість, що притаманно епілептоїдам.

Збірку «Оповіданя»⁸²⁶ (1942) Ф. Потушняк видав під псевдонімом Ф. Пасічник, чим теж демонструє своє тяжіння до *ТЕМИ СЕЛА*. Хронологічні межі написання творів — 1938–1948 роки. Видання цінне тим, що відбиває і риси так званого «язичія», яким послуговувалися в писемній практиці Закарпаття, і діалектні фонетичні риси, що були повністю втрачені при перевиданні творів сучасним правописом. У збірці усього сім оповідань — «Бабина стежка», «Своя кров», «Чудо», «Грґшникъ», «Право на життя», «Така», «Чужѣ люде». На матеріалі зазначених текстів спробуємо виявити **риси інтровертності**, які теж притаманні Ф. Потушняку.

Як відомо, інтроверти можуть глибоко зосереджуватися, комфортно працювати на самоті. І це не просто відмежування від світу, а розуміння світу по-своєму. Водночас це впливає на добір мовних засобів, своєрідну актуалізацію їх експресивних функцій. Т. Космеда, О. Олексенко, І. Павлова підкреслюють, що в інтровертів є схильності до парадоксів, афоризмів, «які побудовані на

---

⁸²⁶ Пасічникъ Ф. Оповіданя... Тут і далі в розділі покликаємося на це видання, зазначаючи в дужках назву твору й сторінку.

суперечностях»⁸²⁷, «прагнення вербалізувати внутрішні ментальні процеси і стани»⁸²⁸. Ці ж учені звертають увагу на те, що у визначенні психотипу особливої ваги набувають займенники й числівники. Нагадаймо, Ф. Потушняк уживає займенники в сильній позиції, уводячи їх у назви творів, порівняймо: «Така», «Своя кров».

При виділенні ознак *інтровертивної картини світу* Л. Лисиченко наводить такі параметри: (1) вибір лексики на позначення кольорів (переважно *чорний, білий, сірий*), (2) спрямованість уваги автора на внутрішній світ, (3) відображення дійсності через суб'єкт творчості, (4) контрастність, (5) використання синонімів та близькозначних слів як засобів нагнітання сили емоцій, (6) сили чуття, широке використання абстрактних слів, що виражають внутрішній світ⁸²⁹.

У Ф. Потушняка переважають *АХРОМАТИЧНІ КОЛЬОРИ* — *чорний, білий, відтінки сірого*. Нерідко колір використовується як елемент оцінної характеристики об'єкта зображення: *ночь темна та холодна* («Бабина стежка», с. 5); *чоловік чорный як головня* («Бабина стежка», с. 6); *туман як бѣла лента* («Бабина стежка», с. 8); [очи] *хмурѣ, чорнѣ* («Своя кров», с. 10); *темне небо* («Чудо», с. 22); *якъ войско темныхъ духовъ тяглись чорнѣ хмары* («Грѣшник», с. 32); *темный лѣс* («Право на життя», с. 40); *бѣлизна стѣн* («Право на життя», с. 41); *выступающее чорними, то бѣлыми плямами* («Право на життя», с. 42); *чорное лице* («Така», с. 44); *чорнѣ розбурханѣ хмари* («Чужѣ люде», с. 61); *якъ бѣлѣ цятки перемѣшанѣ з чорными, показались на овиды людѣ* («Чудо», с. 19).

Що ж стосується спрямованості уваги автора *НА ВНУТРІШНІЙ СВІТ* героя, то прикладом може слугувати майже чи не кожен твір. Духовне обличчя персонажа відтворюється в момент найбільшого напруження. Так, в оповіданні «Своя кров» наймолодший із синів скоїв гріх: ударив батька. Старші брати жорстоко б'ють наймолодшого. Синці від важких кулаків хлопець терпить мовчки, але

⁸²⁷ Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова... С. 212.

⁸²⁸ Там само. С. 213.

⁸²⁹ Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник Харків. історико-філологічного товариства. Нова серія*. Т. 6. 1998. С. 141.

внутрішній самоосуд супроводжується справжнім виттям. І переживає він свої найважчі хвилини на самоті: *А коли настала поздна ночь и всѣ поснули, онъ самъ сидѣвъ на присѣбѣ и выѣвъ голосно такъ, чтобы лише он чув и ночна тишина, котрой он тепер исповѣдаѣвъ свій тяжкий боль и грѣхъ.*

Зъ самой глубины души върывалися тупѣ, тяжкѣ звуки, якъ кускы сердца... Псы изъ сусѣднѣхъ дворовъ ему отзывалися сумнымъ и жалоснымъ вытьемъ («Своя кров», с. 9).

В оповіданні «Чудо» змодельовано історію про те, як бабі Гафії після строгого посту привиділася в криниці діва з немовлям. Люди повірили в чудо. Лише один односелець Амброзій насміхався зі старої. Ось як відтворено її реакцію: *закусила зубы и мовчала, хоть тряслася з сердца («Чудо», с. 24).* Зовнішнього вияву спершу ніби й нема. Люди стали називати стареньку святою. Але сама баба Гафія такою себе не вважає: *Только бабѣ Гафії стало дуже тяжко и дивно на души... Та й чому она такоє робить... б'є Амброзья... краде хлѣбъ отъ свинарчука.... Оставила хату и голодну Бѣланю... И она видитъ, что дальше не выдержитъ. На души стає ей тяжко, претяжко, якъ коли бы еѣ душив безперестанку въ долину. И баба Гафья голосно розплакуєся передъ усѣмъ народом («Чудо», с. 27).*

В оповіданні «Грѣшникъ» ідеться про те, що малий Михайлик має цілу «торбу гріхів»: за убите каченя, за «квасне» молоко у п'ятницю, за брудну сорочку в неділю. Та найбільшим гріхом він вважає злодійство, бо вкрав у товариша маленький ніжик. Ховаючись від бурі, хлопчик довго роздумує, чи віддавати ножа. Як тільки грім сильнішає, вирішує віддати — тоді торба гріхів легшає. Але як грім стихає, йому знову хочеться залишити крадене собі. І торба гріхів знову важчає. І маленький грішник заглиблюється в себе, за суджуючи свої ж учинки: *И чому онъ не може розказати собѣ, чому он не може быти такимъ чеснимъ якъ другѣ хлопцѣ... И он почав щиро плакати («Грѣшникъ», с. 38).* Як спокуту від тяжкого гріха Михайлик навіть пальця собі врізав, та навіть не відчув болю. Зате тягар на душѣ меншав и розпливався разом изъ страхом кудись у безвість... («Грѣшникъ», с. 38).

Головний персонаж оповідання «Право на життя» застав свою жінку з коханцем. Усе його нутро кипить гнівом. Порівняємо опис зовнішнього вияву цього процесу і своєрідність вербалізації внутрішнього напруження: *Не затрясся зь гвіву, не затис кулаки, лише дрозжав на цілому тільї якь трепетовый лист, бо хтось стогнало мимохить глибоко в души и розривало ег на иматкы* («Право на життя», с. 42). Зовні чоловік мовчить. А в думках пропливає і його життя, і роздуми про жінку, яка має право на життя, порівняймо в контексті: *Право на життя має каждый — зашептало йому чтось вь серци и мозку. И она має право на життя...*

— *Марґийко, а подлож дров на огонь и ходи ближе. Та й їсти хочеся...* («Право на життя», с. 43).

Заглиблений у себе і малий сирота Петрик з оповідання «Чужь люде», з якого знущаються його ж родичі. Двоюрідний брат Йосип хотів утопити малого. Зовні образи хлопчик майже не видає, і лише *вь души его ворушилася потаємна думка, яку он не могь до теперь порозуміти... И онь отчув одразу до Йосифа, что хотьвь его утопити...и его родичовь* («Чужь люде», с. 61).

Дослідники психології творчості відзначають також, що для **письменників-інтровертів** характерно зображення **ЗАМКНУТОГО ПРОСТОРУ**. Екстраверти змальовують світ, а інтроверти передають враження від нього. Тому в художньому стилі інтровертів при зображенні простору нема надмірної деталізації, а простір обмежений. У Ф. Потушняка простір обмежований угорі небом, а внизу — землею з кількома реаліями: полем, ставком, криницею, хатою, болотом. А в оповіданні «Бабина стежка» простір звужується усього лише до однієї стежини, яку баба витоптувала протягом усього життя. Традиційний простір знаходить відображення у використанні традиційної лексики і традиційних образів. Близькі до землі простори — це хмари, небо, повітря, вітер. Говорячи навіть про сонце, митець обмежує простір, уточнюючи, що воно *вже на три жерди поднялось изь земль* («Бабина стежка», с. 16) або *сонце висить лише на добру жердь над горами* («Бабина стежка», с. 24). Навіть далечинь в автора — у колі видимості персонажів. Ця особливість у

сприйнятті простору пов'язана із психічними особливостями письменника: **інтроверт краще сприймає ближчі до нього об'єкти**, на відміну від екстраверта, який може усвідомлювати об'єкти, віддалені до безкінечності.

Відмінності між інтровертом та екстравертом спостерігаються і в **зображенні пейзажу**. В екстравертів природа різнобарвна й деталізована. А в інтровертів *ПЕЙЗАЖ ОДУХОТВОРЕНИЙ*, психологізований, у міру динамічний. Порівняймо: *корчъ вирунули з лъсу* («Бабина стежка», с. 6); *стежка губитья в зелених полях* («Чудо», с. 13); *дрімали лъси* («Чудо», с. 16); *мръс лъс* («Своя кров», с. 9); *земля пукала изъ спекы* («Грѣшникъ», с. 29); *выпрагль, жаднѣ поля* («Чудо», с. 19); *травы завмирили з очѣкуваня* («Грѣшникъ», с. 29); *земля заплакала як бита дитина* («Грѣшникъ», с. 37); *поточки зашептали еще сильнѣйше ѣ побігли полем* («Грѣшникъ», с. 38). Природні стихії теж одухотворені, порівняймо: *воздух трясея, як кипуча вода въ горшку* («Чудо», с. 19); *животворный дощ* («Чудо», с. 22); *сонце... кинуло повну пригорицу проміння довкола въ воды* («Грѣшникъ», с. 23); *воздухъ трепетывъ и переливался як кипятокъ въ горшку* («Грѣшникъ», с. 29); *слезава хмарка* («Грѣшникъ», с. 35).

Вербалізацію епілептоїдності вбачаємо і у високій частотності лексеми *нагло* в значенні 'раптово', 'швидко': *нагло встъ прогнули* («Чудо», с. 21); *нагло вѣтер піднявся* («Чудо», с. 21); *нагло люде втѣкали до села* («Чудо», с. 21); *дощ нагло перестав* («Грѣшникъ», с. 32); *сумнѣвъ нагло зновъ з'явився* («Грѣшникъ», с. 34); *нагло думка про ножик ...об'явилася* («Грѣшникъ», с. 35); [ярки] *нагло переповнилися водою* («Грѣшникъ», с. 36); [Михайлик] *нагло увѣдвъ тѣнь* («Грѣшникъ», с. 37), (чоловік) *нагло занѣмѣвъ* («Право на житя», с. 42). Усього в 7 оповіданнях лексема *нагло* має 13 фіксацій.

На **синтаксичному рівні** епілептоїдність вербалізована в **уривчастих, емоційно наснажених («нервових») фразах**, порівняймо: *Не прийшов, зрадивъ, забывъ. Зненавидѣла його дуже* («Така», с. 46), *Червень еѣ очи стали кровавими...Жабки подѣ ними стали великѣ, а запаль сухы груди тряслися... Она сичала зѣ гнѣву, якъ*

змія и гналася за нимъ («Чужѣ люде», с. 56). Улюбленим прийомом автора є також **градація**, що теж творить ритмічну інтонацію художнього малюнка: *ночь якась хмура, темна та холодна* («Бабина стежка», с. 3), *чтось оберталося въ немъ, переварьовалося, росло* («Право на житя», с. 40), *чтось тяжкое, болючое, родное розлилося ему наразъ по тгльгъ* («Така», с. 41).

4.1.2. Національно-духовне та індивідуальне в психологізованому письмі Ф. Потушняка

У прозі Ф. Потушняка спостерігаємо перетин індивідуальної картини світу його акцентуованої МО та «регіональної мовної картини світу»⁸³⁰, і *СІЛЬСЬКІ РЕАЛІЇ*, до яких тяжіє акцентуант-епілептоїд, зреалізуються через відображення національно-духовної культури. Зазвичай названу проблему подають у вимірах лінгвокультурології, однак у межах мовотворчості окремого митця *вкрай важливо враховувати способи вербалізації чинників психоемоційної індивідуальної сфери*. Адже художній дискурс — це не тільки ментальна пам'ять, але й, на чому наголошувалося, психічне «проживання» образу.

Важливо інтерпретувати мовно-культурну марковність художнього дискурсу Ф. Потушняка з актуалізацією чинника психологізації його письма. Джерелом спостережень у цьому разі обрано також малу прозу митця: оповідання та повість «Совість», що вміщені в збірці «Честь роду»⁸³¹.

Нагадаймо, що мовно-культурна марковність аналізованих текстів формується за допомогою чуттєво-образного відтворення явищ суспільного життя, національного духу, традицій, звичаїв, повір'їв. Важливим водночас є актуалізація рис національного характеру, який уважають «частиною особистості, що [...] виразно репрезентується в мові»⁸³².

---

⁸³⁰ Марчук Л. Мовний портрет інтелігента — мешканця Кам'янця-Подільського. *Мова і суспільство*. 2010. Вип. 1. С. 181–188.

⁸³¹ *Примітка*. Для добору ілюстративного матеріалу використовуватимемо таке джерело: Потушняк Ф. Честь роду. Оповідання. Повість. Поезії в прозі... У дужках вказуватимемо конкретні сторінки і назви творів.

⁸³² Космеда Т. А. Мовна особистість Тараса Шевченка... С. 92.

Національне кредо Ф. Потушняка, зрозуміло, зафіксоване в системі лінгвоконцептів, омовлених в авторському лексичному та фраземному тезаурусі, що містить і низку діалектизмів. Концепт, що загальновідомо, як ментальний комплекс формується на основі сукупності інформації — семантичних і прагматичних смислів, зокрема й аксіологічних.

Найбільш значущим для світогляду слов'янської спільноти вважають *житло, власну оселю*. Тому й не випадково найбільш яскраво й послідовно в текстовому просторі Ф. Потушняка вербалізується концепт *ХАТА*, репрезентуючи найбільш частотну смислову варіативність. Водночас психологічно-текстове значення концепту набагато ширше, аніж це зафіксовано в українських лексикографічних джерелах. У тлумачному словнику української мови лексема *хата* відтворює таку «скупу» систему лексико-семантичних варіантів: (1) сільський одноповерховий житловий будинок; (2) внутрішнє житлове приміщення такого будинку; (3) родина, люди, які живуть, перебувають в одному такому приміщенні; (4) *розм.* квартира; (5) уживається у складі назв деяких сільських установ: *хата-читальня*⁸³³.

В аналізованих текстах Ф. Потушняка *хата* є винятковою релісією, оскільки слугує не лише для номінації матеріальної будівлі. Вона є: (1) духовним осердям, (2) захистом, (3) джерелом радості і смутку.

Персонажі не просто споглядають, а швидше по-різному «проживають» зустрічі з оселею. Зокрема, у мовній свідомості героя оповідання «Своя хата» оселя виразно інтимізується — це *рідні стіни з рідним запахом*, що сприймаються крізь призму *дитячої любові* («Своя хата», с. 7). Як бачимо, актуалізовано такі смисли: ‘рідний простір’, ‘пам’ять дитинства’.

Утрату житла герой переживає як справжню драму, чутливо відтворену фраземами, що також репрезентують національно марковані смисли, порівняймо: *мов хтось довбнею вдарив по голові; в серці щось палило, мовби хто ножем колов; стояв, наче закопаний; заплакав як мала дитина* («Своя хата», с. 9) (смисл: ‘важливість власної хати’).

---

⁸³³ Словник української мови: в 11 т... Т. 11. С. 29.

Зовнішній вигляд хати може визначати соціальний статус незможного господаря, що продемонстровано в повісті «Упир»: *Івано-ва хатина — самітна, низька, з малими віконцями, а довкола обросла корчами* («Упир», с. 86), може виступати символом убогості, зокрема «сільські лицарі» називають свої хати *солом'яними стріхами* («Упир», с. 143).

У повісті «Совість» спостерігаємо способи вербалізації концепту ХАТА в психологічній динаміці. Після трирічного навчання за кордоном герой приїздить до рідного села й бачить *рідне гніздо* («Совість», с. 143) (вербалізовано смисл 'рідний простір') і відчуває жаль до свого убогого житла, порівняймо: *Із глибоким-глибоким болем переступив поріг хатини. Хмурі стіни гляділи на нього ніби засоромлено... У куті стояла полупана піч. Лавиці, ложичник на стіні, стіл біля вікна — все тепер ожило та дихало на нього теплом* («Совість», с. 154). Актуалізовано смисл 'джерело жалю й тепла'.

Згодом хлопець закохується й тішиться тим, що часто споглядає хату своєї дівчини: *...ніймав себе на тому, що часто виходив в поле, звідки видно Анничину хату. Коли туди дивиться, на серці стає легше* («Совість», с.170). Отже, хата й *асоціат сім'ї*.

Коли ж герой почув, що кохану сватає інший, *хата зробилася тісною, малою* («Совість», с. 177). Змодельовано смисл 'місце неспокою'. Парубок побив суперника, але кається й не може всидіти вдома.

Мандруючи лісом, натрапляє на хату відлюдника й відчуває страх від побаченого, оскільки та хата *запала в землю, вся обросла терном і страшними чорними дубами... Аж моторошно стало...* («Совість», с. 181) (омовлено смисл 'відлюдне місце, що викликає страх, неприємні відчуття').

Далі герой побачив іншу оселю, де живе жінка з божевільною дочкою: *маленька хата потонула у землі по вікна. Вікові дерева оточили її, сховали під собою* («Совість», с. 184): у цьому разі простежуємо моделювання смислу 'хата як прихисток'.

Блукаючи околицями, герой здалеку бачить вогники села: *здавалося, що там, у хатах, живуть щасливі люди* («Совість», с. 184). Тут хата — *асоціат родинного вогнища*.

Внутрішній самоосуд, докори сумління ведуть хлопця до обійстя побитого Василя. Коли герой спокутав вину, то й по-новому вже сприймає свою оселю, порівняймо: *Петро лежав на своїй постелі, і аж не хотілося вірити, що це його хата, що по стількох пригодах, муках і терпіннях переночує дома і спокійно* («Совість», с. 195). *Хата* набуває ознак узагальнювального психологічного образу: вербалізовано смисли ‘місце духовного очищення, затишку, душевного спокою’.

Для мовно-художньої об’єктивації народного життя звертався письменник і до «**демонічної**» лексики. Уважається, що «демонічна лексика українців [...] майже не опрацьовувалася, хоч саме тут народна свідомість зберегла розгалужену систему забобонів та різних вірувань (відьми, чорти та інші надприродні сили), які на шляху від язичництва до християнства зазнали звичайно різних трансформацій»⁸³⁴.

У радянські часи Ф. Потушняка критикували за надмірний містицизм. А сьогодні його художні тексти стали вдячним матеріалом для заповнення дослідницьких лакун щодо специфіки вербалізації національної своєрідності мовлення українців. Маємо на увазі рідкісні відомості про міфоніми, що відтворені в текстах письменника, зокрема образи *вітряника*, *болотяника*, порівняймо: **Вітряник** [...] *справді нежонатий і живе у горах. Правда, є й такі, що живуть по містах. Живуть і працюють як звичайні люди. Лиш коли треба піднімати вітер, то його зчиняють, як усі інші вітряники* («Вітряник», с. 74); [...] *Чув, що сина Лисого покусав болотяник* («Совість», с. 182). Система зв’язків між паралельними світами своєрідно вербалізована в оповіданні «Капельюх із зеленим пером», де йдеться про те, як археологи взяли з розкопаної могили незвичайні *колодки* (‘вісячі замки’), не знаючи, що тим самим випустили *чужого духа*, який робить лихо. Митець наголошує, що прагнення дотриматися звичаю є значно вищим, аніж

---

⁸³⁴ Сюсько М. І. Из народної демонології: лексика на позначення дводушників. *Тези доповідей 49-ої підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу філологічного факультету Ужгородського державного університету*. Ужгород: Говерла, 1995. С. 90–92.

бажання з'ясувати сутність речей, що притаманно слов'янській спільноті загалом.

Поглиблюючи фольклорну традицію, по-своєму осмислює Ф. Потушняк й образ *упиря*, показуючи його як живу людину-вампіра, силу якого можуть подолати лише знахарі. Переосмислення набуває й образ *біса* / *бісиці*. У концепції християнської традиції біси ненавидять усе Боже, можуть сильно шкодити. А в тексті оповідання «Совість» смерть чоловіка пояснена тим, що він *випив з водою бісицю* (с. 182).

Борються з нечистю не тільки за допомогою зілля чи молитов, але й залучаючи чарівні предмети, зокрема камінці, що й фіксує Ф. Потушняк: *він [чарівний камінь] уночі пускає блиски і навіть ворухиться на столі. У тому камені, як кажуть, схована найчистіша і найпростіша у формах душа природи* («Зустрічі», с. 46). Герой оповідання «Вітряник» шукає кристал, на якому *мох не росте* (с. 75), оскільки лише ним можна *ворожити*.

Важливою деталлю культурно-мовного портретування закарпатських українців є *діалектне мовлення*. У творах Ф. Потушняка навіть після літературної обробки збереглося чимало діалектизмів, які теж пов'язані із сільською тематикою, приміром: *ріща, вуйош, гаті, корчі, паленка, челядник, фіглювати, черес, клібаня, пискатий, погарчик, верета, петек, глядати, ногавиці, гуня* та ін.

Отже, критичне оцінювання мовної мистецької творчості з використанням сучасних методик дає змогу *виявити неусвідомлені автором пережиті емоції*. Ф. Потушняк прожив дуже напружене й важке життя. Соціальне оточення та тодішня політична система могли стати тим травматичним середовищем, що активізувало його приховану акцентуйованість, а творчість відіграла терапевтичну роль, що допомогла митцеві залишатися психічно здоровим.

4.2. Вербалізація депресивності в прозових текстах І. Чендея

Творчий здобуток Івана Чендея⁸³⁵ активно досліджували в наукових розвідках літературознавці Л. Голомб⁸³⁶, І. Дзюба⁸³⁷, М. Жулинський⁸³⁸, С. Кіраль⁸³⁹, Ф. Фащенко⁸⁴⁰, Н. Ференц⁸⁴¹, Г. Шевченко⁸⁴², мовознавці А. Вегеш⁸⁴³, О. Миголинець⁸⁴⁴, В. Статєєва⁸⁴⁵ та ін.

⁸³⁵ Примітка. Чендей Іван Михайлович (1922–2005) — знаний письменник закарпатського краю, лауреат літературних премій імені А. Головка, В. Винниченка і Державної премії імені Тараса Шевченка; автор 24-ох книг, серед них — «Калина під снігом» (1988), «Теплий дощ» (1979), «Ватри не згасають» (1960), «Зелена Верховина» (1975), «Терен цвіте» (1967), «Казка білого інею» (1979), «Скрип колиски» (1989). Творчість митця високо оцінена у восьмитомній «Історії української літератури» (1968), в «Історії української літератури ХХ сторіччя» (1998).

⁸³⁶ Голомб Л. Іван Чендей про закарпатоукраїнську прозу 20-30-х рр. ХХ ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 17–19.

⁸³⁷ Дзюба І. Його родовід [Про І. Чендея]. *Літературна Україна*. 1986. 22 травня. С. 2.

⁸³⁸ Жулинський М. Г. Історія його краю — в його творах (Штрихи до портрета Івана Чендея). *Укр. мова і літ. в шк.* 1982. № 4. С. 36–48; Жулинський М. І. Чендей: «Історія мого краю — в моїх творах». М. Г. Жулинський. *Наближення: літературні діалоги*. Київ: Дніпро, 1968. 278 с.

⁸³⁹ Кіраль С. Штрихи до епістолярного автопортрета Івана Чендея (за матеріалами неопублікованого листування з професором Іваном Денисюком). *Науковий вісник Ужгородського ун-ту: зб. наук. праць*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 28. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. С. 76–87.

⁸⁴⁰ Фащенко В. Життя в новелі: Кринична вода І. Чендея. *Вітчизна*. 1982. № 3. С. 162–164.

⁸⁴¹ Ференц Н. Неповторний талант [до 85-річчя І. Чендея]. *Трибуна*. 2007. 19 травня (№ 35). С. 12.

⁸⁴² Шевченко Г. Іван Чендей. *Письменники Радянської України: літературно-критичні нариси / упоряд.: С. А. Крижанівський*. Київ: Рад. письм, 1986. Вип. 12. С. 88–109.

⁸⁴³ Вегеш А. Літературно-художні антропоніми у творах Івана Чендея. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 204–207.

⁸⁴⁴ Миголинець О. Використання діалектної лексики у повісті Івана Чендея «Терен цвіте». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 225–227.

⁸⁴⁵ Статєєва В. Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 239–253.

У 2007 році до 85-річчя, а 2022 до 100-річчя прозаїка відбулися всеукраїнські наукові конференції, де було всебічно досліджено мовлення цієї творчої МО⁸⁴⁶.

Джерелом дослідження лінгвопсихоакцентуації митця обрані його оповідання, розміщені в збірці «Калина під снігом»⁸⁴⁷ (1988). Зосередьмо увагу на своєрідності відтворення в художньому мовленні психології ментальної спільноти загалом і самого автора зокрема. Орієнтуючись на свою аудиторію, письменник підсвідомо робить проєкцію на колективну психологію всього етносу й регіональні особливості мовосвіту й мовобачення його земляків, оскільки *психологія людей соціально зумовлена*. Безперечно, що в мові закодовано *психологічний феномен нації*. Зокрема, дослідники звертають увагу на такі характерні риси слов'ян, як *задушевність, терплячість, покірність, упертість*. Вербалізацію *емоційності* як важливої риси національного характеру українців досліджували О. Губко⁸⁴⁸ І. Рибчин⁸⁴⁹, І. Старовойт⁸⁵⁰, А. Швецова⁸⁵¹. А І. Чендей зумів цю ментальну особливість закодувати в художніх образах своїх творів⁸⁵².

⁸⁴⁶ Див.: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць. Вип. 11. *Творчість І. Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*: матеріали Всеукр. наук. конф. Ужгород, 2007. 272 с.

⁸⁴⁷ *Примітка*. Текстові ілюстрації наводимо за цим виданням: Чендей І. *Калина під снігом*. Київ: Рад. письм. 1988. 399 с. *У дужках вказуватимемо конкретні сторінки й назви творів*.

⁸⁴⁸ Губко О. *Психологія українського народу...*

⁸⁴⁹ Рибчин І. *Геопсихічні реакції і вдача українця*. Мюнхен: Наукове тов-во ім. Шевченка в Австралії. Видання «Дніпрові Хвилі», 1966. 38 с.

⁸⁵⁰ Старовойт І. *Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2001. 19 с.

⁸⁵¹ Швецова А. В. *Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу*: автореф. дис. ... докт. філос. наук: 09.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 35 с.

⁸⁵² *Примітка*. В оповіданнях письменника репрезентовані соціальні типи звичайних українців, у кожного з яких свої клопоти: *сільська пенсіонерка* Анна («Пайочка»), яка зараз проживає у місті, продає земельну ділянку; *учитель історії* болісно переживає свій вихід на пенсію («Останній дзвоник у вересні»); *бrehлива молодиця*, яка заглядає в чарку, обманює довірливих чоловіків («Преображення Маріка»); *хвора мати*, яка ніяк не може дочекатися приїзду вічно зайнятого сина («Піллулі із-за кордону»); *молодий удівець* не в змозі змиритися з передчасною втратою дружини («Калина під снігом»); *учень школи-інтернату*, який шукає зустрічі зі своїм батьком, котрого ніколи не бачив («Березневий сніг»); *опікун Ян*, який заради міської квартири готовий виконувати всі забаганки старої лінивої пані («Опікунські турботи»).

Персонажі письменника нібито й різні, але мають схожі психологічні риси, що притаманні українській ментальності. Як наголошує Т. Осіпова, «народна психологія на генетичному рівні регулює психічний стан людини»⁸⁵³. Зокрема, *кожен з них виявляє інтровертивну стриманість і навчився приховувати бурхливі емоції*.

Комунікативний закон *МОВЛЕННЄВОГО ПОГЛИНАННЯ ЕМОЦІЙ* спробуємо розглянути в межах широкого контексту кожного твору окремо, звертаючи увагу на *вербальне вираження внутрішнього стану і зовнішнього їх вияву*.

В оповіданні «Пайочка» до літньої жінки приїжджає її односельчанин з проханням продати йому земельну ділянку в селі. Спогади про земельку викликає в Анни хвилю емоцій, порівняймо: [поле] *дивними кличами кликало* (жирн. шрифт у цитатах автор. — В. П.), *несказаними жалями нарікало, до колишньої господині волато* — *хіба не вона одна ті скарги і нарікання чути могла, хіба не вони потривожити її душу могли* («Пайочка», с. 222); *все-все мимоволі повторялося в пам'яті та уяві, до всього її тепер навертала пайочка землі на Делуці* («Пайочка», с. 224); *Анна тепер думала і чула, як її болить* («Пайочка», с. 236); *вона відчула, як невідоме досі їй усю пройняло, нею ворухнуло, далі нею сіпнуло. Зсередини вся захвилювалася* («Пайочка», с. 237). Це вербалізація *внутрішнього стану* героїні твору, змодельованого за допомогою психологічної градації. Але *зовні* тих важких бурхливих почуттів нібито й не видно, хоча загальний сум передається через *вербалізацію невербаліки* — зітхання, понурий вигляд, мовчання, порівняймо: *Анна так важко зітхнула, неначе тязар не по силі придавлював її; сиділа нахмурена* («Пайочка», с. 222); [...] *задумалася, зажурилася, стала зовсім іншою, сама не своя* («Пайочка», с. 223); [...] *замовкла, стулила чіпко пружки губ, наче слово не повинно було й вимовитися* («Пайочка», с. 223); *В Анни зморшок побільшало, здалися вони й глибшими* («Пайочка», с. 223).

---

⁸⁵³ Осіпова Т. Комунікативний кодекс українців: відображення дії закону поглинання емоцій в українському паремійному фонді. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / наук. ред. А. Загнітко. Донецьк: ДонДУ, 2009. Вип. 18. С. 180.

Контраст зовнішнього спокою і внутрішнього хвилювання може бути переданий навіть у межах двох сусідніх речень, порівняймо: *вона затнулася, замовкла. Проте не мовчала її уява і душа, не мовчало її серце* («Пайочка», с. 224). Зять і дочка Анни дуже б хотіли, аби старенька продала землю. Та цього дуже не хоче сама Анна. Односельчанин Довгий чекає відповіді. Усі відчують **душевну напругу**. А що зовні? Персонажі просто **мовчать**: *Анна відмовчувалася, усе застряло, зупинилося* (с. 241); *якусь хвилину сиділи мовчки; Господар оселі [...] мовчав* (с. 229); *Анна говорити не поспішала* («Пайочка», с. 230); [Дмитро Довгий] *волів мовчати* («Пайочка», с. 229).

У повісті «Останній дзвоник у вересні» учитель-ветеран, якого колеги провели на пенсію першого вересня, мав за звичку *при внутрішній напрузі мовчати, нікому нічого не казати* («Останній дзвоник у вересні», с. 242). Проводи на пенсію стали для педагога справжнім ударом. Його внутрішнє сум'яття своєрідно вербалізується, порівняймо: *зовсім тихо, наче й голосу не вистачило, — мовив...* («Останній дзвоник у вересні», с. 243); *зітхнув, наче щось на рамена навалювалося; внутрішнє обурення ятрило і мучило* («Останній дзвоник у вересні», с. 244); *потривожений, схвилований [...] духом зник* («Останній дзвоник у вересні», с. 247); у душі — *буря, а в серці вулкан кипить* («Останній дзвоник у вересні», с. 248). Та коли до нього завітали колеги, *мов нічого нині й не сталося, зовсім спокійно Василь Михайлович ввійшов до прихожої з тою самою... привітністю* («Останній дзвоник у вересні», с. 249). Він побачив «прощальний» пакунок: (а) **внутрішня** реакція: *в одну мить Василь Михайлович готовий був піднятися, взяти шкатулку в руки й з нею саме Пилипа Даниловича провести... і* (б) реакція **зовнішня**: *але ж стримався, вгамував кипіння. Що не казати, а до нього прийшли, коли прийшли — гості, а є звичайний такт, звичайна чемність згідно з правилами тої найбільш звичайної господарської етики* («Останній дзвоник у вересні», с. 251).

Він **стримує емоції гніву** й тоді, коли отримує в подарунок зовсім не потрібний йому рибальський інвентар, порівняймо: *благо-*

родне чуття стриманості, делікатності йому не дало вимовитися... («Останній дзвоник у вересні», с. 252).

Цю ж саму стриманість демонструє учитель і тоді, коли йому відмовили в кількох годинах уроків історії. *У душі він втрапив у розгубленість і забуття; бачив тільки темне провалля* («Останній дзвоник у вересні», с. 265); *дерев'янів* («Останній дзвоник у вересні», с. 267), *місяця собі не знаходив; жодна робота в передчутті лиха [його] не бралася; відчував дивну порожнечу, а навіть чорну пустку* («Останній дзвоник у вересні», с. 267). Але своїй дружині Ользі Іванівні *про те, що з ним коїться, нічого казати не хотів* («Останній дзвоник у вересні», с. 267).

Делікатна стриманість притаманна й старій Митрисі з оповідання «Пілюлі із-за кордону». Потрапивши в лікарню, жінка чекає на свого улюбленого сина Дмитрика, який через зайнятість на роботі не може її відвідати. Думки про нього *чорним роєм* осідають її. Митриха відчуває себе **самотньою**. Уже й сусідки по палаті засуджують його, і сама мати не в захваті від поведінки сина, але обговорювати цього не хоче: *не знаходила слів потрібних* («Пілюлі із-за кордону», с. 286). А щоб цікаві сусідки її не розпитували, вона *вдає ніби спить* або *що нічого не чує* («Пілюлі із-за кордону», с. 303). Так вербалізовано **зовнішній** вияв *стримування емоцій*. А подумки мати з *гнівом* пригадує, як трохи було не посварилася з невісткою Акулиною. Хотіла накричати на неї, але *зпнулася, бо таки верх взяла униклива стриманість, хоч розум і серце нуртували бажанням сказати...* («Пілюлі із-за кордону», с. 310).

Жінки в палаті починають незлобно жартувати над Митрихою, нагадуючи про Дмитрика. Але *Митриха усього мовчить. Найпоговорять собі. Досить би огризнутися, злим словом якусь куснути, як рятунку не було б. [...] Посміхається при всьому добродушно і незлобно* («Пілюлі із-за кордону», с. 313).

Крім схильності до мовчання, є в українців ще одна манера **приховувати емоції** — переводити розмову на щось інше, те, що не стосується основної події (*актуалізація комунікативного закону «переведення стрілок»*). Це омовлено в сцені розмови Митрихи

з дочкою, яка прийшла забирати матір з лікарні. Замість того, щоб запитати про Дмитрика, якого вона так і не дочекалася, **мати раптом запитує про корову**: чи не схудла, бува? Дочка Марійка, добре розуміючи стан неньки, просто *промовчала* («Пілюлі із-за кордону», с. 314).

Персонажем оповідання «Березневий сніг» є хлопчик-безбатченко зі школи-інтернату. На березневі канікули його ніхто не забирає додому, і це його дуже пригнічує. А ще важче сприймається те, що в нього немає батька. Але він *нічого не казав, ні на кого і ні на що не скаржився* («Березневий сніг», с. 355). На запитання кочегара, чи він поїде на канікули, *Микулка відмовчується* («Березневий сніг», с. 355). Ще більше пригноблюють малого необережно кинуті слова: *Твій батько на льоду розчахнувся* («Березневий сніг», с. 355). Дуже тонко передано почуття кочегара, який, пошкодувавши про сказане, *чує провину перед Микулкою* («Березневий сніг», с. 356); *Сам не знає, як ті слова вихопилися з його непоміркованих, ну таки просто дурних уст. Уже сердиться на себе за ті грубі слова, що їх колись ще в молодості почув* («Березневий сніг», с. 356).

Та ще більше дивує поведінка хлопця. Він такий юний, такий вразливий, але вже змалечку, як і дорослі, уміє тамувати біль і **не видавати свого внутрішнього обурення**. Незважаючи на велику різницю у віці, школяр і робітник добре *розуміють один одного без слів*.

Така комунікативна стратегія є унікальною для слов'янської спільноти: *Микулка розуміє все-все. То він тільки чиниться, вдає, що нічого не второпав, не дібрав. Про це каже їм обидвом і мовчанка, і потаємна дивовижна по собі напруга. Наструнилася, бринить натужено, хоч і причаєно. Тому вони вже ні про що не розмовляють* («Березневий сніг», с. 357).

Образливі жарти про батька, який *на льоду розчахнувся*, все більше пригноблюють Микулку. Хлопчик знаходить номер телефону батька й вирішує домовитися про зустріч. І знову маємо змогу протиставити **внутрішні** почуття і їх **зовнішній** вияв: [Микулка] *чув, як у ньому щось нуртує, буйнує і кипить. Комусь готовий ви-*

дряпати очі, порозбивати на вікнах усі шибки... Комусь готовий чинити зло; невідомі досі хвилювання враз пробиравло його дивним щемом. Але знявши телефонну трубку, хлопець затримався [...] розгублений, знову повісив трубку, потім обережно, ретельно набрав числа («Березневий сніг», с. 359).

Розмова сина з батьком спантеличує їх обох. Та вони обоє **стримують емоції**. Син **затнувся**, не в силі вмовити слово *тато*. А батько **готовий був обірвати** оцю безглузду **несподівану розмову** («Березневий сніг», с. 360), **гикнув дивовижно, ніби щось проковтнув чи й ковтнути була несила** («Березневий сніг», с. 361); **чув, як щось ніби тисне, холодить, пускає по хребту осоружну мурашву** («Березневий сніг», с. 363).

Зустрівшись із сином, чоловік **готовий був знати думки, а вони напливали, намотувалися, хоче вирватися з-під муляючого серце гніту** («Березневий сніг», с. 364); **міркував, що хлопчина має право назвати його підлотником, негідником, навіть злочинцем. Але не називає... Просто йде по вулиці...** («Березневий сніг», с. 365). Тут автор вдається до одночасного змалювання двох характерів. Як сам зазначає в «Щоденнику», «два різні характери допомагають один одному чіткіше виразитися, виявити себе, коли вони стоять поряд, коли вони взаємодіють»⁸⁵⁴. Ідучи вулицею, обоє — батько й син — більше відмовчуються. Батько-бюрократ думає про те, що його позашлюбний син міг би зганьбити його на роботі. А хлопець чекає від зустрічі якоесь відкриття, таємниці. Та коли все виявилось таким сірим і буденним, у дитячій душі поступово наростає гнів. Чоловік, якого він хотів назвати татом, почав вести пусті балачки про кафе, магазини. А потім загалом вирішив відкупитися шоколадкою. І тут відбувся **вибух**, але тільки в **душі**, від чого хлопчик утратив свідомість. Та прийшовши до тями, **поспішив, наче з ним нічого й не було** («Березневий сніг», с. 367). Дядь-

---

⁸⁵⁴ Цит. за: Чендей М. Ідейно-естетичні засади творчості Івана Чендея (на матеріалі щоденникових записів 1953–1964 років. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 7.

ку Степану (кочегарові) при зустрічі теж нічого не сказав. Ось як це передано в тексті: *хлопець переступив поріг, щось сказати хотів, та вмить затнувся.*

— А що з тобою? Ти весь як полотно...

— А... **нічого**... я тільки так... — *Микулка Недич мовив й уже придивлявся за молотком, щоб вирівнювати погнуті цвяхи («Березневий сніг», с. 368).*

Крім указівки на вербалізований у тексті комунікативний закон **поглинання емоцій**, зупинімося й на інших об'єднувальних моментах психологічного характеру, що, зокрема, кодують імпліцитну **депресивну лінгвопсихоакцентуацію**.

У більшості з названих оповідань події відбуваються восени, узимку або ранньою весною, коли мотив суму підсилюється ще й **ХОЛОДОМ, СНІГОМ**. А якщо зображувана осінь і тепла, то з мотивом **ПРОЩАННЯ**, як в оповіданні «**Останній** дзвоник у вересні» (виділення жирним шрифтом автор. — В. П.), де йдеться про вчителя, якого колеги додумалися провести на пенсію першого вересня.

Кожен з героїв відчуває **САМОТНІСТЬ**, хоча й перебуває серед людей. Самотня Анна, живучи в дочки («Пайочка»); самотній учитель-ветеран, хоч біля нього дружина («Останній дзвоник у вересні»); самотній хлопчик-безбачченко з інтернату, хоч і має маму («Березневий сніг»); самотній удівець Юра («Калина під снігом»); відчуває себе покинутою сином і хвора мати в лікарні, хоча вона має інших дітей («Пілюлі з-за кордону»).

Кілька оповідань єднає також мотив **ХВОРОБИ** й **СМЕРТІ**, що репрезентується прямо чи опосередковано. Анна з оповідання «Пайочка» детально випитує односельця про тих, хто вже вмер у її рідному селі; Митриха («Пілюлі з-за кордону») перебуває в лікарні серед хворих, де панує відчуття смерті; у Юри («Калина під снігом») щойно померла дружина; учитель-пенсіонер помирає від перенесеного стресу («Останній дзвоник у вересні»); стара пані на випадок своєї смерті написала заповіт («Опікунські турботи»).

У кожному оповіданні відтворено **ПОТРЕБУ ТУРБОТИ** про інших: дочка турбується про матір, мати — про дітей та внуків, дру-

жина — про чоловіка, навіть негативний персонаж Ян Янович має «опікунські турботи».

Самотність, смерть, холод, душевний біль, потреба турбуватися про інших, — усе це *ознаки “сумних” текстів*. Такими є оповідання І. Чендея. Вони вербалізують песимізм. Кожну подію, кожного персонажа автор вистраждав сам.

Факт відтворення тотожних психологічних рис, що повторюються від твору до твору, можуть свідчити про те, що в час написання цих оповідань митець був у **депресивному стані**. І, як можна судити з різних років написання творів (1967–1987), він упадав у депресію часто.

Крім того, розглядувані оповідання написані автором у досить зрілому віці, коли він уникав готових літературних схем, побутописання, фотографування дійсності, коли вже він склався як митець зі своїм власним голосом та індивідуальною інтонацією, своєрідною тональністю; коли він здатен був формувати й засівати власну духовну ниву й перетворювати реальний психологічний світ на світ художній. І хоч працював письменник в епоху тоталітарного режиму, він відійшов від типового героя соцреалізму, поглибивши індивідуальний психологізм. І тому крізь призму його художнього світу можна відчутти й побачити реального творця Слова.

Припустімо, що через своїх героїв, які репрезентують високу вразливість (досить незначного приводу, щоб викликати бурхливу емоційну реакцію), автор підсвідомо омовлює і свою власну душевну організацію.

ЗАГЛИБЛЕНІСТЬ У СВІЙ ВНУТРІШНІЙ СВІТ, РОЗПАЧ, СУМ, ГОРЕ, що вербалізовані в текстовому просторі письменника, указують на його *меланхолійний темперамент*. А вміння стримувати емоції через замовчування чи переведення розмови на щось інше — *на інтровертивність*.

Змальовуючи персонажів, автор залишає простір для читацької уяви. Із цього приводу у своєму «Щоденнику» письменник зазначав: «В кожному написаному творі має бути багато ненаписаного, такого, що дійде до серця, до розуму ніжного, допитливого чита-

ча, який вмів і думати, здатний відчувати і хвилюватися. Це, так би мовити, оті невидимі нерви твору, тепло твору, що передається од автора до читача через твір. Чим глибші читач і автор, тим більше вони знайдуть для себе»⁸⁵⁵.

Звернімо увагу й на назву книги «Калина під снігом». К. Фролова⁸⁵⁶ відзначала, що заголовок — це ключ до світобачення автора. У І. Чендея це світобачення вибудовується поступово. *Калина під снігом* в однойменному оповіданні є і номінацією конкретного денотата, і виразним символом. Червоними ягодами калини милувалася молода хвора жінка. Коли вона померла, *калина під снігом* для її овдовілого чоловіка стала **знаком смутку**. У назві ж книги *калина під снігом* — це **підсвідомо зашифрований психологічний код** усєї української спільноти, що символізує **гаряче серце під холодною маскою**. І. Чендей як яскравий представник своєї нації виявився тим чутливим письменником-психологом, який так майстерно зумів перелити мову почуттів у мову слів.

4.3. Поетичні тексти П. Скунця: концептуалізація ДУШ

Ліричний хист П. Скунця (1942–2007) пов'язаний з радянською епохою, що формувала його як поета, а епоха ця була складною. Як зізнається сам письменник в «Автобіографії»⁸⁵⁷, йому не пощастило ні з народженням, ні з географією, ні з релігією, ні з вихованням. Він відчував духовну кризу, що поглибилася націєтворчими процесами після розпаду СРСР. Руїнування стереотипів, утрата міцного осердя, сумніви в розумінні майбутнього — усе це відбилося в його поетичній творчості, у якій на першому плані — омовлення концептів *СМУТОК*, *ПЕЧАЛЬ*, *БЕЗНАДІЯ*. Щоправда, водночас із цим ста-

---

⁸⁵⁵ Цит. за: Чендей М. Ідейно-естетичні засади творчості Івана Чендея... С. 7.

⁸⁵⁶ Фролова К. П. Аналіз художнього твору. Деякі методи вивчення тексту художнього твору. Київ: Рад. школа, 1975. С. 71.

⁸⁵⁷ Скунець П. Автобіографія. П. Скунець. *Один*. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2000. С. 26–34.

ло можливим **вивільнення внутрішньої духовної сфери для формування нового, сміливішого, філософсько-інтуїтивного світогляду.**

Для аналізу обрано збірку «Один»⁸⁵⁸, яка нараховує понад пів сотні сторінок і вміщає як опубліковані раніше, так і найновіші твори. Поезія П. Скунця має глибоку психологічну основу, але точно *визначити домінуючу лінгвопсихоакцентуацію важко*. Числівник *один* у сильній позиції (як назва збірки «Один») та представлення Скунцем самого себе як *найсумнішого поета у світі* («Один», с. 2) налаштовує дослідника на висунення гіпотези про *закодовану депресивність або інтровертивність*. Однак, як зауважує в передмові О. Ігнатович, «один не означає — сам»⁸⁵⁹. Текстовий простір виявився неоднорідним і неоднозначним у психологічному плані: у ньому ми виявили елементи багатьох типів лінгвопсихоакцентуації.

У кожному вірші відчувається ментальне занурення в глибини внутрішнього єства, матерію життя, філософію слова. **Ідіостилю митця притаманні:**

(1) вияви глибокого емоційного зворушення (елемент *емотивності*), порівняймо в мікроконтекстах: *дружино мила* («Заповнюю анкету», с. 124); *зойки віршів* («Неестетичний вірш», с. 134); *в тому світі була доброта* («Задума», с. 113); *зелений плач ранкової трави* («І мертвим, і живим, і ненародженим», с. 97); *а очі у мамі /донині сумні* («До неї», с. 183); *явори не плачуть, коли плачуть люди* («Явір над тобою», с. 245); *плачуть за Іваном рідні явори* («Явір над тобою», с. 245); — *І чому ти, пташинонько, плачеш? / — Я не плачу. То пісня моя* («Височезні у ліса палати... /З Василя Казанцева/»), с. 255); *я плакав і плакав* («Ленінградські хлопчики /З Васо Малієва/»), с. 295);

(2) критично-іронічне оцінювання дійсності, різкуватість (ознаки *епілептоїдності*), порівняймо: *дурням непокірний* («До брата /З Христо Ботева/», с. 105); *володію, як автоматом, / першокласним*

---

⁸⁵⁸ Скунець П. Один. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2000. 536 с.

⁸⁵⁹ Ігнатович О. Один не означає — сам. Скунець П. *Один*. Ужгород... С. 5.

солдатським матом («Вечірній вірш», с. 134); *його* [світок] *придумав я тоді, коли в життєвій круговерті / лайно трималось на воді* («Твердість», с. 133);

(3) піднесений, урочистий стиль викладу з переважанням номінацій **світ, вічність, планети, володар, всесвіт, вік, я, над «Я»**, гіперболізація (*параноїдність* з елементами *істероїдності*): **володарі** *несходжених століть* («І мертвим, і живим, і ненародженим», с. 99); **Всесвіту** *сльоза* («І мертвим, і живим, і ненародженим», с. 100); *мова Всесвіту* («Замість реферату», с. 108); *до бою ери* *дві неслись* («І мертвим, і живим, і ненародженим», с. 100); *І воскресали люди всіх епох, / титани і тирани просинались* («Про що мовчить місяць / Майже правда/»), с. 112); **Я**, / *одна тримільярдна людства, / став би меншим без власного «Я»* («Заповнюю анкету. Графа 1. Прізвище, ім'я, по батькові», с. 117); **Світу** *сяють великі, знаменні / недосяжні людські імена* («Заповнюю анкету. Графа 1. Прізвище, ім'я, по батькові», с. 117); *Земле, я твій супутник довічний* («Про що мовчить місяць / Майже правда/», с. 109); *І в небеса всесвітній плач злетів* («І затрубили труби золоті...», с. 112); *Зірвалась планета, / і небо упало вогнем* («І затрубили труби золоті...», с. 112); *я долю всього світу пригубив, / всі мови світу хочу розуміти* («Заповнюю анкету. Графа 4. Національність», с. 120); *стою, / мов Гамлет атомного віку* («Заповнюю анкету. Графа 4. Національність», с. 96); *кроками вимірюю світ* («Два вірші-листи», с. 132);

(4) духовна самотність, бажання побути наодинці із собою, моделювання коротких висловлювань, несподівані поєднання лексем в контекстах (*інтровертивність*), порівняймо: *голубий докір* [материн] («І мертвим, і живим, і ненародженим», с. 99); *І як метелик на вогонь лечу, цілюючи вогненність* («Замість реферату», с. 108); *пишу тобі в обіймах самоти* [до уявної дружини] («Заповнюю анкету. Графа 7. Сімейний стан». с. 124); *Самота, / самота, / самота! / Ні людини, / ні навіть крота* («На границі епох. / В Казематі/» с. 206). *Збратались мудрий і бездумний, / розумний п'є — / щоб дурнем стати, / і дурень п'є — Бо п'є розумний* («Замість тосту», с. 125).

Отже, П. Скунць формує власну контекстну поетичну парадигму, у якій однаковою мірою поєднались і сильний вольовий протест та «планетарність» мислення, і ніжні інтимні почуття та «плаксиві» емотиви, й іронічне знецінення та філософське заглиблення в себе. Однак попри таку множинність смислів можна виокремити ядро психоемоційного портретування митця — концепт *ДУША*, аналізу якого приділимо більше уваги.

Національно маркований концепт *ДУША* належить до важливих патернів української лінгвокультури й презентативно вербалізований в українських художніх текстах, тому він і став предметом дослідження багатьох українських науковців (К. Голобородько⁸⁶⁰, І. Носенко⁸⁶¹, М. Скаб⁸⁶² та ін.).

У сучасній українській мові лексема *душа* характеризується полісемантичністю. Словники фіксують такі значення: «1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями. 2. За релігійними уявленнями — безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин. 3. Про людину з прекрасними рисами характеру. 4. розм. Про людину (найчастіше при визначенні кількості)»⁸⁶³. У мовній пам'яті народу з глибин віків відомо чимало фразеологізмів з компонентом *душа*: *без душі*, *брати за душу*, *душу вивертати*, *душа в п'яти*, *кривити душею* і т. д.

Лінгво-психологічний підхід у вивченні мовотворчості письменника спонукає не лише до глибшого розуміння *художнього слова*, але й *причин мотивації художньої творчості*, що своїми коре-

---

⁸⁶⁰ Див.: Голобородько К. Концепт ДУША в структурі духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олеся). *Південний архів*: зб. наук. праць. Філологічні науки. Вип. XIV. Херсон, 2002. С. 336–341.

⁸⁶¹ Див.: Носенко І. Концепт ДУША та можливості його поетичної інтерпретації у творчості Миколи Вінграновського. *Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту*. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. Вип. V. С. 345–349.

⁸⁶² Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.

⁸⁶³ Словник української мови: в 11 т. ... Т. 2. 1971. С. 211.

нями входить у психологію всієї нації. Постулат про те, що мова народу є його дух, а дух народу є його мова (В. фон Гумбольдт, О. Потебня) фрагментарно проєктуємо на досліджуваний поетичний дискурс П. Скунця, який тонко відчуває народну душу, омовлюючи широку палітру оригінальних смислів.

Концепт ДУША, як відомо, вербалізується в основному лексемами *душа*, *дух*, *душевний*, а також системою фразеологізмів, у структурі яких наявний компонент *душа*. Вступаючи в смислові зв'язки з іншими мовними одиницями, вони можуть передавати широку культурологічну інформацію або фіксувати чи творити нові смисли, заґрунтовані на письменницьких асоціаціях. Такий підхід до *дискурсивно-концептуального аналізу* дав змогу виділити кілька семантико-прагматичних значенневих комплексів, які й наведемо.

1. **ДУША у фокусі релігійних уявлень, концепцій.** Нові поетичні барви лексема набуває від того, що опиняється у філігранно відточеній віршованій формі, хоча й активізується через сполучуваність її з одиницями сакральної сфери (Господь, Бог, Дух), наприклад: *Людина з глини, — кажуть християни, — Її душею наділив Господь* («Простодушне», с. 63); *О боги, що ніколи не проти моєю душу спалити як жердь* («Небачений звір або народження музики / Степанові Пушику», с. 409); *Це Богові потрібна, а не людям Твоя голодна вічності душа* («З досвіду», с. 418); *Дух, що вдихнув у нас колись Господь* («Два хрести», с. 431). Індивідуально переосмисленим праобразом грішної людини є художній образ душі з діраами: *то без віри, то без віри У душі латають діри* («Затінок явора», с. 231).

2. **ДУША як частина людської іпостасі**, наприклад: *ми плоть жива і ми душа жива* («Замість реферату», с. 108); *кожна душа у почесті, хоч докола тих душ без ліку* («Лист із гімназії», с. 178);

3. **ДУША як вияв емоцій.** Повноту естетизації душі простежуємо на рівні дистрибутивних відношень, найчастіше метафоричних або метонімічних. Поряд з традиційними мовними

висловами *душа болить, на душі важко* автор творить і зовсім нові метафори чи метафоричні епітети, передаючи ними почуття:

а) *суму* (*тріщить душа* / «Коли сліпому віршу дам життя», с. 49/; *щемить душа* / «Розлука», с. 74/; *душа тривожна* / «Вікно у ніч», с. 185/);

б) *байдужості* (*знов у душах ведмеді зимують* / «Лист із гімназії», с. 180/; *і ніжних весен торжество у душу більше не проникне* / «Твердість», с. 133/);

в) *страху* (*хтось, мабуть, від переляку хоче душу вберегти* / «Злий пес», с. 47/);

г) *неспокою* (*душа така тривожна й чула* / «Вікно у ніч», с. 185/);

г) *сорому* (*І бритвою гуляє по душі Ганебне слово: крала! крала! крала!* / «Крала сіно вдова», с. 76/).

Деякі контексти репрезентують удалий звукопис, порівняймо: *Нащо марно марити / Про минулі дні? / А душі розхмарити / Я не можу ні* («Дум гаряче олово», с. 46); *А по схилах видзвонюють коси, / І достигло співають жита. / Не співають, а душу неволять...* («Заповною анкету. Графа 5. Соціальне походження», с. 122).

У межах третього прагматико-значенневого комплексу окремо виділимо такий феномен, як **ДУША — інтровертивний засіб поглинання емоцій**. Простежуємо увиразнення ментальних рис *терплячих, стриманих, легковірних* українців, порівняймо: *замкнувши душі на дубові двері* («Старий дресирувальник», с. 47); *Ми ж усі народжені любити, / Вірити душі, а не словам* («Друзі, друзі, скаржитись не гоже», с. 85); *І душу вчу: не кожному оголюйся, хоч навіть час, хоч сам Господь велить* («З досвіду», с. 416).

4. **ДУША як вияв фізичного стану особи**. Репрезентуємо яскраві ілюстрації: *І часом душу з перевтоми хвору, / Я вже шпурнув би в чорну пустоту* («Триптих висоти», с. 307); *Та ще душа пригне нас до землі* («Високе літо», с. 381);

5. **ДУША як вияв характеру людини та спосіб її репрезентації**, порівняймо: *душа* у нього *непростацька* («Твого обличчя ніжний обрис», с. 74); з *душею* *хворого поета* («Відповідь /3 Сергія Єсеніна, 1924», с. 44); *непрактична в юності душа* («Студентське», с. 37); *лиш де твоя білесенька душа?* («І мертвим, і живим, і ненародженим», с. 98). Елементом негативного оцінювання морально-етичного ества особи є образ *напнутих на душі масок* («День людей», с. 190).

6. **ДУША як вияв людської діяльності, зокрема й мисленнєво-мовленнєвої**, наприклад: *А як прийдеться — душі в шинелі* («Заповнюю анкету. Графа 6. Відношення до військової служби», с. 123); *І горіли дуби столітні, і ховалося в душу тіло* (про війну. — В. П.); *Душа мені товкмачила уперто: вовків боятись — не ходити в ліс* («Вовків боятись — не ходити в ліс», с. 56); *А може, наклеп душі нам окутав?* («Крала сіно вдова», с. 75); *Ніби й справді життя пропивали, хоч боліли душа і тіло* («Зі студентського щоденника», с. 199); *Що ж ти, синку, душу погубив? — поглядом старенька докторяла* («Солдатська правда», с. 285); *І думаю: скільки придумано зброї, аби мою душу загнати в окоп* («Конотоп», с. 342); *Економлять енергію душі* («Енергія», с. 392).

7. **ДУША як субстанція поза тілом**. За християнськими уявленнями, усе живе повинно мати не тільки тіло, але й душу. Та в поетичному світі митця існування тіла без душі цілком реальне. Так, планету Марс митець бачить з *тілом і без душі* («Кінець Марса», с. 111). По-своєму активізує і прецедентний вислів *мертві душі* (М. Гоголь): *Я знаю, / Що мертві душі страшні у живих тілах* («Життя», с. 128).

На відміну від християнських уявлень, у поетичному світі П. Скунця душа таки смертна: *душею ти загинув, Митре* («Лист із 1968 року», с. 211).

Інколи на своєрідній вербалізації концепта *ДУША* моделюються жартівливо-іронічні контексти, хоча для серйозної лірики П. Скунця це загалом не характерно. Так, ліричний герой ніби жартома не проти купити собі душу, порівняймо: *На ці гроші я*

б **душу** купив, що не вмiє нічого втрачати («4 копійки /Майже жарт»/, с. 80) або попросити її: *О Петефі, вділи мені **душі!*** («Петефі», с. 310).

А персонафіковані неістоти в художній уяві автора можуть, як виявляється, мати навіть дві душі: *мене тривожити ти, **дводушна** ноче* («Вікно у ніч», с. 186). Тут маємо приклад індивідуального переосмислення, адже за давніми міфологічними уявленнями, «дводушниками» вважали відьом, вовкулаків, упирів. Зокрема, у психологічній та філософській літературі поширені відомості про роздвоєння душі, але тільки в П. Скунця вербалізовано поняття «половина душі»: *і знов роздвоєння душі, **І півдуші** украли тіні* («Відступ до себе», с. 221).

І справжньою знахідкою автора, як видається, є поетизм «замінник душі»: *Ми придумали все: тягачі, самоскиди... / Не придумали тільки **замінник душі*** («Перехресні октави», с. 156).

8. **ДУША** як окреслення процесів народження чи смерті, наприклад: *пустили **душу** напропале* («Мене придумала війна», с. 390); *загнавши **душу** безпритульну / В моє ще праведне тільки* («Мене придумала війна», с. 390); *людина вбила **душевну** муку* («Самогубство», с. 82).

9. **ДУША** природи, що важливо для розуміння натурфілософії українців. Ще, напевно, з язичницьких часів наші предки вірили, що природа теж має душу. Вербалізовано зазначену думку і в П. Скунця: *Душу людини й **душу природи** / Здатен убити застрашній мрець* («Тиша. Гори. Я.» с. 95); *Он сувора північ кличе — даймо їй своє обличчя / І вдихнім у неї **душу*** («Міжгірський мотив», с. 387).

10. **ДУША** птахів. На відміну від словникового значення і традиційного уявлення, поет наділяє душею і хижих птахів. Так, у яструба *душа* темна, як могила («В яструба і крила...», с. 39).

11. **ДУША** як компонент філософських рефлексій та узагальнень: *Наук багато в світі є, / Лише **душа** не вивчена...* («Над Ужем тихим, лагідним...», с. 39); *А **душу** здати ворогу — не смій* («Розстріляна балада», с. 274); *Той, хто в **душу** пускає царя, видно / Жив без царя в голові* («Земля химер», с. 421).

Отже, *ДУША* в ліриці П. Скунця наповнена системою логічних субстанційних смислів, містить великий оцінний та інформативний потенціал, відтворює неохопну складність психічного світу людини, синтезуючи стереотипи національної культури й мовновиражальну та світоглядну неординарність поета. Однак аналіз повторюваних мовних засобів та концепту *ДУША* через множинність психологічних станів не дає достатньо підстав віднести автора лише до інтровертивної лінгвопсихоакцентуації.

Висновки до розділу IV

Закарпаття — це територія, де збереглася унікальна етноментальність. До 1945 року тут писали «язичієм», діалектна різноманітність зберігається й тепер. Тексти Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунца — благодатне джерело фіксації культурно-історичної пам'яті закарпатських українців. Занурення в духовний простір, проникнення в психолінгвальні глибини світобачення, чутливе сприйняття побутової сфери, — усе це єднає митців зі своїм народом, але водночас є виявом індивідуальної картини світу кожного з них.

Акцентуованість вплинула на естетичне втілення авторських ідей, посилюючи культурологічний та етнопсихологічний струмінь. До прикладу, стилізація мовлення під село, до якої підсвідомо вдаються епілептоїди, дали змогу Ф. Потушняку поособливому, чуттєво, вербалізувати концепт *ХАТА*, актуалізувати «демонічну» лексику, зануритися в сільську народну психологію, витончено відтворити звичаї та вірування земляків. Виразно трагічні мотиви, могильні асоціації, «похмура» модель села, лексика на позначення смерті, неприємного запаху, темноти, портретування позитивних персонажів у непривабливому світлі, надмір розділових знаків, добре структуроване мовлення — усе це є ознаками “темних” текстів, які психологи пов'язують з *прихованою епілептоїдною акцентуацією*. Меншою мірою виявлено й ознаки *інтровертивності*, що репрезентовано ахроматичними кольорами, обмеженим простором, спрямованістю уваги на внутрішнє єство персонажа.

У текстах І. Чендея виявлено ознаки імпліцитної *депресивної* лінгвопсихоакцентуації, що вербалізується через актуалізацію відчуття самотності, репрезентацію мотивів хвороби й смерті, омовлення бажання персонажів про когось турбуватися, зображення подій, що відбуваються в холодну пору року. Спорадично трапляються й ознаки інтовертивності (стриманість навіть у дітей, актуалізація комунікативної тактики персонажів переводити розмову в інше русло).

Визначити емоційно-сміслову домінанту у мовленні А. Скунця складно через наявність акцентуаторів різних типів. Це свідчить про те, що багатогранний світ елітарної МО не завжди піддається декодуванню. Широку амплітуду концептуальних значень лексеми *душа* гіпотетично пов'язуємо з ознаками *інтровертності*; омовлення смутку, печалі, безнадії, назва збірки «Один» — з вербалізацією *депресії*; критично-іронічне осмислення дійсності — з *епілептоїдністю*; номінації *світ, вічність, планети, володар, всесвіт, вік, я, над «Я»* — з *параноїдністю*; гіперболізація зображуваного світу — з *істероїдністю*. Можливо, для більш точної характеристики лінгвопсихоакцентуації П. Скунця необхідно дослідити весь художній простір його творів.

У цьому дослідженні виокремлено *лінгвопсихоакцентуацію* як новий напрям сучасної української психолінгвістики, що є виявом інноваційних тенденцій на тлі тягlosti вітчизняної традиції і досягнень зарубіжної лінгвістичної теорії. Доведено, що цей напрям має в національній науці власні (1) історію формування і становлення, (2) методологію, (3) метамову, (4) поступово вироблену теорію, що проектується на (5) відповідну національну дискурсивну практику.

У роботі презентовано й узагальнено раніше не популяризовані психолінгвістичні ідеї класиків української філології, зокрема постулати теорії психологічного розуміння природи мови, норми і патології, що фіксуються в мовленні; систематизовано відомості про роль свідомості та підсвідомості в процесі продукування текстів, а також про вплив фантазії на індивідуальну творчість. Показано, що з 20–30 рр. ХХ ст. психоаналіз став перспективним методом передусім у літературознавстві, натомість власне мовний аспект цього аналізу не був актуалізований. Із другої половини ХХ ст. на тлі глобалізації мовних процесів було виокремлено вчення про психологічну акцентуацію, що поступово розроблялося в сучасному вітчизняному та зарубіжному мовознавстві в міждисциплінарній парадигмі. Простежено, що психоакцентуація первинно розглядалася як дослідницький *метод*, який був започаткований у медицині з метою виявлення акцентуєваних рис особистостей. Тому й сьогодні метод психоакцентуації залучають для вияву гіпертрофованих рис характеру, визначення дисгармонійного розвитку особистості, її девіантної поведінки, патологічних рис характеру і психопатії. Згодом цей метод трансформувалася в узагальнене гуманітарне *вчення*, що розвивалося в межах психології, педагогіки, соціології та філології зокрема. Концептуальні положення психологів та психіатрів стали підґрунтям сучасних розвідок *літературознавчого* й *мовознавчого* спрямування. Учення про психоакцентуацію знайшло розвиток передусім у

зарубіжному мовознавстві, а в українському — дослідження проєктувалися лише на аналіз англomовного дискурсу. До сьогодні психоакцентуаційний аналіз не здійснювався на українськомовному матеріалі, і назване вчення не мало належного розвитку, не претендуючи на статус самостійного наукового напрямку.

Теорія лінгвопсихоакцентуації в цьому дослідженні має поняттєво-термінологічне забезпечення. Визначено, що до *ядро-вої зони* метамови лінгвопсихоакцентуації належать такі стрижневі терміни, як *акцентуант*, *акцентуїзованість*, *декодування*, *лінгвопсихоакцентуація*, *психолінгвоперсона*, *психологічний концепт*, *психобіографія*, *мовно-психологічна картина світу*; номінації на позначення типів лінгвопсихоакцентуації — *демонстративна / істероїдна*, *застрагла / параноїдна*, *епілептоїдна / збудлива*, *емотивна*, *нарцисична*, *депресивна*, *гіпертимна*, *астенічна*, *дистимна*, *конформна*, *лабільна*, *психастенічна*, *сенситивна*, *циклоїдна*, *шизоїдна*. *Периферійна зона* представлена поширеними термінами сучасного мовознавства, що потребують уточнення з огляду на методологічні засади теорії лінгвопсихоакцентуації, визначення яких запропоновано в роботі, це насамперед такі терміни, як *текст*, *ідіолект* та *ідіостиль*. Крім того, пропонуємо виокремити як самостійний напрям *психолінгвістичну ономастику*, завдання якої — вивчення своєрідності лінгвопсихоакцентуації, що виявляється під час авторського моделювання власних назв у текстовому просторі творів, що було продемонстровано в дослідженні. Констатуємо наявність теорії *психолінгвістичних основ тексту*, завдання якої — визначати ознаки *патологічного тексту*, урахувати *особливості аперцепції*, інтерпретувати *варіативність тексту* тощо.

Унаслідок аналізу сучасного зарубіжного та українського досвіду, було з'ясовано, що методика лінгвопсихоакцентуації базується на системі прийомів, зокрема: (1) виокремлення емоційно-сміслової домінанти тексту та (2) її маркерів, мовних акцентуаторів (/а/ ключових слів і слів-фаворитів, що характеризують задум тексту, /б/ предикатів до актуалізованих у тек-

сті об'єктів ментального та реального світу, /в/ онімної лексики, насамперед ідеться і про моделювання заголовків тексту, обрання псевдонімів та ін.; /г/ вербальних предикторів, що виявляються і за допомогою комп'ютерної психолінгвістичної системи ВААЛ); (3) визначення специфіки особистісної зумовленості семантичних трансформацій, що виникають у процесі перекладу та літературного переказування художнього тексту, тобто виявлення вторинної емоційно-сислової домінанти; (4) моделювання шкали ціннісних домінант особистості; (5) побудова фразеосемантичних чи лексико-семантичних полів різних видів психологічної акцентуації, зокрема моделювання мікрополів фразем на позначення позитивних і негативних рис акцентуантів чи мікрополів фразем на позначення нормативної та ненормативної поведінки особи та ін.; (6) з'ясування мовної дифузності, що відбувається в межах виокремлених фразеосемантичних чи лексико-семантичних полів; (7) реконструкція МО з урахуванням її психобіографії; (8) описування мовно-психологічної картини світу, що виявляється в тексті чи дискурсі окремого митця; (9) визначення своєрідності вербалізації важливих концептів, зокрема й психологічних; (10) реконструкція моделі світу, що послужила основою породження тексту (своєрідні /а/ орфографія, пунктуація, /б/ лексичні й граматичні форми, /в/ синтаксис і /г/ текстова структура загалом); (11) вербальна презентація авторської свідомості в тексті; (12) експеримент, що спроектований на аналіз висловлювань-оцінок піддослідних /читачів/ щодо характеру їхніх індивідуальних уподобань як реакцій на прочитані художні тексти та ін.

Продемонстровано, що лінгвопсихоакцентуація тісно пов'язана з формуванням ідіолекту й ідіюстилю — опорними поняттями МО. Продуцент тексту не завжди усвідомлює, чому обирає ту чи ту лексему, чому буде фрази за схожими зразками, чому текстові мотиви повторюються від твору до твору в різних варіаціях, різному емоційному полі. Акцентуйованість МО діагностується через надмір певних лексем, схожих моделей динамічних емо-

ційних станів, незвичної взаємодії одиниць різних мовних рівнів. Емоційно-сміслова домінанта тексту нерідко стає базою для ідентифікації стильової манери автора. Лесею Українку справедливо називають великою мрійницею (схильність до вигадок і фантазування притаманна демонстративній лінгвопсихоакцентуації), а М. Коцюбинського — великим сонцепоклонником (надмір світла й преклоніння перед природою — ознака застряглої лінгвопсихоакцентуації). В основі кожного ідіолекту й ідіостилю — інформаційна структура свідомості. Простежено, що в текстах акцентуєваних МО лексеми можуть виходити за межі усталених лексикографічних дефініцій і детермінувати ширші функціонально-семантичні можливості, які реалізуються у відповідних контекстах, що й дало можливість виявити акорд суму й самотності (депресивна акцентуєваність) в О. Кобилянської, філософію плачу (емотивність) у Т. Шевченка, багатовалентність сміху (гіпертимність) у В. Винниченка.

Здійснений аналіз показав, що тип лінгвопсихоакцентуації визначається на основі врахування системи екстра- та інтралінгвальних чинників. Наголосімо, що до актуалізованих естралінгвальних чинників належать насамперед етногенофонд, умови виховання та соціальне оточення: насильницька відірваність від України й неможливість боротися за свою націю нічим, окрім Слова, посилюють у Т. Шевченка «плаксиву» емотивність та різкувату афективно-екзальтовану акцентуєваність; неможливість отримати бажану освіту, незадоволеність буттям поглиблюють в О. Кобилянської схильність до депресії, а принижене почуття власної гідності та протест проти гендерної нерівності викликає в душі письменниці ще й нарцисизм; сприятливі для повноцінного розвитку умови дали змогу Лесі Українці (демонстративному акцентуанту) розвивати свої численні таланти та лінгвістичні здібності, реалізовувати мрії про подорожі; вимушена багатолітня еміграція, щире вболівання за рідну мову й світогляд священника загострюють застряглу акцентуєваність І. Огієнка, який підніс мову й віру до надцінних ідей. Інтралінгвальні чинники, зро-

зуміло, закодовані у відповідних текстових категоріях (тематиці, сюжетах, мотивах, образах), своєрідності вербалізації ключових концептів, добору певних засобів усіх рівнів мовної системи, орнаменталіки, які реалізує лінгвоперсона під час моделювання авторської текстової тканини. Психолінгвістичними параметрами акцентуваної МО є також особливості її світогляду і світовідчуття, психологічної біографії, характерні фонові знання, своєрідність вияву емоцій, нетрадиційне бачення довкілля, індивідуальна лінгвокреативність, що виявляється і в актуалізації слів-фаворитів, моделюванні улюблених тропів і фігур, мовленнєвій тональності, обранні відповідних комунікативних стратегій і тактик, вербалізації невербальних засобів. Акцентуваність послідовно віддзеркалюється в мовній поведінці, мовній свідомості лінгвоперсона й залежить від комунікативної, мовної, культурної й інших видів компетенцій (спроможності) мовця, має переконливу фіксацію в тексті як вищій формі відповідної самореалізації індивіда, особливо коли йдеться про тексти вишуканих МО.

Показано, що феномен акцентуваної МО потребує персоніфікованого аналізу: дослідницьку увагу сконцентровано на зразках дискурсивної практики десяти українських письменників — Т. Шевченка, П. Куліша, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Винниченка, І. Огієнка, Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунця. Обрані митці належать до національної еліти. Вони проєктували свої зусилля на розвиток української мови, зокрема через художнє мовлення, епістолярну спадщину, спогади, щоденниковий дискурс, зберігаючи й оновлюючи національні традиції і в часи української державності, і в часи її бездержав'я, ренесансів і репресій, здійснюючи свою діяльність і в Україні, і поза її межами.

У дослідженні запропоновано зразок **комплексного** аналізу типу лінгвопсихоакцентуації однієї МО (Лесі Українки) (другий розділ), здійснений із залученням фактів психобіографії (спогади про Лесю Українку та її родовід, письменницькі інтимізова-

ні одкровення, викладені в листах поетеси) та широкого простору її текстів (проза, поезія, драма, листи), що дало змогу глибше зрозуміти успадковану акцентуїзованість письменниці, зафіксувати вияв поведінкових рис ще в дитячому віці. З'ясування умов формування характеру поетеси, аналіз персонажного дискурсу, символіки її псевдоніма, характерних рис ідіолекту та ідіостилю в комплексі дали змогу встановити демонстративний тип лінгвопсихоакцентуації Лесі Українки.

Для презентації вияву різних типів лінгвопсихоакцентуації продемонстровано можливість **фрагментарного** аналізу, що здійснюється на основі актуалізації частини творчого доробку тієї чи тієї МО: його було спроектовано на низку інших, названих вище, знакових МО української лінгвокультури (третій розділ). Усіх митців, чий тексти стали матеріалом лінгвопсихоакцентуації, єднає потужна інтелектуальна культура, висока лінгвокреативна діяльність, однак кожен із названих вишуканих лінгвоперсон не виходив за межі власного характеру й індивідуальної психології, своєрідно їх вербалізуючи й одночасно омовлюючи універсальні психологічні риси української нації. Чітко окреслено ознаки демонстративної лінгвопсихоакцентуації (П. Куліш), гіпертимної (В. Винниченко), застряглої (І. Огієнко); афективно-екзальтованої та емотивної (Т. Шевченко); застряглої та депресивної (М. Коцюбинський), депресивної та нарцисичної (О. Кобилянська). Показано, що в окремих випадках тип лінгвопсихоакцентуації виявляється однозначно, однак виокремлено й гібридні типи, що поєднують у собі ознаки кількох психотипів.

Для демонстрації того, що на мовну картину світу акцентуїрованої особистості може накладатися регіональна картина світу, обрано тексти закарпатських митців Ф. Потушняка, І. Чендея, П. Скунця (четвертий розділ). Показано, що авторське моделювання етнокультурних концептів, вербалізація чинників своєрідної лінгвокультури вплинули на особливості емоційно-сислової домінанти в текстах цих письменників, що потребувало відповідного декодування. Зокрема простежено специфіку вербалізації за-

карпатських звичаїв, переказів, міфонімів, «демонічної» лексики, вузьколокальних діалектизмів, що омовлюють елементи сільської реальності: зазначене й характеризує особливість епілептоїдної лінгвопсихоакцентуації Ф. Потушняка. Закарпатські топоніми презентують місця усамітнення ліричного героя з інтровертивними рисами (П. Скунець). Представники персонажного дискурсу мають закарпатські прізвиська, об'єднані малою батьківщиною, світоглядом, притаманним продуцентам з депресивною акцентуованістю (І. Чендей).

Отже, власне на основі сформованих методологічних принципів, виробленої методики, метамови, актуалізації відповідних параметрів, авторських дослідницьких алгоритмів і **встановлено типи лінгвоакцентуації** досліджуваних МО, простежено взаємозв'язок лінгвопсихоакцентуації з особливостями художнього стилю загалом та ідіостилу, ідіолекту кожного митця зокрема. Крім того, у роботі доповнено класифікації К. Леонгарда та А. Личка щодо виокремлення психотипів акцентуованих осіб (додано нарцисичний тип) та критично презентовано теорію В. Беляніна щодо виокремлених ним типів художніх текстів, яку вперше спроектовано й на его-тексти.

Наголосімо, що це дослідження виконане на засадах *націєцентризму* та *лінгвопатріотизму*. Доведено, що виокремлення типів лінгвопсихоакцентуації, здійснене в процесі аналізу відповідних текстів і дискурсу, співвідноситься з урахуванням своєрідності вербалізації національної культури: омовлення звичаїв, традицій, національного ономастикону.

Учення про лінгвопсихоакцентуацію має широку дослідницьку *перспективу*: потенціал щодо розширення класифікаційних типів лінгвопсихоакцентуації, насамперед виокремлення системи їхніх гібридних підтипів; опис класифікації психотипів може здійснюватися у двох або й більшій кількості векторів. З огляду на постулати теорії лінгвопсихоакцентуації, можлива й оновлена класифікація текстів, що породжена акцентуованими особистостями різних психотипів. Убачаємо необхідність створення психолінг-

вістичних термінологійних словників, де б фіксувалася і метамова лінгвопсихоакцентуації; потребує розширення і система методів дослідження лінгвопсихоакцентуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: моногр. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Агеєва В. Поетеса зламу століть: творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 1999. 264 с.
3. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза. Київ: Вид-во Ін-ту літ-ри імені Т. Г. Шевченка НАН України, 1994. 159 с.
4. Агібалова Т. М. Власні назви як інтелектуальні орієнтири в мовній картині світу Лесі Українки (на матеріалі драматичних поем 1896–1906 рр.). *Вісник Запорізького нац. ун-ту: Філологічні науки*. 2012. № 1. С. 11–14.
5. Адельгейм Є. Естетичний трактат Івана Франка і проблеми психології творчості. Франко І. *Із секретів поетичної творчості*. Київ: Рад. письменник, 1969. С. 3–62.
6. Акімова Н. Проблема розуміння тексту в сучасній психолінгвістиці. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2012. Вип. 30. С. 104–106.
7. Алексеева Л. М. Методика обучения письменному переводу специального текста. *Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология*. 2010. № 2 (8). С. 77–84. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodika-obucheniya-pismennomu-perevodu-spetsialnogo-teksta> (дата обращения: 25.12.2021).
8. Аристотель. Поэтика. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / перев. и ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. С. 645–681.
9. Аркушин Г. Л. Поліські топоніми в листах Лесі Українки та сучасна проблема їх написання. *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр.* Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4. Кн. 2. С. 299–306.
10. Архангельська А. М. Чоловік у слов'янських мовах: моногр. Рівне: РІС КСУ, 2007. 448 с.

11. Астафурова Т. Н., Олянич А. В. Лингводидактика в высшей школе (неязыковой вуз): моногр. ГОУ ВПО «Волгоградский гос. ун-т». Волгоград: Изд-во ВолГУ. 2009. 552 с.
12. Бабота Л. Доробок Федора Потушняка в часописі «Літературна Неділя» та в журналі «Зоря-Најна». *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка*: матеріали міжнародної наукової конференції, присв. 100-річчю від дня народж. видатного українського письменника і вченого (Ужгород, 15–16 квітня 2010 р.). Ужгород, 2010. С. 120–129.
13. Балабуха Н. Казки Лесі Українки в контексті жанрового дискурсу. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Т. 2. Луцьк: Вид-во «Волин. обл. друк.», 2006. С. 246–261.
14. Балей С. З психології творчості Шевченка. Балей С. *Зібр. творів*: у 5 т. Львів-Одеса: ІФЛІС ЛФС «Cogito», 2002. Т. 1. С. 174–210.
15. Балла Е. Психологізм та ліризм: прийоми кореляції (на прикладі новели Івана Чендея «Син»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. С. 26–30.
16. Бардіна Н. В. Англійські антропоніми в психолінгвістичному епістемологічному просторі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2016. № 7. С. 13–18.
17. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания. Одесса: Астропринт. 1997. 272 с.
18. Барт Р. Смерть автора. Барт Р. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс, 1994. С. 384–391.
19. Барчан В. Повість Ф. Потушняка «Совість»: аспекти індивідуального стилю. *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2011. Вип. 25. С. 96–100.
20. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности. Бахтин М. М. *Собр. соч.*: в 7 т. Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов. Москва: Русские словари; Языки славянской культуры, 2003. С. 69–263.

21. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова: моногр. Львів: Вид-во «ПАІС», 2014. 288 с.
22. Башкатова Ю. Символические признаки соматических концептов. *Сибирский филологический журнал*. 2014. № 2. С. 239–246.
23. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород: [б. в.], 1995. 120 с.
24. Белянин В. Введение в психиатрическое литературоведение. *Specimina Philologiae Slavicae*. Munchen: Verlag Otto Sagner, 1996. Band 107. 298 с.
25. Белянин В. Воспоминания о Юрии Александровиче Сорокине. *Вопросы психолингвистики*. Москва, 2021. № 2(48). С. 20–27.
26. Белянин В. Психолингвистическая типология художественных текстов по эмоционально-смысловой доминанте: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / МГУ им. М. Ломоносова. Москва, 1992. 34 с.
27. Белянин В. Психолингвистические предикторы акцентуированных черт личности: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Калуж. гос. педагог. ун-т им. К. Э. Циолковского. Ростов-на-Дону, 2008. 23 с.
28. Белянин В. Экспериментальное исследование психолингвистических закономерностей смыслового восприятия текста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Ин-т языкознания АН СССР. Москва, 1983. 20 с.
29. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики. (Модели мира в литературе). Москва: Тривола, 2000. 248 с. URL: http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/3_0476-259.shtml (дата обращения: 11.07.2022).
30. Белянин В. П. Психолингвистика: учебник / гл. ред. Д. И. Фельдштейн. Москва: Флинта, 2003. 232 с.
31. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста. Москва: Изд-во Москов. ун-та, 1988. 123 с.
32. Белянин В. П. Субъективный тезаурус художественного текста. *Тезисы XV Международной научной конференции «со-*

- временные проблемы лексикографии». Лаборатория лексикографических исследований кафедры русистики Варшавского университета (Варшава, 20–21 мая 2021 г.). Варшава, 2021. С. 17–18.*
33. Берта Е. Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах. *Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту*. Серія: Філологія. Том 20. №2. 2017. С. 54–62.
  34. Бехта І. А. Художньо-естетичні концепти англomовного літературно-художнього твору модернізму. *Вісник Сумського держ. ун-ту*. Серія Філологія. 2007. № 1. Том I. С. 117–122.
  35. Vetko I. Реализация трансцендентальной функции в контексте художественного произведения (на примере повести Николая Гоголя Шинель). *Slavia Orientalis*. 2018. Vol. LXVII/ No 3. С. 445–459.
  36. Биби́к С. П. Термінологічний апарат сучасної лінгвостилістики в дзеркалі видання «Записки з українського мовознавства». *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26. Т. 2. С. 11 – 18.
  37. Бідюк О. Новітня методологія дослідження художнього тексту: прикладні аспекти психоаналізу. *Питання літературознавства: наук. зб. / редкол.: О. В. Червінська та ін. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 74. С. 309–316.*
  38. Біжко І. А. Принципи відбору спеціальних текстів для навчання інформативного читання англomовної фінансової літератури. *Педагогіка, психологія і соціологія*. Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2011. Вип. 10 (193). URL: file:///C:/Users/ПК/Desktop/bizhko.pdf (дата звернення 20.01.2022).
  39. Білецький О. Антична драма Лесі Українки («Кассандра»). Білецький О. *Вибрані праці: у 2 т.* Київ: Наукова думка, 1996. Т. 2. С. 356–389.
  40. Білик І. Перегляд літературних новин. Матеріали до вивчення історії української літератури: посібник для філол. факультетів університетів і педагогічних інститутів / упоряд. М. П. Комишанченко: у 5 т. Київ: Радянська школа, 1960. Т. 3. Література другої пол. ХІХ ст. С. 235–238.

41. Богдан С., Тарасюк Т. Лексичний регулятив *дім* в епістолярних текстах Лесі Українки й посланнях Андрея Шептицького. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 2021. 56. Article 2168. URL: <https://doi.org/10.11649/sfps.2168> (дата звернення: 29.03.2021).
42. Богдан С. Регулятив *гроші* в епістолярних текстах Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. / редкол.: С. К. Богдан (гол. ред.) та ін. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. Вип. 6. С. 33–53.
43. Богданова І. Є. Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20–40 років XIX століття: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. педагог. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 18 с.
44. Богданова І. Є. Стилістика художнього простору у творчості харківських поетів-романтиків 20–40 років XIX століття: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. педагог. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2002. 183 с.
45. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1963, Т. 2. 391 с.
46. Бойко В. В. Етнічний і національний дискурс творчості Івана Чендея: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ. 2017. 22 с.
47. Бойко В., Давиденко Л. Конверсійні процеси в ідіолекті Тараса Шевченка. *Література та культура Полісся*. Серія: Філологічні науки. 2013. Вип. 74. С. 224–230.
48. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуєваних мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2002. 19 с.
49. Bot L., Krasovska O. Директивні мовленнєві акти сімейного спілкування (на матеріалі творів В. Лиса «Соло для Соломії», «Століття Якова»). *Heteroglossia — studia-kulturoznawczofilologiczne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, 2021. С. 105–118.

50. Бублейник Л. В. Слово в українській поезії: навч. посібник із спецкурсу. Луцьк: ВІЕМ, 2012. 312 с.
51. Булаховський Л. А. Александр Афанасьевич Потебня (к 60-летию со дня смерти). Киев: Изд-во Киев. ун-та, 1952. 46 с.
52. Булаховський Л. А. Лингвистическое наследство А. А. Потебни. *Русский язык в школе*, 1952. № 2. С. 72–81.
53. Булаховський Л. А. Лінгвостилістика. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. С. 85–86.
54. Булаховський Л. А. Мовознавство й психологія. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. С. 138–139.
55. Булаховський Л. А. О. О. Потебня – видатний лінгвіст (1835–1891). *Мовознавство*. 1953. Т. 2. С. 5–18.
56. Булаховський Л. А. О. О. Потебня, великий мовознавець нашої Батьківщини (до 60-річчя з дня смерті). *Українська мова в школі*. 1951. № 5. С. 7–15.
57. Булаховський Л. А. Проблема розвитку в естетичному напрямі: словесні «повстання» письменників. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. С. 446–470.
58. Булаховський Л. А. Проф. О. О. Потебня (промова на засіданні Відділу суспільних наук АН УРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження О. О. Потебні). *Мовознавство*. 1961. Т. 16. С. 100–104.
59. Булаховський Л. А. Соціальний момент у дитячій мові. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. С. 295–296.
60. Булаховський Л. А. Уваги до мовлення жінок. Булаховський Л. А. *Вибрані пр.*: у 5 т. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1: Загальне мовознавство. С. 293–294.
61. Булаховський Л. А. Числительные. Булаховський Л. А. Курс русского литературного языка (Исторический комментарий): в 2 т. Киев: Радян. школа, 1953. Т. 2. С. 181–290.

62. Валиулина В. Р. Особенности речевой деятельности студентов с разными акцентуациями характера. *Полилингвильность и транскультурные практики*. 2009. № 2. С. 110–114.
63. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми у творах Івана Чендея. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. С. 204–207.
64. Великоредчанина М. А. Психолінгвістическіе аспекты характеристики конформной акцентуации: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. областной ун-т Москва, 2009. 23 с.
65. Вербицька Л. Рання лірика Івана Франка як натурфілософія романтичного ідеалізму. *Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія: Філологічні науки. Київ. 2016. Вип. 245. С. 216–224.
66. Виноградов В. В. Проблемы авторства и теория стилей. Москва: Гос. из-во худ. лит., 1961. 615 с.
67. Винокур Г. О. О языке художественной литературы: учеб. пособие для філол. спец. вузов / сост. Т. Г. Винокур; предисл. В. П. Григорьева. Москва: Высшая школа, 1991. 443 с.
68. Вікул М. П. Зауваження до Вернерової термінології комплексних сполук. *Зб. математично-природописно-лікарської секції НТШ*. Львів: Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1930. Т. XXVIII–XXIX. С. 247–252.
69. Вокарина С. Ф. Психологические особенности профессионально обусловленных акцентуаций черт характера педагога: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Казан. гос. технический ун-т им. А. Н. Туполева. Казань, 2002. 20 с.
70. Волков В. В. Введение в психолінгвістику: пособие по спецкурсу. Ужгород: Ужгород. гос. ун-т, 1994. 204 с.
71. Волчанська Г. Вставні конструкції у малій прозі Володимира Винниченка. Наукові записки Кіровоградського держав-

- ного педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка. Серія «Філологічні науки». Кіровоград. 2005. Вип. 62. С. 204–209.
72. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
73. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языке знаний. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72. URL: <http://lincon.narod.ru/lingvocult.htm> (дата обращения 09.04.2022).
74. Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ: Наукова думка, 1996. 704 с.
75. Вороніна Ю. Концепт «чоловік» у творчості Л. Денисенко (на матеріалі ідіолектних порівнянь). *Наукові праці Кам'янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2013. Вип. 34. С. 62–66.
76. Выготский Л. Мышление и речь. Выготский Л. *Избранные психологические исследования*. Москва: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1956. 520 с.
77. Галкина Т. Г. Психолингвистическое обоснование методологии исследования образов авторского сознания в художественном тексте (на материале прозы В. В. Набокова): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Омский гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского. Барнаул, 2008. 19 с.
78. Гальперин И. О понятии «текст». *Вопросы языкознания*. 1974. № 6. С. 68–78.
79. Ганнушкин П. Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика. Ганнушкин П. Б. *Избранные труды*. Москва: Медицина, 1964. С. 116–252.
80. Ганнушкин П. Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях. *Психология эмоций. Тексты* / под ред. В. К. Вилюнас, Ю. Б. Гиппенрейтер. Москва: Изд-во МГУ, 1984. С. 252–279. URL: <https://www.psychology.ru/library/00015.shtml> (дата обращения: 15.03.2022).
81. Гарбовский Н., Костикова О. «Крутые галсы» российского переводоведения. *Przegląd Rusycystyczny*. Katowice: изд-во

- Polskie Towarzystwo Rusycystyczne (Katowice, Poland), 2021. № 2 (174). С. 9–25.
82. Генералюк Л. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю. *Слово і Час*. 2012. № 5. С. 3–19.
83. Гиль О. Речевые проявления личности в устном рассказе нарративного типа: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. лингв. ун-т. Москва, 2000. 271 с.
84. Гладка Н. В. Нарцисизм на межі між літературознавством і психологією. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 11 (198). Ч. II. С. 25–30.
85. Гозенпуд А. Поетичний театр. Київ: Мистецтво, 1947. 302 с.
86. Голобородько К. Концепт ДУША в структурі духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олеся). *Південний архів: зб. наук. праць. Філологічні науки*. Херсон, 2002. Вип. XIV. С. 336–341.
87. Голобородько К. Природа і мова в науковому осмисленні О. О. Потебні. *Культура слова*. 2015. Вип. 2 (83). С. 21–25.
88. Головай І. Маловідома поетична спадщина Івана Огієнка. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-in/irbis_nbuv/cgiirbis (дата звернення: 20.03.2017).
89. Головій О. Неперервність естетико-стильової традиції реалізму / натуралізму в українській модерній прозі (на матеріалі белетристики Лесі Українки). *Леся Українка і сучасність: зб. наук. праць*. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. Т. 6. С. 29–45.
90. Голомб Л. Іван Чендей про закарпатоукраїнську прозу 20–30-х рр. ХХ ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 17–19.
91. Голомб Л. Поетична творчість Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2001. 98 с.
92. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен. *Studia linguistica: зб. наук. праць КНУ ім. Тараса Шев-*

- ченка. Вип. 1. Київ: Видав.-полігр. центр «Київський університет», 2008. С. 25–32.
93. Горбач А.-Г. Таки не забутий письменник. *Сучасність*. Мюнхен: Українське товариство закордонних студій. 1969. № 5. С. 115–117.
94. Грабович Г. Шевченко як міфотворець / пер. з англ. С. Павличко. Київ: Радян. письменник, 1991. 210 с.
95. Григорьев В. Грамматика идиостиля: В. Хлебников. Москва: Наука, 1983. 223 с.
96. Григорьев В., Ковтунова И., Ревзина О. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: Общие вопросы. Звуковая организация текста / отв. ред. В. П. Григорьев; АН СССР, Ин-т рус. яз. Москва: Наука, 1990. 300 с.
97. Гриценко П. Ю. Ідіолект і текст. *Лінгвостилістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка*: зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народж. проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. В. Г. Склярєнко. Київ, 2007. С. 16–43.
98. Грицюта М. С. Михайло Коцюбинський у слов'янській літературі / Акад. наук України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, 1964. 119 с.
99. Губко О. Психологія українського народу: наук. досл.: у 2-х кн. Кн.1: Психологічний склад праукраїнської народності. 3-є вид. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2015. 504 с.
100. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с.
101. Гундорова Т. Кобилянська — Довженко: навколо «Землі», або різниця аналогій. *Слово і Час*. 1997. № 11–12. С. 57–62.
102. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Київ: Вид-во «Часопис “Критика”», 2009. 447 с.
103. Гурьянычева О. Ю. Фразеосемантическое поле гипертимной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. обл. ун-т. Москва, 2006. 27 с.

104. Данте Алигьери. Божественная Комедия / пер. с итал. М. Лозинского / вступ. ст. К. Державина. Москва: Правда, 1982. 640 с.
105. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989. 308 с.
106. Дейк ван Т. А. К определению дискурса. Ленинград: Сэйдж пабликэйшнс, 1998. 384 с.
107. Дем'яненко Л. Синтез мистецтв як засіб вираження імпресіоністичного переживання в новелі Михайла Коцюбинського «Intermezzo». *Українська мова у середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2010. № 1. С. 118–124.
108. Демешко І. Словотвірні особливості девербативів у прозі Володимира Винниченка. *Наукові записки Кіровоград. держ. педагог. ун-ту ім. Володимира Винниченка*. Сер.: Філологічні науки. 2010. Вип. 92. С. 315–324.
109. Демонстративний тип психологічної акцентуації. URL: <http://pidruchniki.com/17910211/psihologiya/> (дата звернення: 10. 12. 2018).
110. Денисюк І. Драгоманови-Косачі в інтелектуальному житті України (питання династичного вивчення діячів культури). Денисюк І. *Літературознавчі та фольклористичні праці: у 3 т., 4 кн.* Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. Т. 1: *Літературознавчі дослідження*. Кн. 1. 2005. С. 165–167.
111. Деренчук Н. Деякі аспекти реалізації мовної особистості сучасного українського політика (на матеріалі мовлення Олега Тягнибока). *Наукові записки Вінницьк. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). 2014. Вип. 19. С. 227–232.
112. Дзеверін І. Про Винниченка та його ранню прозу. Винниченко В. Краса і сила. Київ: Дніпро, 1989. С. 3–20.
113. Дзюба І. Його родовід [Про І.Чендея]. *Літературна Україна*. 1986. 22 травня. С. 2.
114. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ, 2003. 21 с.

115. Долинин К. А. Стилистика французского языка. Ленинград: Просвещение, 1976. 344 с.
116. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря [містика лицарства запорозького]. Торонто: Гомін України, 1961. 230 с.
117. Душутина Д. А. Фразеосемантическое поле психастеноидной акцентуации личности: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. обл. ун-т. Москва, 2006. 173 с.
118. Дюбуа Ж. Общая риторика. Москва: Прогресс, 1986. 392 с.
119. Дячук Н. До проблем дослідження художнього тексту у психолінгвістиці. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10 (1). С. 241–245.
120. Е. Н. [Недзельський]. Критические заметки о творчестве Ф. Потушняка. *Русское слово*. 1942. № 42–47.
121. Егидес А. Как научиться разбираться в людях. 2002. URL: [/http://www.lib.ru/dpeople/egides/egides.txt](http://www.lib.ru/dpeople/egides/egides.txt) (дата звернення: 1.04.2022).
122. Єрмоленко С. Я. Стиль — категорія етнопсихолінгвістична й естетична. Єрмоленко С. Я. *Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)*. Київ: Довіра, 1999. С. 284–342.
123. Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти: моногр / наук. ред. М. І Степаненко . Львів: Львів. нац. медичний ун-т ім. Данила Галицького, 2021. 470 с.
124. Жайворонок В. Національна мова та ідіолект. *Мовознавство*. 1998. № 6. С. 27–34.
125. Жихарева Е. В. Влияние типа акцентуации характера на проявление любознательности личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / ГОУ ВПО «Бийский пед. гос. ун-т им. В. М. Шукшина». Барнаул, 2006. 19 с.
126. Жулинський М. Володимир Винниченко: поворот на Україну. Винниченко В. *Вибрані п'єси / автор передм. М. Жулинський*. Київ: Мистецтво, 1991. С. 3–14.
127. Жулинський М. І. Чендей: «Історія мого краю — в моїх творах». М. Г. Жулинський. *Наближення: літературні діалоги*. Київ: Дніпро, 1968. 278 с.

128. Жулинський М. Г. Історія його краю – в його творах (Штрихи до портрета Івана Чендея). *Українська мова і література в школі*. 1982. №4. С. 36–48.
129. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. 3 вид., випр. Київ: Вид-во «Факт», 2007. 638 с.
130. Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу. Київ: Факт, 2001. 160 с.
131. Завадская Е. Культура Востока в современном западном мире. *Зарубежная детская литература*. Москва: Наука, 1977. 167 с.
132. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології: моногр. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 136 с.
133. Загнітко А. П. Мовні психотипи особистості: типологія текстових лінгвоперсонологійних вимірів. *Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 18 листопада 2020 р.)* / заг. ред. О. В. Бацилевої. Київ, 2020. С. 52–56.
134. Загнітко А., Загнітко Н. Теорія сучасної лінгвоперсонології: рівні й категорії. *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. prof. T. Kosmeda. 2016. Vol. IV. С. 23–32.
135. Загнітко А., Михальченко М. Основи психолінгвістики: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 233 с.
136. Запухляк О. З. Вплив акцентуацій характеру особистості на агресивність у підлітковому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницьк, 2006. 20 с.
137. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Вступ до психолінгвістики: навч. посібник. Острог: Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2002. 168 с.
138. Захаренко И. Ноги в соматическом коде культуры (на примере фразеологии). *Язык, сознание, коммуникация: сб. статей* / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. Москва: Изд-во «МАКС Пресс», 2003. Вып. 25. С. 86–96.
139. Захарчук В. Печать Каїна: Архетип братовбивства в українській літературі. Львів: ЛА «Піраміда», 2006. 58 с.

140. Зборовська Н. Моя Леся Українка: есей. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
141. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психологічної новітньої української літератури: моногр. Київ: Академвидав, 2006. 504 с.
142. Зеленько А. С. Нові аспекти дослідження психолінгвістики. Рец. на посібник Загнітка А., Михальченко М. Основи психолінгвістики: науково-навчальне видання. Донецьк: ДонНУ, 2008. 233 с. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. / ред. А. Загнітка; Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2008. Вип. 18. С. 301–302.
143. Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика. *Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського*. Серія: Психологічні науки. 2016. № 1. С. 77–81.
144. Иванцова Е. В. Лингвоперсонология: основы теории языковой личности. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 2010. 160 с.
145. Илизаров С. С., Куприянов В. А. Тимофей Иванович Райнов — историк русской философии. Соловьевские исследования. 2020. № 2 (66). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/timofey-ivanovich-raynov-istorik-russkoj-filosofii> (дата обращения: 26.09.2022).
146. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 701 с.
147. Инкина Т. С. Фразеосемантическое поле эпилептоидной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. обл. ун-т. Москва, 2005. 29 с.
148. Іваненко І. Проблема «природа-людина» у літературно-художній інтерпретації Лесі Українки: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2006. 19 с.
149. Іваницька М. Л. Мовна особистість перекладача як чинник впливу на продукт перекладу (на матеріалі роману Б. Леберта «Крейзі»). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2012. Вип. 21. С. 147–159.
150. Ігнат'єва С. Є. Мовна особистість Олеса Гончара в аспекті психолінгвістичних характеристик. *Психолінгвістика*: зб.

- наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2010. Вип. 6. С. 139–145.
151. Іванишин П. В. Поезія Петра Скунця (художнє вираження національно-духовної ідентифікації ліричного героя): автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.06 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 20 с.
152. Ігнатович О. Один не означає — сам. Скунць П. *Один*. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2000. С. 5–24.
153. Калениченко Н. Проза М. Коцюбинського і суміжні види мистецтва. *Слово і час*. 2004. № 6. С. 3–9.
154. Калинин В. М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
155. Калмикова Л. Психолінгвістика на службі у лінгводидактики: наукова школа нового інтегративного типу. *Рідна школа*. 2015. № 11–12. С. 21–25.
156. Калмикова Л., Новікова Г. Психолінгвістичні феномени «знання мови» і «знання про мову»: проблеми співвідношення й функціонування в мовленні дітей. *Psycholinguistics*. 2018. № 23(1), С. 99–118. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1211606> (дата звернення 20.01.2022).
157. Калмикова Л., Харченко Н., Мисан І. Особливості розуміння дітьми дошкільного віку переносного значення прислів'їв та ідіом. *Psycholinguistics*. 2018. № 24 (1). С. 149–182. URL: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2018-24-1-149-182> (дата звернення: 20.01.2022).
158. Каменская О. Л. Языковая личность и речевая доминанта. *Когнитивная лингвистика конца XX века: в 3 частях*. Ч. 2. Минск, 1997. С. 36–37.
159. Канторчук Г. К. Антропоніми в листах Лесі Українки. *Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту*. 2001, № 7, С. 66–68.
160. Капраль М. Періодика Підкарпатської території 1939–1944 рр. (матеріали до повної бібліографії Федора Потушняка). *Науковий і мистецький світ Федора Потушняка: матеріали міжнародної наукової конференції, присв. 100-річч*

- чу від дня народж. видатного українського письменника і вченого (Ужгород, 15–16 квітня, 2010 р.). Ужгород, 2010. С. 143–160.
161. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004. 389 с.
162. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность, 1-е изд, Москва: Наука, 1987. 363 с.; 6-е изд, Москва: Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.
163. Карвасарский Б. Д. Медицинская психология. Ленинград: Медицина. 1982. 272 с.
164. Карвасарский Б. Д. Неврозы. Москва: Медицина, 1980. 576 с.
165. Каревин О. Жертва матери. Малоизвестная Леся Украинка. 2011. URL: <http://www.edrus.org/content/view/23309/47/> (дата обращения: 20.12.2014).
166. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.15 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2006. 416 с.
167. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Onomastica. Roc. XXXI. Wroclaw etc.* 1986. С. 220–221.
168. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. 328 с.
169. Керечан О. Гештальттерапія нарцисичних розладів особистості. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 138–144.
170. Кернберг О. Ф. Тяжелые личностные расстройства. / пер. с англ. М. И. Завалова. Москва: Независимая фирма «Класс», 2000. 464 с.
171. Ким Л. Вариативно-интерпретационное функционирование текста: теоретико-экспериментальное исследование: автореф. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / ГОУ ВПО «Кемеров. гос. ун-т». Кемерово, 2010. 50 с.
172. Кинцель А. В. Экспериментальное исследование эмоционально-смысловой доминанты как текстообразующего фактора: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Алтай. гос. ун-т. Барнаул. 1998. 20 с.

173. Кириллов Л. А. Особенности самосознания лиц с акцентуациями характера: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 10.00.01 / Москов. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1992. 22 с.
174. Кирилюк О. Л. Головні аспекти психолінгвістичного дослідження мови творів В. Винниченка. *Вісник Черкаського ун-ту*. Серія Філологічні науки. 2013. № 7. С. 109–113.
175. Кіраль С. Штрихи до епістолярного автопортрета Івана Чендея (за матеріалами неопублікованого листування з професором Іваном Денисюком). *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*: зб. наук. праць. Серія: Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Ю. Бідзіля. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 28. С. 76–87.
176. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.
177. Ковальова Т. В. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 19 с.
178. Ковальчук О. Письменницька позиція в повісті О. Кобилянської «Земля». *Українська мова і література в школі*. 1993. № 2. С. 16–18.
179. Козак М. Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф. Потушняка. *Молодь — Україні: Наукові записки молодих учених УжДУ*. Ужгород, 1995. Т. 5–6. С. 226–234.
180. Козій Д. Концепція пророчиці Кассандри. Глибинний етос. *Нариси з літератури і філософії*. Торонто: Видання Курсів Українознавства ім. Юрія Липи, 1984. С. 164–177. 494 с.
181. Козій О. Повісті і романи І. Чендея: неореалістичний дискурс: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2007. 20 с.
182. Колегаєва І. М. Текст і мегатекст як члени єдиної комунікативної родини. *Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи*. Київ: Логос, 2012. С. 170 – 178.
183. Колесниченко В. О. Роль акцентуацій характеру в самореалізації личности: автореф. дисс. ... канд. психол. наук:

- 9.00.01 / Ин-т психологии Российской академии наук. Москва, 2013. 22 с.
184. Колошук Н. Г. «Щоденники» Ольги Кобилянської як еготекст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я». *Слово і Час*. 2012. № 4. С. 61–68.
185. Кондратенко Н. Організація семантичного поля тексту: текстовий та інтерпретаційний зміст. *Докса*: зб. наук. праць з філософії та філології. 2004. Вип. 6. С. 40–49.
186. Конюхова Е. Н., Конюхов Н. И. Шизоидность. Москва: ДеЛи плюс, 2011. 352 с.
187. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості / вст. ст. М. Г. Жулинського; репринт. вид. Луцьк. Волин. обл. друк., 2006. 928 с.
188. Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1970. 923 с.
189. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: моногр. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
190. Космеда Т. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44–55.
191. Космеда Т. Відображення натурфілософії Івана Франка в його публічному мовленні. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 21: ювілейн. зб. на пошану Богдана Якимовича / гол. редкол. М. Литвин. С. 459–467.
192. Космеда Т. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: моногр. Дрогобич: Коло, 2012. 372 с.
193. Космеда Т. Женский и мужской стили речи: особенности моделирования и прагматика (на материале художественного текста). *Socjolingwistyczne badania w teorii i praktyce – ujęcie interdyscyplinarne* / pod red. J. Mampe, H. Makurat i in. Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2016. S. 65–76.

194. Космеда Т. Комунікативна компетенція І. Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри: моногр. Львів: ПАІС, 2006. 328 с.
195. Космеда Т. Лінгвокреативність Лесі Українки в її епо-текстах (на матеріалі епістолярію поетеси (1870–1890) та її роздумів про листи в художніх текстах). *Roczniki Humanistyczne. Słowianoznawstwo* / red. A. Woźniak. Lublin, 2018. Zeszyt 66/7. S. 89–107. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-cf2d5a47-59f4-4ffa-8c89-85a40ccdbb1b> (дата звернення: 23.02.2022).
196. Космеда Т. Лінгвокреативність С. І. Дорошенка в моделюванні епо-текстів: жанр віншування-привітання-присвяти. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. ХНПУ імені Г. С. Сковороди / гол. ред. проф. К. Ю. Голобородько. Харків. 2019. Вип. 50. С. 7–17.
197. Космеда Т. Майстерність Лесі Українки в моделюванні аксіологічних смислів у її епістолярній спадщині (до 150-річчя від дня народження поетеси). *Граматичні читання-XI*: матер. Міжнар. наук.-теорет. конф. 13–14 тр. 2021 року / ДонНУ імені Василя Стуса; наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. С. 92–98.
198. Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд. *Слов'янський збірник*: зб. наук. пр. 2013. Вип. 17. С. 83–93.
199. Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка як дзеркало розвитку української мови сер. XIX ст.: проблемні аспекти. *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи*: зб. наук. пр. / упоряд. С. Богдан. Луцьк. 2013. № 15. С. 139–148.
200. Космеда Т. Мовні пріоритети українця: прогноз О. Потебні і реальність XXI століття. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Сер. Філологія* / відп. ред. проф. Ю. М. Безхутрий. 2016. Вип. 74. С. 21–26.
201. Космеда Т., Горнятко-Шумилович А. Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний

- аспекти: моногр. / за заг. ред. проф. Т. Космеди. Познань, 2016. 266 с.
202. Kosmeda T., Kovalevska O. Егоцентризм запозичень у листах Лесі Українки: вербалізація польської лінгвокультури. *Slavia orientalis*. Т. LXX. Nr 4. 2021. S. 875–890. URL: <https://journals.pan.pl/Content/121715/PDF/2021-04-SOR-11-Kosmeda-Kowalewska.pdf> (дата звернення: 23.02.2021).
203. Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків: Харків. іст.-філол. тов.-во, 2019. 308 с.
204. Космеда Т. А. Елітарність педагогічного дискурсу викладача вищої школи. *Вісник Львівського ун-ту*. Серія філологічна. 2010. Вип. 50. С. 98–105.
205. Космеда Т. А. Мовна гра в системі лінгвістичних термінів. *Культура слова*. Київ, 2011. №74. С. 137–141.
206. Космеда Т. А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства. *Лінгвістична палітра*: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. Харків, 2009. С. 129–140.
207. Космеда Т. А. Новий погляд на юридичну риторику крізь призму наратології. *Лексико-грамматические инновации в современных восточнославянских языках*: матер. III межд. науч. конференции (Днепропетровск, 19–20 апреля 2007 г.) / сост. проф. Т. С. Пристайко. Днепропетровск. 2007. С. 135–137.
208. Космеда Т. А. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка. *Мовознавство*. 2008. № 6. С. 28–33.
209. Kosmeda T. A. Рецепция статуса украинского языка в российской языкознании: миф и реальность. *Slavia Centralis*. 2020. № 13 (1). С. 126–135.
210. Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна лінгвістика в Україні: історія,

- теоретичні засади, дискурсивна практика: колект. моногр. / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.
211. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців» / за наук ред. проф. Т. А. Космеди. Харків–Познань–Дрогобич: Коло, 2015. 312 с.
212. Космеда Т. А., Халіман О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики). Дрогобич: Коло, 2013. 228 с.
213. Костенко О. Форми вираження психічного буття героя (М. Коцюбинський і В. Винниченко). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*: зб. наук. пр. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2010. Вип. 12: *Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. Київ: ВПЦ «Київський університет» С. 264–273.
214. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка. Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1980. 283 с.
215. Коткова Л. Епітетні сполуки в ідіолекті В. Винниченка. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 43. С. 74–80.
216. Кохут Х. Восстановление самости. Москва: Когито-Центр, 2002. 316 с.
217. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка. Літературно-критичний нарис. Київ: Рад. письменник, 1990. 272 с.
218. Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія. *Термінологічний вісник*: зб. наук. пр. Київ: ІУМ НАНУ, 2013. Вип. 2 (1). С. 202–209.
219. Кочерган М. П. Слово і контекст. (Лексична сполучуваність і значення слів). Львів: Вища школа, 1980. 183 с.
220. Кочубей Л. Драматична поема Лесі Українки «Кассандра» та її місце в ідейно-естетичній боротьбі в українській літературі початку ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1968. 23 с.

221. Красильникова В. Психолінгвістический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. лингв.ун-т. Москва, 1998. 237 с.
222. Кривоніс Т. Г. Оптимізація комплексного лікування хворих на депресивні розлади: автореф. дис... канд. мед. наук: 14.01.16 / Укр. наук.-дослід. ін-т соц. і суд. психіатрії та наркології. Київ, 2003. 20 с.
223. Кристева Ю. Черное солнце: Депрессия и меланхолия. КогитоЦентр, 2010. 276 с. (Серия «Библиотека психоанализа»).
224. Кричун Л. Часові дієслівні форми та їхня транспозиція у творах Володимира Винниченка. *Наукові записки Кіровоград. держ. педагог. ун-ту імені Володимира Винниченка*. Серія: Філологічні науки. 2010. Вип. 92. С. 352–357.
225. Крупеньова Т. Семантико-стилістичні особливості власних назв у художньому тексті (на матеріалі драматургії Лесі Українки). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4. Кн. 2. С. 275–282.
226. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2001. 20 с.
227. Крутоус В. П. Д. Н. Овсянико-Куликовский о связи психической нормы и патологии. *Вестник Московского ун-та*. Сер. 7. Философия. 2005. № 3. С. 27–38. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/d-n-ovsyanyko-kulikovskiy-o-svyazi-psiicheskoy-normy-i-patologii> (дата обращения: 18.09.2022).
228. Кудряшова О. Поетика легенди Лесі Українки «Ра-Менеїс». *Слово і Час*. 2010. № 10. С. 49–54.
229. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ — початку ХХ ст.: проблеми естетики і поетики: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01, 10.01.06 / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2004. 40 с.
230. Кузнецов Ю. Поетика прози Михайла Коцюбинського. Київ: Наук. думка, 1989. 264 с.

231. Кузнецов Ю. Б., Орлик П. І. Слідами феї Моргани: вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі: посіб. для вчителя. Київ: Радян. школа, 1990. 208 с.
232. Куліш Т. В. Паранояльна риторика в американському політичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 20 с.
233. Кумеда О. Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2011. 20 с.
234. Куранова С. І. Основи психолінгвістики: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 208 с.
235. Куранова С. І. Проблеми дослідження мовної особистості у психолінгвістиці. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного ун-ту*. Сер.: Філологія. 2017. № 16. С. 90–97.
236. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основа», 2004. 302 с.
237. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект: моногр. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
238. Лавриненко С. Фольклорний текст як джерело культуро-правової інформативності. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2015. № 3. С. 89–98.
239. Ланцова Л. К. Экстра- и интралингвистические факторы формирования жаргона наркоманов в английском языке: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Государств. образовательное учреждение высшего профессионального образования «Саратовск. государств. академия права». Саратов, 2006. 24 с.
240. Лапкина Т. О. Фразеосемантическое поле акцентуаций личности в английском языке: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. областной ун-т Москва, 2001. 20 с.
241. Левченко Г. Д. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки. Київ: Академвидав, 2013. 332 с.
242. Левченко Г. Д. Психоаналітична інтерпретація прози Ольги Кобилянської: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 /

- Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2005. 20 с.
243. Лезин Б. Художественное творчество как особый вид экономики мысли. *Вопросы теории и психологии творчества* / ред. Б. Лезин. Харьков: Мирный труд, 1911. С. 202–244. URL: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/8342> (дата обращения: 18.09.2022).
244. Леонгард К. Акцентуированные личности / пер. с нем. В. М. Лещинская; под ред. докт. мед. наук В. М. Блейхера. 2-е изд. стереотип. Киев: Вища школа, 1989. 321 с.
245. Леонгард К. Акцентуированные личности. Ростов-на Дону: Феникс, 2000. 544 с.
246. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. Москва: Смысл, 2005. 288 с.
247. Лешкова Н. В. Сучасна психолінгвістика: напрями, аспекти і концепції. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2012. Вип. 6. С. 97–105.
248. Лисиченко Л. Мова і психологічний тип поета. *Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнар. конгресу українців*. Харків: Око, 1996. С. 234–239.
249. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник Харків. історико-філологічного товариства. Нова серія*. Т. 6. 1998. С. 141–142.
250. Лисиченко Л. Психологічний фактор у поетичному мовленні. *Українське мовознавство*. 2002. № 24. С. 94–105.
251. Лисиченко Л. А. Художній простір у мовній картині світу поетичного твору. *Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник*. Харків: ХДПУ, 1997. С. 3–6.
252. Лисяк-Рудницький І. Суспільно-політичний світогляд Володимира Винниченка у світлі його публіцистичних писань. *Сучасність*. Мюнхен: Українське т-во закордонних студій, 1980. № 9. С. 60–77.
253. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Патохарактерологический диагностический опросник для подростков (ПДО). Санкт-Петербург: Речь, 2009. 126 с.

254. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Санкт-Петербург: Речь, 2010. 256 с.
255. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. Москва: Изд-во МГУ, 1982. С. 288–318. URL: <https://www.psychology.ru/library/00015.shtml> (дата обращения: 10.03.2022).
256. Личко А. Психопатии и акцентуации характера у подростков. *Актуальные проблемы психоневрологии детского возраста*. 1973. С. 19–25.
257. Лизвінський В. Л. Сутність дефініції «підручник» у науковій літературі. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2010. Вип. 32. С. 72–77.
258. Ліщинська Н. Патогенний текст як засіб масової маніпуляції. *Документ у збереженні індивідуальної / соціальної пам'яті*: зб. наук. праць. 2016. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/6713> (дата звернення: 18.06.2022).
259. Лотоцька Н. Я. Ідіолект Романа Іваничука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи: дис. ... доктора філософії: 035 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2021. 325 с.
260. Лялина В. А. Фразеосемантическое поле шизоидной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. област. ун-т. Москва, 2005. 29 с.
261. Ляпон М. В. Картина мира: языковое видение интроверта. *Русский язык сегодня*. Москва. 2000. Вип. 1. С. 199–207.
262. Мазирка И. О. Психолингвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.19 / Военный ун-т МО РФ. Москва, 2008. 38 с.
263. Макаров А. Ще одна грань Шевченкової творчості. Макаров А. *П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості*. Київ: Рад. письменник, 1990. С. 57–105.
264. Макаров М. Основы теории дискурса. Москва: Гнозис, 2003. 280 с.

265. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: Понимание структуры личности в клиническом процессе / пер. с англ. под ред. М. Н. Глущенко, М. В. Ромашкевича. Москва: Независимая фирма «Класс», 1998. 480 с.
266. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 368 с.
267. Марчук Л. Мовний портрет інтелігента – мешканця Кам'янця-Подільського. *Мова і суспільство*. 2010. Вип. 1. С. 181–188.
268. Марчук Л. М., Рарицький О. А. Психолінгвістичні передумови функціонування градації в індивідуальній картині світу. *Психолінгвістика: зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельн. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 26 (2). С. 278 – 295.
269. Маслова В. А. Ассоциативный эксперимент как один из методов исследования. Психолінгвістические исследования в области лексики и фонетики: межвуз. темат. сб. Калинин, 1981. С. 60–68.
270. Маслова В. А. Онтологические и психолінгвістические аспекты экспрессивности текста: автореф. дисс. ... докт. філол. наук: 10.02.19 Минск, 1992. 43 с.
271. Маслова В. А. Опыт применения психолінгвістических методик для исследования явления коннотации. *Веснік БДУ. Сер. 4. Філологія. Журналістыка. Педагогіка*. 1987. № 2. С. 40–43.
272. Маслова В. А. Психолінгвістические аспекты восприятия подтекста. Текст в речевой деятельности. Москва, 1988. С. 78–83.
273. Маслова В. А. Психолінгвістический анализ антонимов и прием противопоставления при обучении русской лексике. *Русский язык в киргизской школе*. 1978. № 6. С. 22–26.
274. Маслова В. А. Психолінгвістический анализ коннотативного аспекта семантики языкового знака. Семантические категории языка и методы их изучения: тез. докл. всесоюзн. науч. конф. (28–30 мая 1985). Уфа, 1985. Ч. 2. С. 57–58.

275. Маслова В. А. Разговор о психолінгвистике: для сред. и старш. шк. возраста. Минск: Народная асвета, 1992. 79 с.
276. Матвеева Т. С. Спостереження та експеримент у концепції психології художньої творчості (дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського в контексті українського літературознавства). *Вісник Харківського ун-ту*. Харків: Око, 1998. № 411. С. 66–73.
277. Матківська Н. Вибір моделі перекладу при відтворенні ідіолекту. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. 2014. Серія: Філологічна. Вип. 45. С. 281–283.
278. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. Київ. 2013. № 78. С. 7–11.
279. Мельник М. Р. Вивчення власних назв в українській художній літературі. *Наша школа (Одеса)*. 1997. № 3. С. 50–52.
280. Мерзвинский В. В. Художня сила імені: ономапоетичний аналіз драми Лесі Українки «Кассандра». URL: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=4519 (дата звернення: 20.11.2019).
281. Меркулова А. С. Наркозависимый как тип языковой личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Тамбов. гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2006. 22 с.
282. Миголинець О. Використання діалектної лексики у повісті Івана Чендея «Терен цвіте». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті С. 225–227.
283. Микитась В. Ф. М. Потушняк: літ.-критич. нарис про письменника і науковця. Ужгород: Закарпат. обл. кн.- газ. вид-во, 1961. 95 с.
284. Миронова Т. Ю. Незвичайні мовні явища в тексті особи, яка проголосила «смерть автора» (із досвіду комунікативно-когнітивного аналізу авторських якостей оригінального твору М. Фуко “Vivre avec la Philosophie”). *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 39. С. 182–186.

285. Михида С. П. Психологія творчості: пошук нової методології. *Вісник Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. 2004. Вип. 15. С. 104–108.
286. Михида С. Михайло Коцюбинський у рецепції рідних та близьких. Штрихи до психологічного портрета. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2005. № 4. С. 97–103.
287. Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки (Стаття третя). *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 205–214.
288. Михида С. П. На шляху до створення психопортрета Лесі Українки (теоретичні аспекти). *Філологічні студії: науковий часопис* / ред. кол. В. С. Зубович та ін. Луцьк. 2005. № 3–4 (31/32). С. 301–315.
289. Михида С. П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника: моногр. Кіровоград: Поліграф – Терція, 2012. 352 с.
290. Михлюк Е. І. Психологічні особливості професійно зумовлених акцентуацій рятувальників: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / Нац. ун-т цивільного захисту України. Харків, 2016. 209 с.
291. Могильницька Г. Символіка лісу та її роль в розкритті проблеми влади землі над людиною (за повістю О. Кобилянської «Земля»). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 2. С. 19–22.
292. Мозолюк О. М. Старослов'янізми в релігійній поезії «Філософські містерії» Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія: Історична та філологічна. 2015. Вип. 11. С. 277–284.
293. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша: моногр. Київ: Сталь, 2006. 304 с.
294. Моклиця М. Модернізм як структура: філософія, психологія, поетика: моногр. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Луцьк: РВВ

- «Вежа» Волинськ. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2002. 390 с.
295. Моклиця М. Психоаналітичний наратив у любовних історіях Лесі Українки («Блакитна троянда», «Лісова пісня»). *KELM. Nauka, oświata, pravo, zarządzanie*. Łódź: Fundacja «Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2018. № 4 (24). С. 112–118.
296. Мостовая И. Акцентуации личности и их роль в профессиональной деятельности. URL: <http://www.hr-portal.ru/article/akcentuacii-lichnosti-i-ih-rol-v-professionalnoy-deyatelnosti> (дата обращения: 20.02.2022).
297. Мулик-Луцик Ю. Передмова (нова сторінка в шевченкознавстві). Онуфрійчук Ф. *Світ рослин у творах Т. Шевченка*. Йорктон: Redeemer's Voise Press [Канада], 1961. С. 5–9.
298. Мулик-Луцик Ю. Три мислі. *Віра й Культура*. Вінніпег: Місячник української богословської думки і культури, 1958. Ч. 3 (51). С. 20–22.
299. Навальна М. Лексика конфесійного стилю в нових функціонально-стилістичних виявах (на прикладі мови інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Романо-слов'янський дискурс*. 2013. Вип. 659. С. 14–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_rsd_2013_659_5 (дата звернення: 20.04.2015).
300. Науменко Л. О. Мова ранніх творів Володимира Винниченка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2003. 20 с.
301. Науменко Л. О. Персонаж як мовна особистість у малій прозі Володимира Винниченка. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2012. Вип. 29. С. 137–139.
302. Некрасова Т. В. Методический аспект сверхфразового членения специального текста. *СТЭЖ*. 2008. № 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskiy-aspekt-sverhfrazovogo-chleneniya-spetsialnogo-teksta> (дата обращения: 25.12.2021).

303. Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. *Язык. Поэтика. Перевод*: сб. науч. тр. Моск. гос. лингвист. ун-та. 1996. С. 112–116.
304. Нечуй-Левицький І. Сьогоднішнє літературнє прямуваннє або непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини. Павлоград: [б.в.], 2010. 68 с.
305. Нечуй-Левицький І. С. Українська декадентщина. Нечуй-Левицький І. С. *Зібр. творів*: у 10 т. Київ: Дніпро, 1968. Т. 10. 587 с.
306. Ницполь В. Мовна особистість персонажа серійного вбивці (на матеріалі американської прози ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 20 с.
307. Нікітчина Г. Д. Анімістичний дуалізм новелістики Ольги Кобилянської. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2004. Вип. 15. С. 244–247.
308. Нікіфорова І. Сміх: «антропорятівні» та «антропоруйнівні» стратегії життєтворчості в «суспільстві ризику». *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філософія: зб. наук. пр. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. Вип. 14. С. 8–12.
309. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. Москва: Наука, 1983. 215 с.
310. Носенко І. Концепт ДУША та можливості його поетичної інтерпретації у творчості Миколи Вінграновського. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту*. Серія «Лінгвістика»: зб. наук. праць. Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. Вип. V. С. 345–349.
311. Овсієнко Л. Текст як об'єкт вивчення психолінгвістики. *Теоретична і дидактична філологія*. 2013. Вип. 15. С. 58–69.
312. Овсянико-Куликовский Д. Язык и искусство. Санкт-Петербург: Изд.-во И. Юровского, 1895. 71 с.
313. Овсянико-Куликовский Д. Н. Введение в ненаписанную книгу по психологии умственного творчества (научно-философского и художественного). Овсянико-Куликовский Д. Н. *Собрание сочинений*: в 9 т. СПб.: Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. Т. 6. С. 5–41.

314. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества: Пушкин. Гейне. Гете. Чехов. К психологии мысли и творчества. 2-е изд. Москва: ЛКИ, 2008. 302 с.
315. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Гоголь в его произведениях. Санкт-Петербург: Изд. И. Л. Овсяннико-Куликовской, 1911. 125 с.
316. Овсяннико-Куликовский Д. Н. История русской интеллигенции. Ч. 2: От 50-х до 80-х гг. Овсяннико-Куликовский Д. Н. *Собрание сочинений*: в 9 т. Петроград: Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. Т. 8. 256 с.; История русской интеллигенции. Ч. 3: от 80-х до 90-х гг. Т. 9. 174 с.
317. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы: в 2 т. Т. 2: Из «Истории русской интеллигенции». Воспоминания. Москва: Художественная литература, 1989. 526 с.
318. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Наблюдательный и экспериментальный методы в искусстве. *Вопросы философии и психологии*. 1907. Т. 1. Вып. 1. С. 84–117.
319. Овсяннико-Куликовский Д. Н. О значении научного языкознания для психологии мысли. Овсяннико-Куликовский Д. Н. *Литературно-критические работы*: в 2 т. Москва: Художественная литература, 1989. Т. 1. С. 65–83.
320. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Опыт изучения вакхических культов индоевропейской древности в связи с ролью экстаза на ранних ступенях развития общности. Одесса: Типогр. И. А. Зелёного, 1883. Ч. 1: Культ божества «soma» в Древней Индии в эпоху Вед. 240 с.
321. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология мысли и чувства. Художественное творчество. Основы ведаизма. Овсяннико-Куликовский Д. Н. *Собрание сочинений*: в 9 т. СПб.: Изд. т-ва «Общественная польза», 1909. Т. 6. 235 с.
322. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Психология национальности. Петербург: Время, 1922. 38 с.
323. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Собрание сочинений: в 6 т. Санкт-Петербург, 1914. Т. 6. 260 с.

324. Огієнко І. Бог і світ. Вінніпег: Вид-во «Наша культура», 1964. 69 с.
325. Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою церкви. Тарнів: Вид-во «Українська автокефальна церква», 1921. 34 с.
326. Огієнко І. Ритмічність Біблійної мови. Віра й культура. 1959. Ч. 7 (67). С. 3–8.
327. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культур. життя укр. народа; курс, читаний в укр. нар. ун-ті. Київ: Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
328. Ольшевський І. Леся Українка. Містика імен й долі. Луцьк: Терен, 2005. 68 с.
329. Ончуленко М. Мовленнєвий паспорт ідіолекту політика (на матеріалі англomовного політичного дискурсу). *Проблеми зіставної семантики*: зб. наук. пр. Київ. нац. лінгв. ун-т. 2011. Вип. 10 (2). С. 259–263.
330. Осіпова Т. Комунікативний кодекс українців: відображення дії закону поглинання емоцій в українському паремійному фонді. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / наук. ред. А. Загнітко. Донецьк: ДонДУ, 2009. Вип. 18. С. 178–181.
331. Осіпова Т. Ф. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки: моногр. / наук ред. проф. Т. Космеди. Харків: вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.
332. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Павличко С. *Теорія літератури*. Київ: Основи, 2002. С. 21–423.
333. Павлишин М. Ольга Кобилянська: прочитання. Харків: Акта, 2008. 357 с.
334. Павлова І. А. Числівник у поетичному мовленні В. Стуса крізь призму його психотипу. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серія «Филология. Социальные коммуникации». Симферополь, 2009. Т. 22 (61). № 1. С. 435–440.
335. Панасенко Н. М. Особливості образу «Я» акцентуєваних підлітків з девіантною поведінкою: автореф. дис. ... канд.

- психол. наук: 19.00.07 / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України Київ, 2007. 20 с.
336. Панченко В. Є. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. Київ: ТвімІнтер, 2004. 288 с.
337. Панькіна Ю., Беянин В. П. Индивидуальное в поэтическом переводе как индикатор эмоционально-смысловой доминанты художественного текста. *Вопросы психолингвистики*. Москва. № 2 (40), 2019. С. 108–120.
338. Папіш В. Акцентуація характеру в художньому мовленні П. Куліша. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород. 2013. Вип. 18. С. 44–48.
339. Папіш В. Багатоаспектне дослідження мовної особистості: актуалізація психолінгвістичних параметрів. *Slavia orientalis*. 2022. Т. LXXI. № 4. S. 835–849.
340. Папіш В. Барволексеми М. Коцюбинського у психолінгвістичному вимірі (на матеріалі новел «На камені», «Intermezzo»). *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голов. ред. Ю. Бідзіля. Ужгород, 2013. № 1(29). С. 249–252.
341. Папіш В. Вербалізація емотивної та афективно-екзальтованої акцентуації у поетичному дискурсі Т. Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. Соціальні комунікації / гол. редкол. Г. В. Шумицька, відп. ред. В. В. Барчан. Ужгород, 2014. № 1(31). С. 350–355.
342. Папіш В. Вербалізація гіпертимності в художньому мовленні Володимира Винниченка. *Opera Slavica: Slavistické Rozhledy*. Brno, Česko. 2022. XXXII. №1. С. 19–32.
343. Папіш В. Вербалізація істероїдної лінгвопсихоакцентуації в художньому тексті (на матеріалі прози Лесі Українки). *Heteroglossia: studia kulturoznawczo-filologiczne*. Wydgoszcz. № 13(2022). С. 243–257.
344. Папіш В. Вербалізація творчої уяви Лесі Українки у фокусі істероїдної акцентуації. *Wroclawska Ukrainistyka. Lingua – Lit-*

- terae – Sermo*: kol. monogr. / red. P. Jóźwikiewicz, O. Barabasz-Rewak, J. Rysicz-Szafranec, A. Ursulenko. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 2022. С. 367–377.
345. Папіш В. Витоки і розбудова теорії психоакцентуації в східнослов'янському мовознавстві: фрагментарний огляд (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Acta Polono-Ruthenica*. Olsztyn. 2021. XXVI/3. С. 101–118.
346. Папіш В. Вияви нарцисизму в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 38. С. 271–274 .
347. Папіш В. Відображення в художньому мовленні психологічних особливостей автора. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голова ред. колегії Ю. М. Бідзіля. Ужгород, 2011. № 24. С. 156–159.
348. Папіш В. Гіпертимна акцентуація характеру в персональному дискурсі В. Винниченка (на матеріалі новели «Момент»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія літературознавство / за ред. М. П. Ткачука. Тернопіль: НТПУ ім. В. Гнатюка, 2014. Вип. 39. С. 153–157.
349. Папіш В. Демонстративна мовна особистість Лесі Українки (на матеріалі драматичної поеми «Кассандра»). *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації / голова ред. колегії Г. В. Шумицька. Ужгород, 2014. № 2(32). С. 13–17.
350. Папіш В. Душа поетового слова (до 70-ліття Петра Скунця). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2012. Вип. 17. С. 42–44.
351. Папіш В. Істероїдна акцентуація в художньому тексті (на матеріалі творів П. Куліша). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 10. С. 200–206.

352. Папіш В. Леонід Булаховський про Олександра Потебню. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2019. Вип. 24. С. 55–57.
353. Папіш В. Лінгвокультурологічний та етнопсихологічний аспекти художньої прози Ф. Потушняка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації* / голова ред. колегії Ю. М. Бідзіля. Ужгород, 2011. № 26. С.195–198.
354. Папіш В. Лінгвоперсона Лесі Українки у фокусі психоакцентуації: принципи аналізу. *Граматичні читання – XI: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції* (Вінниця, 13–14 травня 2021 р. / ДонНУ імені Василя Стуса / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ТОВ «Твори», С. 191–196.
355. Папіш В. Метамова теорії психологічної акцентуації: актуальні терміни. *Мультидисциплінарні наукові дослідження, інновації та результати: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (Прага, 05–08 квітня 2022 р.). Прага, Чехія, 2022. С. 534–538.
356. Папіш В. Мовна об'єктивація психологічної акцентуації в оповіданні В. Винниченка «Таємна пригода». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2014. Вип.19. С. 74–77.
357. Папіш В. Мовна особистість та вишукана мовна особистість як ключові поняття теорії лінгвоперсонології. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологія». Острог, 2022. Випуск 13(81). С. 306–310.
358. Папіш В. Мовна палітра психологічного портрета М. Коцюбинського (на матеріалі новели «Сон»). *Літературознавчі студії*. Київ, 2015. Вип. 43. С. 146–153.
359. Папіш В. Мовна реалізація депресії в повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала». *Studia Ukrainica Posnaniensia* / red. nauk. Т. Kosmeda. Poznań, 2020. Zesz. VII. 2. S. 139–148.

360. Папіш В. Мовна реалізація нарцисизму в новелі О. Кобилянської «Valse mélancolique». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабашко. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 420–423.
361. Папіш В. Мовний психосвіт програної битви (на матеріалі новели О. Кобилянської «Битва»). *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації / гол. ред. Г. Шумицька. Ужгород, 2019. Вип. 1 (41). С. 91–95.
362. Папіш В. Мовні ресурси психологічного змісту в повісті О. Кобилянської «Земля». *Наукові записки нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог, 2015. Вип. 53. С. 183–185.
363. Папіш В. Модерні посібники із психолінгвістики в Україні: інтерпретація переваг і недоліків. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харків. нац. педагог. ун-ту ім. Г. С. Сковороди / гол. ред. О. Халіман. Харків, 2022. Вип. 56. С. 371–387.
364. Папіш В. Національно-духовне та індивідуальне в психологізованому письмі Федора Потушняка. *Нацьянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове*: зб. навуц. арт. Брэст: БрДУ, 2021. С. 138–141.
365. Папіш В. Небесна аура «словної» мови Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія: Філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. Івана Огієнка, 2017. Вип. 14. С. 265–270.
366. Папіш В. Онім як засіб актуалізації підсвідомих структур особистості в поетичному лексиконі Лесі Українки. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Люблін, 2021. № 1 (37). С. 118–125.
367. Папіш В. Проблема інтерпретації термінів *ідіостиль* та *ідіолект* у сучасному мовознавстві: психолінгвістичний аспект. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Hungary: Akadémiai Kiadó, 2021. Т. 66. № 2. С. 403–412.
368. Папіш В. Психоакцентуація мовної свідомості Лесі Українки в її листах до Михайла Драгоманова. *Алманах «Българска*

- україністика». Софія: Университетско изд-во «Св. Климент Охридски», 2021. С.128–136.
369. Папіш В. Психолінгвістичне декодування новели М. Коцюбинського «Цвіт яблуні». *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Вип. 20. Ужгород, 2015. С. 66–69.
370. Папіш В. Психолінгвістичні особливості художньої мови І. Чендея. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія Філологія. Соціальні комунікації / гол. ред. Ю. Бідзіля. Ужгород, 2012. № 28. С. 183–187.
371. Папіш В. Самопрезентація демонстративної мовної особистості у драматичній поемі Лесі Українки «Одержима». *Наукові записки нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. Вип. 48. С. 102–105.
372. Папіш В. Світлотвір митрополита Іларіона. *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип.44. С. 252–257.
373. Папіш В. Світлотвір митрополита Іларіона. *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці*: зб. матеріалів І Міжн. науково-практичної конференції (Київ, 6–7 квітня 2017 р.). Київ: Вид. центр НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 258–262.
374. Папіш В. Тарас Шевченко як психомовна особистість. *Studia ucrainica Varsoviensia* / red.nauk. I. Kononenko. Warszawa, 2022. Т. 10. С. 89–99.
375. Папіш В. Текст у психолінгвістиці: аспектуальні узагальнення та лінгвопсихоакцентуаційні виміри художнього тексту українських вишуканих мовних особистостей. *Theoria et historia scientiarum*. Toruń, 2021. Vol. XVIII. С. 7–25.
376. Папіш В. Темні реєстри Потушнякового слова. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches (Виклики та досягнення країн Європи в галузі філологічних досліджень)*: collect. monogr. / editorial

- board: M. Bugliesi, I. Zymomyra. Venice, Italy; Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. Vol. 2. С. 150–164.
377. Папіш В. Українська мовна особистість у лінгвоперсоналогічному вимірі. *Мультидисциплінарні академічні записки: наукові дослідження та практика: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (Мадрид, 19–22 квітня 2022 р.)*. Мадрид, 2022. С. 505–508.
378. Папіш В. Фраземи та паремії у мовній свідомості акцентуованих осіб. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Серія: Філологія / гол. ред. Мотокі Номачі. Ужгород, 2020. Вип. 4 (44). С. 255–261.
379. Папиш В. Эмоционально-смысловая доминанта в осмыслении Валерия Белянина и его научной школы. *Przegląd Rusycystyczny*. Katowice, 2022. Nr 2 (178). S. 23–42.
380. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2004. 21 с.
381. Папіш В. А. Феномен лінгвопсихоакцентуації: метамова та дослідницькі методи. *Славистика*. Сербія. 2022. XXVI/2. С. 187–200.
382. Пахаренко В. Погляд у безодню (Прочитання «Землі» О. Кобилянської). *Українська мова та література*. 1999. № 1. С. 3–5; № 2. С. 2–3.
383. Переломова О. С. Філософсько-світоглядні аспекти лінгвістичного виміру концепту «самотність». *Гуманітарний вісник Запорізьк. держ. інженерної академії*. 2012. Вип. 50. С. 63–70.
384. Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників): моногр. / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2021. 460 с.
385. Печарський А. Сучасний психоаналіз і українська література: аспекти взаємодії. *Філологічні семінари*. 2013. Вип. 16. С. 40–46.

386. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. Санкт-Петербург: Союз, 1997. URL: <http://ibib.ltd.ua/osnovnyie-napravleniya-issledovaniy-24430.htm> (дата звернення: 10.12.2018).
387. Пищальникова В. А. Проблема идиостилия. Психолінгвістический аспект: учебн. пособ. Барнаул: Изд-во Алтай. гос. ун-та, 1992. 74 с.
388. Піддубна Н. В. Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики ХІХ ст.): моногр. / наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 448 с.
389. Підмогильний В. Іван Левицький-Нечуй (Спроба психоаналізи творчості). *Життя й революція*. 1927. № 9. С. 295–303.
390. Побережна О. Ю. Гендерна своєрідність мовленнєвої діяльності російської мовної особистості: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетров. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпро, 2010. 16 с.
391. Побережная О. Ю. Особенности формирования картины мира мужчин и женщин (на материале украинского и русского языков). *Українська ментальність: діалог світів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. О. І. Бондар (Одеса, 2–3 жовтня 2003 р.)*. Одеса, 2003. Ч. II. С. 237–244.
392. Повалихина Л. А. Возможности лингвистического анализа художественного текста в формировании современной языковой личности. *Материалы Конгресса «Русская литература в формировании современной языковой личности» 24–27 октября 2007 г., г. Санкт-Петербург: в 2 ч. / под ред. П. Е. Бухаркина, Н. О. Рогожиной, Е. Е. Юркова. Ч. 2: Современная языковая личность: проблемы и функционирование. Языковая личность в иноязычной среде: литературные традиции и новации*. СПб: Издательский дом «МИРС», 2007. С. 147–155.
393. Поліщук Я. Відлуння античного міфу загибелі («Кассандра» Лесі Українки). *Слово і час*. 1999. № 8. С. 18–27.
394. Поліщук Я. О. Містерії митрополита Іларіона. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна*

- на. Кам'янець-Подільськ, 2008. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10472.html> (дата звернення: 02.02.2017).
395. Поп В. Побачений талантом світ. Потушняк Ф. *Честь роду: Оповідання, повість, поезії в прозі*. Ужгород: Карпати, 1973. С. 233–246.
396. Портнов А. А., Федотов Д. Д. Психиатрия: учебник для студ. мед. инстит. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва: Медицина, 1971. 472 с.
397. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / отв. ред. акад. И. И. Мещанинов. Москва-Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1941. Т. 4. *Глагол, местоимение, числительное, предлог*. 320 с.
398. Потєбня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.
399. Потєбня А. А. Психология поэтического и прозаического мышления. Потєбня А. А. *Слово и миф*. Москва: Правда, 1989. С. 201–235.
400. Потєбня А. А. Собрание трудов. Москва: ЛАБИРИНТ, 1999. 269 с.
401. Потєбня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 614 с.
402. Потєбня О. О. Эстетика і поетика слова: збірник. / пер. з рос. упоряд., вступ ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
403. Потємина Т. А. Специальный текст для аспирантов в междисциплинарном аспекте. *Вестник Балтийского федерального ун-та им. И. Канта*. Серия: Филология, педагогика, психология. 2013. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spetsialnyu-tekst-dlya-aspirantov-v-mezhdistsiplinarnom-aspekte> (дата звернення: 25.12.2021).
404. Потушняк Ф. Філософія язика. *Неділья*. 1941. 19 і 26 октовбра.
405. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2001. 656 с.
406. Присяжнюк С. С. Психологізм дитячих оповідань Володимира Винниченка (принципи і засоби зображення характерів):

- автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоград. держ. педагог. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2006. 24 с.
407. Прокофьева Т. В. Семантическое поле истероидной акцентуации личности: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. областной ун-т. Москва, 2009. 69 с.
408. Проскуріна Т. Рецепція прози Лесі Українки у вітчизняному і зарубіжному літературознавстві. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Т. 4. Кн. 2. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. С. 130–146.
409. Пулатова Л. Й. Мовна особистість учителя: комунікативна компетенція та мовленнєва поведінка. *Педагогічний дискурс*. 2010. Вип. 8. С. 191–194.
410. Ревуцький В. Еміграційна драматургія В. Винниченка. *Сучасність*. Мюнхен: Українське т-во закордонних студій, 1971. № 12. С. 43–52.
411. Репина Е. Политический текст: психолингвистический анализ воздействия на электорат. Москва: ИНФРА-М, 2012. 91 с.
412. Репина Е. Психолингвистические параметры политического текста: на материале программных и агитационных текстов различных политических партий конца 90-х гг. XX в.: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. лингв. ун-т. Москва, 2001. 187 с.
413. Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка в Австралії. Видання «Дніпрової Хвилі», 1966. 38 с.
414. Ригованова В. Феномен мовної особистості. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Донец. нац. ун-ту / наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип. 20: на честь 55-річчя проф. А. П. Загнітка. С. 55–58.
415. Ридли М. Геном: автобіографія вида в 23 главах / пер. с англ. и ред. канд. биол. наук О. Н. Ревы. Москва: Эксмо, 2008. С. 122–142.
416. Ріжко Р. Л. Семантико-стилістичні домінанти в українській поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ...

- канд. філол. наук: 10.02.01 / ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
417. Родигін К., Родигін М. Натурфілософія, природознавство та алхімія у творах Григорія Сковороди. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 216–225.
418. Романова О. В. Роль акцентуацій характеру людини в спортивній діяльності: дисс. ... канд. психол. наук: 13.00.04 / Нац. гос. ун-т фізическої культури, спорту і здоров'я ім. П. Ф. Лесгафта. Санкт-Петербург, 2009. 162 с.
419. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти: моногр. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 541 с.
420. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість: критерії виокремлення. *Львівський філологічний часопис*. 2018. № 3. С. 219–222.
421. Романченко І. С. Михайло Драгоманов у Болгарії. *Жовтень*. 1958. № 5. С. 145–151.
422. Роменець О. Психологія творчості. Київ: Либідь, 2004. 288 с.
423. Рубчак Б. Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу: Есеї / упоряд. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 484 с.
424. Русанівський В. М. Природа мови і аспекти її вивчення. *Філософські питання мовознавства* / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ: Наук. думка, 1972. С. 5–12.
425. Рычкова Л. В. Специальный текст в интернет-версиях региональных СМИ как особый вид технически опосредованного дискурса. *Компьютерно-опосредованная коммуникация и дискурс* – 2014. Минск, 2015. С. 70–76.
426. Саракаева Э. Психолінгвістический анализ миссионерских текстов: автореф. дисс.... канд. філол. наук: 10.02.19 / Москов. гос. лингв. ун-т. Краснодар, 2000. 18 с.
427. Сахарова О. Персонажі сучасної української драматургії: лінгвістичні аспекти. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 352 с.

428. Свинарченко Ю. В. Особливості нарцисичної регуляції особистості дівчат з різним типом прихильності до партнера. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 3. С. 486–493.
429. Свинарченко Ю. В. Поняття нарцисизм та його характеристика. *Психологічне консультування і психотерапія*. 2014. Вип. 1–2. С. 265–271.
430. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки. Київ: Вища школа; Вид-во при КДУ, 1981. 184 с.
431. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва: Лабиринт, 2004. 317 с.
432. Седов К. Ф. Теоретическая модель психолингвоперсоналогии. *Вопросы психолингвистики*. 2008. № 7. С. 12–23.
433. Силантьева М. С. О типах языковых личностей в отношении к элитарной речевой культуре. *Сибирский педагогический журнал*. Пермь, 2009. № 13. С. 156–160.
434. Сиротинина О. Б. Основные критерии хорошей речи. URL: http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/kultura/28_139 (дата звернення: 23.02.2022).
435. Сирятська Т. О. Виконавська інтерпретація в аспекті психології особистості музиканта-артиста: автореф. дис. ... канд. мистецтвознав.: 17.00.03 / Харків. держ. ун-т мистец. ім. І. П. Котляревського. Харків, 2008. 21 с.
436. Січкач С. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т філол. Київ, 2003. 19 с.
437. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці: Рута, 2008. 560 с.
438. Сковородников А. П., Копнина Г. А. Модель культурно-речової компетенції студента вищого навчального закладу. *Журнал Сибирск. федерального ун-та. Серія: гуманитарные науки*. 2009. Т. 2. № 5. С. 5–18.
439. Скорбач Т. В. Мовний образ простору в поезіях М. Семенка і В. Поліщука: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. педагог. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 20 с.

440. Скунець П. Потушняк Федір Михайлович. URL: <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/zakautent/5/47.html> (дата звернення: 02.01.2014).
441. Славинский Я. К теории поэтического языка. Структурализм: «за» и «против». Москва: Прогресс, 1975. С. 256–276.
442. Сліпецька В. Д. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. *Studia Ukrainica Poznaniensia. Zeszyt IV*. Poznan: Adam Mickiewicz University Press, 2016. S. 149–154.
443. Сліпецька В. Д. Лінгвістика емоцій: формування і розвиток (історико-теоретичний опис; бібл. покажчик) / наук. ред. докт. філол. наук, проф. Т. А. Космеда. Дрогобич: Посвіт, 2017. 354 с.
444. Соломарська О. М. Коцюбинський «Intermezzo». *Стиль і переклад*: зб. наук. пр. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. 2018. Вип. 1. С. 100–109.
445. Сорокин Ю. А. Психолінгвістические аспекты изучения текста. Москва: Наука, 1985. 168 с.
446. Ставицька Л. Про один поетичний образ Тараса Шевченка. URL: <http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine37-8.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
447. Ставицька Л. Про термін ідіолект. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 3–17.
448. Старкова Е. Проблема понимания феномена идиостиля в лингвистических исследованиях. *Вестник ВятГУ*. 2015. № 5. С. 75–81.
449. Старовойт І. Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2001. 19 с.
450. Статєєва В. Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість*

- Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 239–253.
451. Статеева В. Федір Потушняк — дослідник граматики Михайла Лучкая. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010. Вип. 14. С. 107–119.
452. Стащенко Н. «Ясній пам'яті товариша...»: Леся Українка в спогадах і оцінках Оксани та Івана Стешенків. *Волинь філологічна: текст і контекст*: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Л. Українки. Луцьк, 2012. Вип. 13: *Портрет кафедри української літератури у часі*. С. 197–205.
453. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения (семиологическая грамматика). Москва: Наука, 1981. 361 с.
454. Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в українському мовознавстві: Історіографічний аспект. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Серія: Мовознавство. 2012. Вип. 1. С. 172–180.
455. Струганець Л. Поняття «мовна особистість» в україністиці. *Культура слова*. Київ, 2012. Вип. 77. С. 127–133.
456. Сусов И. П. Личность в разговорном дискурсе. *Жанры речи*: сб. науч. статей. Саратов: Наука, 2011. Вип. 7: *Жанр и языковая личность*. С. 126–133.
457. Суханов С. А. Патологические характеры (очерки патологической психологии). Санкт-Петербург: Типогр. 1-й Сиб. Трудовой артели, 1912. С. 372–373.
458. Сухомлина Т. А. Лингвистические особенности выражения эмоций «радость/печаль» в русском и английском языках. *Opera Slavica*. XXXI. 2021. Ч. 2. С. 5–16.
459. Сюсько М. І. Із народної демонології: лексика на позначення дводушників. *Тези доповідей 49-ої підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу філологічного факультету Ужгород. держ. ун-ту*. Ужгород: УжДУ, 1995. С. 90–92.
460. Сюта Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття: дис... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т української мови НАН України. Київ, 2018. 384 с.

461. Творчість І. Чендея в загальноукраїнському літературному контексті: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2007. Вип. 11. 272 с.
462. Тивьяева И. Исследования языка памяти: опыт и перспективы. *Orbis linguarum*. 2021. Vol 19. Iss. 2. P. 7–14.
463. Тимків Н. Своєрідність авторської позиції в повісті Ольги Кобилянської «Земля». *Дивослово*. № 3. 2005. С. 5–10.
464. Тимошик М. С. Поетична творчість Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Кам'янець-Подільськ. 2008. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-192.html> (дата звернення 15.08.2017).
465. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у митрополита Іларіона (Огієнка) і процес вірування. *Філософські науки*: зб. наук. праць. Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2010. № 661. URL: <https://vlp.com.ua/taxonomy/term/3111> (дата звернення 25.06.2021).
466. Толкін Дж. Р. Р. Про чарівні казки, мову, психологію фантазії і те, чому неможливо писати «для дітей» / перекл. К. Оніщук та О. О'Лір, Львів: Астролябія, 2009. URL: <https://bokmal.com.ua/life/j-r-r-tolkien-on-fairy-stories> (дата звернення 14.11.2021).
467. Третьяченко Т. Проза Лесі Українки. Київ: Наук. думка, 1983. 288 с.
468. Трубецкой Н. К проблеме русского самопознания: сборник статей. Париж: Евразийское книгоизд-во, 1927. 94 с.
469. Туровська Л. Ще раз про емоційність терміна. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2010. № 676. С. 82–85.
470. Тюряпина И. В. Акцентуации личности как фактор психической адаптации студентов вуза: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / Санкт-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2016. 24 с.

471. Уланович О. И. Психолінгвістика: учеб. пособие. Минск: Изд-во Гревцова, 2010. 240 с.
472. Ухтомский А. А. Доминанта. Статьи разных лет. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 448 с.
473. Фангина С. Г. Развитие профессиональных акцентуаций личности в сфере государственной службы: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Росс. Академия гос. службы при Президенте Росс. Фед. Москва, 2001. 177 с.
474. Фащенко В. Життя в новелі: Кринична вода І. Чендея. *Вітчизна*. 1982. № 3. С. 162–164.
475. Федченко П. Коли і де народився Володимир Винниченко? *Слово і Час*. 2000. № 7. С. 6–8.
476. Ференц Н. Голос Потушнякової трембіти: до 80-річчя Федора Потушняка. *Вісті Ужгородщини*. 1990. 27 лютого (№26). С. 4.
477. Ференц Н. Неповторний талант [до 85-річчя І.Чендея]. *Трибуна*. 2007. 19 травня (№ 35). С. 12.
478. Філінюк В. Образне слово в системі поетичного тексту Емми Андієвської: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
479. Франко І. Із секретів поетичної творчості. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/1017-ivan-franko-iz-sekretiv-poetichnoji-tvorchosti> (дата звернення 20.07.22).
480. Фрейд З. Некоторые типы характеров из психоаналитической практики. *Классический психоанализ и художественная литература* / ред. В. Лейбин. СПб: Питер, 2002. С. 47–70.
481. Фрейд З. О нарциссизме. Очерки по психологии сексуальности. Минск: Поппури, 2003. 480 с.
482. Фрейд З. Печаль и меланхолия. URL: http://royallib.com/book/freyd_zigmund/pechal_i_melanholiya.html (дата звернення: 4.08.2021)
483. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва: Просвещение, 1989. 448 с.
484. Фрейд З. Психология сексуальности. Изд-во Тарсевич С., «Прамеб» Минск, 1993. 275 с.

485. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии. Тбилиси: Изд-во «Мерани», 1991. 224 с.
486. Фролова К. П. Аналіз художнього твору. Деякі методи вивчення тексту художнього твору. Київ: Радян. школа, 1975. 175 с.
487. Фроляк Л. Ідіолект як частина говірки. *Лінгвістичні студії*. Донецьк: ДонНУ, 2002. Вип. 10. С. 206–210.
488. Фромм Э. Дзэн-буддизм и психоанализ. *Что такое дзэн? (паломничество в страну Востока)*. Львов: Инициатива; Киев: Airland. 1994. С. 11–77.
489. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика. Москва: Академия, 2001. 254 с.
490. Холод О. М. Теорія інмутації суспільства: моногр. Київ: КиМУ, 2011. 352 с.
491. Хорошков М. Художній світ Івана Чендея: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Київ. нац. ун-т ім.Тараса Шевченка. Київ, 2007. 19 с.
492. Христиансен Б. Философия искусства / пер. Г. П. Федотова; под ред. Е. В. Аничкова. СПб.: Шиповник, 1911. 291 с.
493. Чалкова Е. Г. Фразеосемантические поля англоязычного личностно-ориентированного общения. Москва: Изд-во «Импринт-Гольфстрим», 1998. 362 с.
494. Чалкова Е. Г., Лапкина Т. О. Лингвистические и психолого-педагогические аспекты исследования акцентуаций личности. Москва: Изд-во «Народный учитель», 2001. 188 с.
495. Чендей М. Ідейно-естетичні засади творчості Івана Чендея (на матеріалі щоденникових записів 1953–1964 років). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. Вип. 11: *Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті*. С. 6–10.
496. Черемська О. Витоки Харківської філологічної школи і потєбнянські національно-мовні традиції. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 92–111.
497. Черемська О. С. Мовна особистість Олекси Синявського в історії Харківської філологічної школи 20–30 рр. ХХ ст. *Вісник*

- Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. 2015. Вип. 73. С. 47–53.*
498. Черненко О. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: Образ людини у творчості письменника. *Сучасність*. 1973. Ч. 6. С. 30–51.
499. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ: ВЦ «Академія», 2003. 568 с.
500. Чикаленко Є. Спогади (1862–1907). Нью-Йорк: УВАН, 1955. 502 с.
501. Чудіна Н. В. Екстремальність і форми її прояву у сучасному суспільстві: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2008. 21 с.
502. Чулкина Н. Л. Творческая языковая личность ученого-гуманитария Георгия Гачева. *Вопросы психолингвистики*. Москва, 2020. № 3 (45). С.153–167.
503. Шалацька Т. П. Внутрішній світ дитини (на матеріалі оповідання Івана Чендея «Березневий сніг»). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. ХХІ. С. 413–417.
504. Шаховский В. И. Голос эмоций в языковом круге homo sentience. Москва: Книжный дом «Либроком», 2019. 144 с.
505. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 3-е. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 208 с.
506. Швецова А. В. Національний характер як предмет соціально-філософського аналізу: автореф. дис... докт. філос. наук: 09.00.03 / Нац. педагог. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999. 35 с.
507. Шевельов Ю. Мова «Диктатури» Ів. Микитенка. Шевельов Ю. *Доєміграційне (Публікації 1929–1944 рр.)* / упоряд., передм. і примітки С. В. Вакуленко, К. Д. Каруник. Харків: Фоліо, 2020. С. 87–117.
508. Шевченко Г. Іван Чендей. Письменники Радянської України: літературно-критичні нариси / упоряд. С. А. Крижанівський. Київ: Рад. письм., 1986. Вип. 12. С. 88–109.

509. Шерех Ю. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї / вст. стаття Ю. Шевельова. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 415 с.
510. Шпильная Н. Невербализуемые высказывания как проявление полифонии языкового сознания при психозе. *Вопросы психолингвистики*. Москва, 2019. № 2 (40). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neverbalizuemye-vyskazyvaniya-kak-proyavlenie-polifonii-yazykovogo-soznaniya-pri-psihoze> (дата звернення: 06.04.2022).
511. Шулінова Л. В. Словесна поетика Лесі Українки (поетизація семантики кольору): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 21 с.
512. Шуляк С. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
513. Щерба Л. В. О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. Щерба Л. В. *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград: Наука, 1974. С. 24–39.
514. Щерба Л. В. Опыты лингвистического толкования стихотворений. II. «Сосна» Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом. Щерба Л. В. *Избранные работы по русскому языку*. Москва: Гос. учеб.-пед. изд-во М-ва просвещ. РСФСР, 1957. С. 97–109.
515. Щербей О. Екзистенційно-онтологічна проблематика поезій у прозі Ф. Потушняка («Вікно», «Глибина», «Камені»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош. Ужгород, 2013. Вип. 18. С. 138–140.
516. Юнг К.-Г. Архетип и символ. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4229/4232> (дата звернення: 04.08.2021).
517. Якобсон Р. О. Доминанта. Хрестоматия по теоретическому литературоведению: в 5 т. / ред. З. Г. Минц. Тарту: Тартус. гос. ун-т, 1976. Т. 1. С. 56–63.

518. Яньшин П. В. Семантика цвета. Самара: Инсома-пресс, 2001. URL: <https://psyinst.moscow/biblioteka/?part=article&id=2245> (дата звернення: 10.12.2018).
519. Ярема Я. Дитячі переживання і творчість Шевченка. Зі становища психоаналізу. *Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: у 2 т.* Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. Т. 1. С. 176–185.
520. Яструбецька Г. Елементи експресіоністичної поетики в художньому просторі О. Кобилянської (на матеріалі новели «Битва»). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І. Сабадош.* Ужгород, 2011. Вип. 16. С. 351–353.
521. Bartes R. Elements of Semiology. *Hill and Wang.* New York, 1968. URL: <http://ebookbrowse.net/barthes-roland-elements-of-semiology-pdf-d180133779> (accessed 6 June 2022).
522. Bigun O. Taras Shevchenko's Christian cordocentrism: [Християнський кордоцентризм Тараса Шевченка]. *Przegląd Wschodnioeuropejski.* 2020. № 11(1). С. 241–250.
523. Fachsprachen. Berlin, N. Y., 1998.
524. Jakobson R. Studies on Child Language and Aphasia. The Hague: Mouton, 1971. URL: <https://doi.org/10.1515/9783111353562> (accessed 6 June 2022).
525. Jones E. The God complex: The belief that one is God, and the resulting character traits. *Essays in applied psycho-analysis.* London: Hogarth Press, 1951. Vol. 2. P. 244–265.
526. Kohut H. The Analysis of the Self. New York: International Universities Press, 1971. 384 p.
527. Labov W. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1972. 337 p.
528. Rastier F. Arts et sciences du texte. Paris: PUF, 2001. 320 p.
529. Steinthal H. Philologie. Geschichte und Psychologie in Ihren Gegenseitigen Beziehungen. Berlin: Dümmler, 1864. 84 p.
530. Wundt W. Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmungen. Leipzig: Wintersche Verlag, 1862. 451 p.

Список лексикографічних джерел

531. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд.4-е Москва: Советская энциклопедия, 2007. 607 с.
532. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
533. Булахов М. Г. Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии в 5 т. Минск: БГПУ, 2002–2005.
534. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / наук. ред. А. Є. Супрун. Львів: Вища школа, 1989. 328 с.
535. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та гол. ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
536. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
537. Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / за ред. М. І. Голянич. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.
538. Депресія. Енциклопедія Сучасної України / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енцикл. досліджень НАН України, 2007. Т. 7. URL: <https://esu.com.ua/article-26039> (дата звернення: 04.11.2021).
539. Єрмоленко С. Я., Биби́к С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
540. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 1: 402 с. Т. 2: 350 с. Т. 3: 426 с. Т. 4: 388 с.
541. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях: тлумачний словник нового типу. Дрогобич: Коло, 2010. 272 с.
542. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 688 с.

543. Мартінек С. Український асоціативний словник: у 2 т.: Т. 1: *Від стимулу до реакції*. 344 с. Т. 2: *Від реакції до стимулу*. 468 с. Львів: Вид-ий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007.
544. Психология. Словарь / ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Политиздат, 1990. 494 с.
545. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
546. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / за ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 336 с.
547. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
548. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-Д, 2006. 716 с.
549. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.
550. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C5%E3%EE> (дата звернення: 17.01.2021).
551. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: акад. І. К. Білодід та ін.; АН УРСР. Ін-т мовознавства. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
552. Словник української мови: у 20 т. / за ред. В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 2010. Т. 1.: А–Б. 1610 с.
553. Сулейменова Э., Шаймерденова Н. Словарь социолінгвістических терминов. Алматы: Казак университеті, 2002. 168 с.
554. Українська мова. Енциклопедія / за ред. І. В. Муромцева. Київ: Вид-во «Майстерклас», 2011. 400 с.
555. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
556. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

Список художніх джерел

557. Байрон Д-Г. Каїн / перекл. з англ. М. Кабальюка. *Всесвіт*. 1984. № 3. С. 104–129.
558. Винниченко В. Момент. URL: http://ukrlit.org/Vynnychenko_Volodymyr_Kurylovych/moment/ (дата звернення: 15.03.2022).
559. Винниченко В. Сосячна машина. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=419> (дата звернення: 15.03.2022).
560. Винниченко В. Таємна пригода. URL: <http://www.ukrcenter.com/> (дата звернення: 10.12.2020).
561. Забужко О. Казка про калинову сопілку. Київ: Факт, 2000. 84 с.
562. Іларіон Митрополит. Каїн та Авель. Іларіон Митрополит. *Філософські містерії. Твори*. Т. 1. Вінніпег: Trident Press Ltd, 1957. С. 201–262.
563. Іларіон Митрополит. **Рідна мова**. Створення людської мови. Митрополит Іларіон. *Філософські містерії. Твори*. Т. 1. Вінніпег: Trident Press Ltd, 1957. С. 282 – 303.
564. Кобилянська О. Битва. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=2458> (дата звернення: 14.07.2022).
565. Кобилянська О. В неділю рано зілля копала. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/getfile.php?tid=1> (дата звернення: 02.01.2018).
566. Кобилянська О. Земля. URL: <http://www.pedlib.ru/Books/3/0476/376-259.shtml> (дата звернення: 05.03.2015).
567. Кобилянська О. Ю. Valse mélancolique. О. Кобилянська. *Вибрані твори*. Київ: Дніпро, 1974. С. 393–431.
568. Коцюбинський М. Intermezzo. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1065#google_vignett (дата звернення: 16.05.2022).
569. Коцюбинський М. М. Подарунок на іменини: оповідання, новели, повісті: для серед. та ст. шк. віку / упоряд. та післямова М. С. Грицюти. Київ: Веселка, 1989. 335 с.
570. Коцюбинський М. М. Цвіт яблуні. М. Коцюбинський. *Твори*: у 7 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1974. С. 169–176.
571. Куліш П. О. Твори: у 2 т. Т. 2: *Чорна Рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії* / підгот. тексти, упоряд., прим. М. Л. Гончарук. Київ: Дніпро, 1989. 587 с.

572. Пасѣчникъ Ф [Потушняк]. Оповѣданя. Унгарь: Выданя подкарпатского общества наукъ, 1942. 62 с.
573. Потушняк Ф. Честь роду. Оповідання. Повість. Поезії в прозі. Ужгород: Карпати, 1973. 247 с.
574. Потушняк Ф. Повінь. Оповідання, новели, поезії в прозі, роман. Ужгород: Карпати, 1985. 575 с.
575. Пчілка О. Твори / упоряд., авт. передм. і приміт. Н. О. Вишневська. Київ: Дніпро, 1988. 582 с.
576. Скунець П. Один. Ужгород: Вид-во «Два кольори», 2000. 536 с.
577. Сосюра В. Каїн. Сосюра В. *Вибрані твори*: в 2 т. Київ: Наук. думка, 2000. Т. 2. С. 16–45.
578. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1975–1979. Т. 1. 449 с. Т. 2. 368 с. Т. 7: 567 с.
579. Леся Українка. Кассандра. Леся Українка. *Твори*: у 10 т. Київ: Вид-во худ. літ. «Дніпро», 1964. Т. 4. С. 7–98.
580. Українка Леся. Одержима. Українка Леся. *Твори*: у 10 т. Київ: Державне вид-во художньої літератури, 1964. Т. 3. С. 131–152.
581. Чендей І. Калина під снігом. Київ: Рад. письм., 1988. 399 с.
582. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. Т. 1: *Поезія 1837–1847*. Т. 2. *Поезія 1847–1861*. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm> (дата звернення: 10.02.2022).
583. Франко І. Смерть Каїна. Франко І. *Зібрання тв.*: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976–1986. Т. 1. С. 270–294.
584. Coleridge S. T. Wanderings of Cain. Prefatory Note: URL <http://www.rc.umd.edu/editions/cain/preface.html> (accessed: 9 January 2021).

Список епістолярних джерел

585. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця: щоденники; автобіографії; листи; статті та спогади / упоряд., передм. Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. 359 с.
586. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка. 1975–1979. Т. 10–12. *Листи*: Т. 10: (1876–1897). 1978. 542 с. Т. 11: (1898–1902). 478 с. Т. 12: (1903–1913). 1979. 794 с.

SUMMARY

Papish V. A. Linguistic psychoaccentuation of an elite language personality: theory, history, discursive practice. Monograph.

Thesis by the published monograph for a Doctoral Degree in Philology, Speciality 10.02.01 – the Ukrainian Language.

The thesis for the first time in Ukrainian linguistics comprehensively and multifacetedly characterizes the linguapsyoaccentuation theory, which has become the development of the study about psychological accentuation, particularly initiated in medicine and then projected into a modern interdisciplinary knowledge paradigm, that made it possible to have formed a new and promising scientific direction in Ukrainian psycholinguistics, an innovative study, and as well to have developed a new research methodology. Focusing much scholarly attention upon the negative impact of accentuations in the past had definitely led to a simplified view of this phenomenon. Therefore, a need had emerged for a new understanding of the accentuation phenomenon as a psychological linguistic consciousness construct which, accordingly, affects the formation of a language personality's idiostyle, and idiolect, and contains concealed information about it. The paper comprehensively presents the linguapsyoaccentuation theory, outlines the present state of its being explored in an interdisciplinary paradigm with a focus on linguistic issues, traces the stages of its formation and development in terms of the psycholinguistic ideas presented by Ukrainian linguists, characterizes the foreign linguists' methodology impact on its formation. The term apparatus of linguistic-psychoaccentuation research is comprehensively characterized with the selection of problematic and debatable issues; the introduction of clarifying terms is justified. The understanding of the text concept through the prism of linguistic and psycholinguistic parameters is explained, the proper idiolect and idiostyle definitions from the standpoint of the psycholinguistics theory is proposed, taking into account the linguapsyoaccentuation theory postulates. The types as well as constant and optional linguapsyoaccentuation signs are described, their generalized classification system is proposed, the lexicographic

interpretation of individual definitions is deepened, the reflection of this theory in modern Ukrainian manuals on psycholinguistics is traced.

In addition, the methodical algorithm for identifying signs that reflect the accentuated features of the text author is characterized, taking into account the extralingual factors system, textual and discursive parameters that are manifested in the realization of psychological concepts, the verbalization of certain vocabulary thematic groups (namely, colorism, somatism, etc.), and in learning of certain grammatical means, as well as modeling of appropriate communicative strategies and tactics, verbal and non-verbal means, embodiment of relevant discursive-textual categories, including discursive words, tendencies to model peculiar ornamentation, individual authorial creativity manifestation. The experience of related humanitarian and natural sciences is involved in the text decoding procedure.

The thesis associates the updating of the linguapsychoaccentuation theory with its projection not only on the fiction text (discourse), but also on the ego-textual space (memoirs, diaries, letters, biography and other secondary texts); as well as with new approaches to textual analysis, which involves understanding the text (discourse) at the linguapersonology theory level and the manifestation of individual authorial creativity (creative linguistics). A new approach has been developed for the complex analysis of hysteroid linguapsychoaccentuation based on the material of fiction and ego-texts by Lesia Ukrainka. On the basis of empirical material, the existence of certain linguapsychoaccentuation types in other iconic figures of Ukrainian language culture has been proven: hysterodyne (P. Kulish), hyperthymic (V. Vynnychenko), paranoid (I. Ohienko). In the texts elaborated by individual writers, two types of linguistic and psychoaccentuation have been revealed: affective-exalted and emotional (T. Shevchenko), paranoid and depressive (M. Kotsiubynskyi), depressive and narcissistic (O. Kobylanska), epileptoid and introverted (F. Potushniak), depressive and slightly introverted (I. Chendei). The analysis of P. Skunets' incomplete discursive-textual space has showed the impossibility of unambiguously defining his linguapsychoaccentuation dominant type, which proves the need to involve the writer's entire discursive-textual space in the analysis,

rather than its individual parts. The paper outlines the possibility of distinguishing another linguapsychoaccentuation type — the ambivert, and determines the need to highlight the linguapsychoaccentuation theory in modern language didactics. The thesis claims that the research procedure can be extrapolated to the figurative means system as well as text (discourse) of Ukrainian linguistic culture key figures. The psychological aspect of the language personality provides wide opportunities not only for their psychological portraiture, but also makes it possible to make certain generalizations about the psychoconsciousness of the Ukrainian nation in general, characterizing its genetic code certain features.

Key words: accentuation, discourse, idiolect, idiostyle, linguapsychoaccentuation, language personality, linguistic consciousness, psycholinguistics, text.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Агєєва В. 203, 220, 246, 293, 377
Агєєва Ю. 80
Агібалова Т., Агібалова Т. М. 158, 377
Адельгейм Є. 30, 377
Айзенк Г. 14
Акімова Н. 107, 119, 377
Алексєєва Л., Алексєєва Л. М. 80, 85, 377
Альошина І. 44
Андрєєв Л. 58
Аргєрїх М. 45
Арістотель, Арістотель 46, 47, 126, 180, 377
Арістофан 50
Аркушин Г., Аркушин Г. Л. 158, 161, 377
Арнольд І. 149
Архангельська А. 40, 377
Ассаджіолі Р. 14
Астафурова Т. 80, 378
Ахманова О., Ахманова О. С. 90, 428

Б

Бабенко Л. 148
Бабій І. 293
Бабота Л. 329, 378
Байрон Д-Г. 315, 430
Балабуха Н. 203, 378
Балей С. 231, 236, 378
Балла Е. 378
Бальзак де О. 47
Бардіна Н., Бардина Н. В. 14, 42, 74, 75, 378
Барт Р. 99, 115, 142, 378

Бартес Р., Bartes R. 142, 427
Барчан В. 329, 378
Батюк Л. 293
Бацевич Ф., Бацевич Ф. С. 42, 98, 138, 139, 206, 379
Башкатова Ю. 210, 379
Белей Л., Белей Л. О. 190, 379
Бетко І., Vetko I. 140, 380
Берта Е. 173, 380
Бехта І., Бехта І. А. 260, 380
Белянін В., Белянин В., Белянин В. П. 3, 10, 14, 27, 53, 54, 56–64, 66–69, 82, 95, 101–103, 111, 119, 149, 154, 160, 173, 180, 181, 186, 187, 191, 193, 194, 215, 226, 230, 241, 244, 272, 278, 286, 291, 292, 294, 299, 302, 314, 324, 329, 331, 372, 379, 409, 414
Бехтерев В. 14
Биби́к С. П. 90, 111, 133, 144, 428
Бігун О., Bigun O. 117, 427
Бідзіля Ю. М. 229, 393, 409, 410, 411, 413
Бідюк О., Бідюк О. В. 14, 108, 110, 117, 248, 380
Біжко І. 80, 380
Білецький О. 220, 380
Білик І. 28, 380
Білодід І., Білодід І. К. 13, 42, 89, 293
Богдан М. 293
Богдан С., Богдан С. К. 158, 161, 164, 177, 380, 381
Богданова І., Богданова І. Є. 14, 109, 381
Бодлер Ш. 288

- Бодуен де Куртене І., Бодуэн де Куртенэ И. А. 84, 381
Бойко В., Бойко В. В. 143, 328, 381
Болотнова Н. 96, 148
Бондаренко Я., Бондаренко Я. О. 15, 41, 42, 76, 96, 154, 191, 211, 215, 370, 372, 381
Бот Л., Bot L. 213, 381
Братусь Б. 14
Брус М. 40
Бублейник Л., Бублейник Л. В. 158, 190, 293
Бузоні Ф. 45
Булахов М., Булахов М. Г. 90, 428
Булаховський Л., Булаховський Л. А. 9, 13, 27, 31–34, 37, 38, 121, 153, 217, 298, 369, 382
Бунін І. 58
Бусел В. 17, 297, 428
Бутакова Л. 96
Бутенко Н., Бутенко Н. П. 40, 42, 428
- В**
- Валіуліна В., Валиулина В. Р. 105, 383
Ван Дейк Т. А., Дейк ван Т. А. 101, 113, 387
Варинська А. 293
Васильєва А. 148
Вегеш А. 349, 383
Великоредчанина М., Великоредчанина М. А. 74, 383
Вербицька Л. 298, 383
Верлен П.-М. 288
- Виготський Л., Выготский Л. 14, 86, 204
Винниченко В. 2, 5, 8, 17, 18, 40, 117, 143, 150, 229, 276–278, 280, 281, 283, 285–289, 292, 298, 328, 349, 373, 374, 383, 384, 387, 388, 393, 397, 398, 400, 405, 409–411, 416, 417, 423, 430
Виноградов В., Виноградов В. В. 98, 123, 148, 383
Винокур Г., Винокур Г. О. 253, 383
Вікул М. П. 89, 383
Вокарина С. Ф. 383
Волков В., Волков В. В. 17, 81, 82, 87, 383
Волович В. 44
Волчанська Г. 277, 383
Вольф О., Вольф Е. М. 255, 384
Воркачов С., Воркачев С. Г. 137, 384
Вороний М., Вороний М. К. 288, 384
Вороніна Ю. 147, 384
Вундт В., Wundt W. 38, 126
- Г**
- Галкіна Т., Галкина Т. Г. 103, 372
Гальперін І., Гальперин И. 111, 384
Ганич Д., Ганич Д. І. 90, 428
Ганнушкін П., Ганнушкин П. Б. 14, 54, 58, 77, 153, 285, 370, 372, 384
Гарбовський Н. 69, 384
Гейне 35, 407
Генералюк Л. 231, 232, 237, 385
Гете 35, 47, 407
Гіляров А. Н., Гіляров О. 312
Гілельс Е. 45

Гіль О., Гиль О. 66, 67, 154, 385
 Гладка Н., Гладка Н. В. 51, 385
 Гоголь, Гоголь М. 35, 47, 58, 315, 364
 Гозенпуд А. 215, 385
 Голобородько К. 130, 299, 361, 385
 Головай І. 308, 385
 Головій О. 204, 385
 Голомб Л. 23, 329, 349, 385
 Голсуорсі Дж. 71
 Голубовська І., Голубовська І. О. 136, 385
 Голянич М. І. 90, 105, 428
 Горбач А.-Г. 276, 386
 Горнятко-Шумилович А. 150, 395
 Горовіц В. 45
 Готхельф О. 48
 Грабович Г. 14, 231, 386
 Григор'єв В., Григор'єв В., Григор'єв В. П. 142, 147, 148, 253, 386
 Гриценко П., Гриценко П. Ю. 144, 386
 Грицюта М. 293, 386
 Грін Дж. 85
 Грінченко Б. 162, 328
 Губко О. 151, 350, 386
 Гундорова Т. 246, 261, 289, 372, 386
 Гур'яничева О., Гур'янычева О. Ю. 154
 Гуцало Євген 146, 426

Г

Гете фон Й. Вольфган 47
 Готхельф Є. 49

Д

Давиденко Л. 143, 381
 Данте Аліг'єрі 197, 315, 387
 Дем'яненко Л. 298, 387
 Демешко І. 277, 387
 Денисенко Л. 147, 384
 Денисюк І., Денисюк Іван 167, 349, 387, 393
 Деренчук Н. 134, 387
 Джонс Е., Jones E. 266, 427
 Дзевєрін І. 276, 387
 Дзюба І. 248, 349, 387
 Должикова Т., Должикова Т. І. 135, 387
 Долінін К., Долинин К. А. 82
 Донецьких Л. 148
 Донцов Д. 231, 388
 Достоевський Ф. 47–50, 103, 219
 Драгоманов М., Драгоманов Михайло, Драгоманов М. П., Українець 4, 157, 161, 162, 166–168, 171, 172, 174, 228, 229, 350, 410, 413, 418, 425
 Драгоманова Є. І. 162
 Драгоманова Л. М. 162
 Драгоманови 162, 168, 171
 Драгоманови-Косачі 167, 387
 Дроздовський В. 293
 Душутіна Д. А. 388
 Дюбуа Ж. 145, 388
 Дячук Н. 41, 107, 388

Е

Елліс Х. 51
 Ервін-Тріп С., Ervin-Trip S. M. 7

Є

Єгідес А., Єгідес А. 167, 331,
372, 388
Єпіфанцева С. 44
Єрмоленко С., Єрмоленко С. Я. 90,
111, 133, 141, 142, 144, 145, 151,
386, 388, 428
Єщенко Т., Єщенко Т. А., 107, 388

Ж

Жайворонок В. 145, 388
Жане П. 240
Житецький П. 288
Жихарева О. 45, 388
Жулинський М., Жулинський М. Г.
276, 349, 388, 389

З

Забужко О. 14, 203, 231, 315, 389,
430
Завадська О., Завадская Е. 302,
389
Загнітко А., Загнітко А. П. 14, 17,
40, 42, 79, 81, 86, 91, 96, 98, 107,
111–114, 123, 124, 133, 143, 159,
203, 351, 372, 389, 390, 395, 408,
411, 417, 428
Загнітко Н. 124, 125, 389
Запухляк О., Запухляк О. З. 44,
154, 370, 372, 389
Засєкін С., Засєкін С. В. 17, 42, 43,
81, 83, 84, 389
Засєкіна Л., Засєкіна Л. В. 17, 42,
81, 83, 84, 389
Захаренко І., Захаренко І. 210, 389
Захарчук В. 316, 389

Захидова Л. 148
Зборовська Н., Зборовська Н. В. 97,
220, 231, 236, 246, 315, 372, 390
Зеленько А., Зеленько А. С. 86,
390
Золя Е. 121
Зубцов Д. 246, 247, 255, 390

І

Іваненко І. 297, 390
Іваницька М., Іваницька М. Л. 134,
390
Іваничук Роман 146, 401
Іванишин Н. Я. 90, 105, 428
Іванишин П., Іванишин П. В. 328,
391
Іванова Л. 105, 293
Іванцова К., Іванцова Е. В. 129,
390
Ігнатович О. 359, 391
Ігнатєва С., Ігнатєва С. Є. 124,
135, 390
Ілізаров С., Ілізаров С. С. 37, 390
Ільїн Є., Ільїн Е. П. 138, 390
Інкїна Т., Инкина Т. С. 71, 154,
372, 390

К

Калениченко Н. 293, 298, 391
Калінкін В., Калинин В. М. 190,
192, 193, 391
Калмикова Л. 41, 42, 391
Каменська О., Каменская О. Л. 136,
391
Канторчук Г. К. 158, 391
Капраль М. 329, 391

- Карасик В., Карасик В. И. 127, 392
Караулов Ю., Караулов Ю. Н. 123, 126, 145, 148, 230
Карвасарський Б., Карвасарский Б. Д. 159, 248, 370, 372, 392
Каревин О. 219, 392
Карпенко Н., Карпенко Н. А. 41, 136, 396
Карпенко О., Карпенко О. Ю. 42, 190, 392
Карпенко Ю., Карпенко Ю. А., Карпенко Ю. О. 24, 190, 193, 392
Кербіков О. 370, 372
Керечан О. 262, 263, 267, 392
Кернберг О., Кернберг О. Ф. 51, 392
Кириллов Л. А. 393
Кирилюк О. Л. 40, 393
Китаєва С., Китаева С. О. 80
Кім Л., Ким Л. 119, 392
Кінцель А., Кинцель А. В. 101, 149, 150, 372, 392
Кіраль С. 349, 393
Клейст фон Г. 49
Кльостер А., Клёстер А. М. 80
Кобилянська О., Кобилянська О. Ю., Ольга Кобилянська 2, 5, 8, 9, 17, 18, 108, 117, 162, 203, 229, 245–247, 249–252, 254, 255, 260–263, 267, 268, 271–273, 275, 325, 373, 374, 386, 394, 399, 404, 408, 410–412, 414, 422, 427, 430, 432
Ковалевська О., Kovalevska O. 168, 396
Ковалевська Т., Ковалевська Т. Ю. 40–42, 393
Ковальова Т., Ковальова Т. В. 14, 40, 42, 109, 393
Ковальчук О. 261, 393
Ковтунова І., Ковтунова И. 142, 386
Когут Г., Kohut H. 262, 427
Козак М. 329, 393
Козій Д. 220, 393
Козій О. 328, 393
Колегаєва І. 42, 393
Колесник П. 293
Колісниченко В., Колесниченко В. О. 46, 158, 160, 393
Колодяжна Л. 148
Колощук Н. Г. 246, 261, 394
Колрідж С., Coleridge S. T. 315, 431
Кондратенко Н. 97, 394
Конюхов Н. И. 394
Конюхова Е. Н. 394
Копніна Г., Копнина Г. А. 131, 419
Коптілов В. 293
Косач Л., Косач Лариса, Леся, Леся Українка 24, 163, 167
Косач О., Косач Ольга, Косач-Кривинюк О. 167, 167, 224, 394
Косачі 160
Космеда Т., Космеда Т. А., Kosmeda T., Kosmeda T. A. 2, 3, 11, 12, 14, 31, 40–42, 55, 78, 96, 98, 99, 124, 129, 131, 134–137, 147, 150, 158, 161, 169, 180, 191, 199, 202, 203, 207, 212, 213, 223, 231, 237, 282, 284, 285, 298, 301, 316, 339, 340, 344, 372, 394–397
Костенко Л. 105
Костенко О. 298, 397
Костикова О. 69, 384
Костюк Г. 44, 276, 397

Коткова Л. 143, 397

Коцюбинська М. 230

Коцюбинський М., Коцюбинський М. М., Михайло Коцюбинський 2, 5, 8, 17, 18, 134, 150, 162, 229, 293–295, 297–304, 307, 329, 373, 374, 387, 391, 397–399, 404, 409, 411, 413, 420, 425, 430

Кочан І. М. 82, 397

Кочерган М. П. 192, 397

Кохут Х., Kohut Н. 51, 397

Кочубей Л. 220, 397

Красильникова В., Красильникова В. Г. 63, 64, 154, 398

Красовська О., Krasovska О. 213, 381

Кречмер Є. 240, 370, 372

Кривоніс Т., Кривоніс Т. Г. 43, 398

Кристева Ю., Кристева Ю. 248, 398

Кричун Л. 277, 398

Крупеньова Т., Крупеньова Т. І. 158, 201, 398

Крутоус В. П. 35, 36, 398

Кудряшова О. 200, 398

Кузнецов Ю., Кузнецов Ю. Б. 253, 293, 298, 398

Кузьмина Е. С. 80

Куліш П. О., Куліш П., Пантелеймон Куліш 2, 8, 17, 23, 135

Куліш Т. В., Куліш Т. 15, 41, 77, 399

Кумеда О. 146, 399

Куприянов В. А. 37, 390

Куранова С., Куранова С. І. 17, 81, 85, 95, 107, 399

Курило О. 399

Кутуза Н. В. 41, 42, 399

440

Л

Лабов У., Labov W. 142, 427

Лавриненко С. 233, 399

Ланцова Л., Ланцова Л. К. 140, 399

Лапкина Т. О. 399, 424

Левідов, Левідов М. 38, 39

Левченко Г., Левченко Г. Д. 97, 174, 214, 218, 246, 372, 399

Лезін Б., Лезин Б. 37, 400

Ленін 71

Леонгард К. 8, 14, 47, 48, 50, 51, 54, 56, 58, 91–95, 140, 153, 154, 159, 219, 230, 232, 236, 237, 248, 275, 286, 324, 331, 370, 372, 400

Леонт'єв О. 8, 85

Леонт'єв О. О., Леонт'єв А. А. 85, 400

Лермонтов 58, 426

Лилич Г. 148

Лисиченко Л., Лисиченко Л. А. 14, 40, 42, 96, 108, 109, 137, 174, 340, 372, 396, 400

Лист Ф. 45

Лисяк-Рудницький І. 276, 400

Личко А., Личко А. Е. 8, 14, 50, 51, 94, 95, 98, 153, 159, 226, 253, 277, 330, 370, 372, 400, 401

Ліщинська Н. 114, 401

Лотман Ю. 148

Лотоцька Н., Лотоцька Н. Я. 146, 401

Лучкай Михайло 330, 421

Людвіг О. 49

Ляліна В., Лялина В. А. 71, 401

Ляпон М., Ляпон М. В. 136, 401

М

- Мазирка І., Мазирка І. О. 73, 154, 401
 Макаров А. 231, 401
 Макаров М. 112, 401
 Мак-Вільямс Н. 51
 Маковей Й., Маковей О. 162, 223
 Маланюк Є. 117
 Малишко А. 135, 403
 Манн Т. 48
 Мартінек С. 40, 429
 Марчук Л., Марчук Л. М. 2, 12, 42, 163, 252, 254, 344, 402
 Маршак С., Маршак С. Я. 69
 Масальський В. 293
 Маслова В., Маслова В. А. 52, 111, 402
 Маслоу А. 14
 Матвєєва О. 80
 Матвєєва Т., Матвєєва Т. С. 35, 293, 403
 Матківська Н. 147, 403
 Мацько Л. 135, 158, 403
 Мельник М., Мельник М. Р. 190, 403
 Мержвинский В. В. 220, 403
 Мержинський С. 196, 218
 Меркулова А., Меркулова А. С. 140, 403
 Миголинець О. 349, 403
 Микитась В., Микитась В. Ф. 329, 403
 Микитенко, Микитенко І, Микитенко Ів. 38, 39, 425
 Миронова Т., Миронова Т. Ю. 107, 332, 403
 Мисан І. 41, 391
 Михальченко М. 17, 42, 79, 81, 86, 107, 112, 389, 390
 Михида С., Михида С. П. 14, 97, 174, 181, 202, 204, 205, 206, 246, 293, 299, 372, 404
 Михлюк Е. 154, 372, 404
 Міллер Дж. 85
 Могильницька Г. 261, 404
 Мозолок О. М. 308, 404
 Мойсієнко А., Мойсієнко А. К. 149, 404
 Моклиця М. 14, 97, 204, 404, 405
 Мопассан де Г. 49, 288
 Морозов С. М. 429
 Морозова І. 41
 Московічі С. 85
 Мостова І., Мостовая І. 237, 238, 405
 Мулик-Луцик Ю. 230, 308, 405

Н

- Навальна М. 2, 42, 317, 405
 Над'ярних Н. 293
 Найрулін А. 293
 Наполеон 71
 Науменко В. 288
 Науменко Л., Науменко Л. О. 276, 277, 405
 Недзельский, Е. Н. 388
 Неймировська Г. 293
 Некрасова Т. 80, 405
 Нерознак В., Нерознак В. П. 123, 406
 Нечуй-Левицький І., Нечуй-Левицький І. С. 28, 288, 406
 Ницполь В. 140, 406

Нікітчина Г., Нікітчина Г. Д. 246, 406
Нікіфорова І. 278, 406
Ніцше Ф., Ніцше Фрідріх 7, 219
Новиков А., Новиков А. И. 55, 406
Новікова Г. 41, 391
Номачі Мотокі 20, 414
Носенко І. 361, 406

О

Овсієнко Л. 107, 406
Овсянико-Куликовський Д., Овсянико-Куликовський Д. Н. 13, 34–37, 98, 108, 118, 153, 230, 369, 398, 403, 406, 407
Огієнко І., Іван Огієнко, Іларіон Митрополит 2, 5, 8, 9, 13, 17–19, 24, 108, 147, 229, 308–317, 320, 322, 323, 373, 374, 384, 385, 404, 408, 410, 412, 413, 415, 422
Олексенко О. 136, 137, 199, 207, 212, 223, 301, 339, 340, 396
Олійник І. С. 90, 428
Олпорт Г. 14
Ольшевський І. 167, 408
Ончуленко М. 147, 408
Орлик П. 293, 399
Осгуд Ч., Osgood Ch. E. 7, 85, 86
Осіпова Т., Осіпова Т. Ф. 14, 41, 42, 89, 135, 136, 169, 213, 257, 281, 351, 396, 397, 408, 428

П

Павлик М. 162, 172, 220
Павличко С. 152, 246, 386, 399, 408
Павлишин М. 261, 408

Павлова І., Павлова І. А. 136, 137, 199, 207, 212, 223, 301, 339, 340, 396, 408
Паламарчук Л. 293
Панасенко Н., Панасенко Н. М. 44, 154, 370, 372, 408
Панченко В., Панченко В. Є. 288, 289, 409
Панькіна Ю., Панькіна Ю. 61, 69, 102, 154, 409
Папіш В., Папіш В. А. 1–3, 7–11, 20, 27, 41, 42, 79, 94, 106, 108, 136, 157, 229, 327, 328, 409–414
Пастернак Б. 69
Пауль Г. 83
Пахаренко В. 261, 414
Переломова О., Переломова О. С. 414
Петрова Т., Петрова Т. О. 80, 414
Печарський А. 414
Пищальникова В., Пищальникова В. А. 96, 101, 148, 149, 150, 415
Піаже Ж. 221
Піддубна Н., Піддубна Н. В. 2, 14, 135, 169, 316, 397, 415
Підмогильний В. 13, 415
Плющ Л. 14
Плющ П. 293
Побережна О., Побережна О. Ю. 139, 415
Побірченко Н. А. 17, 93, 95, 429
Поваліхіна Л., Повалихіна Л. А. 132, 415
Поліщук В. 40, 109, 419
Поліщук Я., Поліщук Я. О. 220, 308, 310, 415

Поп В. 329, 416
 Портнов А. А. 285, 291, 416
 Потебня А., Потебня А. А., Потебня О., Потебня О. О. 7, 9, 13, 27, 31–33, 37, 52, 55, 84, 97, 98, 100, 108, 120, 126, 135, 153, 299, 369, 382, 385, 387, 395, 411, 416
 Потушняк Ф., Потушняк Ф. М., Потушняк Федір Михайлович, Федір Потушняк, Пасъчникъ Ф. 2, 6, 8, 17, 18, 327–332, 333, 335, 336, 339, 340, 342, 344, 345, 348, 367, 373–375, 378, 385, 388, 391, 393, 403, 411–413, 416, 420, 421, 423, 426, 431
 Потьоміна Т. 80
 Почепцов Г., Почепцов Г. Г. 40, 416
 Присяжнюк С., Присяжнюк С. С. 276, 416
 Прокоф'єва Т., Прокоф'єва Т. 73, 154, 191, 417
 Пропп В. 69
 Проскурина Т. 204, 417
 Пулатова Л., Пулатова Л. Й. 134, 417
 Пушкін, Пушкин 35, 54, 407
 Пчілка О., Олена Пчілка 167, 168, 431

Р

Райнов Т., Тимофей Иванович
 Райнов 37
 Рарицький О. А. 42, 252, 254, 402
 Растер Ф., Rastier F. 145, 427
 Рахманінов С. 45
 Ревзіна О., Ревзина О. 142, 397
 Ревуцький В. 276, 417
 Репіна К., Репина Е. 67, 68, 154, 417

Рибчин І. 350, 417
 Ригованова В. 133, 417
 Ричкова Л., Рычкова Л. В. 80, 418
 Рідлі М., Ридли М. 168, 417
 Ріжко Р. Л. 90, 101, 105, 419, 428
 Роджерс К. 14
 Родигін К. 298, 418
 Родигін М. 298, 418
 Романова О. В. 154, 401, 418
 Романченко А., Романченко А. П. 40, 42, 98, 130, 131, 372, 418
 Романченко І., Романченко І. С. 171
 Роменець О. 193, 418
 Ромметвейн Р. 85
 Рубчак Б. 230, 418
 Руданський Степан 135, 169, 397
 Русал В. 14
 Русанівський В., Русанівський В. М. 88, 91, 158, 418, 429
 Руссо Жан-Жак 36

С

Сабадош І. В. 27, 249, 329, 330, 378, 383, 385, 403, 409 – 411, 413, 420, 422, 424, 426, 385, 403, 409, 410, 411, 413, 420, 422, 424, 426, 427
 Салимовський В. 148
 Саліонович Л. М. 41, 42, 136, 396
 Саракєва Е., Саракєва Э. 64, 65, 154, 418
 Сахарова О. 98, 124, 126–128, 418
 Свиначенко Ю., Свиначенко Ю. В. 267, 269, 419
 Святовець В., Святовець В. Ф. 161, 419

- Селіванова О., Селіванова О. О., Селиванова Е. А. 90, 98, 116, 144, 429
Семенко М. 40, 109, 419
Сенкевич Г. 48
Сервантес М. 47, 50
Сергеєнкова О. П. 93
Седов К., Седов К. Ф. 128, 137, 419
Силантьєва М., Силантьєва М. С. 132, 419
Симоненко В. 150, 395
Синявський В. В. 93, 95, 429
Синявський Олекса 134, 424
Сиротиніна О., Сиротинина О. Б. 130, 419
Сирятська Т., Сирятська Т. О. 44, 45, 154, 372, 419
Сіверська О. 148
Сімович В., Сімович Василь 7
Січкач С. 146, 419
Скаб М. В. 361, 419
Скачков А. 293
Сковородников А. П. 131, 419
Скорбач Т., Скорбач Т. В. 14, 40, 42, 372, 419
Скунць П., Петро Скунць 2, 6, 8, 10, 17, 18, 24, 327, 330, 358, 359, 361, 362, 364–368, 373–375, 391, 410, 420, 431
Славинський Я. 55, 420
Слам-Казак Т. 8, 85
Сліпецька В., Сліпецька В. Д. 41, 55, 420
Соломарська О., Соломарська О. М. 298, 420
Сорокін Ю., Сорокин Ю., Юрий Александрович Сорокин 54, 58, 85, 111, 379, 420
Сосюра В. 315, 431
Ставицька Л. 141, 145, 158, 236, 420
Стайнтгал Г., Steinthal Н. 126, 427
Сталін 71
Старицькі 160
Старкова Е., Старкова О. 148, 420
Старовойт І. 350, 420
Статєєва В. 158, 293, 330, 349, 420, 421
Шашенко Н. 160, 421
Стендаль Ф. 47
Степаненко М. І. 107, 388
Степанов О. М. 429
Степанов Ю. С. 421
Стефанік В. 101, 162, 329, 418
Стефурак Р. І. 90, 105, 428
Шешенко І. 160, 421
Шешенко О. 160, 161, 421
Струганець Л. 124, 126, 127, 421
Сукаленко Т. 124
Сулейменова Э. 145, 429
Сусов І., Сусов І. П. 127, 421
Суханов С. А., С. Суханов 36, 421
Сухомлина Т. А. 283, 421
Сушинський І. І. 105
Сюсько М., Сюсько М. І. 347, 421
Сюта Г., Сюта Г. М. 120, 145, 152, 421
- Т**
- Тараненко О., Тараненко О. О. 41, 429
Тарасова І. 148

Тарасюк Т. 164, 177, 380
 Тивьяева И. 149, 422
 Тимків Н. 261, 422
 Тимошик М., Тимошик М. С. 308, 309, 422
 Тимченко Ю. 293
 Тіменик З. 308
 Тодор О. Г. 90, 111, 133, 144, 428
 Толкін Дж. Р. Р., Толкін Джон Рональд Руел 180, 422
 Толстой Л. 47
 Третьаченко Т. 211, 422
 Трубецькой М., Трубецкой Н. 124
 Тургенев, Тургенев І. 54, 58
 Туровська Л. 82, 422
 Тюряпіна І., Тюряпина И. В. 45, 154, 372, 422

У

Уайльд О. 288
 Уланович О. 78, 79, 423
 Ухтомський О., Ухтомский А. А. 55, 58, 423

Ф

Фатеева Н. 148
 Фащенко В. 349, 423
 Федотов Г. П. 100, 424
 Федотов Д., Федотов Д. Д. 285, 291, 416
 Федотов Павло 66
 Федченко П. 277, 423
 Ференц Н. 329, 349, 423
 Філінюк В. 147, 423
 Фоменко Є. 148
 Форманова С. 293

Франко І., Франко І. Я., Іван Франко 29, 30, 109, 116, 315, 377, 423, 431
 Фрейд З. 30, 51, 117, 240, 248, 255, 262, 270, 295, 369, 423, 424
 Фрессе П. 7
 Фролова К., Фролова К. П. 358, 424
 Фроляк Л. 145, 424
 Фромм Э. 424

Х

Халіман О., Халіман О. В. 14, 41, 42, 136, 191, 396, 412
 Харченко Н. 41, 42, 391
 Хірш Е. 86
 Холл Е. 86
 Холод О., Холод О. М. 40, 424
 Хомський Н. 85
 Хорошков М. 328, 424
 Хоткевич Г. 329
 Хофштеде Г. 86
 Христиансен Б. 100, 424

Ц

Цезар 71

Ч

Чалкова Є. 3, 53, 70, 154, 424
 Чендей І., Чендей Іван, Чендей Іван Михайлович 2, 6, 8, 17, 18, 24, 25, 327, 328, 349, 350, 355, 357, 358, 367, 373–375, 378, 381, 383, 385, 387, 388, 389, 393, 403, 413, 420–425, 431
 Чендей М. 355, 358, 424

Черемська О., Черемська О. С. 134, 424
Черемшина М. 329
Черненко О. 293, 425
Чехов 35, 407
Чижевський Д. 308, 425
Чикаленко Є. 288, 299, 425
Чудіна Н., Чудіна Н. В. 44, 425
Чулкіна Н., Чулкина Н. Л. 99, 425

Ш

Шавловський І. 293
Шаймерденова Н. 145, 429
Шалак В. 63
Шалацька Т., Шалацька Т. П. 425
Шапар В., Шапар В. Б. 92, 429
Шарко Ж. 240
Шахнорович О. 85
Шаховський В., Шаховский В. И. 55, 234, 425
Швецова А., Швецова А. В. 350, 425
Шевельов Ю., Шерех Ю. 7, 13, 38, 39, 153, 276, 425, 426
Шевченко Т., Шевченко Т. Г., Тарас Шевченко 2, 4, 8, 10, 13, 17, 18, 23, 40, 41, 51, 78, 116, 117, 125, 129, 135, 136, 143, 146, 147, 172, 186, 193, 199, 202, 229-234, 239, 246, 253, 293, 298, 328, 344, 349, 350, 373, 374, 377, 378, 381, 383, 385, 386, 389, 394, 395, 397-401, 404, 405, 409, 413, 417, 419, 420, 423, 426, 427, 431

Шевченко Г. 349, 425
Шекспір В. 47, 49, 50, 71, 73, 169
Шелдон С. 73
Шептицький Андрей 164, 177, 380
Шестакова Л. 148
Шиллер Ф. 50
Шпильна Н., Шпильная Н. 140, 426
Штейнталь Г., Steintal Н. 83, 126
Шулінова Л., Шулінова Л. В. 186, 426
Шуляк С. 146, 426
Шумицька Г. В. 409, 410, 412

Щ

Щерба Л., Щерба Л. В. 58, 84, 426
Щербей О. 329, 426

Ю

Юнг К.-Г. 109, 110, 369, 426

Я

Якобсон Р., Якобсон Р. О., Jakobson R. 55, 100, 117, 142, 426, 427
Яньшин П., Яньшин П. В. 163, 223, 427
Ярема Я. 13, 427
Ярошевский М. Г. 258, 429
Ярцева В. Н. 90, 428
Яструбецька Г. 249, 427

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Актуалізація 4, 14, 19, 27, 29, 38, 47, 55, 58, 62, 64, 65, 104, 105, 108, 110, 115, 134, 147, 155, 157, 158, 161, 172, 174, 180, 187, 193, 195, 198, 202, 206, 207, 208, 214, 216, 223, 225, 227, 254, 264, 298, 324, 325, 339, 344, 353, 367, 369, 371, 409
- Акцентуант 16, 46, 71, 72, 73, 78, 104, 122, 159, 186, 198, 211, 217, 219, 223, 275, 277, 282, 283, 284, 286, 292, 299, 304, 305, 306, 325, 344, 371
- Акцентуатор 5, 105, 315, 368, 371.
- Акцентуація (психоакцентуація, психологічна акцентуація, лінгвопсихоакцентуація)
- афективно-екзальтована 4, 45, 46, 48, 57, 105, 230, 232, 233, 235, 237, 238, 239, 240, 374
  - афективно-лабільна 49, 57
  - гіпертимна / гіпертимність 5, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 72, 92, 93, 106, 229, 276, 277, 279, 283, 284, 286, 287, 288, 290, 292, 375, 409, 410.
  - депресивна / депресивність 5, 6, 15, 43, 58, 59, 61, 66, 67, 70, 76, 104, 121, 122, 237, 245, 246, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 260, 272, 273, 275, 297, 300, 305, 307, 325, 349, 356, 357, 367, 374, 376, 398
  - дистимна 46, 48, 49, 93
  - екстравертна / екстравертивна 45, 48, 50, 57, 64, 66, 67, 136, 137, 294, 342, 343, 376
  - емотивна / емотивність 4, 28, 45, 48, 49, 57, 60, 111, 113, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 374, 375, 409
  - епілептоїдна / епілептоїдність 6, 44, 46, 49, 51, 57, 58, 59, 61, 71, 73, 91, 92, 93, 106, 328, 330, 331, 333, 335, 339, 343, 359, 367, 368, 374, 375
  - імпліцитна 5, 116, 117, 122, 192, 193, 199, 201, 206, 207, 212, 225, 231, 304, 308, 309, 367
  - інтровертна / інтровертивна 6, 48, 50, 57, 64, 66, 75, 137, 236, 328, 330, 339, 340, 342, 343, 351, 359, 360, 363, 366, 374, 375, 401
  - істероїдна / істероїдність (демонстративна / демонстративність) 4, 10, 44, 45, 51, 59, 61, 70, 73, 92, 93, 94, 99, 100, 104, 106, 121, 122, 157, 158, 159, 160, 163–167, 170, 171, 173, 180, 184, 186, 187, 189, 194, 198, 199, 201, 202, 205, 207, 208, 209, 211–216, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 240, 242, 243, 324, 360, 368, 376, 409, 410
  - нарцисична / нарцисизм 5, 9, 51, 108, 121, 122, 229, 245, 246, 261 – 272, 325, 372, 374, 376, 385, 394, 410, 412, 419, 423

- параноїдна (застрягла) / параноїдність 5, 49, 78, 100, 105, 106, 114, 122, 297, 299, 303–309, 325, 360, 368, 374, 376
- педантична 46, 48, 50, 57, 330
- тривожна 48, 49
- шизоїдна 44, 45, 51, 71, 72, 73, 92, 93
- Акцентуованість 99, 121, 158, 159, 299, 348, 367, 373
- Алгоритм дослідження 21
- Алюзії 68
- Амбіверт / амбівертний 57, 136, 375
- Аналіз
  - висловлювань-оцінок 371
  - дискурсивний 19, 21, 23, 25, 29, 31, 33, 35, 37, 39, 41, 43, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 67
  - дискурсивно-концептуальний 362
  - комплексний 157, 374
  - персоніфікований 373
  - психологічний 13, 47
  - текстовий 78, 324
- Антропонім 195, 198, 200, 227
- Аперцепція 32, 148, 153, 156, 247
- Асоціація 29, 32, 83, 84, 119, 194, 286, 362
- Аспект
  - лінгвістичний 72
  - психологічний 36
  - психолінгвістичний 10, 22, 27, 62
  - педагогічний 72
- Атрибут тексту 107, 301
- Багатозначність слова (полісемія) 89, 90, 91
- Варіантність тексту 119
- Вербалізація (омовлення) 5, 6, 67, 115
- Вербалізація невербаліки 324
- Власна назва 57, 190, 191, 192, 193, 195, 201, 202, 226, 377, 392, 398, 403
- Гіперболізація 77, 212, 360
- Градація 36, 163, 251, 252, 253, 281, 282, 284, 351, 402
- Девіація 76, 86, 105, 215, 224
- Декодування 5, 11, 53, 81, 84, 118, 149, 193, 199, 229, 294, 304, 328, 368, 404, 413
- Дефініція 11, 20, 22, 88, 93, 94, 112, 123, 136, 143, 144, 146, 401
- Дискурс
  - англомовний 147, 370, 408
  - епістолярний 161, 168, 171, 178, 226, 228
  - персональний 16, 226, 261, 375, 410
  - політичний 147
  - фольклорний 68
  - художній 6, 73, 76, 79, 99, 327, 344
  - щоденниковий 40, 129, 231, 394
- Дискурслінгвістика 2, 22, 78, 98, 371
- Дифузність мовна 72, 74, 371
- Діалектизми 38, 151, 293, 345, 348, 375
- Домінанта
  - вторинна 64, 69
  - емоційно-сміслова 20, 53, 54, 56, 58, 60, 63, 64, 66, 68,

- 69, 82, 101, 102, 150, 152, 154,
155, 225, 294, 303, 322, 324,
368, 371
- індивідуально-мовна 66
  - текстова 55, 58
  - текстотвірна 147
  - ціннісна 76, 77
- Его-текст 22, 40, 62, 119, 129, 130,
161, 162, 246, 261, 372
- Егоцентризм 51, 72, 75, 92, 168,
169, 217, 221, 222, 223, 396
- Емоційне забарвлення 68
- Жанрологія 22, 76, 128, 154
- Заголовок 53, 104, 106, 193–195,
200, 202, 212, 213, 225, 226, 244,
249, 309, 332, 358, 371
- Займенник егоцентричний 77
- Звукопис 363
- Екстраверт 66, 67, 342, 343, 376
- Елітарний тип мовної культури
131
- Емпіричний 22, 63, 374
- Епістолярій 4
- Епітет 65, 68, 78, 151, 176, 184,
187, 210, 275, 294, 322
- Епітет метафоричний 363
- Етнокультурологія 127
- Етнопсихолінгвістика 84, 86
- Ідіолект 3,9,10, 16, 22, 27, 39, 96,
99, 123, 124, 129, 138, 141–147,
151, 152, 156, 278, 301, 372, 381
- Ідіостиль 3, 9, 10, 14, 16, 19, 22,
27, 39, 53, 61, 66, 76, 96, 99, 115,
129, 141–144, 145, 147–152, 156,
180, 184, 188, 239, 282, 293, 301,
324, 359, 372, 374, 412
- Інверсія 180
- Індивідуалізація мовлення 13, 39
- Індивідуальне сприйняття тексту
69
- Інтенсифікатор 78, 284
- Інтенції 8, 19, 97, 101, 125, 130,
132, 162, 201, 234, 239, 337
- Інтердисциплінарність 3, 43
- Інтерпретатор 3, 44, 56, 99, 120, 123
- Інтроверт 66, 339, 342, 343, 375,
401
- Інтровертивність 357, 359, 360
- Інформація експліцитна 122
- Інформація імпліцитна 122, 201
- Іронія 68, 199, 280
- Каламбур 132
- Картина світу
- акцентуованої МО 344
  - індивідуальна 110, 138, 252,
324, 344, 367, 402
  - концептуальна 76
  - мовна 40, 72, 76, 114, 126,
129, 377, 400
  - мовно-психологічна 21, 50, 371
- Класифікаційні типи лінгвопсихо-
акцентуації 375
- Класифікація
- мови за типами психічних ме-
ханізмів усного й писемного
спілкування 13
  - текстів, що породжені акцен-
туованими особистостями
різних психотипів 376
- Код
- генетичний 225
  - психологічний 358

Кодування 11, 328, 337

Колорит

- національний 375
- регіональний 8, 375

Кольористика 104, 186, 227, 324, 374

Кольороназва 109, 225

Компетенція (спроможність)

- комунікативна 79, 128, 129, 134, 135, 137, 138, 143, 213, 325, 395, 396, 417
- культурна 133
- культурно-мовленнєва 131
- мовна 129, 134, 168, 180

Комп'ютерна психолінгвістична система ВААЛ 63, 64, 67, 371

Конотація 77, 192, 196, 200, 251, 325

Контекст 3,15, 20, 23, 24, 35, 42, 43, 46, 79, 84, 103, 104, 121, 135, 140, 147, 149, 151, 160, 165, 171, 173, 178, 185, 186, 188, 191, 192, 197, 198, 201, 207, 212, 231, 235, 237, 250, 251, 253, 254, 257, 258, 264, 265, 268, 271, 278, 281, 282, 298, 303, 318, 320, 327, 333, 336, 337, 342, 349, 350, 351, 370, 378, 380, 383, 385, 395, 403, 421, 422, 424.

Контекст жартівливо-іронічний 364

Концепт

- ключовий 373
- національно маркований 361
- психологічний 151, 225

Концептуалізація 6, 358, 361, 419

Креативність / лінгвокреативність 14, 22, 46, 78, 99, 118, 130, 133, 150, 158, 159, 161, 180, 202, 214, 225, 304, 372, 373, 374, 395

Лексика

- «демонічна» 347, 367, 375
- діалектна 349, 403
- музична 4, 104, 174, 176
- ненормативна 77
- онімна 106
- релігійна 5, 105, 310, 374
- соматична (соматизми) 104, 173, 178, 209, 211, 225, 324

Лист (епістема) 166, 227

Лінгвістика

- его-тексту 22, 40
- комунікативна 2, 22, 98, 127, 134, 154
- креативна 9
- тексту 2, 16, 21, 22, 50, 81, 90, 108, 134, 225, 324, 370

Лінгводидактика 42, 126, 391

Лінгвоконцептологія 73, 371

Лінгвокультура 7, 9, 15, 135, 168, 169, 361, 369, 373, 374, 375, 396, 415

Лінгвоментальність 75, 89

Лінгвоперсона 8, 9, 15, 16, 18, 20, 38, 39, 40, 78, 99, 100, 107, 122–125, 127, 130, 133–137, 157, 158, 159, 174, 188, 191, 204, 213, 324, 370, 372, 373, 374, 411

Лінгвоперсонологія 2,3, 9, 16, 21, 22, 27, 40, 50, 78, 89, 96, 98, 123–125, 129, 133, 134, 137, 138, 157, 324, 371, 389, 411

- Лінгвостилістика 2,9,16, 22, 38, 50, 127, 141, 144, 149, 154, 164, 190, 198, 231, 382, 386, 395
- Літературознавство психіатричне 56, 87
- Медицина 3,9, 14, 21, 43, 46, 50, 54, 62, 87, 370, 384
- Ментальність 139, 145, 149, 351
- Метамова 3,9, 16, 47, 51, 60, 82, 87, 88, 89, 92, 94, 96, 155, 227, 371, 374, 375, 376, 411, 414.
- Метафора 68, 78, 104, 151, 161, 165, 176, 188, 196, 209, 214, 271, 275, 294, 303
- емоційна 82
  - метафора-уособлення 273
- Метод
- аперцепційного декодування тексту 20
  - асоціативного та спрямованого експериментів 20, 81, 94, 138
  - лінгвopsихоакцентуації 20
  - реконструкції елітарної МО 99
  - ретроспекції 19
  - стереометричного аналізу 20
- Методика
- акцентуаційна 75
  - виявлення домінантних особистісних смислів та емоційно-смислової домінанти тексту (дискурсу) 20, 53, 69, 154
- Методологія 9, 19, 43, 97, 108, 110, 117, 153, 157, 246, 248, 371, 380, 384, 404.
- Мисленнєво-мовленнєва діяльність 364
- Мікроконтекст 178, 216, 300, 359
- Мікрообраз 14
- Мікрополе фразем 71, 371
- Мікрофонофі знання 116
- Міфоніми 347, 375
- Мовленнєвий портрет 135
- Мовлення
- вишукане 130
  - нормативне 14, 21, 138, 204
  - паталогічне 272, 370
  - специфічне 14, 21, 38, 63, 87, 104, 122, 139, 144, 150, 155, 179, 210, 298
- Мовна особистість (МО) 1–3, 7–11, 13, 15, 16, 18, 21, 23, 27, 32, 55, 61, 81, 85, 96, 98, 99,
- акцентуїювана / акцентуаційна 41, 43, 44, 52, 54, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 71, 72, 73, 76, 93, 96,
  - вишукана 3, 8, 9, 10, 18, 21, 27, 108, 123, 130, 132, 373, 411, 413.
  - духовна 32
  - депресивна 15, 76, 122, 249, 251, 253
  - елітарна 8, 14, 15, 16, 19, 37, 40, 99, 130–132, 135, 180, 190, 204, 205, 228, 324, 368
  - креативна 372
  - параноїальна 76
  - психомовна 10, 96, 229, 413
  - творча 15, 32, 45, 46, 161, 169, 180, 230, 314, 350

- Мовленнєва особистість 78, 135
Мовна свідомість 15, 18, 20, 53, 56,
79, 94, 96, 100, 106, 114, 119, 129,
152, 157, 162, 175, 191, 324, 345, 373
- читача 56
- інтерпретатора тексту 56
Мовомислення 13, 39, 53, 130,
188, 233, 300
Мовотворчість 22, 142, 151, 214,
327, 344, 361
Моделювання 8, 9, 14, 19, 28, 40,
52, 53, 62, 66, 67, 69, 73, 104, 106,
109, 114, 115, 127, 128, 130, 137,
148, 155, 161, 169, 176, 201, 203,
209, 214, 226, 233, 234, 239, 249,
282, 286, 325, 332, 346, 370, 371,
373, 374, 395, 397
Модель вербально-образної ре-
презентації світу 122
Модус 77, 108, 157, 163
Невербаліка 14, 41, 89, 148, 207,
208–210, 212, 219, 257, 281, 351, 408
Норма, нормативний 14, 21, 35,
36, 37, 43, 46, 47, 57, 66, 72, 82, 91,
92, 95, 114, 131, 132, 138, 139, 140,
146, 153, 159, 169, 204, 266, 283,
371, 397, 398, 419
Норма кодифікована 131
Об'єктивація мовна 28, 32, 229,
288, 347, 411
Образ художній 142, 151, 176, 183,
184, 188
Онім 10, 22, 136, 151, 157, 170, 190,
191, 192, 193, 196–202, 227, 412
Онімний маркер 190
Ономастика 9, 22, 23, 190, 191,
201, 392, 398
Ономастикон 190, 199, 375
Ономастикон національний 374
Опис психоаналітичний 13
Орнаменталіка 14, 53, 62, 77, 100,
116, 148, 165, 176, 189, 209, 225,
293, 373, 374
Особистісно орієнтована психо-
логія 70
Особистісно орієнтоване спілку-
вання 71–74
Орфографія 14, 309
Паремія 14, 20, 106, 213, 273, 414,
428
Паталогія 35, 36, 46, 48, 81, 95,
139, 140, 153, 370
Патерн 201, 225, 248, 361
Патопсихолінгвістика 86, 96
Персонаж 13, 38, 39, 47, 48, 54, 56,
69, 73, 100, 102, 105, 114, 117, 118,
126, 128, 140, 154, 173, 184, 200, 201,
206, 208, 221, 222, 224, 226, 233, 234,
236, 238, 239, 241, 243–245, 255, 256,
258, 271, 273–275, 277–280, 286,
288–292, 295–297, 304–307, 311,
316, 317, 321–323, 325, 331–333,
336, 337, 340, 342, 345, 351, 352, 354,
357, 367, 375, 381, 405, 406, 418
Персоніфікований 189, 193, 227,
247, 365, 373
Персонологія 124
Письмо психологізоване 6
Підсвідомість 13, 40, 52, 63, 117,
153, 180, 209, 231, 282, 297, 299,
370, 401

- Підхід
- когнітивний 76, 381
  - комунікативний 76, 381
- Поведінка
- девіантна 44, 154, 183, 370, 408
  - комунікативна 43, 131, 138, 264
- Поведінкові моделі МО 16, 215
- Поле
- лексико-семантичне 40, 109, 371, 393
- Породження тексту 54, 102, 107, 122, 371
- Портретування 21, 174, 201, 325, 338, 361
- мовне 4
  - культурно-мовне 348
  - психологічне 239, 369
- Прагмалінгвістика 31, 394
- Практика
- дискурсивна 16, 41
- Предикат 57, 69, 102, 146, 147, 148, 222, 265, 285, 295, 299, 371, 421
- Предиктор вербальний 371
- Предиктор 61, 63, 371
- Пресупозиції 116
- Програмування нейролінгвістичне 40, 393
- Продуцент
- мовлення / тексту 14, 21, 28, 31, 53, 78, 101, 103, 104, 108, 114, 117, 119, 120, 122, 146–148, 150, 151, 155, 159, 219, 297, 326, 370, 375
- Продукування тексту 86, 97, 108, 115, 147, 339, 370
- Простір
- его-текстовий 8, 16, 19, 20, 79, 161
  - текстовий 4, 5, 15, 19, 121, 122, 126, 157, 193, 196, 202, 227, 228, 277, 287, 293, 345, 357, 359, 374
  - дискурсивно-текстовий 374
- Псевдонім 4, 106, 161, 167, 203, 225, 339, 371
- Психічне «Я» 13, 44, 118, 119, 150, 254, 295, 360, 368, 396, 410
- Психоаналіз 14, 110, 117, 125, 248, 370, 380, 414, 427
- літературознавчий 14, 261
  - мовний 46, 328
  - мовознавчий 108, 261, 372
- Психобіографія (психологічна біографія) 14, 20, 121, 203, 371
- Психолінгвістика 3, 7, 8, 11, 13, 15–17, 19–22, 25, 27, 28, 30, 31, 34, 37, 39–41, 43, 52–55, 62, 78–87, 90–92, 95–97, 106–108, 110–113, 118, 120, 122, 123, 126, 133, 135, 137, 138, 141, 146, 148, 149, 153–157, 159, 190, 191, 227, 229, 230, 240, 252, 326, 328, 369, 371, 375, 388, 389, 390, 391, 399, 400, 406, 412
- Психолінгвістика тексту 43, 81, 82, 108, 123
- Психолінгвістичний
- аспект 22, 27, 52, 56, 58, 62, 102, 111, 119, 151, 190, 230, 244, 383, 399, 402, 412, 415, 420

- підхід 21, 27, 28, 43, 61, 96, 122, 138, 146, 326
- Психолінгвоперсонологія 3, 21, 22, 123, 133, 138
- Психологія творчості 13, 16, 22, 29, 41, 50, 87, 98, 142, 151, 193, 215, 231, 246, 342, 377, 401, 404, 418
- Пунктуація 69, 103, 122, 233, 338
- Регулятиви 164, 177,
- Реконструкція 382, 381
  - МО 110, 371
  - моделі світу 69, 102, 371
- Ремарка 89, 90, 199, 217, 219, 221, 244
- Репрезентанти
  - особистісні 100
  - ментальні 100
- Реципієнт 28, 31, 67, 78, 97, 108, 111, 112, 113, 119, 120, 122, 148, 164, 247
- Розуміння тексту 11, 31, 54, 97, 107, 110, 111, 119, 120, 122, 123, 132, 147, 377
- Самопрезентація 157, 215, 220, 314, 413
- Сарказм 68, 199, 280
- Семантико-прагматичний значеневий комплекс 362
- Символіка 4, 104, 116, 167, 225, 261, 299, 404
- Синкретизм лінгвопсихоакцентуації 8, 293
- Синтаксис 38, 61, 68, 69, 80, 103, 148, 331, 372
- Синтаксис експресивний 68
- Слово
  - дискурсивне 212
  - ключове 58, 69, 293, 371
  - okazionale 187
  - фаворит 104, 282, 301, 371, 373
- Смисл
  - домінантний 20, 100, 101, 149
  - логічний 118,
  - особистісний 115, 149
  - субстанційний 366
- Спогади (мемуари) 103, 184, 196, 205, 207, 317, 351, 373, 424, 425, 431
- Сполучуваність 192, 285, 397
- Стереотип 139, 144, 280, 358, 366, 400
- Стереотип національної культури 366
- Стиль
  - епістолярний 82
  - індивідуальний 82, 121, 141, 142, 147, 284, 298, 329
  - конфесійний 317, 405
  - піднесений 62, 65, 121, 240, 294, 304, 323, 325, 360
  - урочистий 82, 121, 323, 360
- Стратегія 76, 77, 84, 98, 105, 106, 128, 130, 324, 406
- Стратегія комунікативна 105, 106, 128, 198, 211, 290, 354, 374
- Структура
  - підсвідома 190
  - текстова 69, 86, 106, 118, 202
- Тактика комунікативна 105, 106, 198, 213, 324, 367, 374

- Тезаурус 66, 116, 120, 126, 146, 152, 181, 191, 194, 233, 249, 303, 345, 379, 421
- Текст
- драматичний 191, 215
  - патогенний 113, 114, 401
  - персональний 103, 227
  - поетичний 58, 62, 137, 147, 158, 190, 191, 199, 202, 230, 239, 358, 404, 423
  - прозовий 5, 6, 8, 202, 204, 210, 211, 227, 240, 276, 328, 331, 349
  - художній 63, 331
- Текст
- “активний” 56, 58, 59, 65, 70
  - “веселий” 56, 59, 60, 61, 70, 82, 106, 198, 245, 256, 281, 287
  - “красивий” 56, 121, 193
  - “простий” 56, 68, 70
  - “світлий” 56, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 70, 82, 252, 299, 304, 305, 307
  - “сумний” 56, 58, 60, 61, 65, 70, 82, 272, 273, 294, 297, 305
  - “темний” 56, 58–61, 64, 65, 68, 70, 331, 335
- Тематична група лексики 104, 155, 374
- Теорія
- лінгвопсихоакцентуації 3–17, 20–22, 27, 50, 80, 87–89, 94, 96, 103–108, 121, 133, 154, 155, 157–159, 214, 224–230, 232–234, 239–241, 276, 277, 287, 293, 297, 304, 308, 309, 324, 325, 327, 330, 356, 358, 359, 366–368, 369, 371–375
  - мовної особистості (МО) 40, 127
  - норми й патології 46
  - синкретична 371
  - психологічного розуміння 370
- Термін
- лінгвістичний 89, 90, 91
  - психологічний 87, 92
- Тональність 64, 66, 77, 82, 172, 189, 198, 207, 233, 255, 257, 295, 300, 303, 307, 310, 313, 325, 332, 357, 373
- Топонім 161, 170, 375, 377
- Трансформація семантична 63
- Троп 104, 115, 188, 294, 373
- Фігура 104, 107, 115, 373
- Форма
- граматична 118, 147,
- Фразеологізм / фразема 20, 70, 71, 72, 74, 106, 147, 173, 281, 328, 345, 361, 362, 371, 380, 414
- Чинник / чинники
- екстралінгвальні 148, 372, 374
  - інтралінгвальні 373
  - психологічні 38, 53, 75, 94, 113, 118, 122, 158, 239, 325
  - суб’єктивний 13, 28, 43, 229
- Шкала ціннісних домінант 44, 77, 371
- Щоденник 19, 22, 79, 99, 103, 119, 237, 245, 246, 261, 355, 357, 364, 373, 394, 431
- Я-текст 15, 129,
- Я-концепція 77, 151, 194, 216, 267, 295, 304

Наукове видання

ПАПШ Віталія Андріївна

**ЛІНГВОПСИХОАКЦЕНТУАЦІЯ
ЕЛІТАРНОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ:
ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА**

МОНОГРАФІЯ

*На корінці символ Березині —
авторський логотип серії видань професора Т. А. Космеди
й представників її наукової школи.*

Літературне редагування, коректура
та дизайн обкладинки автора
Комп'ютерна верстка – Мирослава Токар
Технічний редактор – Олена Кухарська

Підписано до друку 15.12.2022 р. Формат 60х90/16.
Папір офсет. Друк цифр. Ум. друк. арк. 30,5.
Наклад 300. Зам. № 4251.

Видано та віддруковано в ТОВ “Поліграфцентр “Ліра”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.